Fordította:
TÁBORI ZOLTÁN

Ben Macintyre

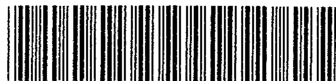
KÉM A CSAPATBAN

Kim Philby és a nagy árulás

GABO

A fordítás Ben Macintyre: *A Spy among Friends*
Kim Philby and the Great Betrayal
(Bloomsbury) alapján készült

Felelős szerkesztő: Rózsa Judit
A borítót tervezte: Linda Erzsébet Lubbersen
STUDIO LINDALU
A könyvet tervezte és tördelte: Gyergyák Bence

Felelős kiadó: Földes Tamás

ISBN 978 963 689 980 6

Készült a Borsodi Nyomda Kft.-ben
Felelős vezető: Ducsai György

Rick Beeston emlékének

„Ha választanom kell, hogy melyiket áruljam el, a hazámat vagy a barátaimat, remélem, lesz annyi merszem, hogy a hazámat áruljam el. Egy ilyen választás napjainkban talán megbotránkoztatja az olvasót, aki hazafias hevületében akár rögvest telefont is ragad, hogy hívja a rendőrséget. Dantét viszont nem lepte volna meg. Dante a pokol legmélyebb bugyrába helyezte Brutust és Cassiust, amiért úgy döntöttek, hogy inkább a barátjukat, Julius Caesart árulják el, mintsem a hazájukat, Rómát."

Edward Morgan Forster,
The Nation, 1938. júl. 16.

Tartalom

Előszó

Kötetszámra jelentek meg könyvek Kim Philbyről, köztük nélkülözhetetlen úttörő munkák olyan írók tollából, mint Patrick Seale, Phillip Knightley, Tom Bower, Anthony Cave Brown és Genrikh Borovik. De sok olvasó számára Philby ugyanolyan átláthatatlan marad, mint maga a hidegháború: gyakran hivatkoznak rá, de kevéssé ismerik. Emellett napjainkban sok korábbi anyag titkosításának feloldása és az MI5 és MI6 szaktörténetének publikálása új fényt vet a hidegháborúra és benne Philby szerepére egyaránt.

Ez a könyv nem egy új Kim Philby-életrajz. Inkább kísérlet arra, hogy elbeszélésbe ágyazva írjon le egy bizonyosfajta barátságot, amely fontos szerepet játszott a történelemben. Nem annyira politikáról, ideológiáról és jogértelmezésről szól, mint inkább személyiségről, jellemről és egy nagyon angol viszonyról, amelyet idáig még sohasem vizsgáltak. Minthogy az MI6, CIA és KGB irattára továbbra is elzárva áll, sok forrásanyag másodlagos jellegű: harmadik fél tanúbizonyságai, gyakran visszatekintésben kifejtve. A kémek különös tehetséget mutatnak arra, hogy másként emlékezzenek a múltra, és szószólóik ebben a történetben többé-kevésbé mind vétkesek a történtek eltorzításában. Sok „tény" a Philby-ügyben továbbra is heves viták tárgya, és számtalan magyarázat kering, összeesküvés-elméletek és egyebek. A vitatott kérdésekből néhányat a végjegyzetek

taglalnak. A Philbyről írottak közül sok emlékezésből vagy feltevésből merít, amiket nem támasztanak alá kézzelfogható bizonyítékok; egyeseket átszínezett a propaganda, másokat színtisztán a fantázia szült. Amíg és hacsak a hivatalos irattárak teljesen meg nem nyílnak, ezekhez az eseményekhez a jövőben is bizonyos fokú titokzatosság tapad. Az elbeszélő történetírás művelői számára ez különösen nagy kihívást jelent. Egymásnak ellentmondó beszámolókkal, különböző nézőpontokkal és eltérő visszaemlékezésekkel megáldva kénytelen voltam pálcát törni a többféle forrás szavahihetősége fölött, és eldönteni, hogy a bizonyságok szerteágazó szálai közül melyik áll közelebb a valósághoz. Választásaimmal kétségtelenül sokan majd nem értenek egyet. A történetrajz nem egzakt tudomány: de az alábbi az én megítélésemben a lehető legközelebb jár a valós történethez.

Ez a könyv nem pályázik arra, hogy az utolsó kimondott szó legyen Kim Philbyről. Inkább arra törekszik, hogy másféleképpen mondja el a történetét, a személyes barátság szemszögén át, és talán új fogódzót nyújt a modern kor legjelentősebb kémjének megértéséhez.

Bevezető

Bejrút, 1963. január

Két középkorú kém ül egy lakásban a keresztény negyedben, teát kortyolgatnak és udvariasan hazudoznak egymásnak, miközben rájuk esteledik. Angolok, olyannyira angolok, hogy egy pillanatra sem bicsaklik meg a beléjük ivódott jó modor, amely egyszerre köti össze és tartja távol őket. Az utcazaj beárad a nyitott ablakon, autókürtök és patkócsattogás zaja vegyül a porceláncsörgésbe és a halk beszédhangokba. A dívány alatt egy szakszerűen álcázott mikrofon veszi a beszélgetést, és továbbítja a falburkolatba fúrt apró lyukon áthaladó vezetéken a szomszéd szobába, ahol egy harmadik ember görnyed a bekapcsolt magnókészülék fölé, és igyekszik kihámozni a szavakat a bakelit fülhallgatóból.

Azok ketten régi barátok. Csaknem harminc éve ismerik egymást. De most ádáz ellenfelek, egy kegyetlen háború szemben álló két táborának katonái.

Kim Philby és Nicholas Elliott együtt tanulta ki a kémszakmát a második világháborúban. Amikor a háború véget ért, együtt kapaszkodtak fel a brit hírszerzés ranglétráján, minden titkukat megosztották. Ugyanahhoz a klubhoz tartoztak, ugyanazokba a bárokba jártak, ugyanazokat a jól szabott öltönyöket viselték, és a saját „kasztjukból" vettek nőt feleségül. De Philbynek volt egy titka egész idő alatt, amit soha nem osztott meg: hogy suttyomban Moszkvának dolgozik, és

hogy mindent, amit Elliott mond neki, továbbítja szovjet kémfőnökeinek.

Elliott azért jött Bejrútba, hogy kicsikarjon egy vallomást. Bepoloskázta a lakást, és figyelőket állított az ajtókhoz és az utcára. Tudni akarja, hányan haltak meg annak következtében, hogy Philby elárulta barátságukat. Tudni akarja, mióta járatja vele a bolondját. Muszáj megtudnia az igazat, vagy legalábbis egy részét. És ha már tudja, Philby elrepülhet Moszkvába vagy visszatérhet Nagy-Britanniába, vagy új életet kezdhet mint hármas ügynök, vagy halálra ihatja magát egy bejrúti kocsmában. Ez, szögezi le magában Elliott, neki édes mindegy.

Philby tudja, mi az ábra, hiszen ezt a játékot játssza immár három évtizede zseniálisan. De nem tudja, hogy Elliott mennyit tud. Talán a barátságuk megmenti őt, ahogy korábban is. Mindketten részigazságokat mondanak, meghintve álsággal, és hazudnak az őszinte meggyőződés buzgalmával. Felfejtenek, takargatnak oda-vissza alapon.

Leszáll az est, és folytatódik a különös és halálos párbaj a két ember közt, akiket összehozott származásuk, társaságuk és iskolázottságuk, de szétválasztott a világnézetük; két, szinte azonos ízlésű és neveltetésű, de ellentétes kötődésű ember; legmeghittebb ellenségek. Beszélgetésük egy külső szemlélő számára roppant választékosnak tetszik, idegenbe szakadt angolok közti ősi szertartás; a valóságban kíméletlen ökölharc, egy kivérzett barátság haláltusája.

1

Kémtanonc

Nicholas Elliott az egyik pillanatban az ascoti versenypályán azt figyelte, ahogy kedvence, Quashed hét a kettőhöz tétre simán nyer, aztán a következőben, a saját maga nagy meglepetésére, egyszer csak kém lett. 1939. június 15-ét írtak, a történelem leghalálosabb háborújának kitörése előtt három hónappal. Huszonkét éves volt.

Egy pohár pezsgő felett történt. Sir Claude Aurelius Elliott, Nicholas apja Anglia legrangosabb magángimnáziumának, az etoninek az igazgatója volt, a Brit Birodalmi Érdemrend birtokosa, neves hegymászó és a brit uralkodó osztály oszlopos tagja. Sir Claude ismert mindenkit, aki számított, és senki olyant, aki nem, és a sok fontos ismerőse közé tartozott Sir Robert Vansittart, őfelsége kormányának diplomáciai főtanácsadója, aki közvetlen kapcsolatban állt a titkosszolgálattal, röviden SIS-szel, közismertebb nevén MI6-szel, amely a külföldi hírszerzést végezte. Nicholas Elliott úgy intézte, hogy találkozzon „Vannal" Ascotban, és egy ital fölött megemlítette, hogy alkalmasint szívesen belépne a titkosszolgálatba.

Sir Robert Vansittart mosolygott, és azt felelte:

– Meg vagyok könnyebbülve, hogy ilyen pofonegyszerű dolgot kér.

„És ezzel a dolog el is volt boronálva" – írta Elliott sok évvel később.[1]

Az „öregfiúk" toborzóhálózata tökéletesen működött.

John Nicholas Rede Elliott nem volt kimondottan alkalmas kém-

nek. Az egyetemi teljesítményével nem vétette észre magát. Keveset tudott a nemzetközi politika összetettségéről, nem beszélve arról a fortélyos és veszedelmes játékról, amelyet az MI6 játszott a háborúba rohanás időszakában. Sőt az égvilágon semmit sem tudott a hírszerzésről, de úgy gondolta, hogy a kémkedés izgalmasan hangzik, fontos és előkelő dolog. Elliott olyan magabiztos volt, amilyen csak egy jó családból való, jómódú, Etont járt fiatalember tud lenni, aki frissen diplomázott Cambridge-ben, és rendelkezik az összes kellő társadalmi kapcsolattal. Hatalomra született (bár ezt a meggyőződését sosem fejezte volna ki ilyen nyersen), és úgy tűnt, jobb helyen nem is kezdhetné, mint ha tagja lesz Nagy-Britannia legzártkörűbb klubjának.

Az Elliottok a birodalom fáklyavivői voltak, nemzedékeken át ők adták a katonatiszteket, főpapokat, jogászokat és gyarmati főtisztviselőket, akik gondoskodtak arról, hogy Nagy-Britannia uralja továbbra is a tengereket és a köztük elterülő szárazföldek jó részét. Elliott egyik nagyapja Bengália főkormányzója volt, a másik főbíró. Sok befolyásos angol családhoz hasonlóan az Elliottok híresek voltak különcségükről. Nicholas apai nagybácsija, Edgar nevezetes fogadást kötött egy másik indiai katonatiszttel, hogy három hónapig naponta elszív annyi manillaszivart, amennyi kiteszi a testmagasságát, de már két hónap alatt halálra szivarozta magát. Blanche nagynéniről az a hír járta, hogy huszonhat éves korában szerelmi csalódás érte, amitől ágynak dőlt, és fel se kelt az elkövetkező ötven évben.[2] Nancy néni szilárdan azt vallotta, hogy a katolikusok ne tartsanak semmiféle házi kedvencet, ha egyszer nem hisznek benne, hogy az állatoknak is van lelkük. A család továbbá elszánt, bár gyakran végzetes vonzódást érzett a hegymászás iránt. Nicholas nagybácsija, Julius Elliott tiszteletes a Matterhornról zuhant le 1869-ben, nem sokkal azután, hogy megismerkedett Gustave Flaubert-rel, aki úgy nyilatkozott róla, hogy ő „az angol úriember mintaképe".[3] A különcség egy olyan angol ismérv, ami gyengeségnek tűnik, holott rejtett erőt takar: hóbortosságnak álcázott egyedi vonás.

Nicholas gyermekkora fölé fenyegetően tornyosult apja, a sziklaszilárd viktoriánus elveket és bősz előítéleteket valló Claude. Claude gyűlölte a zenét, felfordult tőle a gyomra, megvetett mindenféle fűtést mint afféle „puhányságot",[4] és azt tartotta, hogy „a külföldiekkel való legjobb bánásmód, ha angolul üvöltözünk velük".[5] Etoni iskolaigazgatóvá válása előtt Claude Elliott történelmet tanított a Cambridge-i Egyetemen, jóllehet velejéig gyanakvással állt a tudományok művelőihez, és viszolygott az értelmiségi beszélgetésektől. A hosszú egyetemi szünetekben azonban bőven volt ideje a hegymászásra. Nemzedéke legünnepeltebb hegymászója lehetett volna, de a Cumbriai-tóvidéken egy zuhanáskor a térdkalácsát törte, és emiatt nem vehetett részt George Mallory Mount Everest-expedíciójában. Testi és lelki zsarnoki magatartásával Claude kiérdemelte a „Császár" becenevet az etoni fiúktól. Nicholas félelemmel vegyes tisztelettel viseltetett az apja iránt. Ezzel szemben Claude hol kritizálta egyetlen gyermekét, hol tudomást se vett róla, mert, mint sok apa az ő idejében és társadalmi helyzetében, szentül hitte, hogy a szeretet kimutatása „férfiatlanná" és nagy valószínűséggel homoszexuálissá tenné a fiát. Nicholas azzal a meggyőződéssel nőtt fel, hogy „Claude-ot mélységesen zavarta a puszta létezésem".[6] Az anyja az egy szem fia szerint kerülte minden bizalmas témát, így szó nem eshetett „Istenről, betegségről és altesti dolgokról".[7]

Így hát az ifjú Elliottot pesztonkák egész sora nevelte, majd lepasszolták a Dorset megyei Durnford Iskolába, amely még a brit bentlakásos elemi magániskolák közül is kiritt végleges durvaságával: a fiúknak minden reggel meztelenül kellett belevetniük magukat a jéghideg úszómedencébe az igazgató örömére, akinek a felesége esténként abban lelte kedvét, hogy nemesítő irodalmat olvasott fel nekik, miközben két lábát megtámasztotta két kisfiún, a harmadik pedig a talpát csiklandozta. Nem létezett olyasmi, mint friss gyümölcs, illemhelyeken ajtó, erőszaknak határa és mód a szökésre. Egy ilyen intézményt ma rövid úton bezáratnának, de 1925-ben „jellemformálónak" tartottak. Elliott azzal a meggyőződéssel hagy-

ta el elemi iskolája falait, hogy „ennél visszataszítóbb már nem történhet vele",[8] beléivódott a tekintély semmibevétele és a vaskos humor iránti fogékonyság.

Eton valóságos paradicsomnak tűnt a durnfordi „igazi pokol" után,[9] és az sem jelentett különösebb gondot Nicholasnak, hogy az apja volt az igazgató, mert Claude továbbra is úgy tett, mintha ő nem is létezne. A szerfelett értelmes, vidám és lusta ifjú Elliott épp csak annyit tanult, amennyi elég volt ahhoz, hogy elevickéljen. „A kézírásának olvashatóságában beállt javulás csak arra jó, hogy kimutassa elégtelen helyesírását", állapította meg az egyik éves értékelés.[10] Beválasztották élete első klubjába, a Népszerűek Társaságába, ebbe az etoni diákintézménybe. Elliott Etonben fedezte fel magában a tehetséget a barátok szerzésére. Később az élete során úgy tekint majd vissza erre, mint pályafutását megalapozó legfontosabb képességére.

Basil Fisher volt Elliott első és legbensőségesebb barátja. Az elragadó egyéniségű Fisher kifogástalan tanulmányi és sporteredményeket tudhatott magáénak, valamint a krikettválogatott kapitányi és a Népszerűek elnöki címét. Az apja, az idősebb Basil tisztes háborús hősként halt meg, egy török mesterlövész golyója terítette le Gázában. A két barát mindig egymás mellett ült az ebédlőben, együtt töltötték a szünidőket, és hébe-hóba beosontak biliárdozni az igazgatói házba, amikor Claude vacsorázni ment. Az ebből az időből való fényképek kart karba öltve, boldog vigyorral ábrázolják őket. Viszonyuknak esetleg szexuális vonatkozása is volt, de valószínűbb, hogy nem. Szerelmet Elliott ez idáig csak a pesztrája, „Cukorfalat" iránt érzett (a lány igazi neve elveszett a történelem számára). Bálványozta Basil Fishert.

1935 őszén a két barát Cambridge-be ment. Elliott természetesen apja régi egyetemére került, a Trinityre. Első hallgatói napján felkereste apja ismerősét, az író és történészprofesszor Robert Gittingset, hogy megtudakolja tőle azt, ami leginkább nyomasztotta: „Menynyire keményen kell tanulnom, és mit?"[11] Gittings jó jellemismerő volt. „Melegen azt tanácsolta – emlékezett vissza Elliott –, hogy még

a következő háború kitörése előtt élvezzem ki az életet a három cambridge-i évemben."[12] Elliott ezt a tanácsot szó szerint megfogadta. Krikettezett, csónakázott, beautózta Cambridge környékét Hillmann Minxszel, adott és látogatott sok igen jól sikerült összejövetelt. Rengeteg kémregényt olvasott. Hétvégéken vadászni vagy a newmarketi lóversenyre járt. A harmincas években Cambridge a világnézetek kavargásában élt: Hitler hatalomra jutott 1933-ban, 1936 nyarán kitört a spanyol polgárháború, szélsőjobbosok és szélsőbalosok csaptak össze az egyetemi tantermekben és az utcákon. A szikrázó politikai légkör azonban nem érintette meg Elliottot. Túlságosan lekötötte a szórakozás. Ritkán vett tankönyvet a kezébe, és a három egyetemi évét sok baráttal és hármas eredménnyel zárta – ez utóbbit „a vizsgabizottság feletti győzelemnek" tartotta.[13]

Nicholas Elliott minden lehetséges társadalmi és tanulmányi előnnyel felvértezve hagyta el Cambridge-et, ugyanakkor fogalma se volt, hogy mitévő legyen. De a szokványos kivagyi külső és a „tespedt arisztokratikus modor"[14] mögött egy összetettebb személyiség rejlett, egy kalandor, akitől nem idegen némi felforgató hajlam. Claude Elliott a viktoriánus merevségével mélységes ellenszenvet plántált fiába a szabályok iránt. „Sose vált volna belőlem jó katona, mert nem vagyok eléggé kapható a fegyelemre", tűnődött.[15] Amikor szóltak neki, hogy tegyen meg valamit, hajlamos volt arra, hogy ne annak az utasításnak engedelmeskedjen, „amit egy felettes ténylegesen kiadott, hanem inkább annak, amit ez a felettes kiadott volna, ha tudja, miről van szó".[16] Konok volt – erről a durnfordi brutalitás gondoskodott –, de ugyanakkor érzékeny lény is, akit megsebzett a magányos gyerekkor. Mint sok angol, szemérmességét viccek özönével álcázta. Egy másik apai örökségének számított az a meggyőződés, hogy a megjelenése nem megnyerő; Claude egyszer azt mondta neki, hogy „marcona kinézetű",[17] és ő ebben a hitben nőtt fel. Elliott a hórihorgas alkatával, vékony arcával és vastag keretes szemüvegével bizonyosan nem volt az a klasszikus férfiideál, de kiegyensúlyozottságot árasztott, sütött belőle az alig leplezett rosszmájúság és az eltökélt vidám-

ság, ami azonnal vonzalmat ébresztett a nőkben. Sok évébe telt, mire arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy „a kinézetemben nem volt se több, se kevesebb kivetnivaló, mint embertársaim jelentős hányadában".[18] A természetes konzervativizmus mellett megörökölte a különcség iránti családi hajlamot. Nem volt sznob. El tudott társalogni a társadalom bármely szegletéből bárkivel. Nem hitt Istenben, Marxban vagy a kapitalizmusban, hitt viszont a királyban, az országban, az osztályrendszerben és a klubban (ez az ő esetében a White's Club volt, az úriemberek klubja a St. James'sen). De mindenekfölött hitt a barátságban.

1938 nyarán Basil Fisher állást vállalt a Cityben, miközben Elliott azon morfondírozott nem túl nagy elszánással, hogy mihez kezdjen magával. Az öregfiúk hamarosan megoldották a gondot. Elliott épp krikettezett Etonben azon a nyáron, amikor a teaszünetben odalépett hozzá Sir Nevile Bland, a magas rangú diplomata és a család barátja, és tapintatosan megjegyezte, hogy Elliott apja aggódik, hogy a fia „nem tud tisztességes munkához jutni".[19] (Sir Claude előszeretettel tárgyalt küldöncök útján a fiával.) Sir Nevile kifejtette, hogy épp most nevezték ki Hágába Nagy-Britannia hollandiai követének. Nincs-e kedve Nicholasnak vele tartania címzetes attaséként? Elliott azt felelte, hogy nagyon is, jóllehet gőze se volt, hogy igazából mi lehet a dolga egy címzetes attasénak. „Nem volt különösebb átvilágítási folyamat – írta Elliott később. – Nevile egyszerűen közölte a Külügyminisztériummal, hogy én megbízható vagyok, merthogy ő ismer, és együtt járt iskolába apámmal Etonben."[20]

Elindulás előtt Elliott elvégzett egy rejtjeltanfolyamot a Külügyminisztériumban. Az oktatója egy bizonyos John King kapitány volt, veterán kódszakértő és emellett történetesen szovjet kém. King 1934 óta továbbította a Külügyminisztérium táviratait Moszkvába. Egy kettős ügynök vezette be Elliottot elsőként a titkok világába.

Elliott 1938. november közepén érkezett meg Hillman Minxszel Hágába, és jelentkezett a követségen. Az ebédet követően Sir Nevile felhívta rá a figyelmét, hogy „a külképviseleti szolgálatban lapátra tétellel járó vétség együtt hálni egy kolléga feleségével", és megtoldotta még egy tanáccsal: „Azt javaslom, hogy tegye azt, amit én, és ne gyújtson szivarra, amíg nem állt neki a harmadik pohár portóijának".[21] Elliott feladatai aligha voltak megterhelők: egy kis könnyű táskacipelés a követ számára, némi rejtjelezés és rejtjelfejtés a távírószobában, és részvétel a hivatalos ebédeken-vacsorákon.

Elliott csak négy hónapja tartózkodott Hollandiában, amikor először kóstolt bele a titkos munkába, és lehetősége nyílt „közvetlen közelről látni a német hadigépezetet".[22] Egy este a vacsoraasztal fölött beszélgetésbe elegyedett egy fiatal tengerésztiszttel, Glyn Hearsonnal, a berlini követség helyettes tengerészeti attaséjával. Hearson korvettkapitány bizalmasan közölte vele, hogy különleges megbízatása van, a hamburgi kikötőt kell kikémlelnie, ahol a vélekedések szerint a németek törpetengeralattjáró-fejlesztése folyik. További néhány pohárka után Hearson megkérdezte Elliottot, nem volna-e kedve csatlakozni hozzá. Elliott ezt ragyogó ötletnek gondolta. Sir Nevile az áldását adta.

Két nappal később hajnali háromkor Elliott és Hearson a falat megmászva behatolt a hamburgi kikötőbe. „Körülbelül egy órán át diszkréten beleütöttük az orrunkat mindenbe", fényképfelvételek készültek, mielőtt „visszamerültünk a biztonságba és kemény italozásba".[23] Elliott nem rendelkezett se diplomáciai védettséggel, se titkosszolgálati képzettséggel, és Hearsonnak nem volt joga bevonni a küldetésbe. Ha elkapják, mint kémet agyon is lőhették volna őket; az a legkevesebb, hogy diplomáciai lavinát indított volna el a hír, hogy az etoni igazgató fiát az éjszaka kellős közepén szaglászáson érték egy német haditengerészeti gyártótelepen. Elliott vidám szívvel beismerte: „irdatlanul nagy meggondolatlanság volt".[24] De egyszersmind rendkívül élvezetes és roppant sikeres akció. Felajzottan hajtottak tovább Berlinbe.

1939. április 20-a Hitler ötvenedik születésnapja volt, nemzeti ünnep a náci Németországban, továbbá alkalom a Harmadik Birodalom történelmének legnagyobb katonai díszszemléjére. A propagandami-

niszter, Joseph Goebbels által szervezett ünnepségek jelezték a Hitler-kultusz, az összehangolt talpnyalás csúcspontját. Fáklyás menet és ötven fehér limuzin a Führerrel az élen vezette be az öt órán át tartó elképesztő hadi erőfitogtatást, benne 50 ezer német katonával, tankok százaival és 162 harci repülőgéppel. A brit, a francia és az amerikai követ a távollétével tüntetett, őket visszahívták azt követően, hogy Hitler bevonult Csehszlovákiába, de huszonhárom másik ország elküldte képviselőit boldog születésnapot kívánni Hitlernek. „A Führer olyan ünneplésben részesült, mint még senki halandó ezen a földön", áradozott Goebbels a naplójában.[25]

Elliott bámulattal vegyes borzadállyal nézte végig az ünnepséget a Charlottenburger Chausseen egy hatodik emeleti lakosztályból, amely fölött a berlini brit katonai attasé, Noël Mason-MacFarlane tábornok rendelkezett. „Mason-Mac" pofaszakállas, vén csataló volt, a lövészárkok és Mezopotámia kitüntetett veteránja. Nem tudta leplezni undorát. A lakosztály erkélyéről tisztán látszott Hitler a díszemelvényen. A tábornok a bajsza alatt megjegyezte Elliottnak, hogy a Führer jócskán lőtávolon belül van: „Kísértést érzek, hogy ezt kihasználjam – dörmögte,[26] majd hozzátette: – Innen gyerekjáték volna leszednem a rohadékot."[27] Elliott „erőteljesen noszogatni" kezdte, hogy „pörköljön oda".[28] Mason-MacFarlane azonban meggondolta magát, bár később hivatalos kérelmet nyújtott be, hogy engedélyezzék Hitler lelövetését az erkélyéről. A világ pechjére a javaslatot elutasították.

Elliott két vadonatúj meggyőződéssel tért vissza Hágába: egyrészt hogy Hitlert meg kell állítani mindenáron, másrészt hogy ehhez legjobban azzal járulhat hozzá, ha kémnek áll. „Nem volt nehéz rászánni magam."[29] Egy ascoti nap, egy pohár pezsgő Sir Robert Vansittarttal és egy találkozás egy fontos emberrel a Whitehallban elrendezte a többit. Elliott hivatalosan még mint címzetes attasé tért vissza Hágába, de valójában és Sir Nevile Bland áldásával már mint az MI6 újonca. Kifelé ugyanúgy folytatta diplomataéletét, mint eddig; titokban megkezdte noviciuskodását a brit hírszerzés különös felekezetében.

Sir Robert Vansittart, a külügyminisztériumi korifeus, aki egyengette Elliott útját az MI6-be, gyakorlatilag egy magán-titkosügynökséget, úgynevezett Biztonsági Szolgálatot működtetett a hivatalos kormányzati hatáskörön kívül, de szoros kapcsolatban az MI6-szel és az MI5-val. Vansittart hevesen ellenezte a megbékélési politizálást, biztosra vette, hogy Németország újra háborúba kezd, „amint elég erősnek érzi magát".[30] Kémhálózata bőséges hírenyagot gyűjtött össze a náci szándékokat illetően, amivel megpróbálta (sikertelenül) meggyőzni Neville Chamberlain miniszterelnököt a küszöbönálló háborúról. Az egyik legkorábbi és legszínpompásabb informátora Jona von Ustinov német újságíró volt, titokban a nácizmus ádáz ellensége. Ustinovot széles körben „Klop" becenéven emlegették, ami oroszul poloskát jelent, és gömbölyded megjelenésére utalt, amire, meglepő módon, rendkívül büszke volt. Ustinov apja orosz származású katonatiszt volt, az anyja féletióp-félzsidó. 1921-ben született fia, Peter Ustinov komikus színészként és íróként vált ismertté. Klop Ustinov az első világháború alatt a német hadseregben szolgált, Vaskereszttel tüntették ki, majd a londoni német sajtóügynökség alkalmazta. 1935-ben elvesztette állását, amikor a német hatóságoknak gyanús lett egzotikus vegyes házassága, és felszólították árja származása igazolására. Ugyanabban az évben „U35" fedőnéven beszervezték brit ügynöknek. Ustinov kövér volt, monoklit viselt, és megtévesztően ügyefogyottan viselkedett. Ő volt „a legjobb és leleményesebb műveleti személy, akivel valaha volt szerencsém együtt dolgozni",[31] jelentette ki később tartótisztje Dick White, aki idővel mind az MI5 és mind az MI6 élére került.

Elliott azt kapta első feladatának az MI6-től, hogy segítsen Ustinovnak az egyik legfontosabb és legkevésbé ismert háború előtti kém irányításában. Wolfgang Gans Edler zu Putlitz sajtóattasé volt a londoni német követségen, egy fényűzést kedvelő és homoszexualitásával hivalkodó arisztokrata. Ustinov beszervezte Putlitzot, és elkezdte begyűjteni a „felbecsülhetetlen értékű információkat, talán a legfontosabb értesüléseket, amelyeket Nagy-Britannia emberi hír-

forrásból nyert a háborút megelőző időszakban" a német külpolitikai és katonai tervekkel kapcsolatban.[32] Putlitz és Ustinov osztotta Vansittart meggyőződését, hogy a megbékélési politizálást a visszájára kell fordítani: „Ténylegesen segítettem aláásni a náci ügyet", vélekedett Putlitz.[33] Amikor Putlitzot 1938-ban áthelyezték a hágai német követségre, Klop Ustinov feltűnés nélkül követte egy indiai napilap európai tudósítójának álcájában. Ustinov közvetítésével Putlitz továbbra is kötegszámra szállította az információkat, jóllehet elkeserítette Nagy-Britannia nyilvánvaló vonakodása attól, hogy nyíltan szembeszálljon Hitlerrel. „Az angolok reménytelen népség – panaszkodott. – Fölösleges segíteni próbálni nekik abban, hogy vessenek gátat a náci módszereknek, amiket annyira nyilvánvalóan képtelenek átlátni." Kezdte úgy érezni, hogy „értelmetlenül feláldozza magát".[34]

Hágában Klop Ustinov és Nicholas Elliott azonnal megtalálta egymással a hangot, és egy életre szóló barátságot kötött. „Klopból sütött a tehetség – írta Elliott. – Igazi világfi volt, széles körű tudással megáldott nyelvzseni, a szellem, az adomák és a mimikri embere, egyformán komoly és sikamlós."[35] Ustinov munkába állította Elliottot, lelket öntve az egyre lehangoltabb és gondterheltebb Wolfgang Putlitzba.

Putlitz „összetett személyiség" volt, írta Elliott, aki őrlődött a hazaszeretete és az erkölcsi ösztöne két malomköve közt. „Kizárólag eszmei indíttatásból cselekedett, és súlyos lelki kínokat okozott neki az a tudat, hogy az általa átadott információ német életekbe kerülhet."[36] Egy augusztusi este Elliott vacsorázni vitte Putlitzot a Royale Hotelba. A desszert fölött megjegyezte, hogy azon tűnődik, elmenjen-e Németországba nyaralni, „nehogy Hitler háborúba kezdjen, mielőtt visszajövünk szeptember első hetének végére", fűzte hozzá félig viccesen. Putlitz nem mosolygott: „A jelenleg érvényes tervek szerint a Lengyelország elleni háború augusztus 26-án kezdődik, de lehet, hogy elhalasztják egy héttel, szóval én a maga helyében letenném erről az utazásról."[37] Elliott sietve beszámolt erről a „meglepő kijelentésről" Klopnak, aki továbbította azt Londonba. Elliott lefújta a nyaralását. Szeptember 1-jén, pontosan ahogy Putlitz megjósolta, német tankok gördültek be Lengyelországba északról, délről és nyugatról. Két nappal később Nagy-Britannia hadban állt Németországgal.

Nem sokkal ezután a hágai német követ megmutatott Wolfgang Putlitznak egy dokumentumot a hollandiai német ügynökről; ez ugyanaz a dokumentum volt, amelyet Putlitz nemrég adott át Klop Ustinovnak és Nicholas Elliottnak. Kétség sem férhetett hozzá, hogy egy német kém van az MI6-referatúrán, de senki egy pillanatig sem gyanakodott Folkert van Koutrikra, a nyájas hollandusra, aki a referatúrát vezető Richard Stevens őrnagy helyetteseként dolgozott. Kollégái egybehangzó véleménye szerint Van Koutrik „mindig abszolút őszinte hűséget mutatott".[38] Titokban azonban a német katonai hírszerzésnek, az Abwehrnek dolgozott, és „1939 őszére a németeknek teljesen tiszta képük volt az angol titkosszolgálat hollandiai tevékenységéről".[39] Van Koutrik megszerezte az MI6-nek átadott Putlitz-féle német kémlistát, és visszajuttatta a német hírszerzésnek.

Putlitz tudta, hogy „csak idő kérdése, mikor leplezik le és bánnak el vele".[40] Azonnal menedékjogot kért Nagy-Britanniától, de kijelentette, hogy nem távozik komornyikja, Willy Schneider nélkül, aki mellesleg a szeretője is volt. Putlitzot szeptember 15-én átrepítették Londonba, és elszállásolták egy titkos házban.

Egy ilyen értékes ügynök elvesztése éppen elég csapás volt, de ennél is rosszabb következett.

November 9-én a referatúravezető, Stevens őrnagy, Elliott új főnöke elindult Venlóba, a Németországgal szomszédos holland határvárosba annak reményében, hogy elintézi a háború gyors és káprázatos befejezését. Vele tartott munkatársa, Sigismund Payne Best, egy veterán katonai hírszerzőtiszt. Elliott kedvelte Stevenst, úgy tartotta, „ragyogó nyelvérzéke van és kiváló történetmesélő", Bestet viszont azzal intézte el, hogy „kérkedő ökör, felfújt hólyag".[41]

Néhány hónapja Stevens és Best titokban kapcsolatba lépett forrongó német katonatisztek egy csoportjával, akik azt tervezték, hogy puccsal megdöntik Hitlert. Egy német politikai menekült, dr. Franz

Fischer megszervezett egy találkozót, amelyen a csoport vezetője, bizonyos Schämmel százados kifejtette, hogy a német hadvezetésben egyes elemeket elborzasztottak a Lengyelország lerohanása során elszenvedett veszteségek, és szándékukban áll „megdönteni a jelenlegi rendszert, és katonai diktatúrát vezetni be".[42] A brit miniszterelnököt tájékoztatták a Hitler-ellenes összeesküvésről, és Stevenst arra biztatták, hogy folytasson tárgyalásokat a puccsistákkal. „Az az érzésem, hogy a háború tavaszra befejeződik", írta Chamberlain.[43] Stevens és Best egy holland titkosszolgálati tiszt kíséretében felvillanyozódva utazott Venlóba, meg voltak győződve arról, hogy „magával a nagy emberrel", a puccsot vezető német tábornokkal lépnek kapcsolatba.[44] „Schämmel" a valóságban Walter Schellenberg volt a náci párt hírszerző irodájától, az SD-től, okos és könyörtelen kémfőnök, aki végül majd átveszi az irányítást az egész német hírszerzés fölött, dr. Fischer pedig a Gestapo zsoldjában állt. A találkozó csapda volt, személyesen Heinrich Himmler SS-birodalmi vezető rendelte el.

Kevéssel 11 óra előtt megérkeztek a találkozóhelyhez, a Café Backushoz a határ holland oldalán, néhány méterre az átkelőtől. „Senki nem volt látóközelben, csak egy német vámtiszt és egy kislány, aki egy nagy kutyával labdázott az út közepén", írta Stevens.[45] Schellenberg a kávézó teraszán állt, és a kalapját lengetve üdvözölte őket. Ez volt a jel. Amint kiszálltak a gépkocsijukból, azonnal civil ruhás SS-kommandósok vették körül őket, és géppisztolyaikkal a levegőbe lőttek. A holland tiszt revolvert rántott, lelőtték.

„A következő pillanatban – emlékezett vissza Best – két fickó volt mindegyikünk előtt, az egyik pisztolyt tartott a fejünknek, a másik kézi bilincset rakott ránk. Aztán a németek ránk üvöltöttek: »Mozgás!«, pisztolyaikkal a hátunkat döfködték, és »Gyerünk, gyerünk, gyerünk« kiáltozással noszogattak bennünket a német határ felé."[46] A kommandósok betuszkolták foglyaikat a várakozó autókba, magukkal hurcolták a haldokló holland tisztet is.

„Egy csapásra veszélybe került az összes brit hírszerző művelet Hollandiában", írta Elliott.[47] Ami még rosszabb: ostoba módon Stevensnek a zsebében ott lapult a nyugat-európai hírszerző források listája. Az MI6 kapkodhatott, hogy kivonja ügynökhálózatát, mielőtt a németek lecsapnának.

A venlói incidens egyértelmű katasztrófa volt. Minthogy Hollandia tagadhatatlanul közreműködött, és elveszített egy tisztet, Hitler hivatkozhatott arra, hogy Hollandia semlegességet sértett, ürügyet adva az ország néhány hónap múlva bekövetkező inváziójára. Az epizód következtében a britek még akkor is zsigeri gyanakvással álltak a magukat náciellenesnek mondó német katonatisztekhez, amikor a háború késői szakaszában az ilyen közeledések őszinték voltak. Stevens és Best a háború hátralévő részét börtönfalak közt töltötte. A brit foglyoktól és a holland kettős ügynöktől, Van Koutriktól származó információk segítségével a németek „részletes és nagyjából pontos térképet alkothattak a [brit] ügynökhálózatról",[48] valamint magának az MI6-nek a felépítéséről. Ez volt a német titkosszolgálat első és legsikeresebb átverési művelete a háborúban. Furcsa módon egyben az utolsó.

A venlói incidensre visszatekintve Elliott kárhoztatta Stevens „nagyfokú becsvágyát", amiért „megorrontotta a lehetőséget, hogy önerőből megnyerje a háborút, és ez teljesen megzavarta a szakmai ítélőképességét".[49] Schellenberg nem óhajtotta fenntartani azt a képzetet, hogy létezik egy ellenálló sejt a német hadvezetés felső szintjén, és fennhéjázó táviratot küldött: „Egy idő után unalmassá válik beképzelt és buta emberekkel társalogni. Ezennel megszakítjuk a kapcsolatot. A német ellenállásbeli barátaik szívélyes üdvözletüket küldik." Aláírásként ez állt: „A német titkosrendőrség".[50]

Kém mivoltának első hat hónapjában Elliott megtanulta azt az üdvös leckét, hogy az ámítás és a színlelés a kémkedés velejárója. A főnöke most egy német börtönben ült, miután egy rafinált rászedés áldozata lett; egy értékes kém Londonba menekült, mert elárulta egy kettős ügynök; az egész hollandiai hírszerző hálózat végzetesen hiteltelenné vált. Börtönbe kerül még a légynek sem ártó John King kapitány is, a kódhivatalnok, aki rejtjelezni tanította Elliottot: tíz évet kapott kém-

kedésért, miután egy szovjet dezertőr felfedte, hogy jó pénzért „mindent eladott Moszkvának".[51]

Elliottnak azonban korántsem vette el a kedvét a sok kétszínűség, sőt csak még jobban vonzódott az átverések játszmájához. A venlói fiaskó „legalább olyan szégyenteljes volt, amilyen katasztrofális", állapította meg,[52] ugyanakkor izgalmasnak is találta a benne rejlő tanulsággal, hogy a nagyon okos embereket is lóvá lehet tenni, ha meggyőzik őket, hogy elhiggyék, amit mindenáron el akarnak hinni. Elliott gyorsan tanult. Ezt megünnepelendő még egy kis dalocskát is rittyentett:[53]

Ó, milyen kuszán szövünk,
Mikor először ámítunk,
Ám ha már ámítsz eleget,
Igazán akkor jössz bele.

1940. május 9-én hajnali háromkor Londonból jött sürgős távirat ébresztette Elliottot. Kivette a rejtjelkönyvet a széfből, leült a követségi ebédlőasztalhoz, és elkezdte fejteni a szöveget: „Információ érkezett, hogy a németek támadni szándékoznak a teljes nyugati fronton..."[54] Másnap Németország elözönlötte Franciaországot és Hollandiát. „Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a hollandok bármilyen bátran harcoljanak is, nem fognak sokáig kitartani."[55]

A britek felkészültek a menekülésre. Elliott és munkatársai sietve máglyát raktak a kritikus iratokból a követség udvarán. Egy másik tiszt megszerezte Amszterdam ipari gyémántkészletének zömét, és átcsempészte Nagy-Britanniába. A holland királynő egy brit rombolón menekült a biztonságba a kormányával, titkosszolgálatával és aranyával. Elliott elsődleges feladatának a Vic-Wells utazó balett-társulat megrémült táncosainak a kimentése bizonyult, amit úgy intézett el, hogy felrakta őket egy Ijmuidenben rekvirált kotróhajóra. Május 13-án a *Mohawk* brit romboló lehorgonyzott Hoek van Hollandnál, hogy az utolsó brit lemaradozókat is hazaszállítsa. Miközben egy autókonvojban robogott a tengerpart felé, Elliott az égő Rotterdamot nézte, ahogy bevilágítja a láthatárt. Az utolsók közt szállt fedélzetre. Amikor a fiatal MI6-tiszt megérkezett Nagy-Britanniába, e szavakkal fogadták: „Most már bent vagyunk a döntőben."[56]

*

Elliott azt hitte, hogy egy válsághelyzetben lévő országot talál, és meglepte London „szokványossága és nyugalma". Attól a pillanattól kezdve, írta, „egy pillanatra se fordult meg a fejemben, hogy elveszíthetjük a háborút".[57] Néhány napon belül kinevezték a hírszerző testületbe, és aztán meglepetésére rácsok mögött találta magát.

Wormwood Scrubsot, ezt a Nyugat-Londonban álló, viktoriánus időkben épült börtönt választották a Biztonsági Szolgálat, az MI5 háborús főhadiszállásának, és most gyors növekedésnek indult annak érdekében, hogy megbirkózzon a német kémfenyegetéssel. Franciaország és Hollandia elestét részben a náci ötödik hadoszlopnak tulajdonították, a német előrenyomulást elősegítő ellenséges kémek aknamunkájának. A német inváziós fenyegetés elindított egy kémek utáni átfogó hajszát Nagy-Britanniában, és az MI5-ot elárasztották a gyanús tevékenységekről szóló bejelentések. „Anglián elhatalmasodott a kémláz", írta Elliott, akit az MI5 állományába helyeztek „azt hasznosítandó, hogy én már közvetlen közelről láttam az ötödik hadoszlop működését Hollandiában".[58] Az ötödik hadoszlop fenyegetése nem valósult meg, annál az egyszerű oknál fogva, hogy nem létezett – Hitlernek nem állt szándékában háborúzni Angliával, és nem tett komoly erőfeszítést arra, hogy előkészítse a talajt egy német invázióhoz.

Az Abwehr hamarosan nekilátott pótolni a hiányt. Az elkövetkező néhány hónapban úgynevezett „inváziós kémek" özönlöttek Nagy-Britanniába hajóval, ejtőernyővel és tengeralattjárón; ezeket a hevenyészetten kiképzett és gyatrán felszerelt ügynököket annak rendje-módja szerint gyorsan kézre kerítették. Néhányat börtönbe vetettek, egy-kettőt kivégeztek, de sokat beszerveztek kettős ügy-

nöknek, hogy hamis információkkal etessék német tartótisztjeiket. Ebből sarjadt ki a híres Dupla Csavar művelet, a kettős ügynökök hálózata, amelynek a jelentősége folyamatosan erősödött a háború előrehaladtával. A kihallgatások során a német kémek közül sokan alapvető fontosságú információkat nyújtottak a brit titkosszolgálatnak. Elliottot megtették összekötő tisztnek a szolgálati ágak között, Wormwood Scrubs-i irodával. Bizarr munkahely volt: rossz szagú és sivár. Az elítéltek többségét már elszállították, de egy maroknyi megmaradt, köztük Elliott egyik régi etoni iskolatársa, Victor Hervey, Bristol jövőbeli hatodik őrgrófja, a híres aranyifjú, akit egy mayfairi ékszerész kirablásáért börtönöztek be. Elliott egy hangszigetelt börtöncellában dolgozott, belül az ajtón nem volt kilincs; ha az aznapi utolsó látogatója távozáskor véletlenül elfordította a kintit, akkor reggelig bezárva maradt.

Elliott szerette új életét, szeretett nappal börtönben lenni, este meg szabadon az ostromlott és invázióval fenyegetett nagyvárosban. Bayswaterba költözött, egy Cambridge Square-i lakásba, amely egy másik etoni barátjának, az úgyszintén MI6-es Richard Brooman-Whitenak a nagyanyjáé volt. Basil Fisher most vadászpilótaként szolgált, Hurricane-eken repült a Croydonban állomásozó 111. ezredben. Valahányszor Fisher szabadságot kapott, a három barát összegyűlt, rendszerint a White'sban. Tombolt a bombázóháború, és Elliottot boldoggá tette a „bajtársiasság érzése", valahányszor betelepedett a barátaival London legrégibb és legelőkelőbb úri klubjának dohányfüstös, mahagóniburkolatú pompájába. „Igazi veszély egyetlenegyszer legyintett meg, amikor épp pink gint kortyolgattam a klub bárjában. A szomszéd épületre bomba hullt, felborította a poharamat, engem meg a földhöz vágott. Kaptam egy másik pink gint a pultostól méltányosságból."[59] Elliott élvezte a háborút. Aztán három hónappal Londonba visszatérése után rájött, milyen is az valójában.

Augusztus 15-én a levegőbe emelkedtek a 111. repülőezred Hurricane-jei egy Luftwaffe Messerschmitt-kötelék elfogására, amely Dungenessnél lépett be a brit légtérbe. Az eget széltében-hosszában betöltő, vad légi harc vette kezdetét, az angliai légi csata egyik leghevesebb összecsapása, és a német vadászbombázók közül hetet lelőttek. Basil Fisher gépét észlelték, ahogy kiválik a harcból, a törzséből füst és láng ömlött. Fishernek sikerült kiugrania egy West Sussex-i falu, Sidlesham fölött, de az ejtőernyője kigyulladt. A tartózsinórok átégtek, és Elliott barátja lebucskázott a földre. A pilóta nélkül maradt Hurricane egy csűrbe csapódott. Basil Fisher repülő főhadnagy holtteste a sidleshami halastóból került elő. Berkshire-i szülőfaluja templomkertjében temették el.

Elliott nem feltűnően, de mélységesen megrendült. Mint sok arisztokrata angol, ritkán beszélt az érzéseiről, de magánbúcsúztatója Basil Fisherhez a maga feszes, fájdalmas szikárságával többet mond minden ékes szónál. A léhaság álarca félrecsúszott. „Basil Fisher hősi halált halt. Ez nagyon mélyen érintett. Gyakorlatilag a testvéremnek számított. Ez volt az első alkalom, hogy a tragédia szele megcsapott."[60]

Elliott még kába volt a fájdalomtól, amikor mindössze néhány hét múlva találkozott a titkok világának egy újabb újoncával, a Westminster School neveltjével, aki ugyancsak a cambridge-i Trinity College-on végzett, és meghatározó szerepet tölt majd be hátralévő életében: Harold Adrian Russell Philbyvel, röviden csak Kimmel.

2

V osztály

Kim Philbyt legkövetkezetesebben az „elbűvölő" kifejezéssel szokták jellemezni, ami kótyagossá tevő, megtévesztő és néha gyilkos angol tulajdonság. Philby olyan könnyedséggel tudott szeretetet ébreszteni és közvetíteni, hogy csak kevesen fogták fel egyáltalán, hogy őket most éppen elbűvölték. Kim mindenkit magával ragadott, férfiakat és nőket, időseket és fiatalokat, gazdagokat és szegényeket. Figyelő, szelíd kék tekintettel nézett a világba egy homlokába lógó rakoncátlan hajfürt alól. Kivételes modora volt: mindig ő volt az első, aki meghívta az embert egy italra, érdeklődött a beteg édesanyja iránt, és emlékezett a gyermekei nevére. Szeretett nevetni és inni, és meghallgatni másokat mély őszinteséggel és feszült érdeklődéssel. „Az a fajta ember volt, akiért rajongtak – fogalmazott egy kortársa. – Nem egyszerűen csak szeretted, csodáltad, egyetértettél vele: rajongtál érte."[1] A vissza-visszatérő dadogása csak növelte csáberejét, az emberi gyengeség vonzó felcsillanásáról árulkodott. Az emberek csüngtek a szaván, várták, amit barátja, a regényíró Graham Greene „darabosan elhebegett szellemességnek" hívott.[2]

Kim Philby feltűnő jelenség volt a háborús Londonban. A spanyol polgárháborúban a *The Times* újságírójaként a felkelő nemzetiek oldaláról tudósított, és 1937 végén épp csak egy hajszállal kerülte el a halál, amikor köztársasági ágyúgránát csapódott be a gépkocsi közé-

lében, amelyben Philby ült csokoládét majszolva és brandyt iszogatva. Mindhárom haditudósító társa életét vesztette, ő azonban megúszta könnyű fejsebbel, és arról híresült el, hogy „jócskán van vér a pucájában".[3] Franco tábornok maga tűzte ki a Vörös Katonai Érdemkeresztet a fiatal haditudósító mellére.

Philby a mindössze tizenöt újságíró közé tartozott, akiket kiválasztottak a brit expedíciós haderő Franciaországba kísérésére a háború kitörésekor. A kontinensről fanyar, jellegzetes beszámolókat írt a *The Times*nak, miközben a katonákkal várta a harcok kezdetét: „Sokan a csalódottságuknak adnak hangot az apokalipszis nyitányának lassú tempója miatt. Veszélyt vártak, és tespedtséget találtak", írta.[4] Philby a német előrenyomulás közepette is folytatta tudósítói munkáját, és akkor hagyta el Amiens-t, amikor a páncélosok már bedübörögtek a városba. Olyan sietséggel szállt hajóra Angliába, hogy poggyásza hátrahagyására kényszerült. Elveszett ingóságai miatti kárigénye legendássá vált Fleet Street-szerte: „Teveszőr felöltő (kétéves használtsággal) 15 guinea; Dunhill pipa (kétéves, és annyival jobb is) 1 font 10 shilling."[5] Hírnevének fokmérője, hogy a *The Times* kártalanította sztárriporterét elveszett régi pipájáért. Philby kitűnő újságíró volt, de becsvágya más irányt vett. Be akart lépni az MI6-be, de mint minden leendő kém, ő is szembesült a talánnyal: hogyan csatlakozzon egy olyan szervezethez, amelyhez nem tud folyamodni, merthogy formálisan nem létezik?

Végül Philby ugyanolyan simán bekerült a titkosszolgálatba, mint Elliott, és nagyjából ugyanolyan nem hivatalos csatornán keresztül: egyszerűen elejtett „néhány célzást itt-ott befolyásos ismerősök előtt",[6] és várta a meghívást a klubba. Az első utalást, hogy jelzései nem maradtak észrevétlen, Franciaországból visszatérőben, a londoni vonaton érzékelte, amikor ugyanabban az első osztályú fülkében találta magát a *Sunday Express* újságírónőjével, Hester Harriet Marsden-Smedleyvel. Marsden-Smedley a harmincnyolcadik életévét taposta, megjárt pár messzi háborút, és szívós volt. A luxemburgi határon ellenséges tűz alá került, és szemtanúja volt, ahogy a németek

átözönlenek a Siegfried-vonalon. Ismert embereket a titkosszolgálatban, és úgy hírlett, mellékesen végez némi kémkedést. Philby elkerülhetetlenül elbűvölte őt is. Az újságírónő nem kerülgette a kását.

– Egy olyan ember, mint maga, nem lehet annyira bolond, hogy katonának álljon – mondta. – Maga annál sokkal többet képes tenni Hitler ellen.

Philby pontosan tudta, hogy mire céloz, és elhebegte, hogy „nincs semmi kapcsolata azzal a világgal".

– Majd kitalálunk valamit – mondta Hester.[7]

A Londonba visszaérkező Philbyt a *The Times* külföld rovatának vezetője magához hívatta, hogy tudassa vele, egy bizonyos Leslie Sheridan százados telefonált a „hadügyi tárcától", és arról érdeklődött, hogy Philby kapható-e egy meg nem határozott természetű „hadügyi munkára".[8] Sheridan, a *Daily Mirror* egykori olvasószerkesztője az MI6 úgynevezett „D/Q osztályát" vezette, amely a fekete propagandával és a rémhírterjesztéssel foglalkozott.

Két napra rá Philby a St. James's Park közelében lévő St. Ermin's Hotelban, mindössze pár száz méternyire a Broadway 54.-ben lévő MI6-főhadiszállástól leült egy teára egy másik félelmetes nővel, Sarah Algeria Marjorie Maxse-szel, az MI6 D osztályának főnökével (D mint Destruktív: ez az osztály titkos félkatonai műveletekre szakosodott). Miss Marjorie Maxse a Konzervatív Párt szervezeti igazgatója volt, mely feladatkör nyilván alkalmassá tette annak felismerésére, kiben lakozik tehetség a hírverésre és a dolgok felfújására. Philby „módfelett szimpatikusnak" találta.[9] Nyilván ő is rokonszenves volt Marjorie-nek, mert két nap múlva újra találkoztak, ezúttal kiegészülve Guy Burgess-szel, Philby barátjával és cambridge-i évfolyamtársával, aki már az MI6-ben dolgozott. „Elkezdtem hencegni, nevekkel dobálóztam szégyentelenül – írta Philby. – Kiderült, hogy csak az időmet vesztegettem, mert a döntés már megszületett."[10] Az MI5 elvégzett egy rutinszerű háttérvizsgálatot, és úgy találta, „semmi nem szól ellene": az ifjú Philby tiszta.[11] Valentine Vivian, az MI6 igazgatóhelyettese, aki ismerte Philby apját abból az időből, amikor mindketten gyarmati tisztviselők voltak Indiában, kész volt személyes kezességet vállalni az új jelöltért azon az alapon, ami talán a brit „öregfiúk-hálózat" legvelősebb megfogalmazása volt: „Megkérdeztek róla, és azt mondtam, ismerem a családját."[12]

Philby beadta a lemondását a *The Times*nak, és rögtön jelentkezett is egy épületben az MI6-központ közelében, ahol beültették egy irodába egy köteg tiszta papírral, egy ceruzával és egy telefonnal. Két hétig semmit se csinált, csak olvasgatta az újságokat és élvezte a hosszú, „folyékony" ebédeket Burgess-szel. Philby már épp azon kezdett tűnődni, hogy valóban az MI6-be lépett-e be, és nem valami fura alvószervezetbe, amikor elküldték Brickendonbury Hallba, ebbe a Herfordshire mélyén megbújó titkos kémiskolába, ahol cseh, belga, norvég, holland és spanyol emigránsokat képeztek ki rejtett műveletekre. Ezt az egységet végül bekebelezte a különleges műveletek alakulata, a SOE, amelyet arra hoztak létre, hogy – Winston Churchill szavaival élve – „lángba borítsák Európát" az ellenséges vonalak mögött.[13] A kezdeti napokban az ügynökök szemlátomást egyetlen dolgot voltak hajlamosak felgyújtani: Brickendonbury Hallt és a környező vidéket. A helyi robbanószeres szakértő bemutatót tartott odalátogató cseh titkosszolgálati tiszteknek, de lángra kapott az erdő, és csaknem áldozatul esett az egész küldöttség. Philby hamarosan átkerült magához a SOE-hoz, és aztán egy másik kiképzőtáborba a hampshire-i Beaulieu-ba, amely rombolásra, rádiós összeköttetésre és felforgatásra szakosodott. Philby a propagandáról tartott előadásokat, amelyre újságíró lévén úgy gondolták, megfelelően képzett. Alig bírt magával a türelmetlenségtől, szerette volna igazi háborús hírszerzőcsatába belevetni magát. „Amikor csak tudtam, megléptem Londonba", írta.[14] Az egyik ilyen elmenekülése során találkozott Nicholas Elliott-tal.

*

Elliott nem emlékezett, pontosan hol is futottak össze először. A broadwayi MI6-irodaház mélyén a bárban, a világ legtitkosabb italozóhelyén? Vagy talán a White's-ban, Elliott klubjában? Vagy Philbyében,

az Athenaeumban? Esetleg Philby leendő felesége, Aileen, Elliott távoli rokona hozta össze őket? Elkerülhetetlen volt, hogy találkozzanak, mert ugyanahhoz a világhoz tartoztak, összeterelte őket a rejtett munka, és nagyban hasonlítottak mind származásban, mind alkatban. Claude Elliott és Philby apja, St John, a hírneves tudós, felfedező és író évfolyamtársak és barátok voltak a Trinity College-on, és mindkettőjük fia engedelmesen haladt apjuk egyetemi nyomdokában – a négy évvel idősebb Philby abban az évben hagyta el Cambridge-et, amikor Elliott megérkezett. Mindketten egy tekintélyes, de távoli apa árnyékában éltek, akinek vágytak a dicséretére, és igazán sosem nyerték el. Mindketten a brit birodalom gyermekei voltak: Kim Philby Pandzsábban született, ahol az apja gyarmati tisztviselő volt, az anyja pedig a Ravalpindi Közmunkatanács brit hivatalnokának a lánya. Elliott apja Szimlában született. Mindkettőjüket javarészt dadák nevelték, és mindkettőjükre tévedhetetlen jellemformáló hatást gyakorolt az iskolájuk: Elliott büszkén viselte az etoni öregdiák-nyakkendőjét, Philby nagy becsben tartotta Westminster School-sálját. És mindketten rejtegettek bizonyos fokú szégyenlősséget: Philby a kifürkészhetetlen bája és tétova habogása, Elliott pedig a vicczuhataga mögött.

Azonnal összebarátkoztak. „Azokban a napokban – írta Elliott – a barátságok gyorsabban formálódtak, mint békeidőben, különösen azok közt, akik bizalmas munkában vettek részt."[15] Miközben Elliott a Nagy-Britanniába küldött kémek elfogásában segédkezett, Philby a szövetséges szabotőrök megszállt Európába való eljutását készítette elő. Bőven volt alkalmuk a beszélgetésre és a viccelődésre a szigorú titkosság meghitt falain belül.

Elliott életében a Basil Fisher halálával támadt űrt Philby töltötte be. „Ragaszkodást és a szeretetet tudott ébreszteni – írta Elliott. – Az a fajta ember volt, akit ösztönösen kedveltek, de csak ritkán értettek meg. A barátai számára ő testesítette meg a bohémot és a szokatlant. Nem untatott és nem nagyképűsködött."[16] A háború előtt Philby belépett a nácibarát színezetű Angol–Német Baráti Társaságba, de most, Elliotthoz hasonlóan, elszánta magát rá, hogy felveszi a harcot

„a nácizmus velejáró gonoszságával".[17] A két barát közt „a politika egészen ritkán jött szóba", és idejük nagy részében inkább elemezték „az angol ütéshatékonyságot", és nézték „a krikettmeccseket a dombelátóról a Lord'sban" – azaz a Marylebone Krikett Klubban, a krikettezés fellegvárában, amelynek Elliott a tagja volt. Philby láthatólag osztotta Elliott rendíthetetlen, de egyszerű brit hitét, amelyet nem bonyolítottak eszmék. „Sőt számomra egyáltalán nem hatott »zoon politikonnak«", írta Elliott.[18] Philby csak huszonnyolc éves volt, amikor megismerkedtek, de Elliott szemében idősebbnek tűnt, magabiztos, tehetséges, kellemesen zaccos embernek, akit megérleltek a háborús tapasztalatok.

Az MI6 a világ legfélelmetesebb titkosszolgálata hírében állt, de 1940-ben, a háborús nyomás alatt a gyorsított újjászerveződés cseppfolyós állapotába került. Úgy tetszett, Philby a szakmaiság új légkörét hozta magával ebbe a munkába. Egyértelműen becsvágyó volt, de törtetését az angol módinak megfelelően „a nyájas, oldott világiasság álarca mögé rejtette".[19]

Hugh Trevor-Roper a háborús idők hírszerzésének egy másik újonca volt. A később Lord Dacre néven ismert történésznek, Anglia egyik legokosabb és leggorombább emberének alig volt egy jó szava bármelyik kollégájára („egészében véve ostobák, egyesek mélységesen ostobák").[20] Philby azonban más volt: „Kivételes személyiség: kivételes az erényei folytán, mert értelmesnek, okosnak, sőt céltudatosnak hatott."[21] Úgy tetszett, tudja, mit akar. Amikor Philby titkosszolgálati dolgokat taglalt, Elliott szerint mindannyiszor megkapóan tiszta észjárásról tett tanúbizonyságot, de nem volt sem szárazan tudálékos, sem vaskalapos. „Sokkal inkább a gyakorlat, mint az elmélet embere volt."[22] Philby még az öltözködésében is kitűnt egyéniségével, egyaránt kerülte a kormánytisztviselők hajszálcsíkos öltönyét és a katonai egyenruhát, amihez egykori haditudósítóként jogot nyert. Ehelyett a könyökén foltrátétes skótgyapjú zakót viselt, antilopbőr cipőt és selyemsálat, és alkalmasint élénkvörös rókaprémmel bélelt, zöld szövetkabátot, amit az apja egy arab hercegnőtől kapott aján-

dékba. Ezt a szembeötlő ruházatot egy széles karimájú puhakalappal tetézte, valamint egy sikkes, elefántcsont nyelű esernyővel. Malcolm Muggeridge, egy másik író, akit szintén a háborús titkosszolgálatba toboroztak be, így kommentálta Philby kivételes szaloneleganciáját: „A régi hivatásos titkosszolgák kamáslira és monoklira esküdtek, még jóval azután is, hogy mindkettő kiment a divatból", de az újonnan jöttek „pulóverben és szürke flanellnadrágban esetlenkedtek, kocsmákba, kávézókba és ócska csehókba jártak inni... alvilági ismeretségeikkel és kapcsolataikkal kérkedtek. Philbyt talán prototípusnak lehet tekinteni, és valóban az is volt sokak szemében, utánozandó modell."[23] Elliott kezdett úgy öltözködni, mint Philby. Még ugyanazt a drága esernyőt is megvette az Oxford Streeten a James Smith & Sonsnál, az ernyőt, amely illik a megállapodott világfihoz, még ha kicsit piperkőcös is.

Philbyn keresztül Elliott bekerült a becsvágyó, eszes, nagyivó hírszerzőtisztek társaságába, az MI5 és MI6 ifjútörökjei közé. Ez a nem hivatalos, szinte kizárólag férfiakból álló csapat a szolgálat letelte után gyakran összegyűlt Tomás Harris, a gazdag félspanyol műkereskedő házában, aki az MI5-ban dolgozott, ahol utóbb majd meghatározó szerepet játszik a híres Dupla Csavar átverésben „Garbo" kettős ügynök, Juan Pujol García tartótisztjeként. Harris és felesége, Hilda nagylelkű házigazdák voltak, és chelsea-i otthonuk a nagy borospincével szalonként mindig nyitva állt a kémek előtt. „Az ember rendszeresen benézett, ki van ott", emlékezett vissza Philby.[24] Itt, ebben a „konyhaművészeti és fajboros légkörben"[25] föllelhető volt Philby barátja, a homoszexualitásában mértéktelen, gyakran részeg, kissé rossz szagú és mindig módfelett szórakoztató Guy Burgess. Ide járt barátjuk, Anthony Blunt, a cambridge-i művészettörténész, akit most a keblére ölelt az MI5. A törzsvendégek közé tartozott Victor, Lord Rothschild, az MI5 arisztokrata szabotázselhárító főnöke és Guy Liddell, az MI5-kémelhárítás feje, akinek az ebből az időszakból származó naplója kivételes betekintést enged ebbe a titokzatos, gourmand magánklubba. Az MI6-től eljött Tim Milne, Philby westminsteri osztálytársa és a Micimackó-teremtő A. A. Milne unokaöccse, aztán Richard Brooman-White, ekkor az MI6 ibériai műveleti igazgatója, és természetesen Nicholas Elliott. Hilda Harris pazar spanyol ételeket szolgált fel. Liddell, aki egykor a hivatásos zenészi pályával kacérkodott, olykor csellót ragadott. Burgess, aki rendszerint a legújabb fiúprostija kíséretében állított be, botrányos kiszámíthatatlanságával emelte a hangulatot. És köztük mozgott Philby az ő mosolygós sármjának kisugárzásával, előadta a titkosszolgálati témákat, vitákat provokált („inkább mókából, mint rosszindulatból", szögezte le Elliott),[26] és töltögette Harris finom borát zuhatagszerű mennyiségben.

A kémek nagy piások voltak még a háborús idők alkoholizálási mércéjével is. A szesz segített eltompítani a lopva folytatott háború stresszét, egyszerre szolgált kenő- és kötőanyagként, és az úri klubok képesek voltak olyan fokú készleteket beszerezni tagjaik számára, ami teljesen elérhetetlen volt a jegyrendszerben élő egyszerű embereknek. A regényíró Dennis Wheatley a brit titkosszolgálat megtévesztési osztályán dolgozott, és leírta, hogyan zajlott egy jellegzetes ebéd hivatali körben: „Mindig két-három Pimmsszel kezdtünk a bárban egy asztalnál, aztán egy úgynevezett »röviddel« folytattuk, jól megbolondítva abszinttal... Füstölt lazac szokott lenni vagy konzerv garnélarák, aztán doveri nyelvhal, nyúlragu, lazac vagy vadpecsenye, és befejezésnek sajtos pirítós. Ezt leöblögettük jó vörös- vagy fehérborral, és portóival vagy köménypálinkával zártunk."[27] Egy ilyen lakoma után Wheatley hajlamos volt rá, hogy elsettenkedjen „egy órácska alvásra", mielőtt folytatta volna a munkát.

Senki sem töltögette (vagy fogyasztotta) az alkoholt akkora életörömmel és eltökéltséggel, mint Kim Philby. „Félelmetes szeszkazán volt", írta Elliott, olyan, aki tartotta magát ahhoz a misztikus elmélethez, hogy „a nagyivóknak őrizkedniük kell a testgyakorlástól vagy a hirtelen mozdulatoktól", mert az „heves fejfájással" járhat.[28] Philby úgy döntötte magába az italt és öntötte máris az újat, mintha ez volna a küldetése.

Elliottnak hízelgett, hogy ilyen társaságban találta magát, és felszabadult. Az angolok természetszerűleg zárkózottak. Az Elliotthoz hasonló társadalmi helyzetű és alkatú angolok különösen. A titkosszolgálatok tagjainak tilos volt beszélniük barátaiknak, feleségüknek, szüleiknek vagy gyerekeiknek arról, amit csinálnak, mégis sokan vonzódtak ehhez a zárt érdekszövetséghez, amelyet olyan titkok kötöttek össze, amiket másoknak nem volt szabad megismerniük. A civil világban Elliott soha egy szót ki nem ejtett a száján a munkájáról. De azon a világi kolostoron belül, ami az MI6, és különösen Harris faragatlan estélyein ő olyan emberek közt volt, akikben végsőkig megbízhatott, és olyannyira nyíltan beszélhetett, ami nem fordulhatott volna elő odakinn. „Ez egy olyan testület volt, ahol a kollégák nagy hányada, férfiak és nők egyszersmind az ember személyes barátai is voltak – írta Elliott. – Egyfajta kedélyes bajtársiasság uralkodott, leginkább egy klubra hasonlított, amelyben mindannyian tegeződtünk, és rengetegszer találkoztunk az irodán kívül."[29]

A Philby és Elliott közti barátságot valami mélyebb táplálta a közös érdeklődésen és a hivatásbeli azonosságtudaton túl. Nick Elliott barátságos volt mindenkivel, de érzelmileg csak kevesekhez kötődött. Ami Philbyhez fűzte, az semmi máshoz nem hasonlított az életében. „Ugyanazt a nyelvet beszélték – emlékezik vissza Elliott fia, Mark. – Kim volt apám legközvetlenebb barátja."[30] Elliott nyíltan sose fejezte vagy mutatta ki ezt a szeretetét. Mint annyi más fontos dolog az akkori férfikultúrában, ez is kibeszéletlen maradt. Elliott bálványozta Philbyt, de ugyanakkor szerette is egy olyan erős férfiszerelemmel, ami viszonzatlan, plátói és ki nem mondott volt.

Viszonyuk még szorosabbá vált, amikor mindkettőjüket kiemelték a brit titkosszolgálat peremvidékéről, és behelyezték a szívébe, az MI6 kémelhárítással foglalkozó V osztályába. Az MI5 felelt a biztonság fenntartásáért, beleértve az ellenség kémkedésével szembeni harcot Nagy-Britannián és a brit birodalmon belül. Az MI6 dolga volt a híranyag begyűjtése és az ügynökök foglalkoztatása külföldön. Az MI6-en belül a V osztály különleges és létfontosságú szerepet töltött be: rájuk tartozott a külföldi ellenséges hírszerzéssel kapcsolatos információk begyűjtése kémek és dezertőrök útján, valamint a Nagy-Britanniát fenyegető kémtevékenység előrejelzése az MI5 számára. A V osztály fontos kapocs volt a két brit titkosszolgálat közt, neki kellett „hatástalanítani, összezavarni, becsapni, bomlasztani, megfigyelni vagy kordában tartani a külföldi kormányok vagy testületek rejtett hírgyűjtő műveleteit és ügynökeit".[31] A háború előtt az osztály energiái legnagyobbrészt abban merültek ki, hogy figyelemmel kísérte a nemzetközi kommunizmus terjedését, illetve csatázott a szovjet kémekkel, de a háború előrehaladtával szinte kizárólagosan a tengelyhatalmak hírszerző műveleteire összpontosított. Az Ibériai-félsziget különösen sok aggodalomra adott okot. A semleges Spanyolország és Portugália a kémháború frontvonalán állt. A Nagy-Britanniában végzett hírszerző műveletek nagy részét ebből a két országból indították, és 1941-ben az MI6 kezdett besokallni az ibériai műveletektől. Egy este Tommy Harris szólt Philbynek, hogy a főnökség keres valakit, „aki ismeri annyira Spanyolországot, hogy elboldoguljon a felduzzasztott alosztály irányításával".[32] Philby azonnal közölte, hogy érdekli a dolog; Harris beszélt Richard Brooman-White-tal, Elliott barátjával, az MI6 ibériai műveleti főnökével; Brooman-White beszélt az MI6 igazgatójával. „Az öregfiúk-hálózat működésbe lépett", fogalmazott Philby,[33] és napokon belül értesítették, hogy keresse fel a V osztály vezetőjét.

A hajdani indiai rendőrtiszt Felix Cowgill őrnagy a régi vágású hírszerzőtiszt mintaképe volt: szigorú, harcias, üldözési mániás és szerfelett nehéz felfogású. Trevor-Roper „korlátoltnak, vészes nagyzási hóbortban szenvedőnek" nyilvánította,[34] és Philby bizalmasan ugyanilyen vitriolosan fogalmazott: „Hírszerzőtiszt létére képzelőerő-hiányban szenved, nem figyel oda a részletekre, és gőze sincs a világról."[35] Cowgill „gyanakvón és szúrósan"[36] viszonyult mindenkihez, aki nem tartozott az osztályához, viszont vakon megbízott mindenkiben, aki ott dolgozott, és nem volt vevő Philby sármjára.

Philby hivatalosan sosem pályázott az állásra, és Cowgill hivatalosan sosem ajánlotta fel, de egy hosszú, ivászatba fúló estét köve-

tően Philby a V osztály ibériai alosztályának új vezetőjeként ébredt, mely munkakör, konstatálta elégedetten Philby, szélesebb körű felelősséggel járt, valamint „személyes kapcsolattal a többiekhez, az SIS-hez és az MI5-hoz".[37] Mielőtt azonban Philby átvette volna megbízatását, Valentine Vivian – mindenkinek csak Vévé –, az MI6 igazgatóhelyettese úgy döntött, hogy még egyszer leül elbeszélgetni Philby apjával. Hillary St John Bridger Philby igencsak nevezetes alak volt. Ibn Szaúdnak, Szaúd-Arábia első uralkodójának a tanácsadójaként kulcsszerepet játszott (és játszik még a jövőben is) a térség olajpolitikájában. Áttért a mohamedán hitre, felvette az Sejk Abdullah nevet, folyékonyan beszélt arabul, és végül második feleségeként elvett egy beludzsisztáni rabszolgalányt, akit a szaúdi király ajándékozott neki. De ízlés tekintetében megmaradt velejéig angolnak, és a nézeteit illetően teljesen kiszámíthatatlannak. Háborúellenességéért az idősebbik Philbyt őrizetbe vették, és rövid időre börtönbe is zárták, mely epizód azonban nem rontott sem a társadalmi helyzetén, sem a fia karrierkilátásain. Az ebéd fölött a klubban Vivian ezredes St John Philbynél a fia politikai beállítottságáról puhatolózott.

– Egy kicsit kommunista volt Cambridge-ben, nem?

– Ó, az csak egy diákos butaság volt – felelte könnyedén St John Philby. – Azóta megváltozott.[38]

Nicholas Elliott pályafutása eközben hasonló fordulatot vett. 1941 nyarán őt is áthelyezték a V osztályra, hollandiai szakterülettel. Innentől Philby azzal a német kémkedéssel hadakozott, amely az Ibériai-félszigeten folyt, Elliott pedig a szomszéd irodában azzal, amelyik a nácik megszállta Hollandiában. Mindkettőnek ezért évi 600 font fizetség ütötte a markát tisztán, amiből a régóta fennálló titkosszolgálati szabályok szerint egyiküknek sem kellett fizetnie adót. Philby és Elliott most vállvetve harcolt „az ellenséges titkosszolgálatok tevőleges üldözése és megsemmisítése tárgyában".[39]

*

A V osztály nem Londonban működött az MI6 többi részlegével, hanem Glenalmondban, egy hatalmas Viktória korabeli házban a King Harry Lane-en, St. Albansban, mintegy 30 kilométernyire a fővárostól északra, „XB harcálláspont" fedőnévvel. Kim Philby és Aileen egy falusias házat bérelt a város szélén.

Philbyt a háború kitörésének napján mutatta be leendő feleségének egy cambridge-i barátnő, Flora Solomon. Flora egy zsidó–orosz aranymágnás lánya volt, egy újabb egzotikus virágszál Philby körének színpompás üvegházában: fiatalkorában viszonya volt Alekszandr Kerenszkijjel, az egykori orosz miniszterelnökkel, akit Lenin buktatott meg az októberi forradalommal, majd a továbbiakban hozzáment egy brit első világháborús tábornokhoz. 1939-ben Florát bízták meg a Marks & Spencernél a munkakörülmények javításával, és itt találkozott és barátkozott össze Aileen Furse-szel, aki az üzlethálózat Marble Arch-i részlegében volt bolti detektív. „Aileen a vidéki dzsentri mára feledésbe ment osztályához tartozott – írta Flora Solomon. – Jellegzetesen angol volt, karcsú, vonzó és hevesen hazafias.[40] Beépített emberként gyakorlatilag láthatatlan volt, ahogy kardigánjában és esőkabátjában tapintatosan rendet tart a Marks & Spencer polcsorai között. Aileen előszeretettel olvadt bele a tömegbe, húzódott hátra figyelmesen és gondosan. Az apja elesett az első világháborúban, amikor ő mindössze négyéves volt, és unalmasan, magányosan telő, szigorúan hagyományos vidéki neveltetést kapott. Titokban „hajlamos volt a depresszióra". Aileen Furse és Kim Philby poharazgatás közben ismerkedett össze Solomonék mayfairi otthonában. Philby mesélni kezdett spanyolországi haditudósítói élményeiről. „Mohó hallgatóra talált Aileenban – írta Flora Solomon –, és nem sokra rá megtudtam, hogy összeköltöztek."[41]

Szövetségük Elliott számára ideálisnak tűnt, a jó társaság közös szeretetén alapult. Elliott csaknem annyira szerette Aileent, amenynyire Philbyt, és ez az érzés tovább mélyült, miután Elliott cukorbajos lett, és Aileen gondos ápolással kigyógyította belőle. „Nagyon értelmes és nagyon emberi volt – írta Elliott –, tele bátorsággal és

kellemes humorérzékkel."[42] Igazság szerint Aileen pont az a fajta feleség volt, amilyent remélt magának: hűséges, tapintatos, hazaszerető és a viccein készséggel nevető. Philbyék első gyermeke, egy lány 1941-ben született; a következő évben egy fiú, majd az arra rákövetkezőben egy újabb. Philby rajongó apa volt, állapította meg helyesen Elliott, „majd szétvetette az apai büszkeség".[43]

A Philby-ház a V osztály fiatal hírszerzőtisztjeinek a gyülekezőhelye lett, a londoni Harris-szalon városon kívüli változata, ahol az ajtó és különböző üvegek mindig nyitva álltak. Graham Greene, aki akkoriban Philby egyik beosztottja volt, jól emlékezett „a hosszú vasárnapi ebédekre St. Albansban, amikor a vezetése alatt az egész alosztály kikapcsolódott pár órányi kemény ivászat erejéig".[44] A munkatársak rajongtak Philbyért, sokat emlegették „kis kiállásait"[45] mellettük, nagylelkűségét a szeszes italok terén és undorodását a kicsinyes hivatali praktikáktól. „Sugárzott belőle a szerethető tekintély egyfajta aurája, mint valami regénybeli szakaszparancsnokból, ami arra késztette az embereket, hogy a legjobb színben tűnjenek fel előtte. Még a felettesei is elismerték képességeit, és meghajoltak előtte."[46]

A V osztály összetartó kis közösség volt, mindössze tucatnyi hírszerzőtiszt és beosztottjaik, és egy hasonló számú kiszolgáló személyzet. A tisztek és titkárnők tegező viszonyban voltak, némelyek ennél is bensőségesebben. Philby „vidám csapatába"[47] tartozott régi iskoláskori barátja, Tim Milne, aztán Trevor Wilson, a korábban „a molyneux-i francia illatszergyár számára abesszíniai borzürüléket felvásárló" kedélyes különc,[48] és Jack Ivens, a spanyolul folyékonyan beszélő gyümölcsexportőr. A helybeliekkel elhitették, hogy azok a művelt férfiak és nők a nagy házban a British Museum régészcsapata, Verulamiumot, St. Albans római kori romvárosát ássák. A szakácsnő, Mrs. Rennit jó angol kosztot tálalt fel, péntekenként pedig sült halat hasábburgonyával. Hétvégéken kriketteztek a Glenalmond mögötti pályán, majd sűrűn felkeresték a Henrik Királyhoz címzett szomszédos kocsmát.

Cowgill alezredes volt a főnök, de Philby a csapat szellemi motorja: „Bármit csinál, áthatotta az elhivatottság és a céltudatosság, és arra ösztönözte az embert, hogy kövesse."[49] Nem Elliott volt az egyetlen, aki dicshimnuszokat zengett. „Elképzelni se lehetett volna jobb főnököt Kim Philbynél – írta Graham Greene. – Keményebben dolgozott mindenki másnál, és sosem látszott fáradtnak. Mindig fesztelen, teljesen kizökkenthetetlen volt."[50] Még a leglazább hivatali gépezetben is tere van a taktikázásnak, de Philby maga volt a megtestesült megértés: „Ha valaki tévesen ítélt meg egy helyzetet, azt ő garantáltan elbagatellizálta és eltussolta egyetlen rossz szó nélkül." Desmond Bristow, egy frissen felvett, spanyolul tudó új titkosszolga 1941 szeptemberében érkezett Glenalmondba. Philby fogadta, „egy mosolygós szemű és magabiztosságot árasztó, jóindulatúnak látszó ember. Első benyomásom a belőle áradó békés szellemi vonzerő volt... lelki nyugalom sugárzott belőle."[51] A V osztályt a „lakályossága"[52] különböztette meg az MI6 többi, visszafogottabb részlegétől. Kevés olyan titok volt, hivatali vagy egyéb, amit a csapatbeliek ne osztottak volna meg egymással. „Nem volt nehéz rájönni, hogy mit csinálnak a kollégák – írta Philby. – Amit egyvalaki tudott, azt hamarosan mindenki tudta."[53]

Philby alárendeltjeinek a csodálata visszatükröződött a feletteseinek elismerésében is. Felix Cowgill „jó krikettbírónak" nevezte.[54] Ennél nagyobb dicséret nem is lehet. Íme, egy lehető legtisztességesebb szabályok szerint játszó ember. De néhányan láttak fel-felvillanni valami mást is Philbyben, valami keményebbet és mélyebbet, „egy számító becsvágyat", egy „könyörtelen céltudatosságot".[55] Ahogy Elliott, ő is humorral hárította el a kérdezősködést. „Volt valami rejtelmesség körülötte – írta Trevor-Roper. – Sosem bocsátkozott komoly beszélgetésbe az emberrel; folyton ironizált."[56]

Az ibériai alosztály vezetőjeként Philby félelmetes kihívással szembesült. Bár Spanyolország és Portugália hivatalosan semlegesnek számított és nem vett részt a háborúban, a valóságban mindkét ország eltűrte, sőt gyakorlatilag bátorította a nagyfokú német kémtevékenységet. Wilhelm Leissner, a spanyolországi Abwehr-főnök egy

jól finanszírozott, kiterjedt hírszerző hálózatot igazgatott több mint 200 tiszttel (nagyobbrészt német diplomatának álcázva) és körülbelül 1500 ügynökkel szerte az országban. Leissner elsődleges célpontja Nagy-Britannia volt: kémeket beszervezni és átdobni a Brit-szigetekre, bepoloskázni a brit követséget, megvesztegetni spanyol hivatalnokokat, és szabotálni a brit hajózást. Portugália volt a kémkedés másik melegágya, bár az Abwehr-műveletek ott kevésbé voltak hatékonyak a züllött német arisztokrata, Ludovico von Karsthoff irányítása alatt. Az Abwehr ontotta a kémeket és a pénzt Spanyolországba és Portugáliába, de a Leissnerrel és Karsthoff-fal folyó párbajában Philbynek volt egy hatalmas előnye: Bletchley Park, a csúcstitkos kódfejtő központ, ahol desifrírozták az elfogott német rádiótáviratokat, és ezzel értékes információkat adtak a náci hírszerzésről. „Hamarosan teljesen tiszta képet nyertünk a félszigeten dolgozó Abwehrről", írta Philby. Ezek az információk nemsokára „igen hasznosnak bizonyultak az ellenség szétbomlasztásában vagy legalábbis súlyos megzavarásában a saját választott terepén".[57]

Másfajta és még keményebb feladat várt Nicholas Elliottra, akinek Hollandiában, korábbi bejáratott helyén kellett megküzdenie a német titkosszolgálattal. Az Abwehr rendkívül hatékonynak bizonyult a náci megszállás alatt álló Hollandiában, egymás után szervezte be, képezte ki és indította útnak Nagy-Britanniába a kémeket. Ezzel szemben kivételesen nehéz volt ügynököket beszivárogtatni Hollandiába. Az a néhány hálózat, amely túlélte a venlói incidenst, náci besúgóktól hemzsegett.

Egy James Bondot megszégyenítő húzással (egyszersmind magán viselve egy elliotti csel minden védjegyét) egy Peter Tazelaar nevű ügynököt tettek partra Scheveningennél a tengerparti kaszinó közelében, gumiruhája alatt talpig estélyi öltönyben. A partra gázoló Tazelaar levedlette magáról a védőöltözéket, és nekiállt „belevegyülni a teraszon a tömegbe" szmokingostul, amely le volt fröcskölve konyakkal, megerősítendő a „társasági ember" imázsát.[58] Az alkalomnak megfelelően öltözött és alkohollal illatosított Tazelaar sikeresen átjutott a német őrökön, és magához vette a korábban ejtőernyővel ledobott rádiót. A 007-es ügynök figurájával való párhuzam talán nem véletlen: a brit titkosszolgálat ifjú titánjai közt ez idő tájt akadt egy Ian Fleming nevű fiatal tiszt a haditengerészeti hírszerzésnél: a James Bond-könyvek leendő szerzője. Ian Fleming és Nicholas Elliott mindketten megtapasztalták azt a traumát, amit a durnfordi elemiben való neveltetés jelentett; közeli barátok lettek.

Peter Tazelaar egyike volt azon keveseknek, akik visszajutottak Nagy-Britanniába. Az 1940 júniusa és 1941 decembere között Hollandiába küldött 15 ügynök közül csak négyen maradtak életben Elliott ellenpárjának, Hermann Giskes őrnagynak, a hollandiai kémelhárítás vezetőjének könyörtelen eredményessége következtében. 1941 augusztusában Giskes elfogott egy csapat holland SOE-ügynököt, akiket torpedónaszádon juttattak Hollandiába, és kivégzéssel fenyegette meg őket, ha nem küldenek vissza rejtjeles rádiótáviratokat Angliába, amivel további kémeket csalogatnak át a tengeren. Ezt követően 55 holland ügynököt fogtak el és közülük több tucatot végeztek ki az *Englandspiel* (Anglia-játék) fedőnevű megtévesztési művelet keretében, mielőtt kettőnek sikerült meglépni és figyelmeztetni a briteket az átverésre. A művelet lezárásaként Giskes küldött egy utolsó, gúnyos rádiótáviratot: UTOLJÁRA PRÓBÁLNAK MEG A SEGÍTSÉGÜNK NÉLKÜL ÜZLETELNI HOLLANDIÁBAN STOP SZERINTÜNK EZ NAGYON NEM TISZTESSÉGES DOLOG TEKINTETTEL AZ ÖNÖK EGYETLEN ÜGYNÖKEKÉNTI HOSSZÚ ÉS SIKERES EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNKRE STOP DE NE AGGÓDJANAK VALAHÁNYSZOR LÁTOGATÁST TESZNEK A KONTINENSEN BIZTOSAK LEHETNEK BENNE HOGY UGYANOLYAN FIGYELEMBEN RÉSZESÜLNEK MINT MINDAZOK AKIKET KORÁBBAN KÜLDTEK NEKÜNK STOP VISZLÁT.[59] Az epizód Philby szavaival „műveleti katasztrófa" volt,[60] de csaknem ugyanakkora riadalmat okozott annak felfedezése, hogy a hollandiai német titkosszolgálatnak sikerült legalább egy kémet észrevétlenül becsempésznie Nagy-Britanniába.

1941 tavaszán egy holland férfi holttestére bukkantak egy cambridge-i légoltalmi pincében. Elképesztő neve volt: Engelbertus Fukken. Zsebeiben és bőröndjében találtak egy holland útlevelet, egy hamisított személyi igazolványt és egy shilling hat pennyt. Öt hónapja ejtőernyővel dobták le Buckinghamshire-ben, menekültnek adta ki magát, és önkezével vetett véget életének, amikor elfogyott a pénze. Egyetlen náci kémnek sem sikerült ilyen sokáig szabadlábon maradnia, és a Bletchley Park által elfogott táviratokban egy szóval sem említették, ami aggodalmat okozott Elliottnak, hogy talán mások is lehetnek szabadon.

Cowgill lazára engedett gyeplőjének köszönhetően a V osztály hírszerzőtisztjei „gyakorlatilag kényükre-kedvükre" látogathattak Londonba.[61] Philby és Elliott minden alkalmat megragadott, „ápolandó a kapcsolatokat más SIS-részlegekkel, az MI5-val és más kormányzati ügyosztályokkal",[62] miközben felkeresték klubjaikat is, és nyaranta együtt nézték a krikettmeccseket a Lord'sban. Mindketten vállaltak önkéntes „éjszakai tűzőrséget",[63] azaz havonta egy-két éjjel figyelemmel kísérték az MI6 főhadiszállására szerte a világból befutó táviratokat, ami izgalmas betekintési lehetőség volt a brit hírszerző műveletekbe. A titkos hittestvérek berkeiben senkit sem kovácsolt annyira szoros testvériségbe a közös kockázat, a kemény munka és a pajzánság, mint Elliottot és Philbyt.

1941-ben egy reggelen Kim Philby felszállt egy Londonba tartó vonatra, szokásos módon magával cipelve „a tömött aktatáskát és a felkeresendők hosszú listáját".[64] Magával vitte továbbá a V osztály munkafolyamatainak, személyzetének, célkitűzéseinek, műveleteinek, kudarcainak és sikereinek részletes leírását „apró betűs, tiszta folyóírással".[65] Miután végzett megbeszélései sorával az MI5-ban és az MI6-ben, Philby nem ment sem az MI6 alatti bárba, sem a klubjába, sem Harris házába esti iszászatra és titokmegosztásra. Ehelyett lement a St. James's Park-i metróállomásra. Az első szerelvényt hagyta elmenni. Aztán megvárta, amíg az összes többi utas beszáll a következőbe, majd amikor az ajtók már épp záródtak, ő is besurrant. Két

megállóval később kiszállt, és elkapott egy szerelvényt az ellenkező irányban. Azután felugrott egy mozgó buszra. Végül, amikor már biztos volt benne, hogy nem követik (kémzsargonnal szólva „vegytiszta"), célba vett egy parkot, ahol zömök, szőke férfi várt rá egy padon. Kezet fogtak; Philby átadta az aktatáskája tartalmát, aztán elindult a King's Crossra, hogy hazavonatozzon St. Albansba.

Ha Nick Elliott áttanulmányozta volna a jelentést, amit a legjobb barátja írt a V osztályról, elcsodálkozott, majd megszégyenült volna. Az egyik szakasz így szólt: „MR. NICHOLAS ELLIOTT. 24, 175 cm. Barna haj, kiduzzadó ajkak, fekete szemüveg, ránézésre csúnya és határozottan disznószerű. Jó agy, jó humorérzék. Szeret inni, de nemrég nagybeteg volt, és most ennek következtében keveset iszik. Ő van megbízva Hollandiával..."[66]

Elliott még jobban megdöbbent volna azon a felfedezésen, hogy az a férfi, aki sietve beleveszett az éjszakába a köteg papírral, Sztálin NKVD-jének titkosszolgálati tisztje, és hogy a barátja, Kim Philby „Gyerkőc" fedőnéven nyolc éve ténykedő, tapasztalt szovjet kém.

3

Otto és Gyerkőc

Philby apja Kimnek becézte a fiát a népszerű Rudyard Kipling-regény címszereplője után. Philby indiai dajka mellett nevelkedett, így első anyanyelve amolyan gyermekszobapandzsáb volt; Kipling Kimjéhez hasonlóan fehér gyerek létére nyugodtan elmehetett volna indiainak is. A név örökre rajta ragadt, de találó volta hosszú évekig nem tudódott ki. A regénybeli Kimnek két különböző személyisége van: „kétfelű ember".

Föld röge, nőttem – hála neked!
Élet, éltettél, látom.
De hogy fejemnek két felet
Allah adott, őt áldom.[1]

A föld, amelyen Kim Philbyt felnőtt, egy szokványos, felső tízezerhez tartozó, elit tanintézetekben iskolázott angolt szült; az élet, amely éltette, valami teljesen mást hozott létre, és ez egy olyan élet volt, amiről kedves barátja, Nicholas Elliott semmit sem tudott. Nem tudta, hogy Philby pontosan ugyanabban az évben lett szovjet ügynök, amelyikben Elliott nekikezdett a Cambridge-i Egyetemnek; nem tudta, hogy Philby idilli házassága csalás, és hogy a barátja igazi felesége egy osztrák kommunista kémnő; nem tudta, hogy Philby nem

úgy lépett be az MI6-be, mint ő, buzgó hazafiságból, hanem, Philby saját szavaival, mint „szovjet érdekekért dolgozó hírszerző ügynök".[2] És nem tudta, hogy a St. Albans-i vidám vasárnapi lakomákon és a szeszgőzös estéken Harris házában, az ivászatokon az MI6 alagsorában és a Whites's bárjában Philby keményen dolgozott, ahogy a gint, ugyanolyan szorgalmasan nyelte magába barátai titkait, és azután továbbította Moszkvába.

Philby kettős életének magvai a gyermekkorában rejlenek, apjában, neveltetésében, valamint abban az erőteljes eszmei pálfordulásban, ami alakította jellemét a felnőttkora legelején. Philby kitartott amellett, hogy kettőssége abban gyökeredzett, hogy tizennyolc éves korában felfedezett egy átfogó politikai nézetet, és az abba vetett megingathatatlan hitét azután már soha nem veszítette el: amit Philby ellenségei árulásnak neveztek, azt ő elvhűségnek tartotta. De Philby számára mindez több volt puszta ideológiánál. A késői brit birodalom uralkodó osztályának sok más szülöttéhez hasonlóan élt egy zsigeri hit benne, hogy neki természetszerűleg jogában és képességében áll megváltoztatni és mozgatni a világot. Ez közös volt őbenne és Elliottban, bár a nézetük, hogy az a világ hogyan legyen igazgatva, homlokegyenest ellenkező volt. Mindketten a birodalmi gondolat hívei voltak, de más-más birodalomé. Philby bűvmosolya alatt az önteltség vastag alrétege húzódott; a sármőr hívogatta az embert a világába, bár sosem túl messzire, és csak az általa diktált feltételek szerint. Az angolok szeretik a titkaikat, azt a tudatot, hogy ők egy kicsivel többet tudnak a mellettük álló embernél; amikor az az ember is titkot őriz, az fokozza, Trevor-Roper szavaival, „a könyörtelen és alattomos személyes hatalom magával ragadó ízét".[3] Philby fiatalon belekóstolt a megtévesztés erős ajzószerébe, és élete végéig a csalfaság rabja maradt.

Kim volt apja kedvence és vállalkozása. Claude Elliotthoz hasonlóan St John Philbynek is nagy tervei voltak a fiával, de nem sok szeretetet mutatott iránta. Felkészítette Westminsterre és Cambridge-re, és büszke volt, amikor a fia elérte mindezeket a célokat; de többnyi-

re távol volt, rohangált az arab világban vitákat kavarva, ismertségre törve. „Az én vágyam a hírnév, takarjon bármit is ez a szó", hangoztatta.[4] St John Philby neves tudós volt, nyelvész és ornitológus, és szert is tett bizonyos fokú hírnévre, de talán maradandóbb megbecsülés övezte volna, ha nem olyan mélységesen pökhendi, akaratos és dölyfös. Olyan ember volt, aki a saját, akár átmenetileg felvett nézeteit megkérdőjelezhetetlen igazságnak tartotta: sohasem táncolt vissza, nem hallgatott senkire, és nem engedett. Ugyanolyan könnyedén sértett és sértődött, és vadul bírált mindenkit, kivéve önmagát. Hol semmibe vette, hol leckéztette feleségét, Dorát. Sznob volt, és sok szempontból maradi, ugyanakkor ösztönösen elégedetlen, örökké kapálózott a rendszer ellen, és aztán dühödten panaszkodott, amiért a rendszer nem jutalmazza. Kim bálványozta és gyűlölte.

Az iskolában a fiatal Philby „örökké tudatában volt apja messzire nyúló árnyékának".[5] Kitűnő egyetemi eredményei és általános népszerűsége mellett a fiú némi álságosság jelét is mutatta, ami egy kevés szülői nyugtalanságot okozott: „Nem ártana ügyelnie arra, hogy mindig az igazat mondja, bármi következzen is belőle", jegyezte meg az apja.[6] Kim örökölte apja szellemi magabiztosságát és elszántságát, hogy szembeússzon az árral, úgyhogy tizenhét éves fejjel történelem szakos ösztöndíjasként érkezett Cambridge-be.

Az 1930-as években a Cambridge-en végigsöprő eszmei áramlatok örvénye gyorsan magába szippantotta Philbyt és sok más okos, indulatos és elégedetlen fiatalembert. Philby barátokra talált a politikai baloldalon, néhányra a szélsőbalon. A fasizmus felütötte a fejét Európában, és sokak számára úgy tűnt, hogy csak a kommunizmus képes dacolni vele. Késő éjszakákon, kiadós italozás közben, a mahagóniburkolatú szobákban a diákok érveltek, vitatkoztak, próbálgatták hol ezt, hol azt az ideológiai köntöst, és egy-két esetben magukévá tették akár az erőszakos forradalmiságot. Philby radikális, új barátai közül a legjelentősebb és feltétlenül a legszínesebb egyéniség Guy Francis de Moncy Burgess volt, a kommunizmus szellemes, erkölcsöt semmibe vevő, végletesen veszélyes és harsány

szószólója. A másik Donald Maclean, egy okos fiatal nyelvész, aki külügyi pályára készült.

Philby belépett a Cambridge-i Egyetem Szocialista Társaságába. Korteskedett a Munkáspárt számára. De nem volt semmi „hirtelen megtérés",[7] se forradalmi megvilágosodás, amikor a kommunizmus hite hatalmába kerítette a lelkét. A diák Philby csupáncsak szép lassan balra tolódott, és aztán gyorsabban, miután 1933-ban Berlinbe látogatott, és Elliotthoz hasonlóan közvetlen közelről látta a nácizmus brutalitását egy zsidóellenes nagygyűlés során. Sok barátjától eltérően Philby sosem lépett be a Kommunista Pártba. Az ő nézetei radikálisak, de egyszerűek voltak: a gazdagok túlságosan régóta kizsákmányolják a szegényeket; a fasizmus elleni egyetlen védőbástya a szovjet kommunizmus, „a világmozgalom belső erődje";[8] a kapitalizmus összedől, a napjai meg vannak számlálva; a brit uralkodó osztályt náci hajlamok mételyezik. „Azzal a meggyőződéssel hagytam magam mögött az egyetemet, hogy az életemet a kommunizmusnak kell szentelnem", írta.[9] Mégis olyan félvállról vette ezt a meggyőződését, hogy szinte nem is látszott. A diplomájával járó 14 fontból Karl Marx összegyűjtött műveit vásárolta meg, de nincs jele, hogy komolyabban belemélyedt vagy akár csak olvasta volna. Bár a politika irányította az életét, a politikaelmélet nem igazán érdekelte. Ahogy Elliott utóbb megjegyezte: „Aligha tudom elképzelni a dialektikus materializmus oktatójaként."[10]

Mielőtt elhagyta Cambridge-et, Philby felkereste professzorát, a marxista közgazdász Maurice Dobbot, és megkérdezte, „hogyan tudná életét legjobban a kommunizmus ügyének szentelni".[11] Hogy a marxizmus milyen mélyen befészkelte magát az egyetemi berkekbe, az lemérhető azon, hogy Philby nem érezte veszélyesnek egy ilyen súlyú kérdés feltételét, és hogy Dobb minden aggály nélkül válaszolt rá. A professzor Louis Gibartihoz, a nemzetközi kommunista szervezet, a Komintern párizsi megbízottjához irányította Philbyt, aki pedig megszervezett egy találkozást az osztrák földalatti kommunista mozgalommal. Ez ilyen egyszerű volt: a radikális baloldalnak is megvolt a maga öregfiúk-hálózata.

1933 őszén Philby Bécsbe utazott, látszólag német nyelvtudása csiszolására, mielőtt felvételét kérné a Külügyminisztériumba, valójában azonban azért, hogy bepillantást nyerjen és alkalmasint bekapcsolódjon az osztrák fővárosban az idő tájt dúló bal- és jobboldal közti harcokba. Engelbert Dollfuss, Ausztria szélsőjobboldali diktátora már felfüggesztette az alkotmányt, és törvényen kívül helyezte a sztrájkokat és tüntetéseket a szociáldemokrata mozgalom visszaszorítása érdekében. Küszöbön állt egy igazi háború, és a helyzet, Philby szavaival, „forrpontra ért".[12] Philby elment a Gibarti által megadott címre, és bemutatkozott az ott lakóknak, Israel és Gisella Kohlmannak és a lányuknak, Alicénak – akibe rögtön bele is szeretett. A Litziként ismert Alice huszonhárom éves volt, fekete hajú, zsidó, tűzről pattant, faragatlanságig szókimondó és frissen elvált, miután házasságot kötött tizennyolc éves fejjel. Amikor Philby találkozott Litzivel, még szűz volt és politikailag naiv; a lány gyorsan helyrehozta mindkét hiányosságot. Litzi végletekig elkötelezett forradalmár volt, emellett, egy kortárs megfogalmazása szerint, „irtózatos kis szexbomba".[13]

Litzi tevékenyen részt vett a bécsi földalatti kommunista mozgalomban, és kapcsolatban állt a szovjet hírszerzéssel. Két hetet ült börtönben felforgató tevékenységért. Philby azonnal megszédült. Szerettek a hóban. („Voltaképpen egészen meleg, ha már hozzászokott az ember", mesélte egy későbbi barátnőjének.)[14] Philby csak néhány hete volt Ausztriában, amikor Dollfuss elszánta magát a baloldal felszámolására, szocialista vezetőket tartóztatott le, feloszlatta a szakszervezeteket és egy rövid, de heves polgárháborúba röpítette Ausztriát. Philby és Litzi belevetette magát a csetepatéba a „forradalmi szocialisták", a szociáldemokraták és kommunisták tiszavirágéletű szövetsége oldalán, üzeneteket továbbítottak, röplapokat fogalmaztak, és segítettek kicsempészni körözött személyeket az országból. A baloldalt négy nap alatt szétzúzták, 1500 embert tartóztattak le, és a szociáldemokrata vezetőket kivégezték. Litzi szerepelt a keresettek listáján, és a rendőrség egyre szorosabbra húzta a hurkot, de Philby brit útlevele védelmet kínált számára: 1934. február 24-én egybekeltek a bécsi városházán. Ez nem pusztán egy marxizmusban született házasság volt, Litzi Mrs. Philbyként elmenekülhetett vadonatúj férjével Nagy-Britannia biztonságába. Litzi – Philby „Lizzynek" szólította – talán az egyetlen nő volt, akihez Philby ideológialilag és szexuálisan egyaránt hűséges maradt. „Jóllehet viszonyunk bizonyos mértékig politikai alapokon nyugodott, én őszintén szerettem őt, ő pedig szeretett engem."[15]

Néhány hét múlva az újdonsült pár megérkezett Londonba, ahol Philby anyjánál szálltak meg. A társadalmi illemszabályokra ügyelő és az örökös pénzszűke ellenére a látszatot mindenáron fenntartani igyekvő Dora Philbyt nem igazán tette boldoggá, hogy a fia feleségül vett egy külföldi kommunistát. Politizálását a serdülőkor ugyanolyan múló tünetének tartotta, mint a pattanásokat. „Nagyon remélem, hogy Kim állást talál, és levetkőzi ezt az átkozott kommunizmust – írta Mrs. Philby a férjének Szaúd-Arábiába. – Még nem igazán szélsőséges, de az lehet."[16] St Johnt nem aggasztotta a fia radikalizmusa. „A túlhabzást később mindig vissza lehet fogni", vallotta.[17]

Alig néhány héttel Bécsből való visszatérése után Philby a Regent's Parkban ült egy padon arra várva, hogy találkozzon „egy meghatározóan fontos emberrel",[18] aki Litzi ígérete szerint meg fogja változtatni az életét. Amikor Philby megkérdezte, hogy kicsoda ez az illető és mitől ennyire fontos ember, Litzi hallgatásba burkolózott.

A júniusi verőfényből előbukkant egy göndör, szőke hajú, értelmes tekintetű, alacsony, zömök férfi, nem sokkal túl a harmincon. Erős kelet-európai hanghordozással beszélte az angolt, és bemutatkozáskor „Ottónak" nevezte magát. Philby sose felejtette el első beszélgetésüket. Otto a képzőművészetről és a zenéről beszélt, hogy imádja Párizst, és ki nem állhatja Londont. „Elképesztően művelt ember volt", emlékezett vissza Philby.[19] Egészen a hatása alá került: „Csodálatos ember volt. Egyszerűen csodálatos. Ezt azonnal éreztem. Legelsőként is a szemével fogott meg. Úgy nézett rád, mintha nem lehetne semmi fontosabb az életben nálad és annál, hogy az adott pillanatban veled beszélget."[20] Ezt a tulajdonságot sokan megtalálták

Philbyben is. A beszélgetésük fokozatosan a politika felé sodródott, aztán Marx és Lenin műveire kanyarodott, amelyeket úgy tűnt, Otto kívülről fúj. Philby pedig beszámolt cambridge-i politikai tapasztalatairól, bécsi tevékenységéről és a Kommunista Pártba való belépési szándékáról. Miközben kerülgették a forró kását, Otto célzott arra, hogy ő tudna Philby számára „egy fontos és érdekes munkát".[21] Mint a legtöbb kémkedési viszony, ez sem politikával kezdődött, hanem barátsággal. „Kezdettől megbíztam benne – írta Philby. – Csodálatos beszélgetés volt."[22] Megállapodtak, hogy újra találkoznak.

Ottót, bár ezt Philby még évtizedekig nem fogja megtudni, igazából Arnold Deutschnak hívták. Ő volt a szovjet hírszerzés nagy-britanniai főbeszervezője, legfőbb megalkotója az utóbb „cambridge-i kémkörnek" nevezett alakulatnak. Arnold cseh zsidó családban született, amely még az ő gyermekkorában Ausztriába költözött. A bámulatosan okos fiatalember a Bécsi Egyetemen öt év alatt megszerezte a kémiai tudományok doktora címet, és szenvedélyes érdeklődést mutatott a kommunizmus és a nemiség iránt. Pályafutását a német szexológus, Wilhelm Reich könyveinek kiadásával és népszerűsítésével kezdte – Reich, „a jobb orgazmus prófétája" a szexuális felvilágosodást igyekezett elhozni a szemérmes bécsieknek a „szexpol" (szexuálpolitikai) mozgalom kereteiben, amely egyenlőségjelet tett a szexuális elnyomás és a fasiszta tekintélyelvűség közé.[23] Reich kidolgozta azt a radikális, bár kissé valószínűtlen elméletet, hogy „egy férfi gyenge szexuális teljesítménye vezetett a fasizmushoz".[24] A reichi gondolat előmozdítása mellett, miszerint a jobb nemi élet jobb forradalmárokat teremt, Deutsch titokban a szovjet hírszerzésnek is dolgozott, miután átesett egy kiképzőtanfolyamon Moszkvában. A Gestapo 1933-ban rövid időre letartóztatta; a bécsi rendőrség erkölcsvédelmi osztálya is a nyomában volt a szexpolos tevékenysége miatt. Egy évvel később megérkezett Nagy-Britanniába, hogy a Londoni Egyetemen posztgraduális tanulmányokat folytasson fonetikából és pszichológiából, és közben kémbeszervezői tevékenységet végezzen. Deutschnak rokonai éltek Angliában, nevezetesen gazdag unokatestvére, Oscar, aki megalapította az Odeon filmszínházláncot, mely elnevezés állítólag az „Oscar Deutsch Entertains Our Nation" (Oscar Deutsch Szórakoztatja Nemzetünket) rövidítéséből született. Egy Deutsch jócskán hasznot húzott a brit kapitalizmusból, a másik eltökélten a megdöntésére tört.

Deutsch „illegális" volt, ami kémnyelven olyan ügynököt jelent, aki diplomáciai státus nélkül dolgozik. A megbízatása arra szólt, hogy tudományos munkáját használva fedőtevékenységnek a legjobb egyetemeken szélsőséges diákokat szervezzen be, akikből később magas beosztású és befolyásos emberek lehetnek. Deutsch maradandó, biztos gyökerű, értelmiségi kémekre vadászott, akik észrevétlenül be tudnak olvadni a brit vezető rétegbe – mert a szovjet hírszerzés hosszú távon gondolkozott, vetőmagot ültetett, amelyből majd sok év múlva lesz aratnivaló, vagy hagyják szunnyadni örökre. Ez az a fajta egyszerű, ragyogó, tartós stratégia volt, amit csak egy folytonos világforradalom iránt elkötelezett állam vezethetett be. Utóbb elképesztően sikeresnek bizonyul.

Úgy fest, Philby bemutatását Deutschnak Litzi osztrák kommunista barátnője, Edith Tudor-Hart szervezte meg, leánykori nevén Edith Suschitzky, egy gazdag bécsi könyvkiadó lánya. Edith egy angol doktorhoz és párttárshoz, Alexander Tudor-Harthoz ment feleségül, és 1930-ban költözött Angliába, ahol fényképészként dolgozott, valamint részmunkaidőben tehetségkutatást végzett az NKVD számára a szokatlanul fantáziátlan „Edith" fedőnév alatt. Edith 1931 óta az MI5 megfigyelése alatt állt, de fatális módon azon a napon nem, amikor Philbyt elvezette a Deutschcsal való találkozójára a Regent's Parkba.

Philby pontosan az a fajta volt, akit Deutsch keresett. Törekvő fiatalember, akinek jó kapcsolatai vannak, és elhivatott az ügy iránt, de nem feltűnően: másokkal ellentétben Philby sosem verte nagydobra radikális nézeteit. Diplomáciai, újságírói vagy köztisztviselői karrierre készült, mindegyik kitűnő telephely egy kémnek. Deutschnak továbbá az volt a benyomása, hogy St John Philby a brit titkosszolgálat ügynöke, akinek hozzáférése van fontos titkos anyagokhoz.

A második találkozójukon Deutsch megkérdezte Philbyt, hajlandó lenne-e titkos ügynökként a kommunista ügyért dolgozni. Philby nem habozott: „Az ember nem gondolja meg kétszer az elit csapatba való belépési ajánlatot", írta.[25] Ez igencsak árulkodó megjegyzés volt: ennek az új szerepkörnek a vonzása a zártkörűségében rejlett. Bizonyos fokig Philby története egy egyre exkluzívabb klubokat hajszoló ember története. Egy 1944-ben írt remek tanulmányában Clive Staples Lewis foglalkozott a „magasabb körökkel" kapcsolatos végzetes brit megszállottsággal, a meggyőződéssel, hogy valahol az elérhetőség határán túl létezik egy igazi hatalmat és befolyást birtokló, zárt körű csoport, amire egy bizonyosfajta angol folyamatosan pályázik, hogy megtalálja és bekerüljön. A Westminster School és a Cambridge-i Egyetem elit klubok; az MI6 egy még zártabb körű társaság; az MI6-en belül az NKVD-nek végzett titkos munka Philbyt egy még zártabb körű klub, egy titkos felsőbb kör legelitebb tagjává avatta. „Az összes áhítozás közül – írta Lewis – a felsőbb kör utáni áhítozás veszi rá legóhatatlanabbul az embert, aki még nem is igazán gonosz ember, hogy igazán gonosz dolgokat tegyen."[26]

„A jövőm regényesnek ígérkezett", írta Philby.[27] Deutsch látomásszerűen felvázolta ezt a jövőt: Philbynek és Litzinek fel kell számolnia minden kommunista kapcsolatát; ahelyett, hogy a pártba lépne be, új politikai képet kell sugároznia magáról mint jobbos, sőt náciszimpatizáns. Minden külső megnyilvánulásában annak az osztálynak az átlagos tagjává kell válnia, amellyel eltökélten szembehelyezkedik. „Családi háttér, neveltetés, megjelenés és viselkedés tekintetében maga egy értelmiségi, egy burzsoá. Csodálatos karrier előtt áll. Egy burzsoá karrier előtt – mondta neki Deutsch. – Az antifasiszta mozgalomnak szüksége van olyan emberekre, akik be tudnak épülni a burzsoáziába." A vezető társadalmi osztály legbelsejében elrejtőzve Philby „igazi és kézzelfogható módon" tudná elősegíteni a forradalmat.[28] Deutsch elkezdte kitanítani Philbyt a szakma alapjaira: hogyan kell megszervezni egy találkozót, hol lehet üzeneteket hagyni, hogyan fedezheti fel, ha a telefonját lehallgatják, hogyan vegye ész-

re és rázza le, ha követik. Átadott Philbynek egy új Minox miniatűr fényképezőgépet, és megtanította, hogyan másoljon le dokumentumokat. Philby úgy a fejébe véste Deutsch leckéit, „mint valami verset".[29] Kettős élete megkezdődött.

Deutsch a gyengéd „Gyerkőc" (*Söhnchen*) fedőnevet adta Philbynek, és jelentette a fogást a londoni rezidensnek, az NKVD regionális vezetőjének, aki továbbította a hírt Moszkvába, a szovjet titkosszolgálat központjának: „Beszerveztük egy angol ügynök, Ibn Szaúd tanácsadója, Philby fiát." Moszkva le volt nyűgözve: „Mik a kilátásai a diplomáciai pályán? Reálisak a lehetőségei? Maga dönt, vagy az apja »javasol« valakit, akivel találkozik és megbeszéli? Az jó volna."[30] Deutsch arra utasította fiatal védencét, hogy állítson össze egy listát az ismerősökről és vele egykorúakról, oxfordiakról és cambridge-iekről, akiket esetleg meg lehetne nyerni az ügynek. Megkérte, hogy óvatosan derítse fel, St John Philby tart-e odahaza bármilyen iratot, és fényképezze le „a legizgalmasabbakat".[31]

Az apja utáni kémkedést kérni Philbytől bizonyosan az eltökéltsége próbája volt, és ő könnyedén kiállta. Habozás nélkül megtette, amit vártak tőle. Deutsch jelentette, hogy új beszervezettje „hamisítatlan megvetéssel és gyűlölettel beszél a szüleiről, akik jómódú burzsoák".[32] Philby kétségtelenül bemutatót tartott osztályharcos lelkesedésből Deutsch számára, mert megigézte kémfőnöke „csodálatos műveltsége, emberismerete, bizalma egy új társadalom fölépítésében".[33] Gyakran találkoztak, mindig „London félreeső térségein",[34] és egy ízben Párizsban. Deutsch gyönyörködtette és lelkesítette ifjú gyámoltját. Amikor Philby viszonya Litzivel kezdett megbicsaklani, az idősebb férfi házassági tanácsokkal látta el. („A felesége volt az első nő az életében – jelentette Deutsch Moszkvának, szokásához híven összefüggést látva a nemiség és a társadalmi hevület közt. – Amikor gond van a viszonyukkal, a bizalmukba avatnak, és mindketten megfogadják a tanácsomat.")[35]

Philby eszmeileg és érzelmileg egyaránt kötődött karizmatikus szovjet tartótisztjéhez. „Néha úgy éreztem, mintha gyermekkorom-

tól fogva barátok lettünk volna – írta. – Biztos voltam benne, hogy életem és jómagam nem annyira hivatástudatból, mint inkább emberi vonatkozásból érdekli."[36] A legtöbb kém beleesik ebbe a végzetes tévképzetbe, hogy őt szeretik, hogy ez egy egyenlő felek közti viszony, és nem pusztán manipuláció. Deutsch gondosan feltérképezte Philby lélektanát, a bizonytalanság felvillanásait a kedélyes külső mögött, a kiszámíthatatlan dadogást, a leplezett neheztelést a zsarnokoskodó apára. Deutsch jelentette a központnak, hogy Philby nagy lehetőség, de „állandó bátorításra szorul": „Söhnchen nem akármilyen családból származik. Az apját jelenleg az arab világ legkiválóbb szakértőjének tekintik... egy ambiciózus zsarnok, és azt akarja, hogy nagy ember legyen a fiából."[37] Deutsch figyelmét nem kerülte el tanítványa szellemi kíváncsisága, megannyi hangulatváltása, régi világból való modora és eltökéltsége: „Bámulatos, hogy egy ilyen fiatal ember enynyire széles és mély tudással rendelkezzen... Annyira komoly, hogy elfeledkezik arról, hogy csak huszonöt éves."[38]

Deutsch arra biztatta Philbyt, hogy újságírói állást vállaljon – „Ha már odabent van, jól körülnéz, aztán eldönti, merre tovább"[39] –, és megnyugtatta Moszkvát, hogy Philby személyi kapcsolatai gyors előmenetelt ígérnek. „Sok barátja van a legjobb családokból."[40] Philby hamarosan segédszerkesztői állást szerzett a *World Review of Reviews* című irodalmi és politikai havilapnál, majd átment az *Anglo-German Trade Gazette*-hez, ehhez a Nagy-Britannia és Németország közti gazdasági kapcsolatokat fejleszteni szándékozó magazinhoz, amelyet részben a náci kormány pénzelt. Azt követően, hogy megcsinálta ezt a szaltót (titokban) a szélsőbaltól (nyilvánosság előtt) a szélsőjobbhoz, belépett az Angol-Német Baráti Társaságba, amely 1935-ben alakult a Németországgal való összhang fokozására. A megbékélés és a nácihódolat erőinek ez a gyűjtőmedencéje magába fogadott politikusokat, arisztokratákat és vezető üzletembereket, akik egy része naiv és megtéveszthető volt, a másik bőszen fasiszta. Ezek az övével homlokegyenest ellentétes nézetű emberek ideális politikai álcát kínáltak Philby számára, továbbá Moszkvában mohón várt híreket a nácik és brit szimpatizánsaik közti kapcsolatokról. Philby a társaság megbízásából rendszeresen utazott Berlinbe, és még a német külügyminiszterrel, Von Ribbentroppal is találkozott. Később azt állította, hogy a lelkes ifjú fasiszta szerepének eljátszását „mélységesen ellenszenvesnek" találta, mert „a barátaim szemében, de még a konzervatívokéban is – kivéve az igazán konzervatívokat – nácibarátnak látszottam".[41] Korábbi balos barátai nem győztek csodálkozni látszólagos pálfordulásán, és néhányan kerülték is. Deutsch együtt szomorkodott vele, biztosítva Philbyt, hogy tudja, „milyen nehéz elhagyni a régi barátokat".[42]

Litzi és Philby kommunizmus iránti elkötelezettsége tartósabbnak bizonyult, mint az egymás iránti; gyűlölködés nélkül elváltak, és az asszony Párizsba költözött. Moszkva meglepetésére Philby semmi hírértékűt nem talált apja iratai közt. Az NKVD meg volt győződve arról, hogy akinek olyan jó kapcsolatai vannak, mint St John Philbynek, aki annyira széles körben és korlátlanul utazgat, az kém kell hogy legyen. „Valószínűtlennek tűnik, hogy az apja... ne működjön együtt szorosan és behatóan a titkosszolgálattal."[43] Moszkva nem először fogta fel téves reményeit tényként. Eközben Philby kötelességtudón átadta a potenciálisan beszervezhetők listáját, felsorolva benne cambridge-i baloldali barátait, köztük Donald Macleant és Guy Burgesst.

*

A még mindig elkötelezett kommunista Maclean most a Külügyminisztériumban dolgozott. Philby meghívta ebédre, és célzást tett rá, hogy fontos titkos munkát lehetne végezni a párt érdekében. „Egészen komoly embereknek tudnálak bemutatni."[44] Philby azt az utasítást adta Macleannek, hogy egy adott napon menjen be egy bizonyos kávézóba egy rikító sárga borítójú könyvvel. „Otto" várt ott rá, és annak rendje-módja szerint beújoncozta ezt a „nagyon komoly és zárkózott, jó kapcsolatokkal rendelkező" fiatalembert.[45] Maclean az „Árva" fedőnevet kapta, és ő is elkezdte levetkőzni radikális múltját. „Gyerkőc valósággal áradozik Árváról", jelentette Deutsch Moszkvá-

nak. Burgess kétesebb lehetőségnek tűnt: „Nagyon értelmes... de kicsit felületes, és bizonyos körülmények közt eljárhat a szája."[46]

Jellemző módon Burgess megérezte, hogy ki akarják hagyni egy igencsak izgalmas és merész társaságból, és pimaszul betolakodta magát. Egy este Maclean elé állt: – Azt hiszed, egy szót is elhiszek abból, hogy leszámoltál a kommunizmussal? Te csak mesterkedsz valamiben![47] – Kicsit vonakodva, de Deutsch fölszedte Burgesst is. Burgess ennek megfelelően nagy csinnadrattával közhírré tette, hogy Marxot Mussolinira cserélte, és mostantól az olasz fasizmus rajongója. Burgess volt az, aki ezt követően bemutatott Deutschnak egy újabb újoncot, Anthony Bluntot, aki már neves művészettörténésznek számított. Lassan, elővigyázatosan, atyai gondossággal és Philby segítségével Deutsch egyre jobban kiszélesítette a cambridge-i kémkört.

Miközben Deutsch intézte a beszervezéseket, a kémek napi szintű irányítása javarészt egy másik „illegálisra" hárult, Theodore Stephanovich Malyra, egy hajdani szerzetesre, aki az első világháborúban katonai lelkészként esett fogságba a Kárpátokban, és az átélt borzalmak hatására vált forradalmárrá: „Elvesztettem hitemet Istenben, és amikor a forradalom kitört, a bolsevikokhoz álltam. Kommunista lettem, és már az maradtam mindörökre."[48] Kiképezték tartótisztnek, és 1932-ben Londonba érkezett Paul Hardt álnéven. Kém létére Maly igencsak feltűnő volt 192 centis termetével, „fényes hamuszürke arcszínével" és aranytömésű metszőfogaival.[49] Ezzel együtt agyafúrt titkosszolgálati tiszt volt, és osztotta Deutsch elragadtatottságát Philby iránt, azt írta róla, „lelkesítő alkat, igazi bajtárs és eszmetárs".[50] Ez fordítva is állt; Philby lelkében összeolvadt tartói varázslatos személyisége politikai vonzerejükkel: „Mindketten okos és tapasztalt profik, emellett hamisítatlan jó emberek."[51]

Philby *Anglo-German Trade Gazette*-beli munkájának hirtelen vége szakadt 1936-ban, amikor a nácik elzárták a pénzcsapot. De addigra Moszkvának más tervei voltak vele. Polgárháború tört ki Spanyolországban a köztársaságiak és a Franco tábornok vezette, fasiszta támogatottságú felkelő nemzetiek között. Philbyt utasították,

hogy a szabadúszó újságíró álcája alatt kémkedjen a nemzetiek háza táján, jelentsen a csapatmozgásokról, hadellátásról, közhangulatról és a Franco haderőinek nyújtott német és olasz katonai segítségről. Útiköltségeit Moszkva kívánta fedezni. Philby „nagyon takarékosan bánik a pénzünkkel", közölte Deutsch a főnökeivel.[52] Spanyolországban Philby gyorsan megkedveltette magát Franco sajtófelelőseivel, és elkezdte küldözgetni jól értesült cikkeit az angol újságoknak, különösen a *The Times*nak. Amikor egy ízben hazatért, rávette Nagy-Britannia legbefolyásosabb napilapját, hogy nevezze ki spanyolországi különtudósítójának: „Nagy nehézségekbe kerül egyáltalán bármiféle információt beszerezni a francoista oldalról" – mondta Ralph Deakin, a *The Times* külügyi rovatvezetője Philbynek.[53]

Mindeközben Philby szorgalmasan gyűjtötte az értesüléseket szovjet kémfőnökei számára „az alakulatok létszámáról és állomáshelyéről, lövegűrméretekről, tankteljesítményekről" és más katonai tudnivalókról.[54] Ezeket rejtjelezve elküldte „Mademoiselle Dupontnak" Párizsba (egy megadott címre, amelyről később megtudta, hogy az maga a szovjet követség). Viszonyt kezdett Lady Lindsay-Hoggal, eredeti nevén Frances Doble-lal, a nála tíz évvel idősebb, kikupálódott volt színésznővel, Franco támogatójával és „a lehető legjobboldalibb királypártival",[55] akin keresztül bebocsátást nyert Franco belső holdudvarába. „Hazudnék, ha azt mondanám, hogy ebbe a viszonyba csak a munkám kedvéért kezdtem bele", jegyezte meg később.[56] Philbyt nem zavarta, hogy olyasvalakivel fekszik le, akinek a nézeteit megveti.

Ozolin-Haskins, Philby párizsi lett tartótisztje sem fukarkodott a dicsérettel: „Nagy lelkesedéssel dolgozik, és mindig tudja, mi lehet érdekes a számunkra. Sosem kér pénzt. Szerényen él."[57] Philby azt a szerepét sem hanyagolta el, hogy másokat megnyerjen az ügynek. Egy londoni hazaútja során együtt ebédelt Flora Solomonnal, a Marks & Spencer-ügyvezetővel, aki majd bemutatja Aileennak. Öröklött vagyona és tábornokból lett tőzsdéssel kötött házassága ellenére Flora Solomon határozottan balos vonzalmakat táplált. Egy

MI5-tiszt szerint Flora „egyértelműen benne volt a dolgok sűrűjében a harmincas évek közepén, félig-meddig felbújtóként, félig-meddig cinkostársként és félig-meddig futárként".[58] A beszélgetés során Philby egészen fojtott hangon azt a megjegyzést tette, hogy ő „egy nagyon veszélyes munkát végez a béke érdekében, és segítségre van szüksége. Nem segítene-e neki ebben a feladatban? Az nagyon nagy dolog lenne, ha ő is csatlakozna az ügyhöz."[59] Philby nem fejtette ki, hogy az a „békéért végzett fontos munkája" miben is áll, de kijelentette, hogy „neked is ezt kellene tenned, Flora".[60] Solomont meglepte a félreérthetetlen ajánlat, hogy vállaljon titkos és veszélyes munkát a kommunizmus számára. Visszautasította a felkérést, de hozzátette Philbynek, hogy „bármikor fordulhat hozzá legvégső esetben".[61] Flora nem felejtette el ezt a különös beszélgetést.

Moszkvában egy még hajmeresztőbb tervet főztek ki Gyerkőc ügynöknek. Philbyt már korábban megkérték, hogy írjon feljegyzést a Franco tábornok körüli biztonsági körülményekről. Moszkva Központ most azon tűnődött, vajon Gyerkőc nem tudna-e elég közel férkőzni a Caudillóhoz, hogy megölje, amivel megsemmisítő csapást mérhetnének a nácik támogatta nemzetiekre. Az ötlet továbbítása, ez a csöppet sem irigylésre méltó tartótiszti feladat Theodore Malyra hárult, aki tudta, hogy a dolog gyakorlatilag kivitelezhetetlen, de még ha lehetséges is, felér egy öngyilkossággal. Maly megbeszélte a felvetést Philbyvel, de aztán küldött a központnak egy táviratot, amelyben elvetette az ötletet, holott teljesen tisztában volt azzal, hogy ezzel kihívja Moszkva halálos neheztelését. „Még ha oda tudna jutni is Franco közelébe... minden készségessége ellenére nem lenne képes megtenni, amit várnak tőle. Mert hiába az állhatatosság és elszántság, hogy feláldozza magát, ha nincsen meg benne a kellő fizikai bátorság és egy sor más képesség."[62] A tervet csendben ejtették, de ez egy újabb jele volt annak, hogy Philby egyre nő a szovjetek szemében: mindössze négy év alatt a zöldfülű újoncból orgyilkosjelölt lett. A *The Timest* is lenyűgözte a teljesítménye: „Nagyon elégedettek Kimmel, a lehető legnagyobb véleménnyel vannak róla – mondta a naplóíró Harold Nicolson Guy Burgessnek. – Nagyon gyorsan nevet szerzett magának."[63] Ez a hírnév az egekbe szárnyalt, amikor egy nappal a huszonhatodik születésnapja előtt, 1937 szilveszterén Philbyt hajszál híján megölte a köztársaságiak gránátja (szovjet gyártmány), amikor a terueli csatáról tudósított. Az egyenesen Franco kezéből átvett kitüntetés meggyőzte a nemzetieket, hogy Philby „rendes fickó", ahogy egy spanyol tiszt nevezte.[64]

1939 nyarán Franco győzött Spanyolországban, és a Londonba visszatérő Philbyt meleg fogadtatásban részesítették kollégái a *The Times*ban. Nem számíthatott hasonló üdvözlésre szovjet kémbarátai részéről, annál az egyszerű oknál fogva, hogy mindannyian meghaltak vagy eltűntek, elsöpörte őket a sztálini terror. A tisztogatási hullám fékevesztett, gyilkos üldözési tébolya közepette mindenkiben árulót szimatoltak, akinek külföldi kapcsolatai voltak, és különösen gyanússá váltak a szovjet hírszerzés előretolt emberei. Az egyházi múltjával magától értetődőn gyanút ébresztő Theodore Malyt az elsők közt rendelték vissza Moszkvába: „Tudom, hogy egykori papként nincs semmi esélyem. De úgy döntöttem, odamegyek, hogy senki ne mondhassa, »No lám, az a pap mégiscsak kém lehetett«."[65] Malyt addig kínozták a Lubjankán, a titkosrendőrség főhadiszállásán, amíg végül be nem vallotta, hogy német kém, és aztán főbe lőtték.

Arnold Deutsch sorsa kimerítően sose tisztázódott. Philby később azt állította, hogy a *Donbass* fedélzetén halt meg, amikor Amerikába utazott, és a hajóját német tengeralattjáró torpedózta meg, vagyis a hitlerizmus áldozata lett, nem pedig a sztálinizmusé. A KGB-történet megállapítása szerint útban Dél-Amerikába halt meg, egy másik KGB-jelentés azonban azt állítja, hogy New Yorkba tartott. Több mint valószínű, hogy a csillogó szemű „Ottónak", a cambridge-i kémkör megalapítójának-toborzójának ugyanaz a sors jutott, mint Malynak. Egy olyan idegenben született zsidó értelmiségi, aki éveket töltött külföldön, nemigen úszhatta meg a tisztogatásokat.

A cambridge-i kémek irányításának feladatát egy bizonyos Grigorij Grafpen vette át, amíg őt is le nem tartóztatták és el nem küldték

a Gulagra. Philby párizsi tartótisztjét, Ozolin-Haskinst 1937-ben lőtték agyon Moszkvában. Utódja, Borisz Sapak két évet kihúzott, majd őt is hazarendelték a saját kivégzésére. Néhányan olajra léptek, mielőtt nyakon csíphették volna őket, csak még jobban felszítva Sztálin üldöztetési tébolyát, de a többség megadta magát a sorsának. Ahogy Maly megfogalmazta: „Ha nem ott ölnek meg, akkor megölnek itt. Jobb meghalni ott." Philby tartótisztjeit egymás után nyilvánították a nép ellenségének. Philby tudta, hogy egyik sem volt az a fajta. Tisztelte őket „végtelen türelmükért" és „értelmes hozzáállásukért", „gondos tanácsukért, figyelmeztetésükért és bátorításukért".[66] De később az élete során nem sok szánakozásának adott hangot e „csodálatos emberek"[67] legyilkolása miatt, és egy rossz szava nem volt arra a zsarnoki rendszerre, amely megölte őket. Csak a politika számított.

1939-re azonban a politika rendkívül összekuszálódott. Augusztusban a szovjet és a német külügyminiszter megnemtámadási egyezményt írt alá. Philby azért lett szovjet ügynök, hogy küzdjön a fasizmus ellen; a Molotov–Ribbentrop-paktum következtében a kommunizmus és a fasizmus most gyakorlatilag szövetségben állt. Először és utoljára az életében Philby eszmei megingáson ment át. – Mi lesz most a fasizmus elleni egységfronttal? – kérdezte új szovjet tartótisztjét.[68] A viszony feltűnően hűvössé vált. Philby panaszkodott, hogy nem kap elegendő politikai utasítást. A váltásnak küldött tartótiszt nem ismerte, és talán nem is bízott benne. Egy időre a kapcsolat megszakadt, még ma is homályos okból.

Ugyanabban az évben az MI5 vezetője kerek perec kijelentette, hogy „Angliában szovjet aktivitás sem hírszerzés, sem politikai felforgatás terén nem tapasztalható".[69] Nagyobbat nem is tévedhetett volna, mert Nagy-Britanniában a szovjet hálózat nemcsak sokkal szilárdabb volt annál, mint amit a németek valaha is létrehoztak, hanem új taktikát alkalmaztak: arra biztatták kémeiket, hogy épüljenek be egyenesen a brit hírszerzésbe, ahol hozzáférhetnek a legszigorúbb titkokhoz. Anthony Blunt hamarosan belép az MI5-ba. Burgess bedumálta magát az MI6-be, szovjet fedőnevén a „Hotelba", és segített

fölkapaszkodni Philbynek. „Szovjet barátaim nyomatékosan közölték velem, hogy legfontosabb feladatom bekerülni a brit titkosszolgálatba", írta Philby.[70] Kötelességtudóan elkezdte kinyújtani a csápjait.

A hűvös viszony Philby és szovjet irányítói közt nem tartott sokáig. 1940 tavaszán a *The Times* elküldte sztárújságíróját Franciaországba, hogy csatlakozzon a brit expedíciós haderőhöz mint a lap megbízott haditudósítója. Philby az emlékezetébe véste a bonyolult utasításokat, hogyan vegye fel a kapcsolatot a szovjet hírszerzéssel Párizsban. A Thomas Cook-iroda mellett, a Place de la Madeleine-en kell majd ácsorognia egy *Daily Mail*lel; a szovjet kapcsolat kezében is ugyanez a napilap lesz. Philby meg fogja szólítani: – Merre van itt a Café Henri? – A férfi majd így válaszol: – A Place de la République közelében.[71] – Miután eljátszották ezt a miniszínjátékot, Philbynek át kell adnia azt az információt, amit a riporterkedése során összegyűjtött a brit haderőről és fegyverzetről, valamint a Maginot-vonal mögötti francia csapatokról – ezeket a híreket nagy érdeklődéssel várta Moszkva, és még nagyobbal Berlin. De akármilyen aggályok támadtak Philbyben a náci–szovjet egyezménnyel kapcsolatban, mostanra szemlátomást elpárologtak. Amikor a visszavonulás után hazatért Londonba, sietett felvenni a kapcsolatot Macleannel és közölni vele, hogy „rendkívül értékes anyagokkal" érkezett, amelyeket „megfelelő kezekbe" kíván eljuttatni.[72] Philby állhatatossága töretlen maradt, eltökéltsége nem csorbult, és a titkosszolgálatba való belépési szándékára tett célzásai már célba találtak Hester Marsden-Smedley személyében.

Ez volt tehát az ember, aki találkozott és összebarátkozott Elliott-tal 1940-ben, a kétfelű ember, aki az egyik felét a másik elrejtésére használta. Nick Elliott szerette és csodálta Philbyt, a felső tízezerhez tartozó, Cambridge-et végzett bonvivánt; a boldog házasságban élő, elbűvölő, konzervatív klublátogatót; a harctéri sebeket viselő haditudósítót, aki most létfontosságú szerepet játszik a kémkedés izgalmas világában. Elliottnak fogalma se volt a másik Philbyről, a veterán kommunista kémről, és sok év fog eltelni, mire végül találkozik vele.

4

Juhéj, babám, itt jön a kém!

Sir Stewart Menzies, az MI6 igazgatója majdhogynem torzképe volt a kémfőnökkel szembeni elvárásoknak: kifinomult, csalafinta és rejtélyes. Egyesek azt állították, hogy VII. Edward törvénytelen gyermeke; ő ezt a szinte biztosan valótlan híresztelést nem igyekezett megcáfolni. Mint az MI6 valamennyi főnökét, őt is „C."-nek becézték – ez a hagyomány a legelső főnök, Mansfield Cumming vezetéknevének kezdőbetűjéből eredt. Menzies a White's Club tagja volt, falkavadászatokra járt, királyi vérekkel érintkezett, nélküle nem telt nap Ascotban, rengeteget ivott, és ádáz kis bajuszos szájára lakatot téve őrizte titkait. Jobban szerette a nőket a férfiaknál, és mindkettőjüknél is jobban a lovakat. Kifürkészhetetlenül udvarias és végtelenségig könyörtelen volt: ellenséges kémek, rókák és hivatali riválisok nem számíthattak irgalomra. Nicholas Elliott tisztelte „a főnököt" mint „az igazi értékek felismerőjét",[1] ahogy megfogalmazta, amivel csak annyit akart kifejezni, hogy Menzies, az etoni öregdiák és apja barátja, ugyanazzal a szemmel tekint a világra, mint ő. Kifelé Kim Philby ugyanígy rajongott Menziesért, magánvéleményében a pusztulásra ítélt uralkodó osztály díszpéldányának tekintette. „Szellemi adottságaival nem magaslott ki – írta később –, világismerete és nézetei egyszerűen csak olyanok voltak, amilyeneket az ember elvár a brit uralkodó osztály krémjének úgy-ahogy kolostorizált fiától."[2] C. nem ment a szomszédba egy kis mesterkedésért.

Ahogy sok kis, zárt, önmagát újramásoló közösséget, az MI6-et is belviszályok szaggatták. A vezető tisztségviselői ki nem állhatták egymást, és hevesen áskálódtak. Claude Danseyt, az igazgatóhelyettest Hugh Trevor-Roper így írta le: „Abszolút gané, velejéig romlott, tehetségtelen, viszont van benne jó adag álnokság."[3] Valentine Vivian, Vévé, aki segített Philbynek bejutni a titkos világba, a gyarmati rendőrség régi vágású veteránja volt, az előírások és formaságok szőrszálhasogatója, aki egy egyszerű portréfestő fiaként az állandó társadalmi szorongás állapotában élt. Dühkitöréssel reagált a legkisebb mellőzésre, ami ugyanúgy lehetett valóságos, mint képzelt. „Vivian rég túl volt a fénykorán, már ha volt neki egyáltalán – jegyezte meg Philby. – Alkatra vékonypénzű, a haja gondosan hullámosra fésült, a szeme vizenyős."[4] Dansey gyűlölte Viviant, Vivian pedig gyűlölte Danseyt; Philby főnöke, Felix Cowgill pedig fasében volt mindkettőjükkel, amiért kölcsönösen utálták. Philby jó viszonyt tartott fenn valamennyiükkel, hízelgett nekik és megvetette őket, miközben építgette kapcsolatait a titkosszolgálatok más ágaival, legfőképpen az MI5-val. A Biztonsági Szolgálat volt leginkább vevő az ő hírszerzésfigyelő értesüléseire, de ennél is fontosabb, hogy rájuk tartozott a Nagy-Britannián belüli kémelhárítás: ha Philby valaha gyanúba keveredne, akkor az MI5 vadászna rá. Ebből kifolyólag ez a szervezet fontos barátkozási területnek számított. Philby legközvetlenebb kapcsolatát az MI5-val Guy Liddell jelentette, a kémelhárítás pallérozott, csellózni tudó, Harris kémszalonjában rendszeresen megforduló főnöke. Gyűrött, kedélyes alakjával Liddell inkább kinézett vidéki bankárnak, mint kémfőnöknek. „Úgy dörmögte az orra alatt a magáét, mintha egy ügydarab körül igyekezne kitapogatni a fogódzókat, miközben az arca meleg, ártatlan mosolyra ráncolódott – írta Philby. – A ráérősség felszíne mögött azonban a ravasz és módszeres agya a fényképszerű emlékek tárházában válogatott."[5] Philby becsülte Liddell szakértelmét, és félt tőle.

A hírszerző munka pénzneme a titok, és a hivatásos kémek között egy kis tudatos fecsegés emeli az árfolyamot. Philby rákapott, hogy

bizalmasan elejtsen ezt-azt egy-egy kiválasztott kollégának, és ők hasonlóért hasonlóval fizettek. „Az ilyen indiszkréció gyakran bőségesen megtérült", fogalmazott Philby.[6] Egy megosztott titok baráttá tett, és a barátság – vagy annak látszata – a legjobb módszer volt további titkok kiszedésére. Philby megszokott és közkedvelt alakja lett az MI5 és az MI6 folyosóinak egyaránt, mindig hajlott egy kis viccelődésre, pletykálkodásra vagy bizalmaskodásra, és mindig kapható munka után egy italra és aztán egy másikra. Philby szovjet tartótisztje elégedetten jelentette, hogy Gyerkőc ügynök valószínűleg „az egész Hotelban az egyetlen ember, akinek nincs ellensége".[7]

Menzies a védenceinek tartotta Philbyt és Elliottot, az ő „derék srácainak",[8] akik a hírszerzőtisztek egy új generációját jelentették, szemben a pofaszakállas volt rendőrökkel és kiszuperált katonákkal, akik meghatározták a háború előtti MI6-et. Lelkesek, becsvágyóak és magasan iskolázottak voltak (de nem értelmiségiek – C. azokat nemigen szívelte). A megfelelő klubokba jártak, és a megfelelő akcentussal beszéltek. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy Menzies az előléptetés útjára terelgeti mindkét fiatalembert, és harcosan ellenáll minden kísérletnek, hogy elszipkázzák őket. Amikor a Külügyminisztérium az iránt érdeklődött, hogy nem lehetne-e Philbyt diplomataállományba helyezni, C. csípős megjegyzéssel utasította el a kérést: „Maguk éppolyan tisztában vannak vele, mint én, hogy Philby milyen értékes munkát végez számomra... Philby olyan alapvető módon járul hozzá a háborús győzelemhez, ami arra kényszeríti jelenlegi alkalmazóit, hogy sajnálattal megtagadják eleresztését."[9] Hasonlóképp a király magántitkára, Tommy Lascelles levélben tudatta Guy Liddell-lel, hogy felmerült Elliottnak az uralkodó titkáraként való foglalkoztatása, és kikérte a véleményét. Liddell azt válaszolta, hogy már volt szerencséje megismerni Elliottot „ebben a zsibvásárban", és „kellemes személyiségnek" találta, aki „Nevile Bland meleg ajánlásával bír".[10] Remek udvaronc válhat belőle. Menzies, akinek az anyja Mária királyné udvarhölgyei közé tartozott, ezt az ötletet is megvétózta. „Srácait" a maga belső körében akarta tartani, és Philby és Elliott, egészen más-más okok miatt, szíves-örömest maradt.

*

A V osztály munkája, az egész világot behálózó német kémkedés elleni harc izgalmas, bonyolult és gyakran kudarcos volt. „Minden eredményes szálra jutott egy tucat, amely kínkeserves zsákutcába csalt be bennünket", írta Philby.[11] Elliott a hírszerzés elengedhetetlen velejárójának, a papírmunkának „irtózatos" mennyiségét különösen unalmasnak találta, és megpróbálta utánozni Philby fürge emlékeztetőíró stílusát, „a gazdaságosság és a kristálytisztaság mintaképét".[12] Ha panaszkodtak is a V osztály tisztjei a hivatali órákra, attól még szorosan összetartó csapatot alkottak a maguk bevett szertartásaival és szokásaival: vasárnap ebéd Philbyéknél, hétvégéken krikett, kocsmázás a Henrik Királyban, időről időre ebéd egy londoni klubban, és alkalmankénti hétvégék Etonben. „Abban az előnyös helyzetben voltam, hogy meghívhattam ezeket a barátaimat olykor-olykor, hogy töltsünk el egy közös estét a szüleimmel, akik elég szerencsések voltak ahhoz, hogy megmaradt mellettük néhány öreg bútordarab segíteni megbirkózni az igencsak nagy házzal", írta Elliott.[13]

Philby szemlátomást kétszer keményebben dolgozott bárki másnál, ami nem volt meglepő, mert ő két főnöknek dolgozott, pontosabban látszólag egynek, a másik javára. Ahogy nőtt Philby befolyása a brit hírszerzésben, úgy emelkedett ázsiója a szovjetek szemében. Moszkva Központ táviratot küldött londoni rezidensének, amelyben Gyerkőcöt „érdemleges és ígéretes ügynöknek" nevezte, és elrendelte fokozottabb kihasználását.[14] Philby odaadó engedelmességgel reagált. A Broadwayn az éjszakai szolgálatban átfésülte a befutó táviratokat az NKVD érdeklődésére számot tartó anyagokért; a London és a moszkvai katonai misszió közti táviratváltások „különösen értékesek" voltak.[15] Fullánkos pontossággal leírt mindenkit a V osztályban. A kollégák közül nem csak Elliott döbbent volna meg, ha kiderül Philby titkos véleménye: főnöke, Felix Cowgill „társaságban eset-

len"; iskoláskori barátja, Tim Milne „hajlamos a tunyaságra"; Trevor Wilsonnak, az egykori borzürülékgyűjtőnek „gyengéje a nők", és az ifjú Desmond Bristow „a gyenge láncszem... az éretlenségének és a gyenge agyának köszönhetően".[16]

Philby minden este „degeszre tömött aktatáskával" ment haza, és beült a dolgozószobájába gondosan lemásolni az iratokat, amíg Aileen vacsorát főzött és a gyerekekről gondoskodott.[17] Philby még Aileenről is jelentett, amolyan politikai tisztként méricskélte legközelebbi hozzátartozója ideológiai gyengeségét: „Politikai beállítottságára nézve szociáldemokrata, de a gazdag középosztály zöméhez hasonlóan szinte kitörölhetetlen hajlamot mutat a nyárspolgáriság (kispolgáriság) jól ismert ismérveire, nevezetesen hisz a neveltetésben, a brit flottában, a személyi szabadságban, a demokráciában, az alkotmányos rendben, a tisztességben stb. ... Biztos vagyok benne, hogy ki tudom gyógyítani ezekből a fogalomzavarokból, bár természetesen még nem tettem rá kísérletet; remélem, hogy a forradalmi helyzet majd kellően felrázó hatást fog gyakorolni rá, és a helyes forradalmi válaszra fogja indítani."[18] Házasság, család, barátok: mindmind a forradalmi vakhit követelményének rendelődtek alá.

Philby megtett mindent, amit a szovjet tartótisztjei csak kértek, bár úgy találta, hogy „ez a munka nehéz, kimerítő és gyakran egészen alantas, sőt unalmas volt, hatalmas türelmet, akaraterőt és önuralmat igényelt".[19] Emellett az idegeket is borzolta. Philbyt „pánikrohamok" gyötörték, jelentette tartótisztje,[20] ami aligha volt meglepő, hiszen elképesztően veszélyes játékot űzött. Ha csak egyetlen szovjet hírszerzőtiszt átáll, és beazonosítja a brit titkosszolgálat számára, neki vége. Egy már csaknem így tett.

1937-ben egy Valter Krivitszkij nevű szovjet hírszerzőtiszt nyugatra dezertált, és hozományként magával vitt magas szintű titkosszolgálati értesülést, köztük hetven külföldön dolgozó szovjet hírszerzőtiszt személyi anyagát. Krivitszkij dezertálása vezetett Elliott egykori rejtjelezőtanárának, John Kingnek a letartóztatásához és bíróság elé állításához. De Krivitszkij információi közül sok ellentmondásos és hézagos volt. 1940-ben az MI5 titkosszolgálati tisztje, Jane Archer beszámoltatta a St. Ermin's Hotelban, ahol Philbyt beszervezték az MI6-be. A beszélgetés nem jól kezdődött, mert amikor szaharintablettát kínáltak a teájához (cukor csak jegyre volt kapható), Krivitszkij, alias „Mr. Thomas" azonnal azt hitte, hogy ez méreg, a brit titkosszolgálat így akarja eltenni láb alól, elég feltűnően, még ha udvariasan is. Miután ez a feszült pillanat elmúlt, Krivitszkij felengedett, és előállt egy kincset érő fontos, új információval: a spanyol polgárháború alatt a szovjet titkosszolgálat ügynököt küldött Franco tábornok megölésére. Krivitszkij nem tudott nevet mondani, sem más közelebbit, csak annyit, hogy a reménybeli orgyilkos „egy fiatal angol, jó családból való újságíró, idealista és megrögzött náciellenes".[21] Az MI5 vizsgálatot indított, de számos jó származású újságíró működött Spanyolországban a harmincas években, és a nyomozás kifulladt. Senkinek nem jutott eszébe összekapcsolni az értesülést Philbyvel. A nyom évekig izgalomban tartotta a brit hírszerzést, mígnem sok évvel később majd hatalmas jelentőségre tesz szert.

Philby a szovjet ügyért robotolt, kockáztatta életét és készségesen jelentett bármiről, ami Moszkvát érdekelte, beleértve apját, feleségét és legjobb barátját. Moszkva mégsem örült. A cambridge-i kémek – Guy Burgess az MI6-ben, Donald Maclean a Külügyminisztériumban, Anthony Blunt az MI5-ban, John Cairncross a Bletchley Parkban és Kim Philby a V osztályon – futószalagon szállították a legtitkosabb anyagokat. De pont ez a termelékenységük okozott fejtörést. A szovjet kémkedés tébolyig bizalmatlan világában ennek a híranyagnak a minősége, mennyisége és következetessége gyanút keltett. Moszkvában az a balsejtelem kezdett gyökeret verni, hogy a brit hírszerzés egy bonyolult, többrétű megtévesztést kell hogy végezzen Philbyn és barátain keresztül; biztosan egytől egyig kettős ügynökök. Ráadásul Philby története ellentmondott a meggyőződéssel hitt szovjet prekoncepciónak: az MI6-be nem lehet beépülni, Philbynek mégis sikerült gyakorlatilag besétálnia a szervezetbe; az egyetemen baloldali érzelmű volt, a feltehetően alapos háttérvizsgálatoknak ezt

mégsem sikerült kimutatniuk; megkérték, hogy találjon bizonyítékot apja kém voltára, és nem talált.

Lehet, hogy Philby tégla? Fedezi az apját? Ő is a nép ellensége, barátnak álcázva? Ennek kiderítésére kigondoltak egy próbát. A Philbytől kapott anyag mind nagyon jó volt, de Moszkvát leginkább a Szovjetunión belül tevékenykedő brit kémek azonosítása érdekelte: kiket szervezett be az MI6 az országban, mi a nevük, és milyen szovjet titkokat adtak ki? Ha Philby leleplezi ezeket a kémeket, akkor megbízható és hűséges; ám ha nem leplezi le, akkor Moszkva kénytelen levonni a megfelelő következtetést. Philby udvariasan rámutatott, hogy az ő szerepe az MI6-ben az ellenséges kémek elfogása, nem pedig az ügynökirányítás, ami egy másik osztály dolga egy teljesen más helyen. De Moszkva hajthatatlan volt: „Közöltük vele, hogy találjon ki bármilyen tetszetős és ésszerű ürügyet, de mindenképpen hozzá kell férnie ezekhez az aktákhoz."[22] Minthogy korábbi tartótisztje, Theodore Maly a saját kárán tanulta meg azt a kitekert sztálinista logikát, hogy ha valaki nem hajlandó megtenni valamit csak azért, mert az lehetetlen, az a hűtlenség jele, Philby engedelmesen munkához látott.

A Központi Nyilvántartó, az MI6 memóriatárolója és kézikönyvtára Prae Woodban volt St. Albansban, a V osztály főhadiszállása szomszédságában. Adatgyűjtői kivonatolták az összes aktuális brit titkos ügynök személyi anyagát, sőt minden ügynökét, aki Nagy-Britanniának kémkedett az MI6 1909-es megalakulása óta, nevekkel, fedőnevekkel, álnevekkel, jellemzésekkel, értékelésekkel és fizetésekkel, az MI6-kémek amolyan világszerte érvényes árujegyzékeként. Ennek a hihetetlenül fontos és veszedelmes titoktárnak az ura William Woodfield százados, a főirattáros volt, egy vörös képű exrendőr, akinek az italok iránti szenvedélye még az MI6 mércéjével is kirívó volt. Philby jellegzetes tömörséggel írta le Woodfieldet szovjet tartótisztjének: „Kb. 58, 167 cm, alkata törékeny, haja sötét, fejtető kopasz, szemüveges, arca hosszú, keskeny, korábban több évig a Különleges Részlegnél szolgált."[23] Woodfield szerette a disznó vicceket és a pink gint: Philbynek gondja volt rá, hogy melléje telepedjen a Henrik Királyban, és bőségesen ellássa mindkettőből. Hamarosan a legjobb ivócimborák lettek, és amikor Philby azt kérte, hogy belenézhessen Spanyolország és Portugália adatgyűjtőibe, Woodfield szó nélkül kikölcsönözte neki. Az Ibériai-félsziget volt Philby munkaterülete, és minden oka megvolt, hogy érdekeljék az abban a térségben működő MI6-ügynökök. Philby legközelebb a Szovjetunió adatgyűjtőit kérte. Woodfield azt is kiadta, egy pillanatra se tűnődött el, hogy kedves új kocsmázó haverja miért akarja beleütni az orrát olyasmibe, ami nem is eshetne távolabb attól, amit rálőcsöltek.

Philby ennek megfelelően jelentést küldött Moszkvának. Jellegzetes nyerseséggel adott számot a szovjetunióbeli brit kémekről: „Egy sincs."[24] Az MI6 moszkvai referatúravezetője egyetlen jelentősebb kémet sem szervezett be a Szovjetunióban, jelentette Philby, és csak néhány jelentéktelen informátor létezik, főleg lengyelek. A Szovjetunió ráadásul „a tizedik azon az országlistán, ahová ügynököket akarnak küldeni".[25] Az iratok azt mutatták, hogy nem létezik brit kémhálózat a Szovjetunióban, az MI6 nem folytat kémhadjáratot, és „semmiféle szovjet állampolgár nem dolgozott titkos ügynökként Moszkvában vagy bárhol másutt szovjet területen".[26] A jelentést hitetlenkedéssel fogadták; Moszkva saját fontosságába vetett hitével párosuló paranoiája dühös kétkedést váltott ki. A Szovjetunió világhatalom volt, és az MI6 a legfélelmetesebb hírszerző szervezet a világon, ennél az oknál fogva Nagy-Britannia *nyilvánvalóan* kémkedik a Szovjetunióban. Ha Philby mást mond, akkor *nyilvánvalóan* hazudik. Hogy Nagy-Britannia képes legyen a hatalmas szovjet államot a tizedik helyre sorolni a kémkedési céllistáján, az „egyszerűen nevetséges" (és őszintén szólva több mint sértő).[27] Egy felmérgedt szovjet hírszerzőtiszt piros tollat ragadott, és két nagy és dühös kérdőjelet firkantott a jelentésre. Philby jelentése „erősen gyanús" volt; hogy a várakozásokat nem sikerült igazolnia, az „kételyeket ébreszt"; következésképpen „ismételt próbáknak kell alávetni".[28] A valóságban a brit hírszerzés teljes mértékben a náci fenyegetésre összpontosított,

és minthogy Moszkva szövetséges lett, a Külügyminisztérium szigorú korlátozásokat rendelt el a Szovjetunión belüli fedett tevékenységekre. De amikor Anthony Blunt megerősítette, hogy az MI6-nek nincs titkos ügynöke a Szovjetunióban, ő is gyanússá vált: Philby és Blunt nyilván egy követ fúj. És így kezdett kialakulni az a fura helyzet, hogy Philby igazat mondott Moszkvának, de nem hittek neki, mert az igazság ellentmondott Moszkva várakozásainak.

Philby sikeres és engedély nélküli kurkászása a szovjetuniós iratbázisban rendkívüli kémtett volt, ugyanakkor teljes időpocsékolás: nemcsak felerősítette Moszkva gyanakvását, hanem majdnem véget vetett Philby pályafutásának. Egy reggel a céklaképű Bill Woodfield udvarias üzenetben kérte, hogy szolgáltassa vissza a szovjetuniós adatkönyveket. Philby azt válaszolta, hogy már visszaszolgáltatta. A végletekig szeszkazán, de lelkiismeretes irattáros Woodfield kijelentette, hogy csak egy Szovjetunió-adatkönyv árválkodik a polcon, és a nyilvántartásban nincs nyoma, hogy a második kötet visszakerült volna. Philby biztosra vette, hogy a könyveket visszaküldte az irattárba, de azért „fenekestül felforgatta" az irodáját, hasztalanul keresve az elveszett kötetet. Találkozott Woodfielddel a Henrik Királyban „megvitatni a rejtélyt pár pink gin fölött", és nagy rémületére megtudta, hogy az iratkezelési szabályok értelmében C.-t tájékoztatni kell az eltűnt anyagokról. Ez volt pénteken. Woodfield azt mondta, hogy hétfőn küldi el a feljegyzést. Nem kell izgulni, nyugtatta meg Bill, ez csak formaság. Philby most nagy veszélyben volt. Menzies megértené, sőt még dicséretesnek is tartaná a spanyolországi és portugáliai MI6-ügynökök iránti érdeklődését, az azonban biztosan elgondolkoztatná, hogy védencének mi dolga a Szovjetunióval kapcsolatos anyagokkal, egy olyan területtel, ami „ennyire kívül esik szokványos feladatkörén".[29] Legjobb esetben talál valami nyakatekert magyarázatot, a legrosszabb esetben neki befellegzett.

Philby az egész hétvégét rettegve töltötte, aztán hétfőn, az utolsó pillanatban megjött a felmentés. Woodfield titkárnője pár napig influenzával feküdt otthon, és most visszatért a munkába, és elmagyarázta, hogy a két adatkönyvet egy kötetbe egyesítette helykímélési célból. Philby valóban visszaadta az iratokat. Woodfield „egy újabb zuhatagnyi pink gin fölött" nem takarékoskodott a bocsánatkéréssel a kínos keveredésért.[30] Ha Woodfield titkárnője kicsit betegebb vagy kicsivel tovább nyomja az ágyat, vagy Woodfield kicsit kevésbé korhely, akkor Philby története akkor és ott véget ér. De nem hagyta el a szerencséje: élve megúszta a köztársaságiak ágyúgránátját Spanyolországban, elkerülte a dezertőr Krivitszkij információja miatti vizsgálat, és nem lett füstje a szovjet aktákban való kotorászásának. „A szerencse óriási szerepet játszott az életemben – írta később. – De az embernek tudnia kell bánni a szerencséjével."[31]

*

Nicholas Elliott kezdett türelmetlen lenni. Az élet St. Albansban elég kellemes volt, de „kolostori".[32] A kémelhárító műveletek kézben tartása a megszállt Hollandiában rengeteg emlékeztetőírással járt csekély eredményesség mellett, akció pedig semmi. A hírszerzés világa kettéválik, állapította meg, „vannak, akik odahaza ülnek az íróasztalnál, elemzik és kiértékelik a bejövő híreket, és vannak azok, akik a nyakukba veszik a nagyvilág főutcáit és sikátorait beszerezni azokat".[33] Philby az előbbiekhez tartozott mint az adatok tehetséges elemzője és egyeztetője, de Elliott az utóbbiakhoz, és „alig várta, hogy kikerülhessen egy másik hadszíntérre".[34] Utazni vágyott, részben válaszul apja heveny „külföldiszonyára". („Minden külföldi istenverte hülye, hacsak nem hegymászó, és a németek még akkor is", jelentette ki Claude.[35]) Elliott kockázatra vágyott. Philby támogatásával lobbizni kezdett egy mozgalmasabb szerepre a pályán, lehetőleg egy veszélyes helyen. 1942 tavaszán Elliottot beszólították Cowgill irodájába, és közölték vele, hogy hamarosan Kairóba megy, és onnan Isztambulba mint a V osztály törökországi megbízottja. Huszonhat éves fejjel Nicholas Elliott fogja irányítani a kémelhárító műveleteket a kémkedés egyik melegházában, mert a semleges Törökország Spanyolországhoz és Portugáliához hasonlóan egy ádáz titkos háború helyszíne

volt. „Nagyon megörültem", írta Elliott.[36] Philby búcsúbulit rendezett neki. Másnap, 1942. május 11-én a liverpooli kikötőben Nicholas Elliott – átmenetileg főhadnagy – kissé bizonytalanul felmászott a pallóhídon egy 5000 tonnás személyszállító tehergőzös fedélzetére, amely egy negyvenhajós konvojba besorolva Afrikába készült.

Elliott a Lagosig tartó háromhetes hajóutat azzal töltötte, hogy bridzselt egy SOE-tiszttel, „akit Angolába küldtek robbantgatni", váltásban őrszolgálatot teljesített a hajótaton felállított, özönvíz előtti japán ágyúnál, és rendet vágott „a bár bőséges árukészletében".[37] Jóllehet Philby csapatában sosem számított nagyivónak, Elliott nem vetette meg a piát cukorbaja dacára, amelyet mindössze a cukortól való őrizkedéssel kezelt. Legtöbb munkatársának sejtelme se volt, hogy cukorbeteg. Jellegzetes hanyagsággal Elliott nem tűrte, hogy az egészsége útjába álljon a szórakozásnak. Amikor a hajó befutott Freetownba, a mólón Graham Greene üdvözölte, aki most az MI6 kissé rosszkedvű Sierra Leone-i megbízottja volt – a hely jól megfelelt írói anyaggyűjtésre, de titkosszolgálati szempontból állóvíznek számított. Greene egy pillantással fölmérte Elliottot, és kijelentette, hogy „a legslamposabb katonatiszt, akit valaha láttam".[38] Egy ital fölött Greene kifejtette, hogy legfőbb aggodalma az „óvszerhiány Sierra Leonéban". Ezen a gondon Elliottnak „sikerült valamelyest enyhíteni néhány utasunk nagylelkűségéből kifolyólag".[39] Elliott úgy hitte, hogy az óvszer Greene személyes használatára kell. A valóságban a regényíró egy „gördülő bordélyházat" hozott létre, hogy titkokat csaljon ki „két magányos németből, akik a gyanú szerint a brit hajóforgalom után kémkedtek", és a bordélyház dolgozói védőfelszerelést követeltek a nemi betegségek ellen.[40]

Lagosban Elliott felszállt egy Dakota szállítógépre, és öt nap múlva megérkezett Kairóba, miután keresztülugrált Afrikán Kano, Fort Lamy, El-Fáser és Kartúm érintésével. Jelentkezett a titkosszolgálat főhadiszállásán, ahol közölték vele, hogy első dolga egy teherautónyi bizalmas irat átszállítása Jeruzsálembe biztonságos megőrzésre, és csak utána mehet tovább Bejrútba. Ott aztán felszállhat a Törökországba tartó legendás Taurus expresszre.

Az öreg vonat lassan pöfögött fel a Taurus-hegységbe, bandukolt komótosan végig az Anatóliai-magasföldön Ankarába és onnan tovább Isztambulba, sosem lépve túl az 50 kilométeres sebességet és gyakran megállva minden látható ok nélkül. Az étkezőkocsiban kitűnő volt a felhozatal, és Elliott „élvezetesnek" találta az utazást,[41] amit csak még élvezetesebbé tett új titkárnője, Elizabeth Holberton társasága.

Elliottnak szerencséje volt Miss Holbertonnal. Az ifjú angol nő a háború elején a gépkocsis szállítóágazatnál szolgált, dzsipeket vezetett a sivatagban, majd a kairói főhadiszálláson lett titkárnő. Éles eszű és talpraesett nő volt, visszafogottan szép, odaadó katolikus és messzemenően sikkes. Az apja a Bombay–Burma Kereskedelmi Vállalat egykori ügyvezető igazgatója volt, az anyja pedig sokadízigleni ír bírák leszármazottja. Nagyszerűen kijöttek egymással. Amikor a vonat vízkészlete elfogyott, a kalauz egy üveg török Cointreau-t hozott Elizabethnek, hogy fogat moshasson. A lány kijelentette, hogy ez a fogmosás üdítő élmény volt. Elliottnak tetszett a megfogalmazás.

Ankara volt Törökország hivatalos fővárosa, a nagyhatalmak mégis Isztambulba, az Európa és Ázsia közti kiflibe összpontosították diplomáciai tevékenységeiket, itt folyt az igazi kémkedés. A törökországi brit követség élén Sir Hughe Montgomery Knatchbull-Hugessen állt, egy régi vágású diplomata, aki ideje legjavát a követségi jachton töltötte, és talán elkerülhetetlenül Elliott apjának régi etoni barátja volt. Hugessen „fájdalmas beletörődéssel"[42] viszonyult a Törökországban végzett brit titkosszolgálati tevékenységhez. A hivatalosan kezdő diplomatának elkönyvelt Elliott egy gyorsan bővülő, sokoldalú brit hírszerző csapatba került bele, amelyet Harold Gibson, egy hétpróbás hivatásos MI6-alezredes vezetett nagy „hozzáértéssel és eréllyel".[43] Gibbie egy hatalmas hírszerző és ügynökirányító rendszert tartott kézben, amely Törökországból átnyúlt Romániába, Bulgáriába, Görögországba, Jugoszláviába és Magyarországra. Elliottra a V osztály képviselőjeként az ellenséges titkosszolgálati műveletek aláaknázásának feladata várt, elsősorban az Abwehrt tartva szem előtt. Gibson többé-kevésbé ráhagyta Elliottra, hogy tetszése szerint kutasson fel

és támadjon kémkedési célpontokat Törökországban, és mi tagadás, bőven volt miből válogatnia. Isztambul „a háború egyik legnagyobb kémlerakatának" számított az MI6 szaktörténetírójának szavaival.[44] A város mindössze 140 kilométerre esett a nácikkal szövetséges Bulgáriától; Isztambul volt Németország Közel-Keletre nyíló kapuja és a szövetségesek célforgalmi ösvénye a megszállt Európába. A törökök féltek a németektől, nem bíztak a szovjetekben, és nemigen rajongtak se a britekért, se az amerikaiakért. De a hatóságok készek voltak elnézni a nagyhatalmak kémtevékenységét, már ameddig az nem sérti Törökország függetlenségét, és a kémek nem buknak le. 1942-re tizenhét különböző hírszerző szervezet vette célba Isztambult, hogy keveredjenek és elegyedjenek, vesztegessenek, csábítsanak és ármánykodjanak, és velük megérkezett az ügynökök és kettős ügynökök, csempészek, zsarolók, fegyverkereskedők, kábítószerárusok, menekültek, dezertőrök, feketézők, stricik, hamisítók, zsebesek és jampecek nagy és tarka sereglete. A kocsmák és sikátorok környékén szóbeszédek és titkok forogtak, köztük igazak is. Mindenki szemmel tartotta a másikat. A török titkosszolgálat, az Emnijet pedig szemmel tartotta valamennyit. Egyes török tisztviselők megfelelő összegért hajlottak az együttműködésre az értesülések megosztásában, de ha a kémkedés túlságosan arcátlanná vált vagy nem hozott megfelelő hasznot, az Emnijet elintézte a letartóztatást. A kémcsata nagy hévvel folyt, és furcsa bensőségesség hatotta át. Az Abwehr főnöke bólintó viszonyban állt az MI6-es és az NKVD-s megfelelőivel. „Mindenki jól informált volt az összes többi kilétét illetően", írta Elliott.[45] Amikor egyik-másik hírszerzőfőnök belépett a Park Szálló báltermébe, a zenekar azonnal rázendített a „Juhéj, babám, itt jön a kém!"-re:

Életem kész veszedelem,
Csereberélem a nevem,
Arcom álarc, papírmasé,
Juhéj, babám, itt jön a kém!...[46]

A csacska kuplé dacára ez a foglalkozás korántsem volt olyan vicces. Mindössze két hónappal azelőtt, hogy Elliott megérkezett, egy macedón diák kísérletet tett a német követ, Franz von Papen megölésére, de a pokolgép idő előtt felrobbant, széttépve az orgyilkost, és csak megsebesítve a német diplomatát. Moszkva a Gestapót vádolta, a németek a szövetségesekre mutogattak, Von Papen a britekre gyanakodott. A merénylet szinte biztosan a szovjet titkosszolgálat műve volt. Egy évvel korábban egy német bőröndbomba a Pera Palace Hotel előcsarnokában megölt egy brit konzulátusi tisztviselőt, és súlyosan megsebesítette az alkonzult, Chantry Page-et. A kémkedés Isztambulban „nem babra megy", állapította meg az MI6-es referatúravezető, Harold Gibson.[47]

Elliottot azonnal megszédítette Isztambul talmi csillogása. Kapott egy irodaszobát a brit konzulátus épületében, amelyet „a legkülönbözőbb sötét ügyekben sántikáló titkos ügynökökkel zsúfoltak tele a pincétől a padlásig",[48] a kertben pedig párzó teknősök nyüzsögtek meglepő mennyiségben, és Elliott belevetette magát a kémforgatagba. Az első este a szárnya alá vette Bernard O'Leary őrnagy, a sok nyelvet beszélő, jól megtermett volt lovassági tiszt, „rendkívül nagy tudású, de javíthatatlanul henye",[49] a török titkosszolgálattal való kapcsolat felelőse. O'Leary bejelentette, hogy a Takszimba mennek, Isztambul kémközpontjába, amely étterem, éjszakai mulató, kabaré és kaszinó kereszteződése. „Vendégköre a tengelyhatalmak és a szövetségesek valamennyi országának – főleg kémkedéssel foglalkozó – képviselőit foglálta magába", írta Elliott.[50] A Takszimot egy elbűvölő fehérorosz üzemeltette, aki részrehajlás nélkül elfogadott kenőpénzt mindenkitől, és a hallgatózást megkönnyítendő igyekezett a rivális kémeket egymással szomszédos asztalokhoz ültetni. A pincérnők állítólag hajdan cári hercegnők voltak. A Takszimban semmi sem egészen az volt, aminek látszott. Egy este Elliott az ottani hastáncos, egy „tejfehér bőrű és koromfekete hajú", lélegzetelállító nő előadását csodálta, amikor az illető leesett a színpadról, kificamította a bokáját, és vaskos yorkshire-i tájszólással káromkodta el magát: Bradfordból

származott.[51] Ha Elliott a Takszimban nem volt fellelhető, akkor Ellie Kocsmájában lehetett rábukkanni, a brit fegyveres erők tagjainak kedvenc becsületsüllyesztőjében, ahol „lórúgás erejű száraz Martinit" szolgáltak fel. Ellie begyes, szőke és vélhetően román volt. „Kitűnően beszélt angolul, és azt éreztette, hogy fél a németektől, és gyűlöli őket."[52] Elliott rövidesen kiderítette, hogy valójában a németek zsoldjában áll, az Abwehr megbízásából brit tiszteket itat le a sárga földig annak reményében, hogy végül értékes információkat kotyognak ki.

Elliott elkezdett barátkozni olyan emberekkel, akiktől az apja háta lúdbőrzött volna. „A barátkozási képesség egy hírszerzőtiszt kiemelten fontos tulajdonsága", írta évekkel később.[53] „A terepen végzett titkosszolgálati munka nagy része a személyes ismeretségek létesítéséről szól, mások bizalmának megszerzéséről és olykor a meggyőzésükről, hogy megtegyenek valamit a legjobb meggyőződésük ellenére."[54] Összebarátkozott a Takszim orosz főpincérével és az Ellie Kocsmája felszolgálóival, inni járt egy Roman Szudakov nevű egykori cári gárdatiszttel, aki kapcsolatban állt az orosz hírszerzéssel, és elvállalta, hogy az MI6-nek dolgozzon, megismerkedett a követségi épületek portásaival, a konzulátusi tisztviselőkkel és a távíróhivatalban a sürgönyfelvevőkkel. Kapcsolatot létesített sajtósokkal és Larsszal, a halásszal, aki a Boszporuszon hajózott, és egy kis csempészettel és információgyűjtéssel egészítette ki a fogást. Elliott különösen fontosnak tartotta az összemelegedést a Taurus expressz hálókocsi-kalauzaival, akikre mint titkosszolgálati futárokra nagy kereslet mutatkozott, mert a vasút volt az egyetlen megbízható mód eljutni Törökországból a Közel-Keletre. A kalauzok adtak hírt arról, hogy ki hova utazott, beszámoltak a pletykákról, iratokat csempésztek, mi több, ami külön megfontolás tárgya volt, úti okmányokat loptak. Ezeket a legtöbbet ígérőnek adták el, de kizárólagosságot senki sem élvezett: „Egy igencsak rendkívüli ember egy időben egyszerre dolgozott az Abwehrnek és az SD-nek (egyik se tudott a másikról), az olaszoknak és a japánoknak, valamint a briteknek."[55]

Az isztambuli társadalom másik végletén Elliott magas rangú hivatalnokokkal, katonatisztekkel, diplomatákkal és vallási vezetőkkel érintkezett. A pápai követ, Monsignor Angelo Giuseppe Roncalli, aki majd XXIII. János néven pápa lesz, különösen jó hírforrásnak bizonyult, egyszersmind heves antifasisztának. Mint oly sokan a háború alatt Isztambulban, Roncalli kettős játékot űzött, Von Papennal ebédelt és a feleségét gyóntatta, miközben a hivatali hatalmával élve zsidó menekülőket csempészett ki a megszállt Európából. Pár hónappal azután, hogy összebarátkoztak, Elliott felfedezte, hogy Roncalli helyettese, Monsignor Rici, „egy teljesen bájtalan kis ember" kém, „titkos rádióadót működtet az olasz katonai hírszerzés számára". Elliott suba alatt értesítette a török titkosrendőrséget, és Ricit letartóztatták. Amikor Elliott kissé zavartan tájékoztatta Roncallit arról, hogy a helyettese valószínűleg huzamosabb időt fog kőtöréssel tölteni egy anatóliai fegyenctelepen, a leendő pápa csak megvonta a vállát, ami azt az erőteljes benyomást keltette Elliottban, hogy „cseppet sem haragszik".[56]

Alig néhány hónap elég volt Elliottnak ahhoz, hogy megállapítsa, Isztambulban „a népesség nagyobb százaléka vesz részt a legkülönfélébb suskusokban, mint a világ bármelyik nagyvárosában". És jó részüket azonosítani is tudta: német hírszerzőtisztek, olasz ügynökök, lengyel, cseh és jugoszláv besúgók, a Szabad Franciaország és a Zsidó Képviselet kémei, valamint az NKVD és a GRU (a szovjet katonai hírszerzés) tisztjei. „Valamennyit szoros megfigyelés alatt tartották a törökök, mert nekik is megvoltak a maguk informátorai."[57]

Elliott határozott kémelhárító tevékenysége elégedettséggel töltötte el Londont. Sir Stewart Menziesnek mindig is – Philby kifejezésével – „kamaszos" elvárásai voltak a kémvadászattal kapcsolatban: „Áristom, álszakáll és Ámor."[58] Elliottnak akadt dolga mindhárommal, és ázsiója még magasabbra szökött, amikor az egyik Taurus expresszes informátora átadott neki egy pokolgépet azzal, hogy a japán katonai attasétól, Tateisi ezredestől kapta azzal az utasítással, hogy az Aleppó és Tripoli közti vonalszakaszon kell felrobbantania.

Elliott óvatosan elvitte a szerkezetet az isztambuli szabotázsellenes osztályra, az informátorát pedig bőkezűen megjutalmazta; az informátor közölte Tateisi ezredessel, hogy a pokolgép nem robbant fel, és jutalmat kért. Mindenki elégedett volt.

Elliott élvezte új feladatkörét. Boldogságát még az utazás során összeszedett kellemetlen száj- és végtagfekély sem tudta csorbítani. És szerelmes lett. Elizabeth Holberton nem csak egyszerűen kitűnő titkárnőnek bizonyult. Katolicizmusa és őszinte ellenszenve minden más vallás iránt nem akadályozta meg bimbózó viszonyukat. Mindenhová együtt jártak, rengeteg egyiptomi vörösbort fogyasztottak, amiről Elliott úgy nyilatkozott, hogy „a legrosszabb bordói, amit valaha ittam".[59] A kedélyesség látszata mögött félénk Elliottnak hónapokba telt, mire összeszedte minden bátorságát, és elmondta, mi jár a fejében. Egy kémkoktél oldotta meg végül a gondot: „Ellie három vulkanikus Martinije után úgy döntöttünk, hogy összeházasodunk."[60] A hírszerzőtisztek és titkárnőik közti házasságnak nagy hagyományai voltak az MI6-ben, ahol a titoktartás egy külön bensőséget teremtett. Még C. is folytatott hosszú távú viszonyt a titkárnőjével.

Elliott sietve levelet adott fel Sir Edgar Holbertonnak azzal, hogy úgy tervezi, elveszi a lányát, és „remélhetőleg nem bánja".[61] Még ha Sir Edgar bánta is, nem számított, mert Elliottnak nem állt szándékában megvárni a választ. Násznagya, Roman Szudakov legénybúcsút rendezett neki a Park Szállóban – az esemény fényét csak növelte a német követ, Von Papen és katonai attaséjának jelenléte a szomszéd asztalnál. A jegyeseket Monsignor Roncalli adta össze 1943. április 10-én a pápai legátus magánkápolnájában, majd az ifjú pár beköltözött egy lakásba, amely az Aranyszarv-öbölre nézett – velük lakott egy Jaroszlav nevű, pöttöm orosz szakács is, aki vodkát főzött a fürdőszobában, és oroszul kezdte tanítani Elliottot.

Philby örült Elliott sikerének, növekvő megbecsültségének és az esküvőjéről szóló híreknek. Nicholas Elliott csillaga emelkedőben volt a titkosszolgálat köreiben, barátsága felértékelődött, és a barátság értékével senki se lehetett jobban tisztában Kim Philbynél.

5

Három ifjú kém

Philby élete az angol külvárosokban unalmasnak tűnt Elliottnak a kémháború frontvonalában szerzett tarka élményeihez képest. St. Albans messze esett Isztambultól. Philby lelkében pláne messze esett mindentől, beleértve Londont is, ahol a fontos titkosszolgálati döntések születtek, és ahol a legértékesebb titkokra lehetett bukkanni. 1943 elején Felix Cowgill bejelentette, hogy a V osztály új helyre költözik, St. James's szívébe, a Ryder Streetre. Philby ujjongott, mert az új hivatal csak „2 percnyire lesz az MI5-tól és 15-re a Broadwaytól", az MI6-főhadiszállástól.[1] Mostantól közelebb lesz a klubjához, közelebb a Tommy Harris adta szószátyár partikhoz és közelebb a szovjet tartótisztjeihez. A Ryder Street emellett helyzeti előnyt jelentett ahhoz is, hogy kiértékeljék, barátként segítsék és dróton rángassák a hírszerzőháborúban harcra jelentkező fontos új erőt.

A Pearl Harbor-i támadás belerőpítette a háborúba Amerikát, és létrehozta a Stratégiai Szolgálatok Hivatalát, az OSS-t, egy új és jól finanszírozott titkosszolgálatot, amelyet a joviális, vaskezű ügyvéd, William „Bősz Bill" Donovan irányított. Az OSS-ből fejlődött ki idővel a CIA, a világ leghatalmasabb hírszerző szervezete, de 1942-ben Amerika még új volt a háborús hírszerzés játszmájában, bővében anyagi forrásoknak és lendületnek, de híján szakértelemnek. Tudásra szomjasan egymás után érkeztek az első OSS-tisztek

Londonba 1942 végén, és a Ryder Streeten foglalták el irodáikat. Malcolm Muggeridge ártatlan ifjú hajadonokhoz hasonlította őket, akik az MI6 „rideg, vén kémkuplerájában" vesztik el a szüzességüket.[2] Philby nem volt oda az elsőnek befutó amerikaiakért: „egy igencsak zavaros fejű csapat".[3] Még vezetőjük, a Yale-ről jött Norman Holmes Pearson is vitriolosan nyilatkozott saját embereiről, „egy rakás mihaszna amatőrnek" nevezte őket.[4] Kezdőnek kezdők voltak, de ugyanolyan mértékig buzgók is, amit már az MI6 harcedzett veteránjai meglehetősen furának találtak. „Egy lehetőséget se hagytak ki, hogy ne bizonygassák nekünk, tanulni jöttek", írta Philby,[5] aki a maga köztiszteletben álló hároméves szolgálati múltjával az egyik legbefolyásosabb oktatójuk lesz, ő ismerteti meg az amerikaiakat az MI6 kémelhárító osztályán folyó munkával, a brit titkosszolgálat felépítésével és a Bletchley Parkban végzett kódfejtéssel. Philby ezeket a lelkes amerikaiakat „púp a háton" felkiáltással intézte el,[6] de volt egy, aki kitűnt közülük: hórihorgas, elmélyült, halálsovány fiatalember, aki verseket írt, trópusi növényeket termesztett, és megszállottságig menő elhivatottsággal biflázta a kémkedés legaprócseprőbb tudnivalóit is. James Jesus Angletonnak hívták, és idővel a történelem egyik leghatalmasabb és legellentmondásosabb kémjévé növi ki magát. Angleton egy regénybe illő és már-már hihetetlen házasság sarjadéka volt: apja, Hugh Angleton katonatisztből lett pénztárgép-kereskedő, anyja Carmen Mercedes Moreno tanulatlan, tüzes, kivételes szépség az arizonai Nogalesből, mexikói és apacs vérkeveredés. 1916-ban találkoztak, amikor Hugh Angleton lovassági tisztként szolgált Pershing tábornok alatt a mexikói felkelő, Pancho Villa elleni hadjáratban. James Angleton 1917-ben született az idahói Boise-ban, a Jesus keresztnevet katolikus anyjának köszönhette – utálta, de aszkéta megjelenése és a belőle áradó különös szellemiség folytán illett rá. A fiú tizennégy éves volt, amikor az apja Olaszországba került a Nemzeti Pénztárgép Társaság milánói részlegvezetőjeként, majd tulajdonosaként. Az ifjú Angletont Angliába küldték tanulni, először egy buckinghamshire-i elemi iskolába, azután a Malvern College-ba, ebbe a szigorú viktoriánus hagyományok szerint működő brit magániskolába. Cserkész lett, majd kollégiumi felügyelő. Ezek voltak Angleton megfogalmazásában az ő „meghatározó évei";[7] pártatlanság szellemében nevelkedett, udvarias modorú, művelt különcként hagyta a háta mögött a Malvernt, enyhe angolos hanghordozását sohasem vetkőzte le. Az idahói fiú máris „angolabb volt az angoloknál": ezt az álcát ugyanúgy fogja viselni egész életében, mint Savile Row öltönyeit.[8] 1937-ben iratkozott be a Yale-re, hogy angol irodalmat tanuljon, de ideje legnagyobb részét dzsesszhallgatással, lányok hajkurászásával és egy irodalmi folyóirat, a *Furioso* szerkesztésével töltötte, amelyben olyan neves költők jelentették meg műveiket, mint Ezra Pound és E. E. Cummings, akiket egyformán a barátjának mondhatott. Az álmatlanságban szenvedő, éjjeli bagoly Angleton ádáz kommunistaellenességével és műkritikai érzékével vívott ki magának hírnevet: romantikus verseket írt, javarészt pocsékakat, és a „Költő" becenévvel illették. Évfolyamtársai rejtélyesnek találták: „talányos személyiség, sötét, talányos külsővel".[9] Pearl Harbor után nem sokkal belépett az amerikai hadseregbe, és volt irodalomprofesszorán, Norman Pearsonon keresztül munkát kínáltak neki Londonban, az újonnan alakult OSS-ben. Mielőtt útnak indult volna Angliába, feleségül vett egy huszonegy éves lányt, egy aranybányának számító minnesotai fakitermelő vállalkozás örökösét. Ez kissé fura húzás volt, de akkoriban Jim Angleton jobbára mást se csinált, mint fura dolgokat. „Micsoda egy fantasztikusan összetett csodabogár ez a Költő!", írta E. E. Cummings egy közös barátjuknak.[10]

Angletont az X-2 állományába osztották be, amely az OSS kémelhárító osztálya volt, az MI6 V osztályának megfelelője. Az X-2 végül annyira kiterjeszkedett, hogy egy egész emeletet foglalt el a Ryder Street-i épületben, a V osztály pedig fölötte, a másodikon kapott helyet. Philbyt szemelték ki, hogy kioktassa az újonnan jötteket a kémelhárítás „csínjára-bínjára",[11] az ellenséges titkosszolgálatokba való beépülésre és kettős ügynökök mozgatására. Egy amerikai hírszerző-

tiszt megjegyezte vele kapcsolatban: „Nagyon emlékszem, mennyire lenyűgözött. Tényleg tudta a dolgát."[12]

Philby megkedvelte a huszonnégy éves amerikait, és később azt írta, hogy Angleton „azzal vívta ki tiszteletemet, hogy nyíltan elutasította az újonnan érkező amerikaiak áradatában dívó angolbálványozást".[13] Angletonnak nem kellett angolbarátnak lennie, mert sok szempontból máris ízig-vérig angol volt. Ezen a ponton nehéz felmérni, hogy Philby és Angleton mennyire barátkozott össze, mert Angleton pártfogói ezt később igyekeztek elbagatellizálni, ellenségei pedig felnagyítani. Angleton életrajzírója szerint „Philby mentorinak tarthatta viszonyát Angletonnal; Angleton hasonlón érezhetett."[14] Patrónus és protezsált lettek, a profi és a csodagyerek. „Philby volt Angleton egyik oktatója, kémelhárítás-konzulense; Angleton végeredményben úgy nézett fel rá, mintha a bátyja volna."[15] Philby élvezte, hogy tanítványai vannak, és talán Angleton töltötte be azt az űrt, ami Nicholas Elliott hiányával támadt. Az újoncok és a vén rókák rengeteg közös ivászaton ismerték meg mindinkább egymást. „Európai barátaink félelmetes alkoholpusztítók voltak, és szemlátomást különösebben meg se kottyant nekik", emlékezett vissza egy OSS-tiszt.[16] Angleton amolyan philbysta elszántsággal tudott inni, de hát mindent elmélyülten csinált, amit a többiek lenyűgözőnek és kicsit furcsának találtak. Beállított egy tábori ágyat a Ryder Street-i irodájába, és láthatólag az éjszakái zömét ott töltötte, áhítatos buzgalommal mélyedve bele a kémelhárítás ezoterikus titkaiba, „mintha a Szentháromság tanai volnának".[17] Írókkal és költőkkel járt össze, köztük William Empsonnal és T. S. Eliottal, és olykor-olykor egy költeményt illesztett a jelentéseibe. Empson megfigyelte „csillapíthatatlan szomját a dolgok rendszerezésére".[18] OSS-beli munkatársai azt tartották róla: „egészen zseniális, csak kicsit furcsa... tele lehetetlen, kolosszális ötletekkel".[19] Angleton kicsit olyan volt, mint egy olyasfajta ritka orchidea, amilyeneket később oly nagy elhivatottsággal nevelgetett: egzotikus hibrid, egy mexikói apacs–középnyugati, angolos kiejtésű költő-kém, rendkívüli és feltűnő, egyeseknek vonzó,

de kissé baljóslatú azoknak, akik az egyszerűbb flórát kedvelik. A főnökök felismerték, hogy Angleton minden furcsasága ellenére nagy tehetség, előléptették hadnaggyá, és megtették az X-2 olasz referensének, hogy irányítsa a kémelhárító műveleteket abban az országban, ahol ifjúsága nagy részét töltötte. Gyors előmenetele részben Philby gyámkodásának és pártfogásának volt köszönhető, és Angleton később úgy hivatkozott rá, mint ösztönzőjére: „Amint találkoztam Philbyvel, a hírszerzés világa, ami mindig is érdekelt, egyszerűen beszippantott. Philby szembeszállt a nácikkal és a fasisztákkal, és beépült a műveleteikbe Spanyolországban és Németországban. Hétpróbássága és tapasztaltsága elvarázsolt bennünket... Kim tanított meg rengeteg mindenre."[20]

A sármot hozzáértéssel vegyítő Philby a szövetséges hírszerzés egyre nagyobb alakjává nőtt, és ezzel arányban szaporodtak a kötelezettségei is. 1942 végén Cowgill felkérte, hogy vegye át a kémelhárító műveletek irányítását Észak-Afrikában, amely kulcsfontosságú területnek számított Francia Marokkó és Algéria szövetséges inváziójának közeledtével. Ez a térség korábban a volt gibraltári katona, Felix Russi százados alá tartozott, akit Philby így jellemzett szovjet tartótisztjeinek: „majdhogynem komplett agyalágyult".[21] Philby boldogan magához ragadta az új feladatkört. „Elég derekasan megszorongattuk az Abwehrt Spanyolországban és Portugáliában – írta –, úgyhogy semmi nem szólt ellene, hogy miért ne vállalhatnék további feladatokat."[22] Néhány hónap múlva ügyköre megint tovább bővült, hozzá került a kémelhárítás Olaszországban (ezt a területet fogja intézni hamarosan James Angleton párhuzamban az OSS számára). Nem sokkal a Londonba költözésük után Cowgill háromhetes látogatást tett az Egyesült Államokban MI6-ügyekben, és Philbyt kérte meg, hogy helyettesítse „minden hírszerzési dologban".[23] Philby fanyar álszerénységgel azon tűnődött, hogy „elkezdett karriert csinálni a titkosszolgálatban".[24] Az előléptetés azonban csak eszköz volt a cél érdekében. „Titkosszolgálati kinevezéseimet pusztán a fedőfoglalkozás fényében néztem, azért kellett kellően jól végeznem a dolgomat,

hogy olyan állásokba kerüljek, amelyekben a leghatékonyabb szolgálatot tudom tenni a Szovjetuniónak."[25]

Még az eszmeileg legkésztetettebb emberek is rendszerint szükségét érzik, hogy próbára tegyék meggyőződésüket: másokkal megismertessék őket, megerősítik-e vagy ellentmondanak. Philby nem osztotta meg nézeteit. Sosem politizált, még szovjet kémtársaival sem. Az Arnold Deutschcsal folytatott korai ideológiai eszmecseréik után a kommunizmus témája ritkán merült fel szovjet tartótisztjeivel. Még 1934-ben meggyőzte magát irányvonala helyességéről, és azzal lezárta a témát. Meggyőződését tökéletes elszigeteltségben tartotta és őrizte meg.

Philby helyzetének egyik legmulatságosabb iróniáját az adja, hogy miközben nem tudott semmi olyat tenni, ami a britek szemében ne lett volna jó, Moszkvában továbbra is bizalmatlanul méricskélték. A szovjet gyanakvás fő forrása egy politikai szemellenzős és mesésen paranoiás, gömbölyded, szőke, szuperértelmes NKVD-elemző volt, név szerint Jelena Modrzsinszkaja, a Moszkva Központ brit főcsoportfőnöke. Sokakhoz hasonlóan, akik átélték a sztálini tisztogatásokat, a félelem, a bizalmatlanság mély hegeit hagyta Modrzsinszkaja lelkében, aki a szovjet hírszerzésen belül az alig egy-két magas beosztású nő közé tartozott. Gigantikus cselszövést sejtett: egyszerűen nem hitte el, hogy a cambridge-i kémek szovjet érdekekért olyan „érthetetlen"[26] kockázatot vállalnának, mint ahogy állítják. Az teljességgel lehetetlen, hogy kommunista múltú emberek ilyen könnyedén be tudjanak kerülni a brit titkosszolgálatba és ilyen gyorsan tudjanak a ranglétrán felemelkedni. A britekről tudható volt, hogy egy bonyolult trükkel az orruknál fogva vezetik a nácikat, és magától értetődött, hogy ezt biztosan megkísérlik megtenni Moszkvával is. Egyszóval Modrzsinszkaja nem tudta és nem is akarta elhinni Philbyről azt, amit magáról állít, hogy ő egy „sima beépített ügynök, aki szovjet érdekekért dolgozik".[27] Philby tégla, csaló, szélhámos: „A legpimaszabb módon a képünkbe hazudik."[28] Anatolij Gorski, az új londoni rezidens utasítást kapott, hogy derítse ki, pontosan milyen dezinformációt terjeszt Philby és a többi brit kettős ügynök. Később a központ még titkos ügynököket is küldött, hogy szegődjenek a nyomukba, és gyűjtsenek terhelő bizonyítékokat. A megfigyelőcsapat nem tudott angolul, és rendszeresen eltévedt, amit Philby és társai zseniális fifikásságának tulajdonítottak, mintsem a saját ügyefogyott térképolvasásuknak. A szovjetek nekiálltak nem létező bizonyítékot keresni, és amikor nem találtak, akkor ráfogták, hogy az a bizonyíték, hogy milyen jól elrejtették a bizonyítékot. Végül Philbyt a tökéletes angolsága tette gyanússá. Jurij Modin, az a szovjet tartótiszt, aki átvette a cambridge-i kémhálózatot, megjegyezte: „Annyira ízig-vérig ő volt a megtestesült brit hírszerzőtiszt, hogy sose tudtam igazán elfogadni, hogy olyan, mint mi, egy marxista, aki titkon a Szovjetuniót szolgálja."[29]

Modrzsinszkaja gyanúja kifelé semmit nem változtatott azon, ahogy a szovjet tartótisztek kezelték Philbyt. Gorskit utasították, hogy a brit kémekkel „olyan módon tartson kapcsolatot, amellyel megerősíti meggyőződésüket, hogy tökéletesen bízunk bennük".[30] Ez volt ám az igazán csavaros helyzet: Philby az igazságot mondta Moszkvának, de nem hittek neki, ám hagyták, hadd higgye továbbra is, hogy hisznek neki. Philby átverte a briteket azért, hogy a szovjeteket szolgálja, akik átverést gyanítottak, úgyhogy átverték. Moszkva Philbybe vetett hite apadni látszott, és folyamatosan változott: hol gyanúsnak tartották, hol hitelesnek, hol pedig egyszerre mindkettőnek.

Nagy-Britannia és a Szovjetunió szövetségesek voltak azóta, hogy Hitler 1941 nyarán megtámadta a Szovjetuniót. Philby érvelhetett azzal, hogy hírek Moszkvába továbbításával mindössze egy szövetségest segít, és az „antifasiszta egységfrontot" támogatja.[31] Munkatársai az MI6-ben és az OSS-ben nem így látták volna a dolgot. Néhány különösen érzékeny hírszerzési anyag már kicserélődött London és Moszkva közt, de korlátozott formában, mert mindkét fél továbbra is erős gyanakvással közeledett a másikhoz. Philby olyan titkokat adott át, amiket MI6-es főnökeinek eszükbe se jutott volna megosztani Sztálinnal: megtévesztési műveleteket, ügynökök és tartótisztek ki-

létét, magának a titkosszolgálatnak a részletes (és végzetes) szervezeti ábráját. Továbbá fennállt a veszély – sose bizonyosodott be és sose cáfolódott meg –, hogy német kémek épülhettek be a szovjet hírszerzésbe, és a cambridge-i hálózat által szállított híranyag továbbjut Berlinbe. Ha ez a lehetőség megfordult is Philby agyában, láthatólag nem aggasztotta. Hűsége Moszkváé volt, hogy Moszkva mit csinál a tőle kapott híranyaggal, az nem az ő dolga. Tudta, hogy hazaárulást követ el azzal, hogy egy idegen hatalom számára kémkedik, és az mivel jár. Ha elkapják, szinte biztosan az 1940-es felségárulási törvényt alkalmazzák vele szemben, ami halálbüntetést hordoz magában.

A halál a játszma része volt. Philby egy igazi hívő beletörődésével fogadta szeretett szovjet tartótisztjei likvidálását. A Bletchley Park-i kódfejtésből következően tucatnál is több kém végezte akasztófán vagy kivégzőosztag előtt. A brit titkosszolgálatnak nem volt ellenére „elpaterolni" ellenséges kémeket, az MI6 kedvenc szófordulatával élve. Philby később majd azt állítja, hogy segített „megnyerni a háborút a maga szerény módján", egy csomó német megölésével.[32] Önmagát katonának képzelte, jóllehet olyannak, amelyik íróasztal mögött ülve harcol, fölvállalva a háborúzással járó összes kockázatot. De ahogy a háború közeledett a végpontjához, Philby kémpályafutása egy új és jóval halálosabb szakaszba készült belépni, amelyben majd nem náci kémek elpusztításában segédkezik, hanem egyszerű férfiakéban és nőkében, akiknek egyetlen bűnük az, hogy szembehelyezkedtek azzal a politikai hittel, amelyet ő magáévá tett. Philby hamarosan a kommunizmus ügyéért fog gyilkolni, és Nicholas Elliott akaratlanul segíteni fog neki.

*

Elliott fő ellenfele az isztambuli kémcsatában egy magas, kopasz, szemüveges, sima modorú és valószínűleg homoszexuális ügyvéd volt, név szerint Paul Leverkühn. Lübeckből, kényelmes ügyvédi prakszisból került Abwehr-referatúravezetőnek Törökországba, és nem sokan nézték volna kémfőnöknek. Az Edinburghi Egyetemen tanult jogot, New Yorkban és Washingtonban dolgozott. A „mélabús és ingerlékeny" Leverkühn nem szerette Törökországot,[33] és sok Abwehr-tiszthez hasonlóan viszolygott a nácizmus vadállatiasságától és közönségességétől. Sokkal inkább látszott tudósnak, mint titkos ügynöknek. Mégis első osztályú kém volt, és mint Elliott felismerte, méltánylandó ellenség, aki félelmetes kémhálózat fölött dirigált, egyaránt alkalmazott német kivándoroltakat és török besúgókat, orosz maffiózókat, perzsa orgyilkosokat, arab informátorokat és még egy egyiptomi herceget is. „A város hemzseg az ügynökeiktől", figyelmeztetett egy OSS-jelentés.[34] A németek még a háború elején megfejtették Törökország diplomáciai rejtjelkulcsát. Leverkühn kémei, ötletadói és csupa fül kéjnői megtalálhatók voltak mindenütt, ahol csak titkokat lehetett böngészni. Hildegard Reilly, egy amerikai katonatiszt vonzó, német özvegye rendszeresen megfordult a Takszimban, ahol „arra szakosodott, hogy megoldja az angolok és az amerikaiak nyelvét".[35] A magyar származású, szőke, kék szemű Wilhelmina Vargasy az Ellie Kocsmájában portyázott, és a szóbeszéd szerint elcsábított legkevesebb hat szövetséges katonát. Leverkühn ügynököket küldött a Közel-Keletre, hogy információkat gyűjtsenek a Palesztinában, Jordániában, Egyiptomban és Irakban állomásozó szövetséges katonai erőkről, és kémeket szivárogtatott be a Szovjetunióba, hogy forradalmat szítsanak a rendszer ellen. Ezzel fog majd a CIA és az MI6 is kísérletezni a háború után.

Elliottot a munkája gyakran Ankarába szólította, ahol a követségi rezidencián szállt meg Knatchbull-Hugessen vendégeként. Ezeken az alkalmakon az előzékeny brit követ még személyes inasát, az albán Elyesa Baznát is kölcsönadta Elliottnak, hogy segítsen a vacsorára öltözködésben. „Élénken emlékszem rá – írta Elliott –, kis, köpcös ember, magas homlokú, sűrű, fekete hajú és nagy, lekonyuló bajuszú."[36] Mielőtt bekerült a brit követség házi személyzetébe, Bazna piti bűnözőként tételeződött, háziszolga volt a jugoszláv követségen, majd inasa lett egy német diplomatának, aki rajtakapta, hogy olvassa a leveleit, és kirúgta. Bazna emellett kémkedett a németeknek.

Sir Hughe Knatchbull-Hugessen rákapott arra a veszélyes szokásra, hogy hivatali aktákat vigyen haza a követségi rezidenciára az irattáskájában, és elalvás előtt az ágyban olvasgassa őket. Elliott kedvelte a követet, de később beismerte, hogy a biztonsági szabályok ilyen fokú botrányos megszegéséért „azonnal le kellett volna váltani".[37] Bazna rájött, ura és parancsolója miket olvasgat az ágyban, és megszagolta a pénzszerzési lehetőséget. Az albán inas 1943 októberében (az idő tájt, hogy először segítette fel Elliottra a szmokingját) kapcsolatba lépett a német hírszerzéssel, és felajánlotta, hogy jó pénzért lefényképezi a dokumentumokat. Az elkövetkező két hónapban Bazna mintegy tízszer adott át iratfelvételeket, és egy vagyont kapott cserébe készpénzben, amit gondosan félretett, nem sejtve, hogy a németek elővigyázatosságból hamis bankjegyekkel fizetik ki. Minthogy szinte egy kukkot se tudott angolul, Baznának fogalma se volt, pontosan miféle titkokat ad ki, de azt tudta, hogy a „titkos" szó mit jelent: jelentéseket azokról a brit diplomáciai erőfeszítésekről, amelyekkel Törökországot igyekeztek beléptetni a háborúba Németország ellen, továbbá szövetségesek embereinek Törökországba való beszivárogtatásáról és a Szovjetuniónak nyújtott katonai segítségről. Az albán kém – német fedőnevén „Cicero" – még a teheráni konferencián Churchill, Roosevelt és Sztálin által hozott döntésekről is szállított beszámolókat, valamint a közelgő normandiai partraszállás fedőnevét: Hűbérúr. Ezeknek a felfedezéseknek a horderejét visszafogták a német kételyek: miután csúnyán lóvá tették őket a szicíliai partraszállás fedőterveivel (legnevezetesebben a Vagdalthús hadművelettel, melynek keretében egy hamis iratokkal ellátott holttestet tettek partra Spanyolországban), akadtak néhányan a német hadvezetésben, akik azt gyanították, hogy Cicero egy újabb brit ördögi fortély lehet, megint át akarják verni őket a háború e döntő szakaszában. A Bletchley Parkban elfogott táviratok és egy kém a német külügyminisztériumban végül riadóztatták a briteket, hogy hírek szivárognak ki az ankarai brit követségről. A gyanú gyorsan Baznára terelődött, aki megérezve a veszélyt, beszüntette kémtevékenységét. Túlélte a háborút, és később megpróbálta beperelni a nyugatnémet kormányt, amikor rájött, hogy értéktelen bankókkal fizették ki. Énekleckéket adott, használt autókkal üzletelt, és életét Isztambul egyik leglepusztultabb szállodájának portásaként fejezte be. A Cicero-ügy kínos fiaskó volt, és újabb bizonyítéka annak, hogy a németek szakavatott kémhálózatot működtetnek Törökországban. A brit propaganda később megkísérelte kettős ügynöknek beállítani Baznát, de Elliottnak nem voltak illúziói. „A Cicero által megszerzett információk teljesen hitelesek voltak – írta –, és meztelen igazságként annyi mondható el, hogy a Cicero-ügy valószínűleg a brit diplomácia történetének legsúlyosabb biztonsági csődje volt."[38]

Az OSS-szel 1943-ban megerősödött brit titkosszolgálat visszavágott. Az amerikai hírszerzés törökországi műveleteinek feje Lanning „Packy" Macfarland volt, egy bohém chicagói bankár, akinek nem volt ellenére a balhé és a kémruhatár, beleértve a viharkabátot és a puhakalapot: „Ha nem lett volna kém, ezzel az öltözékével muszáj lett volna kémnek mennie", jegyezte meg egy kollégája.[39] A brit hírszerzés támogatásával Macfarland nekiállt kiépíteni saját ügynökhálózatát. Első embere egy Alfred Schwartz nevű cseh üzletember volt, fedőnevén „Somfa", aki azt állította, hogy kapcsolatban áll a Németországban, Ausztriában és Magyarországon működő antifasiszta ellenállással. Elliott kedvelte Macfarlandet, annak „minden hajlamával együtt, hogy lehetetlen kalandokba keverje magát",[40] és hatékony együttműködést valósított meg az amerikaiakkal. Közös erővel sikerült bejuttatniuk egy török informátort Leverkühn egyik szabotőrsejtjébe. „Mostanra ismeretessé váltak azoknak az azerbajdzsániaknak, perzsáknak és kaukázusiaknak a nevei, akik a német hírszerzésnek dolgoznak – jelentette az OSS-tiszt Cedric Seager –, továbbá hogy esténként hol gyűlnek össze, hol dolgoznak és hogyan néznek ki."[41]

Irak különösen az Abwehr érdeklődésének állt a gyújtópontjában. 1941-ben brit haderők szállták meg az országot, ugyanis félő volt, hogy a bagdadi tengelybarát kormány elzárhatja az olajcsapokat. El-

liott felismerte, hogy Leverkühn britellenes felkelést próbál szítani az iraki kurd törzsek közt, miközben bujtogatja és pénzeli a földalatti mozgalmat. Három német ügynököt dobtak le ejtőernyővel Irakban, de nem sokkal földet érésük után mindhármat elfogták. Ezt követően Elliott a forradalmi sejtbe beépített egy „Zulu" fedőnevű kettős ügynököt. 1943. szeptember 3-án Zulu beszállt Leverkühn Mercedesébe egy előre megbeszélt találkozási ponton Isztambulban. Miközben körbehajtottak a városon, Leverkühn propagandabeszédet tartott, azt hangoztatta, hogy „az arab ügy Németország győzelmétől függ",[42] majd kioktatta az ügynököt, hogyan azonosítsa a brit katonai egységeket Irakban, és átadott egy rádiós rejtjelkulcsot 2000 dollár készpénz kíséretében. A brit hatóságok Bagdadban annak rendje és módja szerint felgöngyölítették az egész forradalmi szárnyat.

A Nicholas Elliott és Paul Leverkühn közti párbaj ádáz és engesztelhetetlen volt, mégsem nélkülözött egyfajta különös úriemberi vonást. Ha Elliott észrevette, hogy ellenfele is a Takszimban ebédel, mindig átküldött neki egy palack bort a jókívánságaival. Mindegyik oldal tudatni akarta a másikkal, ki kerekedett éppen felül, és olykor ezt egészen csacska módon tették. Amikor Leverkühn rájött, hogy a brit rejtjeltáviratokban Németország kódja „1200", azonnal értesítette munkatársait; innentől kezdve valahányszor Elliott vagy egy másik brit hírszerzőtiszt belépett egy isztambuli kocsmába, ahol német tisztek ittak, a „*Zwölfland, Zwölfland, über alles*" gúnyos kórusa fogadta.[43] Tombolt az idegek harca, egyértelmű győztes nélkül. De ahogy 1943 a végéhez közeledett, Elliott egy olyan nevezetes kémtettet vitt véghez, amibe beleremegett a Harmadik Birodalom, Hitler a plafonon volt, az Abwehr megroggyant, és Elliott ázsiója az MI6-ben a magasba szárnyalt. Az első látványos ötlet Kim Philbytől eredt.

6

A német átálló

1943 tavaszán Kim Philbynek tudomására jutott, hogy egy fiatal német, Erich Vermehren felbukkant Lisszabonban, ahol az anyja újságíróként dolgozott, és közeledési kísérletet tett a brit titkosszolgálat felé. A Vermehrenek egy tekintélyes lübecki ügyvédcsalád volt, a náciellenességük közismert, és Erich Vermehren elejtett egy célzást arra, hogy a britekhez való átálláson töri a fejét. Ez az első kapcsolatfelvétel nem jutott messzire. Vermehren nem sokat kínálhatott hírszerzési szempontból, a felesége még Berlinben tartózkodott, és a fiatalember hamarosan hazatért. De a közeledés ígéretesnek tűnt, és Philby bedossziézta jövőbeli használatra.

Erich Vermehren azon ritka emberek közé tartozott, akiknek a lelkiismerete nyomás alatt csak megnő és megerősödik. Egy fiatalkorában szerzett lőtt sebnek köszönhetően a teste törékeny volt, de a lelke annál ruganyosabb és szívósabb, soha nem roppant meg, a meggyőződéséből tapodtat sem engedett. A hazafias és vallásos Vermehren elszántan hitt saját erkölcsi igazában. 1938-ban, tizenkilenc éves korában Rhodes-ösztöndíjat nyert Oxfordba, de átvenni már nem vehette át, ugyanis nem volt hajlandó belépni a Hitlerjugendbe, és a nácik szemében „alkalmatlannak bizonyult a német ifjúság képviseletére".[1] Állítólag maga Hitler rendelte el, hogy a nevét húzzák le az ösztöndíjasok névsoráról. Minthogy a sebesülése miatt alkalmat-

lanná vált a katonai szolgálatra, egy hadifogolytáborban dolgozott. 1939-ben áttért a katolikus vallásra, és elvette feleségül Elisabeth von Plettenburg grófnőt, a nála tizenhárom évvel idősebb, hithű katolikus arisztokratát, akinek a nácizmus iránti engesztelhetetlen gyűlölete vetekedett az övével. Elisabeth még a háború előtt bekerült a Gestapo látókörébe, mert a náci pogányságot ostorozó röplapokat osztogatott. A Plettenburgok mélyen betagolódtak az antifasiszta ellenállásba, ahogy a Vermehrenek is. Erich Vermehren unokatestvére, Adam von Trott zu Solz német külügyminisztériumi tisztviselő majd kulcsszereplő lesz a Hitler megdöntésére szőtt összeesküvésben. Erich és Elisabeth házassága tehát egyesítette a titkos náciellenes szervezkedés két szárnyát – amely így részben családi ügynek számított. A német ellenállóknak ebben a kis szövetségében vallási és erkölcsi felháborodás forrt össze a politikával. Távol állt tőlük a liberalizmus: mélységesen konzervatív, többnyire jómódú, vadul kommunistaellenes, régimódi német családok voltak, akik féltek, hogy Hitler olyan katasztrófába viszi bele Németországot, ami megnyitja az istentelen bolsevikok előtt a hatalomhoz vezető utat. Az összeesküvők Hitler megbuktatásáról álmodtak, mely után békét kötnek Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal, azután legyőzik a keletről fenyegető vörös veszedelmet, és egy új német államot hoznak létre, amely demokratikus, kommunistaellenes és keresztény. Erich és Elisabeth egy maroknyi hasonszőrű összeesküvővel egyetemben hitte, hogy Hitlernek pusztulnia kell, mielőtt elpusztítaná Németországot.

1943 végén Von Trott segítségével Erich Vermehrent beléptették az Abwehrbe, egy kéthetes kiképzésen elsajátította a rádiós rejtjelkulcsok és a vegytinta használatát, és Isztambulba küldték apja lübecki barátja és ügyvéd kollégája, Paul Leverkühn személyes beosztottjának. Hivatalosan a feleségek nem kísérhették el a férjüket a diplomáciai állomáshelyére, ezzel igyekeztek elejét venni bármiféle szökési kísérletnek. Elisabeth már „priuszos" asszonynak számított, és Berlinben maradt, gyakorlatilag túszként. Vermehren december elején érkezett Isztambulba, és Leverkühn alatt kezdett dolgozni az Abwehr-irodán. Két héttel később újra felvette a kapcsolatot a brit hírszerzéssel. Az MI6-es Harold Gibson továbbította a nevét a V osztálynak, Kim Philby ibériai részlege meglobogtatta a német korábbi lisszaboni közeledését, a Vermehren-dossziét eljuttatták Elliotthoz Isztambulba, és a fogaskerekek működésbe léptek.

1943. december 27-én este hétkor Erich Vermehren elment egy lakáscímre az Istiklal Caddesin, Perra főutcáján. Erősen oroszos hanghordozású szolga nyitott ajtót, betessékelte a német fiatalembert a nappaliba, és kérdezés nélkül a kezébe nyomott egy nagy adag skót whiskyt. Pár perccel később egy karcsú, szemüveges férfi lépett be egy tolóajtón, és barátságos vigyorral a kezét nyújtotta.

– Erich Vermehren? Nocsak, hát szerintem magát nagyon vártuk Oxfordba – mondta. Nicholas Elliott alaposan felkészült.[2]

Vermehren élénken emlékezett erre a pillanatra és Elliott összetéveszthetetlen, megnyugtató angolságára. „Hatalmas megkönnyebbülést éreztem. Olyan volt, mintha fél lábbal máris angol földön volnék."[3]

A két ember beszélgetett, miközben Elizabeth Elliott feltálalta a vacsorát, majd tovább beszélgettek éjszakába nyúlón. Vermehren kifejtette, hogy minden vágya csapást mérni Hitlerre, de gyötri a gondolat, hogy ezzel elárulhatja a hazáját. Kijelentette, hogy nem távozhat a felesége nélkül, akit biztosan letartóztatnának és valószínűleg megölnének, ha ő átállna. Elliott látta a „bizonytalanság jeleit"[4] a fiatalemberen: hízelgett és bókolt neki; hivatkozott Elisabethre, hogy a katolikus hitén keresztül hangsúlyozza a Vermehrenre háruló erkölcsi felelősséget, elmagyarázta, hogy némi időbe kerül előteremteni a hamis papírokat, de a megfelelő pillanatban eltünteti őket Törökországból, és biztonságban eljutnak Nagy-Britanniába. Vermehren átállása megsemmisítő csapás lesz a nácizmusra, ígérte Elliott. Amikor a fiatalember még mindig habozott, Elliott megkeményítette a hangját. Vermehren már átlépte azt a határt, ahonnan nincs visszaút. Amikor a hajnal megpirkadt Isztambul fölött, Vermehren feltápászkodott, és kezet szorított Elliott-tal. Megteszi, amit Elliott – és Isten – vár tőle.

Az MI6-nek írt jelentésében Elliott így jellemezte Vermehrent: „erősen feszült idegzetű, művelt, magabiztos, rendkívül okos, logikus gondolkodású, kissé modoros, jó családból való német fiatalember", aki „vallási alapon hevesen náciellenes". Elliott „abszolút meg volt győződve" Vermehren őszinteségéről.[5]

Vermehren visszarepült Berlinbe, és elmondta a feleségének, hogy készüljön a pillanatra, amire már régóta várnak. Von Trott elintézett egy állást az isztambuli német konzulátuson Elisabethnek, akinek az unokabátyja volt Franz von Papen, a törökországi német követ. Ez nyújthat némi védelmet, ha a Gestapo az iránt érdeklődne, hogyhogy férj és feleség együtt utazik külföldre a szabályok megszegésével. Elisabeth elosztotta a bankszámláján lévő pénzt a testvérei közt, és Vermehrenék vonatra szálltak Isztambulba. De miközben a vonat átgördült Bulgárián, rémülten fedezték fel, hogy a szomszédos hálókocsifülkében egy gestapós tiszt utazik. Máris megfigyelés alatt álltak. És persze Elisabethet a bolgár határon őrizetbe vették, és a szófiai német követségre vitték. Erichnek nem volt más választása, mint egyedül folytatni az utat. Kétheti várakozás után, megint csak Adam von Trott segítségével, Elisabeth felügyeskedte magát egy isztambuli futárgépre, így végül újra viszontláthatták egymást a férjével. Leverkühn tudta, hogy Frau Vermehren szerepel a Gestapo feketelistáján, és érthetően meg is rémítette váratlan megjelenése a városban. Utasította Vermehrent, hogy írjon emlékeztetőt Berlinnek arról, hogy pontosan hogyan és miért jött a felesége Isztambulba.

Vermehrenéknek sietniük kellett, ahogy Elliottnak is. Azzal az ürüggyel, hogy meg kell ismerkednie a hivatali papírmunkával, Vermehren elkezdte magához venni a számára legfontosabbnak tetsző Abwehr-iratokat, köztük a „teljes isztambuli Abwehr-felállás" szervezeti ábráját és „nagy mennyiségű részletes információt" a közel-keleti Abwehr-műveletekről. Ezeket Elliott lefotózta, és azután Vermehren visszavitte az Abwehr-irodára. Leverkühn teljes körű hozzáférést biztosított új beosztottjának az aktákhoz, és Vermehren hamarosan minden este tömegével adta át a titkos anyagot. De az idő egyre fogyott. Január 25-én Elliott egyik török rendőrségi informátora megsúgta, hogy tudomásuk van Vermehren britekkel való kapcsolatáról. Leverkühnnek is megvoltak a maga rendőrségi kémei, és így „csak idő kérdése, mikor veszik neszét, mi folyik".[6]

Két nappal később Erich és Elisabeth Vermehren részt vett egy koktélpartin a spanyol konzulátuson. Amikor a házaspár elhagyta az épületet, két férfi ragadta meg és tuszkolta be őket egy várakozó gépkocsiba. A jelenetet Elliott rendezte meg emberrablás látszatát keltve, hogy időt nyerjenek, és hogy esetleg tompítsák a családjaikkal szembeni megtorlást. Vermehrenék délnyugatra autóztak Szmirna közelében a tengerparthoz, ahol gyorsnaszádra szálltak, amely sietve beleveszett a Földközi-tenger sötétjébe. Huszonnégy órával később, még mindig estélyi ruhásan, már Kairóban voltak.

Vermehrenék eltűnésén Paul Leverkühn először elképedt, majd dühbe gurult, végül hideglelős pánikba esett. Az Abwehr-főnök „azt se tudta, hol áll a feje", jelentette vidáman az MI6.[7] Von Papen megszakította a Bursa-hegységben töltött síszabadságát, hogy személyesen kezelje a válságot, és követelte, hogy a török rendőrség indítson hajszát a menekülők után. A törökök udvariasan segítséget ígértek, és az égvilágon semmit sem csináltak. Leverkühnt visszarendelték Berlinbe. Miközben a németek tűvé tették Isztambult, Ernst Kaltenbrunner, Hitler vadállatias biztonsági főnöke parancsot adott, hogy az isztambuli Abwehrt alaposan világítsák át és tisztogassák ki, mert biztosan bujkálnak ott még ellenséges kémek. Igaza volt. Mostanra Leverkühn több munkatársa úgy döntött, hogy kereket old. Karl Alois Kleczkowski, a negyvenhárom éves újságíró, aki híresztelőként és hírbegyűjtőként dolgozott az Abwehrnek, egy város környéki rejtekhelyre vonult. Wilhelm Hamburger, egy osztrák sajtóvagyon várományosa Leverkühn egyik legmegbízhatóbb beosztottjának számított. Lenfelvásárlónak adva ki magát, a háború nagy részét a Közel-Keletre vonatkozó titkosszolgálati hírszerzéssel töltötte, miközben ritkán hagyta el Park szállóbeli asztalát. Emellett kapcsolatban állt a szövetséges titkosszolgálattal. Február 7-én két német tiszt ébresz-

tette, és közölték vele, hogy őrizetbe van véve. Hamburger megkérdezte, felhívhatja-e legfontosabb törökországi ügynökét, „nehogy az eltűnése félreértésekre adjon okot".[8]

Érdekes módon ezt megengedték neki. Hamburger feltárcsázott egy előre megbeszélt számot, elérte OSS-kapcsolatát, és ezt mondta neki: – Egy hétre Berlinbe megyek, aztán jövök, *majd ha fagy*. – Fél óra múlva, mialatt Hamburger még pakolászott és húzta az időt, egy autó állt meg a ház előtt. Mielőtt foglyul ejtői észbe kaphattak volna, Hamburger kirohant az ajtón, bevágta magát a hátsó ülésre, és nyaktörő sebességgel a brit konzulátusra hajtottak, ahol „reggelit és új személyazonosságot kapott".[9] A két dezertőr a Vermehren házaspár titkos egérútján Egyiptomba menekült. Az OSS-es Packy Macfarland ujjongó táviratot küldött Washingtonba: ha ez így megy tovább, Kairót „ellepi a szökevények és köpönyegforgatók hada".[10] Kaltenbrunner közölte a rossz hírt Hitlerrel: Vermehrenék átállása „súlyos veszedelembe sodorta nemcsak az isztambuli Abwehr tevékenységét, hanem az egyéb katonai szervezeteinkét is Törökországban. Az Abwehr-referatúra egész működése kitudódott, és folytatása értelmetlennek tűnik."[11]

Miután elpárologtatott Isztambulból nem kevesebb mint négy dezertőrt, Elliott követte őket Nagy-Britanniába. Vonattal utazott Libanonba, azután Kairó, Algír és Casablanca érintésével repülőgéppel érkezett meg a cornwalli Newquaybe egy több mint egy hétig tartó, „rendkívül unalmas és kényelmetlen" utazás végén.[12]

A mindig segítőkész Kim Philby felajánlotta anyja kensingtoni lakását Vermehrenék elhelyezésére, amikor Londonba érkeztek. A dezertálásukat annyira titokban tartották, hogy még az MI5 sem tudta, hogy az országban vannak. Elliott egyenesen Dora Philby lakására ment Dél-Kensingtonba, a Drayton Gardensbe, ahol Philby sugárzó arccal üdvözölte, Elliott pedig hasonlóképp Vermehrenéket. Az elkövetkező két hétben Philby és Elliott barátságos, részletes és precíz kikérdezésnek vetette alá a házaspárt. Vermehren csak néhány hónapig dolgozott az Abwehrnek, a tőle származó értesülések még is páratlanul értékesek voltak: a német hírszerzés felépítése, közel-keleti műveletei, tisztjeik és ügynökeik kiléte. Elisabeth Vermehren pedig a németországi katolikus ellenállásról számolt be töviről hegyire. Vermehrenék vallásossága kezdett nagyon bosszantó lenni. A kémek többségét különböző mozgatórugók hajtják, kalandvágy, eszmeiség, pénz, ami lehetővé teszi a manipulálásukat, de Vermehrenék csakis Istent szolgálták, és így kiszámíthatatlanok voltak, időnként megtagadták az együttműködést is. „Annyira szörnyen istenfélők, hogy sose tudod, majd most megint mit akarnak", panaszkodott Elliott kétségbeesetten Philbynek, miután végigülte Vermehrenék egy újabb ájtatos ömlengését.[13] Vermehren a „Drága" fedőnevet kapta, mert kétségtelenül az volt, a szó többrétű jelentésében is.

A beszámoltatási folyamat szünetében Elliottnak végre lehetősége nyílt megismerkedni apósával-anyósával, ami zavaró élmény lehetett olyasvalakinek, aki kevésbé szokott hozzá a brit főnemesség különcségeihez. Sir Edgar Holberton kedélyes, dagályos és erősen bogaras embernek bizonyult. A trópusokon töltött évek alatt sajátos társalgási szokást vett fel: feltűnő gyakorisággal és egészen váratlanul mindig mondott valami cseppet sem helyénvalót. Elliott ebéd alkalmával találkozott Sir Edgarral a klubjában. Az öregúr belebocsátkozott egy rendkívül unalmas értekezésbe a chilei gazdaságról, és aztán egy füst alatt hirtelen megjegyezte: „Nyíltan megmondom neked, fiam, hogy én is tartottam egy burmai lányt Rangunban. Havi húsz fontnál egy pennyvel se került többe." Sir Edgarral a beszélgetés olyan volt, mint egy „akadályfutás sűrű ugrásokkal", morfondírozott Elliott.[14]

A Vermehrenéktől szerzett anyag egy részét elég értékesnek ítélték ahhoz, hogy továbbadják Nagy-Britannia szövetségeseinek. Moszkvát tájékoztatták, hogy Vermehrentől megtudták, bizonyos török tisztviselők információkat juttatnak el az Abwehrhez. A szovjetek hangosan tiltakoztak a török semlegesség ilyenféle megsértése ellen, és Törökország azonnal beszüntetett minden „német–török hírcserét a Szovjetunió viszonylatában".[15] De az átállók által feltárt információkból sokat túlságosan kényesnek tartottak ahhoz, hogy megosz-

szák a Szovjetunióval, különösen a Németországban működő kommunistaellenes szervezetekre vonatkozókat. Több mint egy évvel később Moszkva még mindig arról panaszkodott, hogy nem kapta meg a Vermehren-beszámolók teljes anyagát.

A Vermehrenék átállásának hírét gondosan kiszivárogtatták. Az AP hírügynökség bejelentette: „A huszonnégy éves attasé és felesége kinyilvánította, hogy azért hagyták el Németországot, mert elegük volt a náci brutalitásból. Úgy tudni, a lehető legnagyobb értékű részletes híranyag van a férfi birtokában."[16] Az MI5 bosszúsan fedezte fel, hogy a dezertálást kizárólagosan az MI6 bonyolította le. „Ha egy ellenséges külföldit ide akarnak hozni kizárólag abból a célból, hogy információt sajtoljanak ki belőle, akkor szerintem a mi fennhatóságunk alá kellene kerülnie", füstölgött Guy Liddell.[17] Ez pusztán hivatali féltékenység volt. Az MI6 szétkürtölte, hogy Vermehrenék dezertálásának megszervezésével Elliott „hatalmas csapást"[18] mért az ellenségre: Vermehren információi is elég hasznosnak számítottak hírszerzési mércével, de dezertálásának jelképes hatása Németországra nézve egészen megsemmisítő volt.

Az elmondások szerint Hitler „tajtékzott",[19] amikor közölték vele Vermehrenék dezertálását. Egy ideje már gyanította (helyesen), hogy Wilhelm Canaris tengernagynak és abwehres tiszttársai közül soknak igencsak megkérdőjelezhető a náci ügy iránti hűsége, és titokban összeszűrik a levet az ellenséggel. Itt volt a bizonyíték. Hitler azt is hitte (tévesen), hogy Vermehren magával vitte az Abwehr titkos rejtjelkulcsait. Most gyanúba került mindenki, aki segítette vagy akár csak ismerte a házaspárt. Vermehren szüleit és testvéreit lefogták és koncentrációs táborba zárták. Hitler a szőnyeg szélére rendelte Canarist egy alapos fejmosásra, és a képébe vágta, hogy az Abwehr szétesőben van. Több bátorsággal, mint megfontoltsággal Canaris azt felelte, hogy ez „aligha meglepő annak tudatában, hogy Németország épp elveszíti a háborút".[20] Két héttel később Hitler feloszlatta az Abwehrt, és létrehozott egy új, átfogó titkosszolgálatot Himmler SD-jének égisze alatt. Canarist félretolták egy értelmetlen munkakörbe, gyakorlatilag házi őrizetbe helyezték, és végül 1944-ben, a júliusi puccskísérlet kudarca után kivégezték. Az Abwehr lehetett korrupt, hatástalan és részben hűtlen, de legalább egy világot behálózó titkosszolgálatot működtetett. A dezertálások elindítottak egy láncreakciót, amely teljesen elpusztította mindössze három hónappal a normandiai partraszállás előtt. A német hírszerzés, Michael Howard történész szavaival, „a teljes zűrzavar állapotába hullt éppen abban a pillanatban, amikor hatékony működése létfontosságú lett volna a Harmadik Birodalom fennmaradásához".[21]

*

Nicholas Elliott lett az MI6 üdvöskéje. Egy belső elemzés megállapította, hogy „tökéletes hozzáértéssel és rokonszenvvel, ugyanakkor épp egy csipetnyi kellő határozottsággal" kezelte az ügyet.[22] A dicsőségből valamennyi kijutott Philbynek is, aki segített levezényelni a dezertálásokat a távolból és azután a beszámoltatásokat az anyja lakásában. A művelet szemlátomást teljes győzelemmel zárult. Elliott még sokáig sütkérezett a dicsőség fényében, az elegáns vacsorák azonnal elkezdődtek, melyekkel megünnepelték „káprázatos sakkhúzását".[23]

Elliott Philbyn keresztül ismerkedett meg az aszkéta alkatú, ám életvidám ifjú amerikaival, James Jesus Angletonnal. A három hírszerzőtiszt szoros barátságba került, és jó sok időt töltött egymás társaságában. Elliottot rettenetesen lenyűgözte „egyrészt Jim intellektusa és személyisége, másrészt az, amilyen élvezettel és befogadóképességgel az enni-innivalót habzsolta".[24] Philbyhez hasonlóan Angleton rákapott a puhakalap-viselésre, és széles karimája alól fürkészett kifelé csüngő szemhéja mögül. „A meglehetősen baljós titokzatosság alatt egy nagyon szeretetre méltó ember rejlett – szögezte le Elliott –, egy széles látókörű és nagy formátumú személyiség."[25] Angletonban és Elliottban sok közös volt: az elsöprő nagyravágyás, a nyomasztó apatudat és természetesen a közös rajongás Kim Philbyért.

Isztambulba való visszaindulása előtt Elliottot bekérette az MI6 főhadiszállására a biztonsági főnök, egy volt katonatiszt, akit fris-

sen jelöltek ki a diplomáciai szolgálat és az MI6 ellenőrzési és titokvédelmi eljárásainak felülvizsgálatára. Ilyen eddig nem történt Elliott-tal. „Abban az időben a titok még titkolandónak számított", írta.[26] De most eltűnődött, hogy vajon óvatlan lett volna, vagy eljárt a szája valaki illetéktelen előtt? Fölöslegesen aggódott. A következő beszélgetés, amelyet rögtön utána vetett papírra, sokat elárul arról a szervezetről, amelynek Elliott most az egyik leginkább megbecsült tagjává vált:

– Üljön le, szeretnék pár őszinte szót váltani önnel.

– Ahogy óhajtja, ezredes úr.

– A felesége tudja, ön mit csinál?

– Igen.

– Ez hogyan derült ki?

– Két éve a titkárnőm, és szerintem már biztos leesett a tantusz.

– Nem kérdéses. Mi a helyzet az édesanyjával?

– Ő úgy tudja, benne vagyok egy SIS-nek nevezett valamiben, amiről úgy sejti, a titkosszolgálatok rövidítése.

– Jóságos ég! Ezt meg honnan tudja?

– A háborús kabinet egyik tagja mondta neki egy koktélpartin.

– És mi a helyzet az édesapjával?

– Kémnek hisz.

– Miből hinné, hogy maga kém?

– Mert a főnök mondta neki a White's Club bárjában.[27]

Nincs új a nap alatt. Elliott és Philby a brit uralkodó osztály legbelső körében mozgott, ahol a kölcsönös bizalom annyira tökéletesnek és megkérdőjelezhetetlennek számított, hogy nem volt szükség bonyolult biztonsági óvintézkedésekre. Mindannyian ugyanannak a családnak a tagjai voltak. „A minisztérium évszázadokon át bizalmi alapon működött – mondta George Carey Foster, a Külügyminisztérium biztonsági vezetője. – Abban a családias légkörben el se tudták volna képzelni, hogy akad egy záptojás köztük."[28] Elliott megbízott a feleségében, hogy tud titkot tartani, Elliott munkaadója megbízott az apjában, hogy tud titkot tartani, és Elliott megbízott barátjában, Philbyben, hogy megtartja a titkait, egy pillanatig se sejtve, hogy azok a titkok most kerülnek gyilkos felhasználásra.

A Vermehrenék által kiadott információk közé tartozott egy részletes taglalás „az összes kapcsolatukról a németországi katolikus földalatti mozgalomban, a szerepkörökkel együtt, amelyeket alkalmasint betölthetnek egy háború utáni demokratikus és keresztény Németországban".[29] Ez kimagaslóan értékes híranyag volt, mert felsorolta névvel, címmel, foglalkozással mindazokat, akik Vermehrenékhez hasonlóan szemben álltak Hitlerrel, ugyanakkor meg kívántak akadályozni egy kommunista hatalomátvételt az országukban – egy lista a „vezető katolikus aktivistákról, akiknek döntő szerepük lehet a háború utáni időszakban azáltal, hogy segítenek a szövetségeseknek egy kommunistaellenes kormányt alakítani Németországban".[30] Nyilvánvaló okokból, merthogy a Vörös Hadsereg épp bevonulni készült Németországba keletről, az MI6 nem adta át ezt a listát Moszkvának.

De Philby igen.

A háború után a szövetséges hatóságok belekezdtek a Vermehrenék által megjelölt kommunistaellenes aktivisták felkutatásába, az olyan emberekébe, akik „egy háború utáni keresztény-konzervatív politikai vezetés gerincét alkothatnák".[31] Egyet sem találtak: „Valamennyit deportálták vagy likvidálták."[32] A háború utolsó hónapjai vérben és zűrzavarban teltek: a júliusi puccskísérletet követően a nácik megöltek körülbelül ötezer embert, köztük sok katolikus ellenállót. Hogy igazából mi történt, azt évekkel később az MI5 derítette ki: Philby átadta a listát szovjet tartótisztjének, aki továbbította azt a Moszkva Központnak, amely likvidálókat vetett be, kezükben a befolyásos ideológiai ellenfelek pontos névsorával, hogy kik intézendők el Sztálin hadseregeinek előrenyomulásakor. „Minthogy Moszkva eldöntötte, felszámol minden antikommunista ellenállást Németországban, ezeket a katolikusokat agyonlőtték", írja Phillip Knightley.[33]

Senki se tudja, hányan haltak meg Philby ténykedése következtében, mert az MI5 és az MI6 sosem hozta nyilvánosságra a Vermeh-

ren-listát. Naplójában az MI5-főnök, Liddell említést tesz jelentésekről, hogy szovjet erők felgöngyölik a kelet-németországi ellenállást, „hajtóvadászatot indítva a katolikus egyház ellen, amelyben az oroszok felismerték a kommunizmussal szembeni legnagyobb nemzetközi erőt".[34] Sok évvel később Philby megjegyezte: „Nem kevés német halála szárad a lelkemen."[35] Feltételezték, hogy nácikról beszél, de az áldozatai közt ismeretlen számban voltak náciellenes németek is, akik azért pusztultak el, mert nem vallották Philby politikai eszmerendszerét. Ha még maradtak volna kételyei Moszkvának Philbyvel kapcsolatban, egy szempillantás alatt el kellett hogy párologjanak.

Vermehrenék azt hitték, felhívják a szövetségesek figyelmét azokra az emberekre, akik megmenthetik Németországot a kommunizmustól, ehelyett akaratlanul kiszolgáltatták őket Moszkvának. Philby árulása következtében Elliott legnagyobb diadala egy titkos, mocskos tragédiává silányult.

7

A szovjet átálló

Közeledett a normandiai partraszállás napja, a szövetségesek előrenyomulóban voltak, és Kim Philby, Nick Elliott és OSS-es kollégájuk, Jim Angleton, sok más fiatalemberhez hasonlóan, akiknek a háború egybeesett férfivá érésükkel, azon kezdtek tűnődni, hogy mit kezdjenek magukkal, amikor majd béke lesz. Mindegyikük eldöntötte, hogy megmarad a hírszerzés macska-egér játékában, és karriert csinál, mindegyikük sikerrel művelte a kémkedés misztikus mesterségét, és mindhármójukra gyors előmenetel várt, ketten az érdemeikből, egy pedig hivatali puccsból kifolyólag.

Ahogy a náci fenyegetés csökkent, úgy éledt újjá a szovjet kémkedéstől való félelem. A háború előtt az MI5 és az MI6 nagy energiát, komoly erőforrásokat és figyelmet fordított a kommunista veszély leküzdésére Nagy-Britannián kívül és belül egyaránt. De a Németországgal vívott háború túlságosan súlyos kihívást jelentett ahhoz, hogy a szövetségesükké vált sztálini Szovjetunió titkos tevékenységével foglalkozzanak. 1944-re a szovjet kémfenyegetés újra a figyelem homlokterébe került. „A kommunisták beépültek közénk, már idebent vannak, de a hogyan s mikéntjét nem tudjuk pontosan" – ezt Sir Stewart Menzies mondta Angletonnak.[1] A belülről jövő kommunistaveszélyre ráébredő brit hírszerzőfőnökök egyre inkább felismerték, hogy új fegyverekre és megreformált szervezetre lesz szükség ahhoz,

hogy fölébe kerekedjenek „a következő ellenségnek", a Szovjetuniónak.[2] Kezdtek kirajzolódni a hidegháború frontvonalai.

1944 márciusában Philby felvetette C.-nek, hogy eljött az idő, újra fel kell venni a harcot a kommunista kémekkel, és egy új, „IX-es" osztályt kell létrehozni „bármilyen, tudomásunkra jutott eset szakszerű kezelésére, amely kommunistákat vagy a szovjet kémkedéssel kapcsolatba hozható személyeket érint".[3] C.-nek tetszett az ötlet, és ezzel ugyanígy volt a Külügyminisztérium is, „feltéve, hogy nem csinálnak semmit magában a Szovjetunióban (az ideát folyó szovjet kémkedés dacára)".[4] Egy MI5-os tisztet, Jack Curryt helyezték kezdetben ennek az új osztálynak az élére, de az ésszerűség azt diktálta, hogy hosszú távon a V osztály tapasztalt vezetője, Felix Cowgill irányítsa az új részleget. Philby később azt állította, hogy Moszkva utasította arra, túrja ki Cowgillt, és ez a feladat nem volt ínyére. „Meg kellett tennem mindent, de *mindent* annak érdekében, hogy én legyek a IX-es osztály feje – írta Philby. – Cowgillnak takarodnia kellett."[5] Valószínűbbnek tűnik, hogy Philby azzal a feltett szándékkal javasolta a IX-es osztály felállítását, hogy azt ő maga vegye át, és Cowgill az útjában volt.

Philby sebészi szenvtelenséggel és könyörtelenül hajtotta végre Cowgill eltávolítását. Gondosan felszította az ellentétet Cowgill és magas beosztású kollégái, a törékeny Valentine Vivian és a harapós Claude Dansey közt; sötét dolgokat sugdosott a pozícióban lévők fülébe a Cowgill és az MI5 közti kutya-macska viszonyról, és beügyeskedte magát a IX-es osztály első számú vezetőjelölti pozíciójába Cowgill helyett. Végül 1944 szeptemberében C. behívatta Philbyt az irodájába, ahol „nagyon melegen" fogadta, és közölte vele, hogy ő fogja igazgatni az új szovjet osztályt.[6] Philby a megbízást örömmel elfogadta, de előtte még elültetett egy kis és kellően tiszteletteljes ötletet C. agyában. Ha már Cowgillnek ennyire rosszak a kapcsolatai az MI5-val, nem lenne-e okos dolog megbizonyosodni arról, hogy a testvérszervezetnek nincsen ellenvéleménye az ő kinevezéséről? Philby korántsem félt, hogy az MI5, ahol sok barátja volt, tényleg meg akarná fúrni az ő kinevezését. Ő csak arról akart gondoskodni,

hogy az MI5-nak is benne legyen a keze ebben a döntésben, ily módon ha a Biztonsági Szolgálat valaha is vizsgálni akarná, hogyan került ilyen magas polcra, ő rá tudjon mutatni, hogy ők segítettek neki benne. Menzies gyorsan meggyőzte magát, hogy „ez a saját ötlete".[7] Amikor Cowgill rájött, hogy a ranglétrán lentről megelőzték, mérgében benyújtotta a lemondását, ahogy azt Philby előre tudta.

A IX-es osztályt eredetileg kémelhárító részlegnek képzelték el, azzal a feladattal, hogy bomlassza Moszkva külföldi kémtevékenységét, de hamar kibővült, és magába foglalta titkosszolgálati műveletek végzését a szovjet blokk *ellen*, valamint az európai kommunista mozgalmak szemmel tartását és rejtett támadását. Philby, a veterán szovjet kém most Nagy-Britannia szovjetellenes titkosszolgálati tevékenységének vezénylője lett olyan poszton, ahonnan nemcsak arról tájékoztathatta Moszkvát, hogy mit tesznek a britek a szovjet kémkedés meggátlására, hanem arról is, hogy a britek milyen saját kémtevékenységet végeznek Moszkva ellen. A róka nemcsak őrizte a tyúkólat, hanem ő építette, üzemeltette, elemezte erősségeit és gyengeségeit, és megtervezte jövőbeli formáját. Mint egy kortársa később megjegyezte: „Egyetlen húzással megszabadult egy szívós antikommunistától, és gondoskodott arról, hogy a kommunista kémkedéssel szemben végzett egész háború utáni elhárító tevékenységről tudjanak a Kremlben. A kémtörténelem nem sok ennyire zseniális húzást tart számon, már ha tart egyáltalán."[8]

Moszkva természetesen el volt ragadtatva. „Az új kinevezést nehéz túlértékelni", jelentette az NKVD brit szekciója, hozzátéve, hogy Philby „felfelé halad szervezetében, tisztelik és becsülik".[9] A Philby iránti szovjet gyanakvás már megfogyatkozott, és most teljesen eloszlott, részben mert Jelena Modrzsinszkaja, az összeesküvés-elmélet korelnöke ezredesi rangban nyugdíjba vonult, és most a szovjet Filozófiai Intézetben előadásokat tartott a kozmopolitizmus mételyéről. Gyanakvása ellenére Philby és a többi cambridge-i kém hűséges és meglepően termelékeny maradt végig a háború alatt. Philby jelentett a „Manhattan" atombombaprogramról, a partraszállási tervekről,

Nagy-Britannia Lengyelországgal kapcsolatos politikájáról, az olaszországi OSS-műveletekről (Angletonnak köszönhetően), az isztambuli MI6-tevékenységről (Elliottnak köszönhetően) és sok másról, teljesen a színtiszta igazságnak megfelelően. Becslések szerint a háború folyamán az NKVD londoni irodájából tízezer politikai, gazdasági és katonai dokumentumot küldtek Moszkvába. Modrzsinszkaja a legbizarrabb jelképe a sztálinizmusnak: eszmeileg mindvégig maga lehetett a tökély, miközben tökéletes, falrengető tévedésben volt.

Philby legújabb szovjet tartótisztje a munkamániás Borisz Krötenschield volt, fedőnevén „Max", egy „joviális, jóindulatú ember",[10] aki egy divatjamúlt, választékos angolt beszélt, amivel teljesen úgy hatott, mint egy tweedöltönyös vidéki nagybirtokos. Krötenschield gondolkodásmódban és jellemben közel járt azokhoz, akik beszervezték Philbyt még 1934-ben, „egy remek szakember és csodálatos személyiség", akinek „kiönthette" a szívét-lelkét.[11] Hajdani hősimádata nyomokban kezdett visszatérni. Moszkva Központ dicséretekkel és ajándékokkal halmozta el. „Újból köszönetemet kell kifejeznem a csodás ajándékért – írta Philby 1944 decemberében. – A munkámban beállt jelenlegi változással kapcsolatban előttem megnyíló távlatok derűlátó gondolatokra ösztönöznek."[12] Philby új munkája az MI6-ben egybeesett fedőneve megváltozásával: Gyerkőc ügynök most Stanley ügynök lett.

*

Isztambulban Elliottnak fogalma se volt arról a módról, ahogyan Philby kitúrta régi főnöküket. Ő csak annyit tudott, hogy barátja az MI6 nagy szovjet kémelhárító osztályának vezetőjeként fontos új beosztásba került, és ő maga is emelkedett felfelé a ranglétrán ezzel párhuzamosan. Még néhány törökországi hónap után Elliottot Londonba rendelték, ahol C. közölte vele, hogy kinevezte az MI6 referatúravezetőjének a semleges Svájcba, amely fontos titkosszolgálati csatatérnek számított a háború alatt, és majd még nagyobb jelentőségre tesz szert a hidegháború felizzásával.

Elliott hosszú és fáradságos utazást tett a nemrég felszabadított, háborús romhalmazzá vált Franciaországon át 1945 áprilisában, mire átlépte a svájci határt, és alkonyattájban bejelentkezett a genfi Beau-Rivage Szállodába. „London és Franciaország melankóliája után hihetetlen váltás volt a betessékelésem a tóra néző, tiszta szállodai szobába, ahol forró fürdővízben tespedhettem whiskyvel és szódával."[13] Törökország után Svájc zavarba ejtően civilizáltnak, takarosnak és rendezettnek tetszett, szinte egy mesterséges világnak. Itt nem voltak csalafinta éjszakai lokálok, ahol kémek csereberéltek titkokat hastáncosnőkkel, sem bombahajigáló merénylők vagy korrupt tisztviselők, akik igazat és hazugságot árultak ugyanazon a felsrófolt áron. Elliott bosszúsan hallgatta a svájciak sirámait a háborús nélkülözéseikről, amikor a harcok lángtengere körülvenni és elborítani látszott az országot.

De a békés, semleges felszín alatt a városban hemzsegtek a kémek. A háború folyamán a kémkedés visszaszorítására tett svájci erőfeszítések teljes kudarcot vallottak: szövetséges, tengelyhatalmi és szabadúszó ügynökök árasztották el az országot, hogy támaszpontnak használva hírszerző műveleteket indítsanak az ellenséges területekre. A szovjetek legalább kettő, egymással összeköttetésben álló kémhálózatot működtettek Svájcban, a Rote Kapellét és a Lucy Ringet, amelyek hétpecsétes titkokat szippantottak ki a náci Németországból és folyatták át Moszkvának. 1943-ban egy Fritz Kolbe nevű náciellenes német diplomata bukkant fel Bernben, és ajánlotta fel szolgálatait a szövetségeseknek: először a brit követségen, ahol elutasították, aztán az OSS-referatúravezetőnél, Allen Dullesnél (akiből később CIA igazgatója lett). Kolbe, fogalmazott Dulles, „nemcsak a legjobb, Németországgal kapcsolatos hírforrásunknak bizonyult, hanem kétségtelenül az egyik legkitűnőbb titkos ügynök volt, akit bármelyik titkosszolgálat valaha alkalmazott".[14] Több mint 2600 titkos náci dokumentumot csempészett Svájcba, köztük német terveket a normandiai partraszállás előttről és jelentéseket Hitler titkos fegyvereiről, a V–1 szárnyas bombáról és a V–2 ballisztikus rakétájáról. Miközben a

hitleri rendszer összeroskadt, Svájc mágnesként vonzotta a dezertőröket, ellenállókat és a süllyedő náci hajót elhagyó patkányokat, akik csapatostul jöttek titkaikat szorongatva. A háború alatt a szovjetek a britekkel és amerikaiakkal óvatos összhangban működtették a hálózataikat. De a béke beköszöntével a szovjet és a nyugati hírszerző erők egymás ellen fordultak.

Bernben Elliott lakást bérelt a Dufourstrassén, nem messze a brit követségtől, és itt helyezte el családját, amely mostanra egy csecsemő kislánnyal, Claudiával bővült. (Elliott ragaszkodott hozzá, hogy a kisbaba angol földön szülessen; ha kellő időben érkezett volna meg, 1945. május 8-án, a győzelem napján, akkor a Victoria Montgomeriana nevet kapta volna hazafias tisztelgésként a brit tábornok előtt. Szerencséjére késve született meg.) A csecsemő egy törzsőrmester özvegye, „Sizer dada" gondjaira lett bízva, akinek túlméretes lába volt, „Szenteltvíz" feliratú üvegből itta a gint, és mellesleg betöltötte Elliott nem hivatalos testőre szerepét is. Elliott papíron másodtitkár és útlevélellenőr volt a brit követségen. A valóságban harmincévesen ő volt Nagy-Britannia kémfőnöke a kémkedés egy újabb melegágyában. 1945 nyarán, amikor még csak néhány hónapja volt állomáshelyén, meghívást kapott, hogy találkozzon Ernest Bevinnel, az új külügyminiszterrel. Nagy-Britannia egyik legkorábbi hidegháborús élharcosa az ebéd fölött megjegyezte: „A kommunisták és kommunizmus gusztustalan fajzat. A szolgálat minden tagjának kötelessége széttaposni őket, valahányszor lehetősége nyílik rá."[15] Elliott sosem felejtette el e szavakat, mert ezek tükrözték azt a filozófiát, amelyet magáévá tett az új szerepkörében.

*

Mialatt Elliott berendezkedett Svájcban, James Angleton a szomszédos Olaszországban ütötte fel szállását. 1944 novemberében a fiatal OSS-tisztet nevezték ki a római „Z részleg" élére, amely közös amerikai–angol kémelhárító alakulatként Kim Philbynek jelentett Londonba. Néhány hónappal később, huszonhét esztendős korában, ő lett az X-2 (Kémelhárítás) főnöke egész Olaszországban, az ő dolga volt felgöngyölni a megmaradt fasiszta hálózatokat, és harcolni a növekvő szovjet kémfenyegetéssel. Angleton eszelősséggel határos tettvággyal látott neki egy példátlan méretű kémelhárító művelet megszervezéséhez. Elmondások szerint a háború utolsó hónapjaiban „több mint ezer ellenséges hírszerző ügynököt" fogott el Olaszországban.[16] Philby folyamatosan ellátta a létfontosságú Bletchley Park-i táviratfejtésekkel. Angleton „hivatásbeli sikersorozata erősen függött Philbytől".[17]

Angleton papokat és prostituáltakat faggatott, ügynököket és kettős ügynököket futtatott, összeharácsolt náci kincsek után kutatott. Az angol úriszabó-eleganciájú „rejtélyes jelenés" „ott kísértett Róma utcáin, beszivárgott a politikai összejövetelekre, ügynököket bérelt fel, és az olasz titkosszolgálat tisztjeivel kocsmázott".[18] Éjjelente az aktái közt volt található, jegyzetelt, kivonatolt, nyomozott, tervelt és cigarettafüstbe burkolózott. „Ha leültél a pamlagra az íróasztala előtt, az iratai közti szurdokon át lesett ki rád", emlékezett vissza egyik munkatársa.[19] A munkájába való lázas beletemetkezés talán azt a költői, bár téves meggyőződést tükrözte, hogy neki, ahogy Keatsnek, az a sorsa, hogy tüdővészben haljon meg Rómában. Gyakran mosolygott, de a szemével csak ritkán. Úgy tűnt, soha nem alszik.

Az elkövetkező években, ahogy a szovjet hírszerzés egyre mélyebbre hatolt be Nyugat-Európába, James Angleton és Nicholas Elliott csak még szorosabban összedolgozott Philbyvel, Nagy-Britannia szovjetellenes műveleteinek karmesterével. Csakhogy Philby „fejének két fele" fura paradoxont teremtett: ha az összes szovjetellenes művelete kudarcot vall, akkor hamar ki lesz akolbólítva az állásából, viszont ha túl jól sikerülnek, azzal azt kockáztatja, hogy komoly kárt okoz önként vállalt ügyének. Jó embereket kellett összeszednie a IX-es osztályra, de nem túl jókat, mert ha alkalmasint valóban beépülnek a szovjet hírszerzésbe, felfedezhetik, hogy a leghatékonyabb szovjet kém Nagy-Britanniában a saját főnökük. Jane Archer, a hírszerzőtiszt, aki kihallgatta Krivitszkijt 1940-ben, nem sokkal Philby kinevezése után csatlakozott az osztályhoz. „Talán a legtehetségesebb

profi hírszerzőtiszt, akit valaha is alkalmazott az MI5", szögezte le Philby – vagyis súlyos veszélyt jelentett. „Jane nagyon kemény ellenfél lehetett volna", tűnődött.[20]

Ahogy a háború véget ért, a titkos információkhoz hozzáférő szovjet titkosszolgálati hivatalnokok közül néhányan, akiket megkísértett a nyugati életforma vonzása, fontolgatni kezdték az átállást. Philby megvetette az ilyen köpönyegforgatókat. „A szabadságra vágytak vagy csak a húsosfazékra?"[21] Bizonyos tekintetben ő is köpönyegforgató volt, de ő a helyén maradt (bár élvezte a húsosfazekat). „Egyikük sem vállalkozott arra, hogy helyben maradjon, és a nyakát kockáztassa »a szabadságért« – írta később. – Egytől egyig elhúzták a csíkot a biztonságba."[22] De Philbyt kerülgette a félsz, hogy végül jön egy szovjet köpönyegforgató olyan tudással, ami leleplezi. Itt volt egy újabb csapda: minél jobban kémkedett, annál nagyobb lett a híre a szovjet hírszerzés köreiben, és annál nagyobb az esélye, hogy végül elárulja egy átálló.

1945 szeptemberében Igor Gouzenko, az ottawai szovjet követség huszonhat éves sifrírozója beállított egy kanadai lapszerkesztőségbe az ingébe tömködött több mint száz titkos dokumentummal. Utólag majd Gouzenko dezertálását fogják tekinteni a hidegháború kezdőlövésének. Ez a kincslelet volt pontosan az a hír, amitől Philby rettegett, mert teljesen valószínűnek tűnt, hogy Gouzenko tisztában van az ő kilétével. Rögtön kapcsolatba lépett Borisz Krötenschielddel. „Stanley kicsit izgatott volt – jelentette Krötenschield Moszkvának, enyhén szólva finomítva a dolgon. – Megpróbáltam megnyugtatni. Stanley azt mondta, hogy ezzel kapcsolatban előfordulhat, hogy kiemelt sürgősségű közlendője lesz felénk."[23] Philby a dezertálását fontolgathatta a Szovjetunióba, miközben idegesen várta, mi lesz Gouzenko beszámoltatásának az eredménye. Az átálló feltárt egy nagy kanadai kémhálózatot, és elmondta, hogy a szovjetek az atombombatervvel kapcsolatban információkhoz jutottak egy kém jóvoltából, aki a montreali angol–kanadai atomkutató laboratóriumban dolgozik. De Gouzenko a GRU, a szovjet katonai hírszerzés embere volt, nem az NKVD-é; keveset tudott a nagy-britanniai szovjet kémkedésről, és szinte semmit a cambridge-i kémekről. Philby kezdett megnyugodni. Ez a dezertőr, úgy tűnt, nem tudta a nevét. De a következő tudta.

*

1945 augusztus végén az isztambuli alkonzul, Chantry Hamilton Page kapott egy Konsztantyin Dmitrijevics Volkov szovjet konzulátusi tisztviselő nevére szóló névjegykártyát egy aláírás nélküli levél kíséretében, amely egészen gyatra angolsággal sürgős találkozót kért. Page megbeszélte ezt a különös kezdeményezést a konzullal, és eldöntötte, hogy ez biztos valami „vicc",[24] és valaki visszaél Volkov nevével. Page még nem heverte ki a Pera Palace hotelbeli pokolgépes merénylet sebeit, és memóriazavarai voltak. Nem válaszolt a levélre, azután elvesztette, és végül elfeledkezett róla. Pár nappal később, szeptember 4-én Volkov személyesen megjelent a konzulátuson a felesége, Zoja kíséretében, és kihallgatást kért Page-től. Az orosz házaspárt bekísérték az alkonzul irodájába. Volkovné „rettenetes ideg-állapotban" volt, és maga Volkov „se volt egy kőszikla".[25] Page kicsit megkésve felismerte ennek a látogatásnak a potenciális jelentőségét, és behívatta tolmácsnak John Leigh Reedet, aki első titkárként dolgozott a konzulátuson, és folyékonyan beszélt oroszul. Az elkövetkező egy órában Volkov előterjesztette ajánlatát, amely a nemzetközi kémkedés erőegyensúlyának egy csapásra való megváltozását ígérte.

Volkov elmondta, hogy hivatali beosztása a konzulátuson fedőállás, ő valójában a törökországi szovjet hírszerzés vezetőhelyettese. Mielőtt Isztambulba került, magyarázta, évekig dolgozott a Moszkva Központ brit főcsoportjában. Ő és Zoja most Nyugatra szeretnének disszidálni. Ennek oka részben személyi indíttatás, bosszút akar állni a szovjet követen, akivel csúnyán összerúgta a patkót. Felbecsülhetetlen értékű hírszerzési anyagot kínált: a nagy-britanniai és törökországi szovjet ügynökhálózat teljes listáját, részletes leírást a moszkvai NKVD-főhadiszállás helyszínéről, betörésvédelmi riasztórendszeré-

ről, őrszolgálatáról, kiképzéséről és finanszírozásáról, viaszlenyomatokat az irattári kulcsokról, és információt a brit hírforgalom szovjet elfogásáról. Kilenc nap múlva Volkov visszajött, ezúttal egy levéllel, amelyben előadta üzleti ajánlatát.

Az orosz hírszerző „nyilván régóta készült az átállásra", mert precíz feltételeket szabott: átadja 314 törökországi szovjet ügynök nevét és további 250-ét Nagy-Britanniában; fénymásolatait bizonyos dokumentumoknak, amelyeket szovjet kémek juttattak ki Nagy-Britanniából – ezek az anyagok most egy bőröndben lapulnak egy moszkvai üres lakásban.[26] Amint az alku létrejött, és Volkovék sikeresen átjutnak Nyugatra, Volkov közli a címet, és az MI6 begyűjtheti az iratokat. Cserébe ezért a fogásért Volkov 50 000 fontot kért (mai értéken és forintra átszámolva kb. 600 milliót), valamint politikai menedékjogot Nagy-Britanniában új személyazonosság alatt. „Ezt az összeget elenyészőnek tartom, figyelemmel az önöknek átadott anyag fontosságára, melynek eredményeként a Szovjetunió területén élő összes rokonom sorsa meg lesz pecsételve."[27] Volkov elég részlettel szolgált annak bizonyságául, hogy az értesülései hitelesek: a Nagy-Britanniában fontos pozícióban lévő kémek közt, tudatta, hét dolgozik a brit titkosszolgálatban vagy a Külügyminisztériumban. „Tudom például, hogy ezen ügynökök egyike a brit kémelhárítás egyik osztályvezetői funkcióját tölti be Londonban."[28]

Volkovnak további kikötései voltak. A britek semmi szín alatt nem utalhatnak rá rádiótáviratokban, mert a szovjetek megfejtették a brit rejtjelkulcsot, és mindent elolvasnak, amit hivatalos csatornákon küldenek; az oroszoknak van egy kémük a brit követségen, úgyhogy az ajánlatára vonatkozó bármilyen iratintézésben nagy óvatossággal kell eljárni, szigorúan kézírásban. Minden további érintkezést Chantry Page-en keresztül kell lebonyolítani, aki kapcsolatba tud lépni vele szokványos konzulátusi ügyekben anélkül, hogy gyanakvást keltene szovjet kollégái körében. Ha nem hall hírt 21 napon belül Page-től, akkor azt kell feltételeznie, hogy az üzlet kútba esett, és értesüléseivel máshol kell keresgélnie. Volkov óvatossága érthető volt. Sokat látott

NKVD-tisztként pontosan tudta, hogy Moszkva Központ mit tenne és milyen villámgyorsan, ha neszét vennék árulásának.

Az új törökországi brit követ, Sir Maurice Peterson kiütést kapott a kémektől. Elődje, Knatchbull-Hugessen szörnyen megjárta ezzel a Cicero nevű kémmel. Peterson nem akarta, hogy bármi köze legyen ilyen emberekhez, és Volkovék megkeresésére úgy reagált, hogy amilyen gyorsan csak lehetett, az egész dolgot rálőcsölte az MI6-re: „Senki se fog a követségemből kémlerakatot csinálni... Intézzék ezt Londonból."[29] Még az isztambuli MI6-referatúravezetőt, Cyril Machrayt sem avatták be. John Reed írt egy jelentést kézzel, és betette a diplomáciai futárcsomagba. Ez tíz nappal később Sir Stewart Menzies asztalán landolt. C. azonnal kérette a szovjet kémelhárítás fejét, Kim Philbyt, és átadta neki a jelentést. Itt volt a lehetőség egy újabb titkosszolgálati mesterfogásra, egy információs kincsesbányára, ami a két évvel ezelőtti Vermehren-dezertáláshoz hasonlóan teljesen megváltoztathatja a felállást.

Philby növekvő, bár titkolt borzadállyal olvasta a feljegyzést: Volkov utalása, hogy egy szovjet kém vezeti a kémelhárítás egyik osztályát Londonban, csakis őrá vonatkozhatott. Még ha Volkov nem tudja is a kilétét, ígérete szerint át fogja adni „a Moszkvának juttatott anyagok másolatait", amelyekből gyorsan rá fognak jönni, hogy tőle erednek.[30] A külügyminisztériumi kémek, akiket Volkov leleplezése fenyeget, a sajtóosztályon dolgozó Guy Burgess és a washingtoni brit követség első titkára, Donald Maclean kellett hogy legyenek. Ez az egy szem átálló elegendő információval rendelkezik ahhoz, hogy szétverje az egész cambridge-i kémkört, fényt derítsen a szovjet hírszerzés belső működésére, és végezzen magával Philbyvel is. Philby nyugalmat erőltetett magára, és húzni kezdte az időt. Azt mondta C.-nek, hogy Volkov közeledése „valami egészen rendkívüli fontosságú dolog".[31] Az éjjel átgondolja a feljegyzést, és reggel visszajön.

„Azon az estén későig dolgoztam – írta Philby sok év múlva. – A helyzet szemlátomást olyan természetű lépést követelt, amilyen a példatárban nem volt föllelhető."[32] A közönyös hangvétel megté-

vesztő: Philby majdnem bepánikolt. Elrendezett egy sürgős találkozót Krötenschielddel, és közölte vele, mi történt. Max olyan stílusban próbálta meg csitítgatni, mint amikor két angol egy krikettmeccset beszél meg egymással: „Rá se ránts, öregem. Volt ez már sokkal rosszabb is. A végén majd úgyis nekünk áll a zászló."[33] Philbynek csűrnie-csavarnia kell a szót, mondta Krötenschield, meg kell próbálnia úrrá lenni a helyzeten. Aznap este a brit rádiófigyelők a Londonból Moszkvába tartó rejtjelezett rádiótáviratok hirtelen megélénkülésére figyeltek fel (de nem tulajdonítottak neki semmi jelentőséget), amit hasonló forgalmazásnövekedés követett Moszkva és Isztambul közt.

Másnap reggel Philby újra megjelent C. irodájában, kitörő lelkesedéssel, mert bármiféle vonakodás roppant gyanússá válna, ha balul ütne ki a dolog.

– Valakit alapos eligazítással ki kell küldeni, hogy a helyszínen kezelje az ügyet – mondta –, találkozzon Volkovval, vackolja el a feleségével együtt az egyik búvóhelyünkön Isztambulban, aztán távolítsa el a törökök tudtával vagy a nélkül a brit megszállás alatt lévő Egyiptomba.[34]

C. egyetértett. Valójában ő már meg is találta a feladatra éppen alkalmas embert a White's Clubban az este: Sir Douglas Roberts dandártábornokot, a Kairóban működő közel-keleti biztonsági hírszerzés vezetőjét, aki történetesen épp Londonban tartózkodott szabadságon. Roberts tapasztalt hírszerzőtiszt és veterán antibolsevik volt. Odesszában született angol apától és orosz anyától, folyékonyan beszélte Volkov anyanyelvét. Igazság szerint ő volt az egyetlen oroszul tudó hírszerzőtiszt akár a Közel-Keleten, akár Londonban, ami sokat elmond az MI6 hidegháborúra való felkészültségének fokáról. Robert könnyűszerrel ki tudja csempészni Volkovot Isztambulból, és ezt Philby nagyon jól tudta. De semmi mást nem tudott tenni, mint reménykedni, hogy „a tegnap éjszaka munkája előbb fog gyümölcsöt teremni, mint hogy Roberts ráharapna az ügyre".[35]

Philbyt most se hagyta el az elképesztő vakszerencséje. Roberts dandártábornok bátor ember volt, megjárta az első világháborút, de volt egy gyenge pontja: a repülés. Mi több, aviafóbiája annyira elhatalmasodott rajta, hogy munkaköri leírása kifejezetten felmentette az alól, hogy bárhová is repülnie kelljen. Amikor felkérték, hogy azonnal induljon Isztambulba, és vegye át a Volkov-ügyet, felcsattant: – Nem olvasták a szerződésemet? Én nem repülök.[36]

Roberts helyére magától értetődően kínálkozott Nicholas Elliott. Bernből órák alatt el tud jutni régi törzshelyére, Isztambulba. Két éve remek munkát végzett Vermehren kihozatalával, és kiváló kapcsolatai voltak Törökországban. Sőt úgy festett a dolog, hogy egyszer még találkozott is Volkovval isztambuli ideje alatt. De éppen az alkalmassága miatt volt Elliott az utolsó, akit Philby szívesen látott volna az ügy lebonyolítójának. Philby ezúttal nem ültette el ravaszul az ötletet a főnökében, arra várva, hogy elhiggye, ő találta ki, hanem ajtóstul rontott a házba azzal, hogy C. személyesen őt küldje el Törökországba kihozni Volkovot. Menzies beleegyezett, „jól látható megkönnyebbüléssel", hogy ez a hivatali gond megoldódott.[37] Philby most a szorgos készülődés benyomását keltette, miközben csigalassúságra vette a tempót. Először elvégzett egy gyorstalpaló tanfolyamot távirat-rejtjelezésből, hogy kikerülhesse a feltört diplomáciai rendszert, és aztán piszmogott még három napot. Amikor a repülőgépe végül felszállt Kairóba, átirányították Tuniszba, további késlekedést okozva. Még úton volt, amikor a moszkvai török követség beutazó vízumot adott ki két szovjet „diplomáciai futárnak" Isztambulba.[38]

Philby végül 1945. szeptember 26-án érkezett meg Törökországba. Huszonkét nap telt el Volkov első kapcsolatfelvétele óta. A város kivételesen szépnek látszott a késő nyári verőfényben, de Philby komoran azon merengett, hogy ha nem sikerül megakadályoznia Volkov dezertálását, „ez lehet az utolsó emlékezetes nyár, amelyet még kiélvezhetek".[39] Amikor Reed megkérdezte, miért nem küldött valakit az MI6 korábban, Philby a képébe hazudott: – Sajnálom öregem, az ellenkezett volna az engedélyezési rendelkezésekkel.[40] – Reed később sokat töprengett „Philby látogatásának elképesztő

késedelmén és körülményességén", de akkor és ott a konzulátusi titkár fékezte a nyelvét. „Azt hittem, egyszerűen csak felelőtlen és alkalmatlan."[41]

A rá következő hétfőn, miközben Philby ott állt mellette, Chantry Page felemelte a telefont, tárcsázta a szovjet konzulátust, és Konsztantyin Volkovot kérte a kezelőtől. Őhelyette azonban a főkonzulhoz kapcsolták be. Page újra próbálkozott. Ezúttal, hosszú süketség után, a telefont felvette valaki, aki Volkovnak adta ki magát, viszont jól beszélt angolul, szemben Volkovval.

– Ez nem Volkov volt – mondta Page. – Tökéletesen jól ismerem Volkov hangját. Több tucatszor beszéltem vele.

A harmadik hívás nem jutott tovább a telefonkezelőnél.

– Azt mondta, házon kívül van. – Page tanácstalan képet vágott. – Egy perce még bekapcsolt hozzá.

Philby csendben örvendezett. Másnap Page ismét felhívta a szovjet konzulátust. „Kértem Volkovot, és a telefonos kisasszony azt mondta, »Volkov Moszkvában van«. Aztán mintha lépések és ajtócsapódás hallatszott volna, és süket lett a vonal." Végül Page személyesen átsétált a szovjet konzulátusra, és felbőszülten jött vissza.

– Itt valami piszkosul nem stimmel! Ez tiszta diliház, egy kukkot se értek. Volkovról senki még csak nem is hallott.[42]

Philby magában ünnepelt. „Az ügynek vége." És ekkorra vége volt Volkovnak is.

A két „diplomáciai futár", a Moszkva Központ által küldött fogdmegek gyorsan és hatékonyan dolgoztak. Néhány órával korábban azt lehetett látni, hogy két tetőtől talpig bepólyázott alakot raknak be egy szovjet szállító repülőgépbe „hordágyon, erősen benyugtatózva". Moszkvában Volkovot a Lubjanka kínzókamráiba vitték, ahol a „brutális kihallgatás" során bevallotta, hogy el akarta árulni több száz szovjet ügynökök kilétét. Azután Volkovot és megrettent feleségét, Zoját kivégezték.[43]

Philby később úgy gondolt vissza az epizódra, hogy „éppen csak megúszta",[44] ilyen közel még sose járt a lebukáshoz. Ami Volkovot illeti, Philby elintézte annyival, hogy „undorító fráter" volt, „azt kapta, amit megérdemelt".[45]

Konsztantyin Volkov nyom nélkül eltűnt: nincs róla egyetlen fénykép, egyetlen dosszié sem az orosz irattárakban, nincs bizonyíték, hogy az indítékai vajon anyagi, eszmei vagy személyes természetűek voltak-e. Sem az ő, sem a felesége családja nem bukkant elő többé a sztálini állam sötétjéből. Jogosan feltételezte, hogy a rokonai sorsa megpecsételődött. Volkovot nem egyszerűen likvidálták, hanem kitörölték.

Philby rejtjeltáviratban számolt be Menziesnek, hogy Volkov eltűnt, és engedélyt kért az ügy lezárására. Az ezt követő jelentésében számos tetszetős magyarázatot kínált Volkov kámforrá válására: talán meggondolta magát az átállás dolgában, vagy részegen túl sokat fecsegett. Ha a szovjetek bepoloskázták a konzulátusi telefonokat, akkor ezen a módon is rájöhettek, mi a helyzet. Egyetlen ponton sem vetette fel még a lehetőségét sem, hogy brit oldalról súghattak volna. Menziest kielégítették Philby magyarázatai, és végkövetkeztetésében megállapította: „rendkívül valószínűtlen", hogy „az isztambuli brit konzulátus óvatlansága volna a magyarázat. Valószínűbb, hogy Volkov leplezte le saját magát... Könnyen elképzelhető, hogy összezördülése [a szovjet követtel] a megfigyeléséhez vezetett, és aztán vagy ő, vagy a felesége, vagy mindketten valami hibát követtek el."[46]

Útban hazafelé Philby megállt Rómában meglátogatni James Angletont. A Volkov-frász feszültsége megviselte, és elkezdett mélyen a pohár fenekére nézni. Az amerikai hírszerzés tudott a füstbe ment dezertálásról, és Philby félig-meddig „szondázó célzattal"[47] akarhatta felkeresni Angletont, hogy kiderítse, hogyan jött le a történet Washingtonnak. Angleton figyelmesen hallgatta Philby beszámolóját, és „együttérzését fejezte ki afölött, hogy egy ilyen ígéretes lehetőség veszendőbe ment".[48] De az amerikait láthatólag jobban foglalkoztatták saját gondjai: aggódott, hogy „a munkája milyen hatással lesz a házasságára", mert már több mint egy éve nem látta a feleségét, Cicelyt, és „furdalta a bűntudat emiatt". Philbyben túltengett a rokonszenv. „Segített átgondolnom az egészet",

emlékezett vissza Angleton.[49] Háromnapi iványatba fúló titokcsere és kölcsönös együttérzések után Angleton feltámogatta Philbyt egy gépre, „hogy még elviselhetetlenebb legyen az a tekintélyes menynyiségű alkohol, amit magába döntött".[50]

Az új munkájába belerázódó Philby a kettősség jegyében élte életét: folyamatosan aláásta saját munkáját, de sohasem keltett gyanút. Bonyolult terveket készített a szovjet hírszerzés elleni harcra, és aztán rögtön el is árulta őket a szovjet hírszerzésnek, még nagyobb erőfeszítést sürgetett a kommunista fenyegetés leküzdésére, és ő maga testesítette meg ezt a fenyegetést; osztálya olajozottan működött, mégsem sikerült semmi igazán. Az átállt Igor Gouzenkótól kapott információval az MI5 azonosítani tudta Alan Nunn Mayt, egy másik, Cambridge-ben beszervezett titkos kommunistát, hogy ő a szovjetek spiclije a Kanadában folyó atomkutatásban. May szokásos kapcsolatfelvételi módszere az volt, hogy a British Museum előtt várt tartótisztjére, a kezében egy *The Times*szal. Felállították a csapdát, de sem May, sem a tartótiszt nem bukkant fel. Philby figyelmeztette Moszkvát, ugyanúgy, ahogy szinte biztosan „riadóztatta a központot a többi ügynök esetében, akiket Gouzenko azonosított, és így brit és amerikai megfigyelés alá kerültek".[51]

Philby szorosan összedolgozott a befolyásos Egyesített Hírszerző Bizottság titokelitjének más fejeseivel; hivatalos találkozókon és magánbulikon a titkosszolgálatok krémjével érintkezett, olyan emberekkel, akik módfelett titkolózók e varázskörön kívül és annyira locsifecsik azon belül. Philby IX-es osztálya értesüléseket gyűjtött szovjet méltóságok lejáratására, disszidálások előmozdításán munkálkodott, titkokat húzott ki egykori szovjet hadifoglyokból, és diplomatákat és kémeket hallgatott le. Philby hagyott jóvá minden sakkhúzást a játszmában, és azután elmondta Krötenschieldnek, aki elmondta a központnak. Philby titkokat csalt ki az MI5-ös és MI6-es kapcsolataiból, Elliottból és Angletonból, Menziesből és Liddellből, a hírszerző gépezet minden eleméből, hogy elősegítse a forradalmat és aláássa a Nyugatot, és „fenntartás nélkül" mindent továbbadott Moszkvának.[52]

A háború alatt a Bletchley Park-i táviratfejtőknek köszönhetően Nagy-Britannia kideríthette, mit csinál a német hírszerzés. Kémtevékenységével Philby egy fokkal ennél is messzebbre jutott: meg tudta mondani szovjet irányítóinak, mit akarnak csinálni a brit kémfőnökök, még mielőtt csináltak volna valamit; meg tudta mondani Moszkvának, mit *gondol* London. „Stanley tájékoztatott egy tervről, hogy egyidejűleg lehallgatni készülnek az összes hivatali telefonbeszélgetést az angliai szovjet követségen" – jelentette Krötenschield. Philbynek köszönhetően az oroszok nem egy lépéssel jártak előbbre, hanem kettővel. És hálásak voltak: „Stanley kivételesen értékes forrás... Tizenegy évnyi velünk végzett hibátlan munkája megcáfolhatatlanul igazolja megbízhatóságát... Célkitűzésünk, hogy megóvjuk a leleplezéstől."[53]

Titkos jutalomként titkos cselekedeteikért a kémek szeretnek kitüntetéseket kapni, amiket sosem viselhetnek nyilvánosan. 1945-ben Elliottot az amerikai Becsületrenddel tüntették ki, bár a rá jellemző szerénységgel azzal viccelődött, hogy valószínűleg azért kapta, mert egy isztambuli kocsmából kimentette tökrészeg OSS-es kollégáját, Packy Macfarlandet. Kim Philbyt a rá következő év elején a hálás brit állam a Brit Birodalmi Érdemrendre érdemesítette háborús tevékenységéért. Néhány hónappal korábban ugyanőt titokban felterjesztették a szovjet Vörös Zászló Érdemrendre „több mint tízéves lelkiismeretes munkája elismeréséül".[54] 1946 végére Philby olyasmit ért el, amivel egyetlen másik kém sem büszkélkedhetett: rendjelet gyűjtött be három homlokegyenest különböző államtól, a nacionalista Spanyolországtól, a kommunista Szovjetuniótól és Nagy-Britanniától.

A birodalmi érdemrendes Kim Philbyt a brit hírszerzésbeli munkatársai egyre inkább olyan embernek látták, aki nagy dolgokra hivatott: a profi hírszerzés fárosza, a titkosszolgálat elragadó csillaga, aki lealázta a németeket a kémjátszmában, és most a szovjet kémkedés ellen vezeti a harcot. Stewart Menzies Nagy-Britannia főkémjeként szolgálta végig a háborút, de C.-nek most át kellett adnia a

fáklyát. „Körülnéztem – írta a csípős nyelvű Hugh Trevor-Roper – a részmunkaidős tőzsdeügynökök és nyugalmazott indiai rendőrök, a White's és a Boodle's bárpultjától alig elszakadó kedves gourmandok, a derűs tucatember extengerésztisztek és a jól megtermett zugbanki szerencsevadászok közt, és aztán a pillantásom Philbyre tévedt... egyedül ő volt hiteles. Meg voltam győződve róla, hogy a sors őt szemelte ki a titkosszolgálat élére."[55]

8

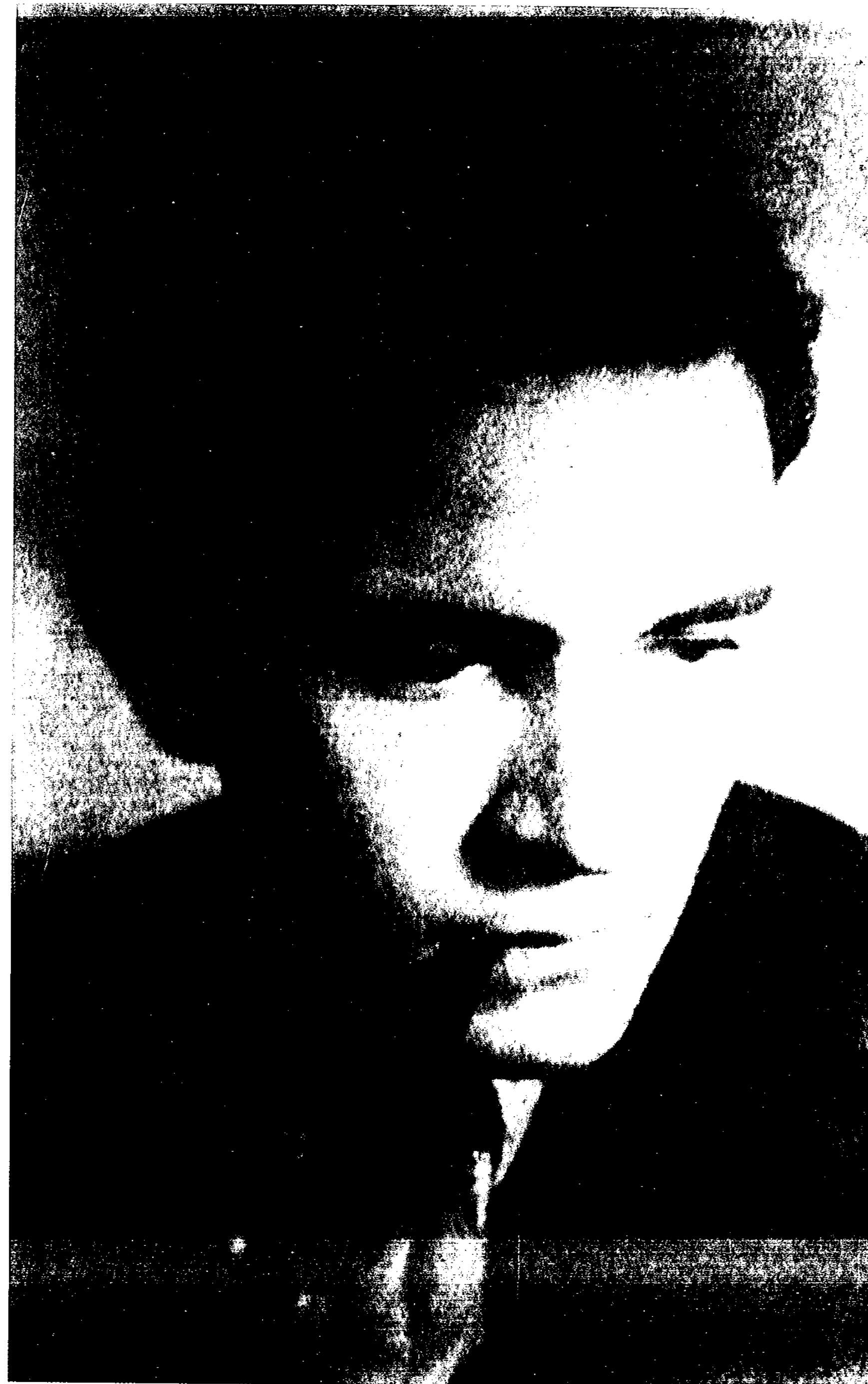
Fölívelő pályán

A béke beköszöntével a titkos világ honpolgárai egy új politikai vidéken találták magukat, ahol bizonytalanság uralkodott és lehetőségek kecsegtettek. A velejéig antikommunista James Angletont felvillanyozta a kilátás, hogy a szovjet kémgépezettel csaphat össze. „Úgy képzeltem, egy új ezredév hajnala virradt ránk", emlékezett vissza később.[1] Nicholas Elliott könnyen átváltott a nácizmusutálatról a kommunizmusgyűlöletre; mindkettő fenyegetést jelentett az általa nagy becsben tartott brit életformára, ezért az ő szemében mindkettő a megtestesült gonosz volt. Az ő tudatában az orosz fenyegetés határozott választás elé állította az embert: „Vagy folytatódik a javarészt élhető civilizáció, vagy jön az apokalipszis."[2] A politikai frontvonalak Philby számára is eltolódtak, de az ő meggyőződése jottányit se változott. A háború legnagyobb részében Nagy-Britannia szövetségese számára kémkedett, most Nagy-Britannia esküdt ellenségének – a brit hírszerző gépezet vezérlőterméből.

Elliott kamaszos lelkesedésével vetette bele magát Nagy-Britannia kémfőnöke szerepébe a kémekkel túlzsúfolt Svájcban – sok szempontból kamasz is maradt. Mostanra férj és apa volt (Mark fia 1947-ben érkezik), hivatásos hírszerzőtiszt, MI6-veterán súlyos felelősségekkel a vállán, mégis volt még valami kisfiús benne, a világiasság és az ártatlanság vonzó keveréke, ahogyan vidáman gázolt át a kémkedés erkölcsi

futóhomokján. A hírgyűjtés kihívását nemcsak élvezetesnek, hanem gyakran abszurdnak is találta. „Azért vagyok benne, hogy nagyokat röhögjek", mondta.[3] Tisztában volt vele, hogy ez a hajlama, hogy a legnagyobb csávának is a mókás oldalát nézze, „amolyan védelmi mechanizmus",[4] a valóság elhallgatása viccekkel, minél disznóbbakkal, annál jobb. Elliott jelleme a higgadt és a bohém, a hagyománytisztelő és a különc összetéveszthetetlenül angol ötvözetét testesítette meg: munkatársai szerették, mert mindig udvarias volt, és soha nem emelte fel a hangját. „A gyalázkodás nem a leghelyesebb megnyilvánulási mód – tűnődött egy ízben. – Kivéve talán a németekkel szemben."[5] Elliott ki nem állta a papírmunkát, az ügymenetet vagy a szabályokat. Az ő hírvadász zsenije személyes kapcsolatokból, kockázatvállalásból, ösztönös megérzésből táplálkozott, valamint a hagyományos brit „lesz, ami lesz, majd csak elvergődünk valahogyból", ahogyan fogalmazott.[6] Elliott a bolondozásával, ódivatúságával és hóbortosságával sokak szemében kétbalkezes ficsúrnak tűnt. Hasznos álca volt.

Amikor Isztambulban élt, Elliott többé-kevésbé színpompás figurákból álló társaságot gyűjtött maga köré, ügynököket, besúgókat és tippadókat. Svájcban új barátokra talált, és fogadta a régieket. „A Svájcban élés örömei közé tartozott közvetlenül a háború utáni időszakban, hogy barátokat lehetett meghívni az ínséges Angliából, és feltáplálni őket."[7] A dufourstrassei vendégszobák egész sor brit és amerikai kémnek adtak átmeneti szállást, akik keresztül-kasul beutazták Európát. 1946-ban náluk időzött Richard Brooman-White, Elliott haverja, aki segített Philbynek bejutni a V osztályra, és nagyon közel járt ahhoz, hogy égő áldozattá váljon, amikor egy pincérnő Elliott kedvenc éttermében megkísérelte flambírozni az omlettet az asztalnál, de a forró serpenyőbe öntött konyak heves robbanást idézett elő, lángra lobbantotta egy vacsoravendég svéd nő haját, Elliott oltotta el három pohár fehér borral. Philby gondot fordított rá, hogy rendszeres európai útjai során megálljon Svájcban Elliott-tal tartandó munkás ünnepnapokra, amelyekbe beleértődött sok-sok pia, svájci konyha és kémpletyka. Másik gyakori látogatónak szá-

(Mary Evans Picture Library/Epic)

A tizennyolc éves Harold Adrian Russell „Kim" Philby: egy cambridge-i kriptokommunista

(Kenneth W. & Winston E. H. Jacob Collection)

Philby kb. nyolcéves korában

(Middle East Centre Archive, St. Antony's College, Oxford/Philby Collection)

St John Philby, hírneves arabszakértő, felfedező, író, bajkeverő és szigorú apa

(Fry & Geoffrey Elliott Collection/Leeds University Library)

Az ifjú Philby: „Az a fajta ember volt, akiért rajongtak az emberek"

(Mark Elliott)

Basil Fisher *(balra)* és Nicholas Elliott: szoros barátságuk tragikus véget ért, amikor Fishert lelőtték az angliai légi csatában

(Mark Elliot)

Az etoni diák Elliott, aki hatalomra született, és félénkségét viccek garmadája mögé rejtette

(Topfoto)

Claude Elliott, Nicholas apja, a híres hegymászó és etoni iskolaigazgató a fiatal II. Erzsébet királynőt kalauzolja körbe a tanintézeten

A cambridge-i kémek:

Donald Maclean,
a külügyisnek készülő
tehetséges nyelvész

(www.loftyimages.co.uk)

Anthony Blunt *(bal szélen)* cambridge-i barátaival: zseniális művészettörténész és szovjet kém

(Getty Images)

(Magángyűjtemény)

Guy Burgess: szellemes, hivalkodó, szuperértelmes, és csak a baj van vele

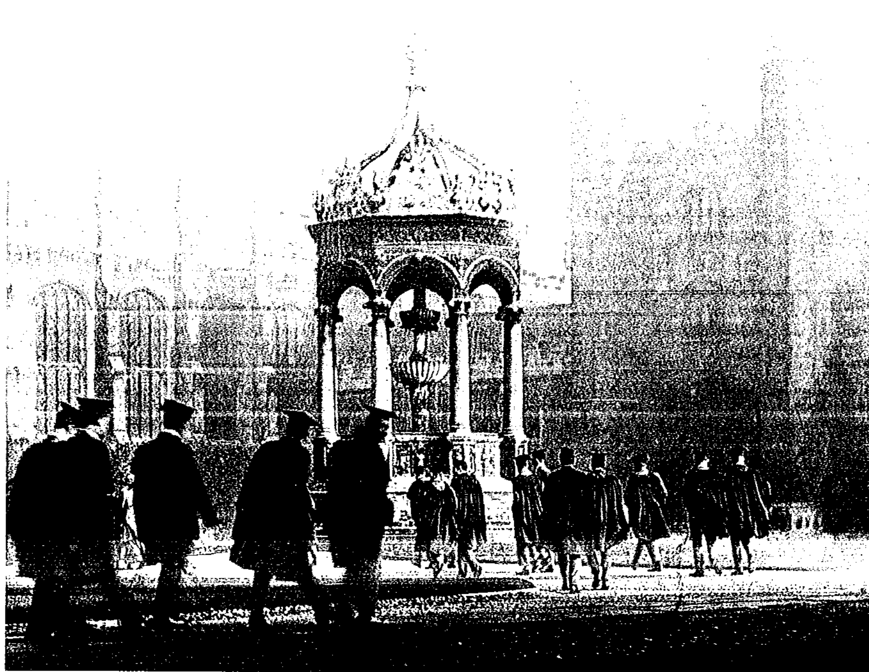
(Magángyűjtemény)

Alice „Litzi" Kohlman, Philby első szerelme és első felesége, a bécsi földalatti kommunista mozgalom aktivistája

(Harry Bauer, Bécs)

Edith Tudor-Hart osztrák fényképész, férje révén angol állampolgár, aki megszervezte Philby találkozóját a szovjet titkosszolgálattal

(Trinity College Library, Cambridge)

A cambridge-i Trinity College Nagyudvara: a kommunista forradalom valószínűtlen melegágya

(Getty Images)

Utcai zavargások törnek ki Bécsben 1933-ban, amikor a szélsőjobb kormány háborút indít a baloldal ellen

(Mark Elliott)

Nicholas Elliott, az MI6 újonca. „Kedélyes bajtársiasság uralkodott, leginkább egy klubra hasonlított"

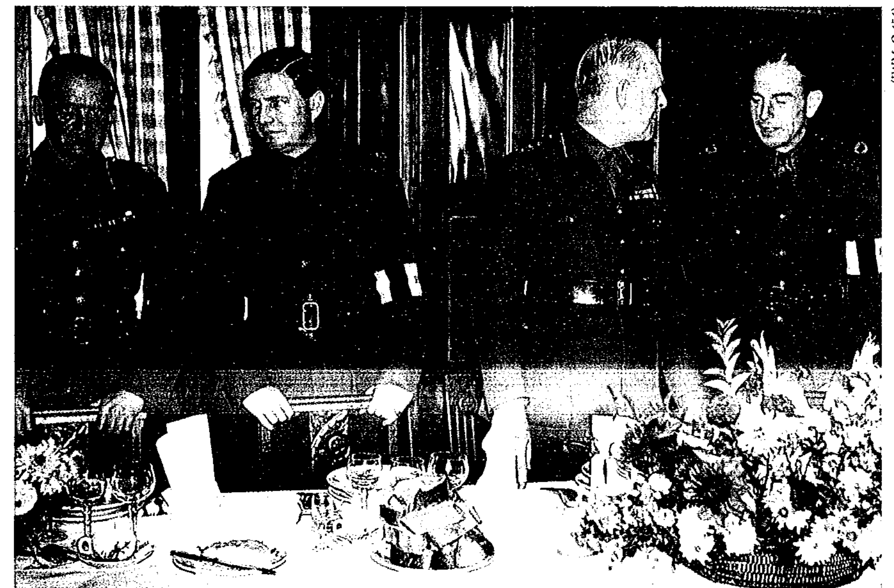
James Jesus Angleton hírszerzőtanoncként a háborús Londonban. Az idahói származású amerikai „angolabb volt az angoloknál", és a klub tiszteletbeli tagja

(Magángyűjtemény)

Philby *(balról a második)*, a *The Times* haditudósítója hivatalos ebéden Lord Gorttal *(Philby balján)*, az 1939-ben Franciaországba küldött brit expedíciós haderő parancsnokával

(IWM, O 454)

(Magángyűjtemény)

Arnold Deutsch, alias „Otto”, Philby karizmatikus beszervezője és tartótisztje

(Magángyűjtemény)

Theodore Maly, Philby NKVD-s kapcsolata. A sztálini tisztogatások idején kivégezték

(Magángyűjtemény)

Jurij Modin, a cambridge-i kémhálózat agyafúrt és találékony irányítója

(Magángyűjtemény)

Klop Ustinov, orosz születésű német újságíró, brit titkosügynök és Peter Ustinov színész apja

(Richard Pohle/The Times/The National Archives)

Alexander Foote, a Rote Kapelle szovjet kémhálózat brit születésű rádiósa

(Corbis)

Az álcázott Igor Gouzenko a sajtósokkal való találkozásra vár az 1945-ös dezertálását követően

(Magángyűjtemény)

Az egykori iskolaigazgató Dick White volt az MI5 kémelhárítási főnöke 1951-ben

(Magángyűjtemény)

Felix Cowgill, az MI6 St. Albansban állomásozó kémelhárító V osztályának a főnöke

(Magángyűjtemény)

Victor Rothschild, az MI5 szabotázselhárítási főnöke és Kim Philby barátja

(E. O. Hoppé/Corbis)

A „C.”: Sir Stewart Menzies, az MI6 háború alatti vezetője

(Bettmann/Corbis)

Guy Liddell MI5 kémelhárítási főnök és naplóíró

(Crown Copyright)

Valentine Vivian, más néven Vévé, az MI6 igazgatóhelyettese, aki jótállt Philbyért: „Ismerem a családját”

(John Smedley Ltd Archive)

Hester Harriet Marsden-Smedley, a *Sunsday Express* haditudósítója, aki egyengette Philby útját az MI6-be

(Times Life Pictures/Getty Images)

Sarah Algeria Marjorie Maxse, a Konzervatív Párt szervezeti igazgatója és Philby beszervezője az MI6-be. Philby „módfelett szimpatikusnak" találta

(Mark Elliott)

Elizabeth Holberton, Nicholas Elliott MI6-es titkárnője, bizalmasa és végül a felesége

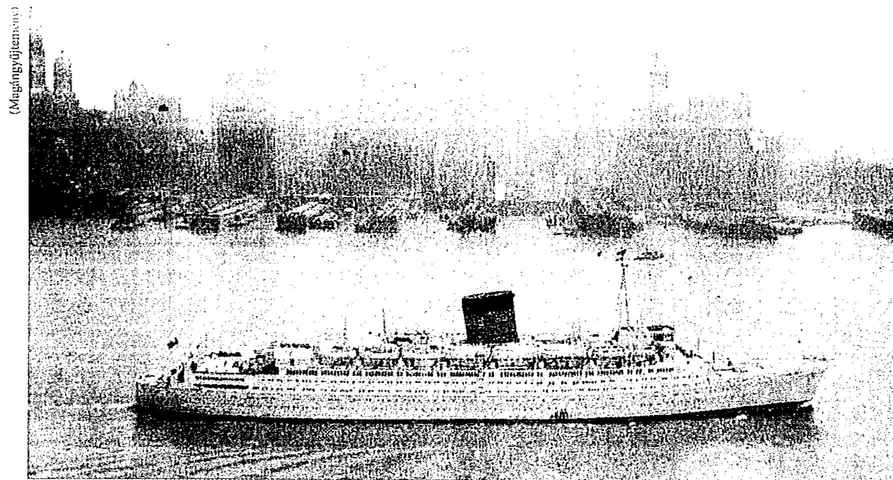
(Mark Elliott)

Elliotték az esküvőjük napján a Park Hotel előtt, Isztambul, 1943. április 10.

(Magángyűjtemény)

Erich és Elisabeth Vermehren. A német titkosszolgálatot válságba taszította Vermehrenék dezertálása, amit Elliott szervezett meg

(Magángyűjtemény)

(Getty Images)

(Fent) A Cunard cég Zöld Istennőnek becézett *Caronia* luxus-óceánjárója, amelyen Philby New Yorkba hajózott. *(Balra)* Kim Philbyt 1949 szeptemberében nevezték ki az MI6 washingtoni referatúravezetőjének. „Philby nagy sármőr volt. Már amikor ideérkezett, igen nagy tekintélye volt, mondta egy CIA-s kollégája.

Guy Burgess, Philby gondokat okozó befogadottja: sűrűn részeg, enyhén büdös és mindig roppant szórakoztató

(Getty Images)

James Angleton, költő, orchidearajongó, CIA-főnök és Amerika legnagyobb kémvadásza

Bill Harvey CIA-s kémelhárító, egykori FBI-ügynök és Philby legveszedelmesebb ellenfele az Egyesült Államokban

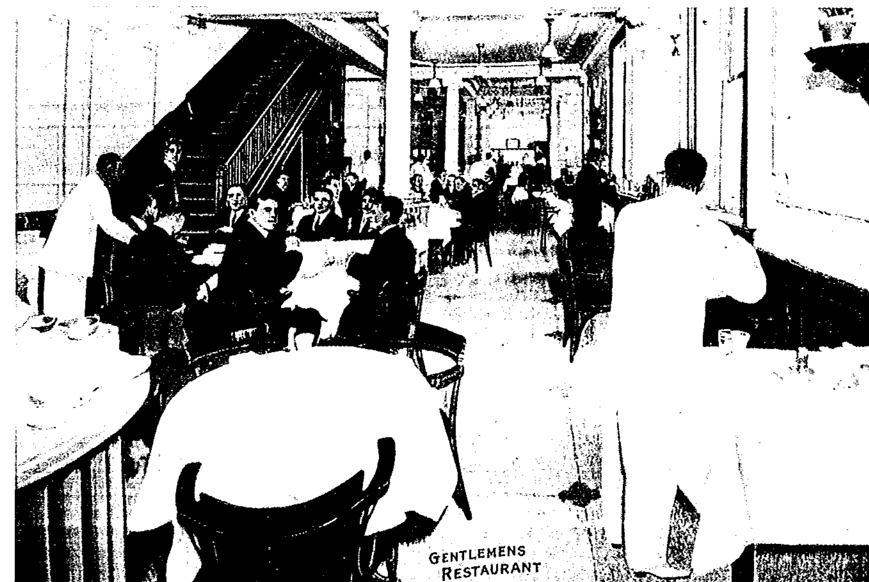

(Garston Wallace Driver)

(Magángyűjtemény)

A Harvey Osztrigaszalon, a puccos washingtoni étterem, ahol Philby és Angleton együtt szokott ebédelni: „Philby könyörtelenül kiszedett belőle minden információt."

(Magángyűjtemény)

(Getty Images)

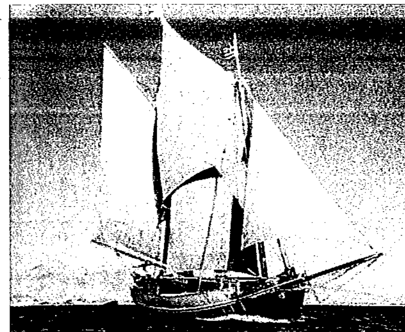
Enver Hodzsa, Albánia keményvonalas kommunista vezetője

(Xan Smiley)

David de Crespigny Smiley, a virtuskodásairól híres arisztokrata brit katonatiszt, itt éppen jemeni fegyveres ellenállókkal

(Xan Smiley)

A *Stormie Seas*, a sétavitorlásnak álcázott 43 tonnás szkúner, amely egy kisebbfajta háború elindítására elegendő hadianyagot szállított

(Xan Smiley)

Útban az albán partok felé a hidegháború egyik legkatasztrofálisabb titkos akciója, a Borsos művelet megkezdésére

(Xan Smiley)

Bevetésre készen a „manók”: a képen látható négy férfi közül három néhány órán belül meghalt, miután partra tették őket a Karaburun-félszigeten

(Topfoto)

W A N T E D

Donald D. Maclean

Date of birth: 25 May 1913

Home: Beacon Shaw Tatsfield, Kent, England

PP Nr. Br. C 36575, Issued in Home, 20 July 1949

Discription:

6'3", normal built, short hair, brushed back, ... on left side, slight stoop, thin tight lips, ... thin legs, slpopy dressed, chain smoker, heavy drinker.

W A N T E D

Guy Francis De Money Burgess

Date of birth: 6 April 1911

Home: Unknown

PP.Nr. 1?74?9?, Issued in London, 20 July 1950

Discription:

5'9", slender built, dark complexions, dark curly hair, tinged with grey, chubby face, clean shaven, slightly Pidgeon toed.

Call in case apprehended:
Vohenstrauss 112
Munich Civ. 481686
Munich Military 7401
Herford 2297
Herford 2172

"Maybe using forged pass-ports"

A Donald Maclean és Guy Burgess körözését elrendelő hirdetmény, miután 1951 májusában mindketten elszököttek Nagy-Britanniából

(Topfoto)

Guy Burgess Moszkvában skiccelt két jellegzetesen tiszteletlen gúnyrajza: a vállrándító Lenin és a magát teljesen humánusnak tartó Sztálin

mított Peter Lunn, Elliott egyik „legrégibb és legközelebbi barátja" Etonból.[8] A csenevész, kék szemű és erősen selypítő Lunn 1939-ben lépett be az MI6-be, ugyanakkor, mint Elliott, de mindent összevetve a kémkedésnél jobban szerette a síelést. A Lunnok jelentették a „brit síarisztokráciát": Peter nagyapja, az egykori misszionárius egész életét a síelés örömeinek a hirdetésével töltötte, és megalapította azt a síutakat szervező társaságot, amely még ma is viseli a nevét; az apja sikeresen kampányolt azért, hogy a sílesiklást olimpiai sportágnak tekintsék; Peter maga pedig a brit sícsapat kapitánya volt az 1936-os téli olimpián.[9] Lunn tanította meg Elliottot síelni, aki a lelkesedés és a vakmerőség jellegzetes kombinációjával rákapott a téli sportra. Ahol az apja szép lassan mászta a hegyeket, Elliott felfedezte a mámort, amit a róluk való lehető leggyorsabb lesiklás jelentett. A hétvégéi többségét Wengen vagy St. Moritz lejtőin verte el. Elliott berni élete csak még élvezetesebb lett régi hágai barátja és tanítója, Klop Ustinov megérkeztével. Miután sikeresen kimentette a kém Wolfgang zu Putlitzot a Gestapo karmaiból, az angol nyelvet arisztokrata akcentussal beszélő félzsidó-féletióp orosz lenyűgöző hadimunkát végzett a brit hírszerzésnek, legújabban pedig Németországban, ahol brit ezredesi egyenruhában „a legalkalmasabb személynek bizonyult a náci gyanúsítottak kihallgatására".[10] 1946-ban Bernbe küldték Ustinovot, hogy Elliott-tal közösen „kíséreljék meg összerakni, hogyan néz ki a háború utáni szovjet hírszerző hálózat Európában".[11] Elliott örült a viszontlátásnak ezzel a gömbölyded, kedélyes emberrel, akinek a szeme állandóan vidáman csillogott a monoklija mögött. Klop úgy vélekedett, hogy az élet „felszínes létezés";[12] ez a beállítottság tökéletesen fuzionált Elliott léhaságával és veszély iránti vonzalmával. Az Elliott–Ustinov párosítás rendkívül hatékonynak bizonyult, bár meglehetősen hizlalónak: Klop, a kitűnő szakács hajlamos volt váratlanul felbukkanni némi vesepecsenyével, *rognons de veau à la liégoise*-zal egy bőr kalapdobozban.

Elliott és Ustinov először a háború alatti svájci szovjet kémrendszer maradványaira összpontosított, jelesül a Rote Kapelle fedőnevű

hálózatra, amely a pályája csúcsán 117 ügynök felett rendelkezett, akik közül 48 Németországban működött, és osztályon felüli híranyagot szállított. A hálózat egyik legjelentősebb tagja brit volt, egy fiatal kommunista, Alexander Foote. A Derby megyében született Foote a Királyi Légierőben szolgált, ahonnan megszökött, hogy csatlakozzon a nemzetközi brigádok brit zászlóaljához a spanyol polgárháborúban. Kevéssel a második világháború előtt beszervezte a szovjet katonai hírszerzés, és Svájcba küldték rádiósnak az alakuló Rote Kapelléhoz. 1945 januárjában Foote Moszkvába ment, meggyőzte kihallgatóit maradéktalan hűségéről, és a háború utáni Berlinben foglalkoztatták tovább „Grantov őrnagy" fedőnéven. 1947 júliusában átállt a britekhez. Foote részletes képet adott a szovjet hírszerzési módszerekről, „egyedülálló lehetőséget kínált egy szovjet hálózat eljárásmódjának tanulmányozására", amiből Elliott és Ustinov meg tudta rajzolni a „hidegháború alatti kommunista tevékenység modelljét". Foote beszámoltatása feltárt néhány fölöttébb zavaró elemet, legfőképpen azt, hogy Moszkvának sok régóta és mélyen betagozódott kémje van Nagy-Britanniában, akik közül néhányat még jóval a háború előtt szerveztek be. Elliott és Ustinov arra jutott, hogy ezeknek a kémeknek a többsége „élethossziglani kommunista aktivista" lehet, de nem szükségszerűen áll nyílt kapcsolatban a párttal.[13]

*

James Angleton rá kellett hogy jöjjön, hogy a szovjet kémkedés elleni harc feladata „nem is annyira ideológia, mint inkább életmód".[14] A háború utolsó és a béke első éveiben Angleton ügynökei elárasztották Olaszország minden szegletét, a közigazgatást, a fegyveres erőket, a titkosszolgálatokat és a politikai pártokat, köztük a szovjet támogatású Olasz Kommunista Pártot. Elliotthoz hasonlóan Angleton is magán hordozta a magas fokú hóbortosság jegyeit: ügynökeinek növénytani neveket adott, olyasmiket, mint Füge, Rózsa vagy Paradicsom, és felhajtott nyakú szőrmeköpenyben pompázott, amiben úgy nézett ki, „mint egy harmincas évekbeli kémet alakító brit színész".[15]

A munkatársai a háta mögött Kadávernek, „Hullának" nevezték,[16] és nem győztek csodálkozni fura dolgain. „Az a pasas tisztára másik világban élt", fogalmazott az egyikük.[17] De profi volt. 1946-ra sikerrel beépült nem kevesebb, mint hét külföldi titkosszolgálatba, és több mint ötven aktív informátort mozgatott – a legtöbbjük módfelett agyafúrt volt, némelyikük kimagaslóan az. A legkáprázatosabbak és a legkevésbé megbízhatóak közé tartozott Maria Pignatelli hercegnő, egy olasz márki özvegye Mussolini köreiből, aki felajánlotta az OSS-nek, hogy értesülésekkel szolgál az olasz fasizmus utórezgéseiről. Angleton azonban felfedezte, hogy korábban kapcsolatot tartott fenn a német hírszerzéssel. Sose tudhatta, hányadán áll kémnőjével, akit minden kedvességet mellőzve „Sertés Hercegnőként" tartott számon. Még nála is kétesebb alak volt Virgilio Scattolini, egy testes olasz újságíró, aki népszerű félpornográf regényeket gyártott, és egyiknek azt a nem túl csábító címet adta, hogy *Amazonok a klozettban*. Ez a mellékfoglalkozás nem akadályozta meg abban, hogy állást kapjon a vatikáni napilapnál. 1944-ben felajánlotta az OSS-nek Rómában, hogy vatikáni diplomáciai iratokat és sürgönyváltásokat ad át, köztük jelentések másolatait a tokiói pápai nunciustól, aki közvetlen kapcsolatban állt vezető japán tisztségviselőkkel. Angleton fejedelmi tiszteletdíjat, havi 500 dollárt fizetett Scattolininek. Jelentéseit egyenesen Rooseveltnek továbbították, és annyira titkosnak minősítették őket, hogy csak az elnök vagy a külügyminiszter engedélyezhette a betekintést a tartalmukba. Angletonnak azonban kezdtek kétségei támadni, miután kiderült, hogy Scattolini hasonló anyagokkal házal más hírszerző szervezeteknél, köztük az MI6-nél. A fogcsikorgatás ideje akkor jött el, amikor Scattolini jelentést tett egy, a Szentszékhez delegált japán és amerikai küldött közti beszélgetésről, amelyről az amerikai külügyminisztérium megállapította, hogy meg se történt. Scattolini koholta, és ezt a gyakorlatát még azután is folytatta, hogy Angleton kirúgta. 1948-ban börtönbe került, amiért hamisítványaiból két teljes kötetet tákolt össze *A vatikáni diplomácia titkos iratai* címmel.[18]

A Scattolini-történet roppant kínos volt, az első szégyenfolt Angleton karrierjén. Természetes hajlama a beteges gyanakvásra csak még jobban rögzült. Angliai tapasztalata, amikor tanúja lehetett a németek elleni sikeres „Dupla Csavar" műveletnek, megtaníttatta Angletonnal, hogy „milyen kiszolgáltatott a rejtett beépüléssel szemben még a legbiztonságosabbnak hitt kémelhárító szervezet is".[19] Erre visszagondolva eltűnődött, hogy Scattolini vajon nem volt-e szovjet kettős ügynök, akit arra alkalmaztak, hogy kártékony hamis információkat csepegtessen. A Sertés Hercegnő- és Virgilio Scattolini-féle kémek kétszínűsége láthatólag felfokozta Angletonban a bizalmatlanságot mindenki iránt néhány szívbéli barátot kívül. Egyre inkább rögeszméjévé váltak a kettős ügynökök és „a kémelhárítást űzők előtt nyitva álló szövevényes lehetőségek".[20] Angleton berni látogatásai során Elliott megfigyelte amerikai barátja mélyülő bizalmatlanságát, a titkos dossziék kényszeres gyűjtögetését, a titkolózáshoz való vakbuzgó ragaszkodást. Angleton „négykézláb csúszva-mászva" mindennap átkutatta poloskák után római irodáját, abban a hitben, hogy a szovjetek megpróbálják lehallgatni, ahogy ő is lehallgatta a beszélgetéseiket.[21] „Igazi nagy szenvedélye a KGB átverésből, beépülésből és mindenre kiterjedő fondorkodásból szőtt hálójának a kibogozása volt – írta Elliott. – Mindennél jobban szerette a titkolózást, tán még a titkolózás kedvéért való titkolózást is."[22]

Angleton igazán bensőséges viszonyba csakis más kémekkel került, és később utalt rá, ahogy barátság, titoktartás és hivatásbeli bajtársiasság összeolvadni látszott a római évei alatt. „Kurva jó barátok voltunk – nyilatkozta később. – Érzésem szerint ezen az egyetlen módon tudsz üzemben tartani egy titkosszolgálatot."[23] A világ számos táján rivalizálás folyt az amerikai és brit szervezetek közt, de Angleton és Elliott kevés dolgot titkolt el egymástól, és még kevesebbet Kim Philbytől.

Philby egyik római látogatása alatt Angleton beszámolt neki egyik legpompásabb eredményéről: lehallgatókészüléket telepített Palmiro Togliatti, az Olasz Kommunista Párt veterán vezetője irodájába.

Togliatti a Szovjetunióban élte át a háborút, rádióüzenetekben buzdította az olasz kommunistákat a fasisztákkal való szembeszállásra, majd Mussolini bukása után hazatért Olaszországba, hogy szerepet vállaljon a nemzeti demokratikus egységkormányban. Togliattit a Moszkvával való kapcsolatai mélységesen gyanússág tették az amerikaiak szemében, és Angleton eldicsekedett vele, hogy a kommunista vezér irodájában minden elhangzott szót magnóra vesz. Néhány hét múlva Borisz Krötenschield táviratot küldött Moszkva Központnak: „Stanley jelentette, hogy az OSS olaszországi kémelhárító szekciója mikrofont helyezett el abban az épületben, ahol Togliatti dolgozik, melynek köszönhetően le tudnak hallgatni minden, abban az épületben folyó beszélgetést."[24]

1946 őszén Philby bejelentette, hogy feleségül veszi Aileen Furse-t – a hír Elliottot és Angletont egyaránt mellbe vágta, mert azt hitték, hogy már házasok. Philby mindeddig nem volt hajlandó elvenni Aileent minden könyörgése ellenére, annál az egyszerű oknál fogva, hogy már nős volt, egy külföldi kommunista férje. De ahogy emelkedett egyre feljebb az MI6 ranglétráján, Philby úgy döntött, hogy a csontvázakkal tömött szekrényéből ezt az egyet ki kéne pakolni. Felkereste Valentine Viviant, azt az embert, aki oly magától értetődően nyúlt a hóna alá, amikor a titkosszolgálatba kéredzkedett be, és elmagyarázta, hogy meggondolatlan ifjúkorában elvett egy baloldali osztrák nőt, akitől most válni kíván, hogy törvényes feleségévé tehesse Aileent. Úgy tűnik, a bejelentés egy pillanatra sem gondolkoztatta el Vévét.

Philby megkereste a most Párizsban élő Litzit, elrendezte, hogy közös megegyezéssel, békében elváljanak, és egy héttel később, szeptember 25-én polgári esküvőn elvette Aileent a chelsea-i anyakönyvi hivatalban. A svájci ügyeivel elfoglalt Elliott nem lehetett jelen, de küldött egy kocsikerék méretű virágcsokrot és egy láda pezsgőt. A házassági tanú Tommy Harris, az MI5 kettős ügynökös tartótisztje, illetve Flora Solomon, Philby barátnője és Aileen korábbi munkaadója volt, aki összeismertette őket 1939-ben. A násznép ez-

után felkereste a Philby család Carlyle Square-i otthonát egy meszsze az éjszakába nyúló ivászatra. Sok MI6-es barát és munkatárs felbukkant és ivott a megkésett frigyre, amely illett Philby kissé bohém képéhez. Egy vezető MI6-es kolléga, Jack Easton, akiből később majd igazgatóhelyettes lesz, elnézte Kimet, milyen feltűnően büszke gyarapodó családjára, és így morfondírozott: „Micsoda egy bájos fickó ez a Kim!"[25] Flora Solomont már-már tulajdonosi büszkeséggel töltötte el az ifjú pár „hepiendje": „Kim, a boldog és odaadó apa épp sikeres karriert épített a Külügyminisztériumban, és Aileen megállapodottnak és elégedettnek látszott." Ami Philby korai kommunizmusát illeti, Solomon azon tűnődött, hogy „az már láthatólag a ködös, bohó múlté".[26]

Philby semmit nem mondott Aileennak MI6-es munkájáról, a szovjet hírszerzésnek végzett tevékenységéről meg pláne. Az aszszony csak annyit tudott, hogy férje a Külügyminisztériumban dolgozik. De ő is rejtegetett valamit. Philby nem tudott róla, hogy évekig szenvedett egy később Münchhausen-szindrómának nevezett elmebajban, amely sorozatos önmagában kárt okozásban és piromániás kísérletekben nyilvánul meg azzal a célzattal, hogy sajnálatot és figyelmet keltsen. Tizenévesként felnyitotta vakbélsebét, és elfertőzte saját vizeletével, amivel rendkívüli módon meghosszabbította gyógyulását. „Gesztusai suták voltak, társaságban nem találta fel magát",[27] elmeállapota egyre romlott, és a „balesetek" és megbetegedések megszaporodtak. Aileen nyavalyái talán a kétely első csíráit jelentették; meglehet, már tűnődni kezdett azon, hogy a férje vajon valóban olyan elbűvölő, papucskodó, közkedvelt, egyenes hivatalnokember-e, amilyennek látszik. Rendszeresen eltűnt bejelentés vagy magyarázat nélkül, néha teljes huszonnégy órára, és másnaposan és hallgatagon tért vissza. Aileen hagyományos családból jött, a cserkészlányok, gyarmati hivatalnokok, házastársi fogadalmak és egyszerű hazafiság világából. Flora Solomon megállapítása szerint „képtelen volt a hűtlenségre mind személyes, mind politikai értelemben",[28] de Aileen nem lett volna hús-vér ember, ha nem kezdett volna gyanakodni, hogy a férjének talán van valakije. Ha voltak is kételyei, nem mondta senkinek. Mrs. Philby, az egykori Marks & Spencer áruházi detektív is jól tudott titkot tartani.

Karrierje szempontjából Philby helyes döntést hozott a családi ügyei rendezését illetően, ha az MI6 vezetői posztjára vágyott. Elliott hasonló ambíciókat dédelgetett. De miközben Elliott már dolgozott eleget terepen Isztambulban és Bernben, Philby titkosszolgálati pályafutása eddig javarészt íróasztal mögött zajlott. 1946 végén Menzies közölte Philbyvel, hogy „teljes körű tapasztalatot" kell szereznie,[29] úgyhogy Elliott nyomdokába lépve Törökországba megy MI6-referatúravezetőnek. A IX-es osztályt az a veterán hírszerző Sir Douglas Roberts veszi át, akinek a repüléstől való iszonya lehetőséget adott Philbynek, hogy úrrá legyen a Volkov-ügyön. Az MI5-vezér Guy Liddell „mélységes sajnálattal" értesült róla, hogy Philby elhagyja Londont, és kételkedett benne, hogy az utódja beválik.[30] De Philby örült a váltásnak. Isztambul számított „a Szovjetunió és a balkáni és közép-európai szocialista országok elleni hírszerző munka legfőbb déli bázisának",[31] és az új kinevezés megint csak annak volt a jele, hogy felfelé ível a pályája. „Kim bődületes búcsúpartit rendezett – jegyezte fel naplójába Guy Liddell –, elsősorban a mi irodánk [MI5], az SIS és az amerikaiak képviseltették magukat. Törökországba megy."[32]

Útközben Philby megállt Svájcban meglátogatni Elliottot, aki részletesen eligazította, mire számítson Isztambulban, és megosztotta vele kapcsolati listáját. 1947-ben Isztambul, ha lehet, még fontosabb kémközpont volt, mint a háború alatt. A kelet–nyugat robbanással fenyegető szembenállásával párhuzamosan a feszültség egyre nőtt Törökország és a Szovjetunió között; a nyugati hírszerzés Törökországból igyekezett kémeket és felkelőket beszivárogtatni a Szovjetunióba, és vice versa. Mielőtt elutazott Londonból, Philbynek megmondták, hogy ha lehetőség adódik, kémnyelven szólva nyugodtan „villantózzon", vagyis játssza el a kettős ügynöknek beszervezhető ügynököt. Philby „engedélyt kapott, hogy belemenjen egy teljes körű kettős ügynöki játszmába az oroszokkal".[33] Ebben pótlólagos véde-

lem rejlett: Philbynek kőkemény magyarázata volt arra az esetre, ha felfedeznék, hogy kapcsolatban áll a szovjetekkel.

Philby ugyanazon a repülőtéren szállt le, ahonnan két évvel korábban a szerencsétlen és eszméletlen Konsztantyin Volkovot vitték a halálba. Philby villát bérelt Beylerbeyiben, a Boszporusz partján, elhelyezte növekvő családját, és aztán Elliott útmutatásaival felfegyverkezve könnyűszerrel belemerült az isztambuli kémforgatagba. Még a meglátása szerint „határtalan varázsú és döbbenetes erejű belorusz",[34] Elliott násznagya, Roman Szudakov szolgálatait is megörökölte. A török hatóságok, persze ha kellően megvesztegették őket, továbbra is „meglehetősen szabad folyást engedtek a kémkedésnek, feltéve ha az nem Törökország ellen folyt".[35] Az elkövetkező két évben Philby és öt beosztottja kapcsolatot ápolt a török titkosszolgálattal, száműzöttekkel barátkozott, dezertőröket segített, összehangolta a brit ügynöki tevékenységet, és terepfelmérést végzett a szovjet–török határon, amely lehetséges inváziós célpontnak számított háború esetén. De elsőbbséget élvezett az, hogy megkíséreljenek ügynököket szivárogtatni a Szovjetunió területére, a Kaukázusba, Ukrajnába, a Krím félszigetre, Grúziába, Örményországba és Azerbajdzsánba. Az MI6 úgy vélte, hogy Szovjet Örményország és Szovjet Grúzia különösen alkalmas terep a felforgatásra. Grúz és örmény emigránsok százai menekültek el a kommunizmus elől, hogy letelepedjenek Bejrútban, Párizsban és más nyugati városokban; ha megfelelő jelölteket sikerül találni, kiképezni és aztán átjuttatni a határon, ezek a felkelők egy ellenforradalmi sejt magját alkothatnák, amely „belekezdhetne a kémhálózat szövésébe",[36] zendülést szíthatna a kommunista kormány ellen, helyi szövetségeseket toborozhatna, és végül visszafordítaná a vörös áradatot. Legalábbis ez volt az elképzelés. Az ilyen beszivárogtatások majd még jobban megmozgatják az MI6 és a CIA fantáziáját az elkövetkező években, amikor a „visszafordítás" politikája titkosszolgálati vaskalapossággá vált. Philby szovjet megbízásból „erélyes híve" volt ennek a politikának.[37] Izgalmasnak találta új feladatát. Moszkva is.

Philby nem vett fel közvetlen kapcsolatot a szovjet hírszerzéssel Isztambulban. Ehelyett ha valamilyen értesülést sikerült felszednie, azt elküldte az immár a Külügyminisztériumban dolgozó Guy Burgessnek, aki továbbította a szovjeteknek. Philby az egyik kezével beszivárogtatási műveleteket szőtt, a másikkal pedig felfejtette őket. Moszkva pontosan tudta, mitévő legyen Philby értesüléseivel: „Előre tudtunk minden műveletről, amelyet légből, földről vagy tengerről indítottak, még a hegyvidéki és megközelíthetetlen térségekben is."[38]

Angleton is mozgásban volt, és ő is felfelé. 1947 szeptemberében hivatalosan megalakult a Központi Hírszerző Ügynökség, a CIA. Három hónapra rá, három, Rómában töltött év után Angleton visszatért Washingtonba, hogy új szerepkört kapjon a Különleges Műveletek Hivatalában: az ő asztala lett a kémkedés és a kémelhárítás. Újra egymásra találhatták béketűrő feleségével és fiatal fiukkal, egy virginiai külvárosban rendezték be otthonukat, és Angleton szilveszterkor hivatalosan benyújtotta felvételi kérelmét a CIA-be, abba a hírszerző szervezetbe, amelyet szolgálni, formálni és uralni fog csaknem három évtizeden át.

Az alakulóban lévő CIA-ben a Különleges Műveletek Hivatala volt az információgyűjtő részleg, és Angleton ebből fogja kifaragni a saját birodalmát. Éjt nappallá téve dolgozott, tébolyult eltökéltséggel hajszolta magát, kollégáit és titkárnőit. Egy kis irodában kezdett egyetlen titkárnővel. Egy éven belül előléptették, elnyerte a „kiváló" minősítést, fizetésemelést és sokkal nagyobb irodát kapott jutalmul. Két évvel később hat titkárnőt és beosztottat foglalkoztatott, és a brit módszernek megfelelően hatalmas irattárat halmozott fel dossziékból, amiből kikerekedett „az a technika, amellyel a CIA megszervezte a titkos háborút a Szovjetunió ellen".[39] Ahogy a háború kibővült, úgy bővült vele Angleton hatalma is. „A munkája teljesen felemésztette. Nem jutott hely semmi másnak", nyilatkozta a titkárnője.[40] Hétvégéken horgászott, rendszerint egyedül, vagy az orchideáit gondozta. Meglepő módon Cicely nemcsak elnézte furcsaságait, hanem miattuk szerette. „Újra felfedeztük egymást", idézte fel.[41] Minden különc-

sége ellenére volt valami mélyen romantikus ebben a beesett képű, félmexikói, nagy piás költő-kémben, aki úgy óvta magánéletbeli titkait, mint a legritkább virágokat.

Amennyire szilárdabb alapokra került most Angleton házassága, annyira kezdett szétesni Philbyé, hiába látszott tartósnak kifelé. Aileen Philby biztosra vette, hogy a férjének viszonya van a titkárnőjével, Edith Whitfielddel, aki fiatal volt, csinos, ráadásul barátnője Guy Burgessnek, akit Aileen szívből utált. Amikor még Londonban voltak, Philby olykor egész éjszakákra eltűnt bejelentés vagy magyarázat nélkül. A belföldi útjaira Edith mindig elkísérte. Aileent a depresszió egyre mélyebb bugyrába taszította ez a gyanú, amely szinte biztosan jogos volt. Ágynak esett. Titokban vizelettel injekciózta magát, amitől kelések jelentek meg a testén. Az állapota annyira megromlott, hogy tíz hónap isztambuli tartózkodás után kórházba kellett vinni. Ahol aztán súlyosan megégett, amikor rejtélyes módon tűz keletkezett a szobájában.

Aileen visszakerült Beylerbeyibe, és szemlátomást felépülőben volt, amikor egy este a hazaérkező Philby széles vigyorral bejelentette:

– Kint ül a dzsipemben a brit külügyminisztérium egyik legzüllöttebb alkalmazottja![42]

Guy Burgess érkezett, hogy bejelentés nélkül náluk töltse a szabadságát. Csaknem egy hónapig maradt. A két régi haver és kémkolléga Edith Whitfield társaságában irgalmatlanul végigdorbézolta a várost. A Moda Jachtklubban egyetlen éjszaka benyakaltak ötvenkét konyakot. Az estét Burgess *Az asszony ingatag* Verdi-ária dallamára költött csasztuska elbömbölésével koronázta meg:

Fiúcskák olcsók ma,
Olcsóbbak, mint tegnap,
Áruk fél korona,
Állva vagy guggolva

A tivornyákból kirekesztett, gyanakvástól mardosott Aileent annyira felzaklatta, hogy el kell tűrnie a házában ezt a korhely semmirekellőt, akihez a férje szemlátomást mélységesen kötődött, hogy a teljes idegösszeomlás szélére került.

Nem úgy tűnt, hogy különösebben aggasztaná Philbyt a küszöbönálló krízis, vagy hogy egyáltalán tisztában lenne vele. Megmaradt ugyanannak az elbűvölő, vidám alaknak, aki épp csak annyira csibész, hogy a diplomatatársadalom karótnyeltebb tagjai felvonják a szemöldöküket, de korántsem annyira feslett, hogy ártson vele a titkosszolgálati karrierjének. Az MI6 szemében „egyszerre volt tevékeny és megbízható".[43] Ráadásul fontos munkát végzett, a vörösök térfelére tolta át a harcot, még ha a Szovjetunióba való betagozódási erőfeszítései korántsem vezettek eredményre.

Valószínűleg Elliott szervezte meg azt a találkozót Svájcban, amelyen több grúz és örmény emigránscsoport képviseletében egy török szóbeli ígéretet csikart ki az MI6-ből, hogy a szervezet „kész támogatni őket kiképzéssel és anyagiakkal",[44] ha az emigránsok rátermett ellenforradalmárokat tudnak hozni. Csakhogy bajosnak bizonyult megfelelő embereket keríteni lázadás szítására a vasfüggöny mögött: sokan már külföldön születtek vagy olyan rég száműzetésben éltek, hogy alig ismerték hazájukat, míg mások megfertőződtek a nácizmussal, amikor a háború alatt közös erőfeszítéssel igyekeztek megingatni a szovjet birodalmat. Philby eredetileg úgy képzelte, hogy egyszerre fél tucat csoportot küld át több hétre Szovjet Grúziába és Szovjet Örményországba, mindegyikben öt-hat „felforgatóval". Végül a párizsi emigráns grúz közösségben mindössze kettő jelölt került kiválasztásra: húsz év körüli, „tetterős legények",[45] akik készen álltak vállalni ezt a küldetést sose látott hazájukban. Az egyiket Ruhadzénak hívták; a társa neve elsikkadt.

A két fiatalembert hat héten keresztül képezték ki Londonban, és aztán Isztambulba küldték őket, hogy találkozzanak Philbyvel. A „Hegymászó" fedőnevű művelet amolyan „portyázó" gyakorlat volt, szondázó behatolás annak felmérésére, milyen esélyei vannak

egy felkelés szításának Grúziában: a két ügynöknek kapcsolatokat kellett kiépítenie potenciális kommunistaellenes lázadókkal, és aztán visszasurranni a határon Törökországba. A két fiatalembert Philby „felkészültnek és értelmesnek" találta, magabiztosnak, hogy az általuk mért csapás felszabadítja Grúziát a szovjet elnyomás alól. Az egyikük azonban talán felismerte, hogy a biztos halál vár rá, ha elkapják őket, mert „érezhetően visszafogott" volt. A csapat a kelet-törökországi Erzurumba utazott, ahol Philby nagy hűhóval eligazította a két ügynököt, ellátta őket fegyverrel, rádiókészülékkel és egy zacskó aranypénzzel. „Létfontosságú volt, hogy olyan színben tűnjek fel, mint aki mindent megtesz a művelet sikeréért", írta később.[46] De természetesen pontosan az ellenkezőjéért tett meg mindent. A behatolás helyszínének Posofot, Törökország legészakkeletibb csücskét választotta. Itt a vaksötét éjszakában a grúziai határ egy félreeső szakaszára vitték a párost, és belopóztatták őket szovjet területre.

Perceken belül fegyverropogástól volt hangos a grúziai oldal. Az egyik felforgatót az első sortűz leterítette. A másikat, Rukhadzét megpillantották a félhomályban, ahogy „a ritkás erdőben futólépésben távolodik a török határtól".[47] Nem jutott messze, és hamarosan a szovjet titkosszolgálat kezébe került. Kétséges, hogy a kínzói túl sokat kiszedhettek volna belőle, mielőtt meghalt; nem nagyon volt mit mondania. Évek múlva Philby beszélgetett a grúz KGB főnökével, és szóba került a két felforgató sorsa: „Nem voltak rossz srácok. Egyáltalán nem – állapította meg. – Pontosan tudtam, hogy elkapják őket, és tragikus véget érnek. Viszont ez volt az egyetlen módja annak, hogy a jövőbeli műveletek tervére keresztet vessenek."[48] Ez a rosszul kitervelt, rosszul kivitelezett művelet talán mindenképp kudarcot vallott volna, de Philby akkor se ölhette volna meg őket biztosabban, ha saját kezűleg végez velük. Haláluk nem zavarta, sem akkor, sem később. Ha létezett sötét folt boldogsághorizontján, akkor az a felesége egyre kiszámíthatatlanabb viselkedése volt.

*

1949 márciusában egy este Aileen Philbyt az országút mellett találták fekve, tátongó sebbel a fején. Amikor magához tért, elmondta, hogy séta közben egy rosszindulatú török férfi támadt rá, és kővel fejbe vágta. Számos lehetséges elkövetőt kerítettek elő és vittek a kórházi ágyához „bilincsben",[49] de Aileen nem tudta biztosan azonosítani támadóját. A török rendőrök értetlenül álltak; az orvosok nemkülönben, amikor vérmérgezés következett be. Aileen most nagyon rosszul volt. Ebben a válságos pillanatban Philby a régi barátjához fordult.

Philby megkereste Nicholas Elliottot Bernben, és elmondta neki, hogy úgy néz ki, Aileen „valami titokzatos nyavalyába fog belehalni".[50] Nem tud-e keríteni egy svájci orvost, aki kideríthetné, mi a baja? Elliott aktivizálta magát. Miután minden követ megmozgatott, közölte Philbyvel, hogy megtalálta a megfelelő embert: egy elismert svájci orvosprofesszor Aileen tüneteit hallva kijelentette, hogy szerinte meg tudja gyógyítani. Philbyék azonnal elrepültek Genfbe, majd mentőautóval továbbutaztak Bernbe: Aileent elhelyezték egy kényelmes klinikán, Philby pedig beköltözött Elliottékhoz. Mindössze napokkal a megérkezése után Aileen megpróbálta felgyújtani a szobáját, és aztán összevagdosta a karját borotvapengével. A svájci orvos hamar megállapította, hogy Aileen eredeti sérülését önkezével okozta, azután önkezével fertőzte el. Az országút menti támadás történetét csak kitalálta. Aileen londoni orvosa, Lord Horder igazolta az önkártevés tizenéves koráig visszamenő kórtörténetét, és Aileent pszichiátriai klinikára utalták, hogy állandó felügyelet alatt legyen. Elliott mélyen megdöbbent, hogy ez a „bájos nő és szerető feleség és anya mások tudta nélkül súlyos elmezavarban szenved".[51] Elliották szerető gondossággal ápolták; Nicholas Elliott ott ült az ágyánál, gyümölccsel és viccekkel traktálta. Aileen lassan erőre kapott, és visszanyerte beszámíthatóságát.

Philby rettentő mérges volt, amit Elliott igencsak furcsállt. Azt várta, hogy Philby majd megkönnyebbül, amiért a feleségének végre tudták diagnosztizálni a betegségét. Ehelyett keservesen panaszkodott, hogy Aileen az orránál fogva vezette, és esküdözött, hogy ezt

sose bocsátja meg neki. „Igen nagy csorba esett Philby önérzetén", állapította meg Elliott: ő, a profi hírszerző leckét kapott megtévesztésből, „annyi éven át rászedte" a saját felesége. „Azzal a tudattal kellett visszatérnie Isztambulba, hogy sok-sok éve úgy élt együtt Aileennal, hogy lóvá lett téve." Elliott sose bírálta volna Philbyt, különösen nem nők vonatkozásában. Tudott barátja házasságon kívüli ügyeiről, és nem ítélte el érte. Ami azt illeti, Elliottnak is volt szeretője, egy svéd nő, akit gondosan eltitkolt Elizabeth elől. A házasság mindenkinek a magánügye, vallotta Nick Elliott, és az ő szemében Kim Philby nem tehetett semmi olyat, ami rossz. Mégis furcsának érezte, hogy a barátja ennyire begurul egy ámítástól, ami végül is inkább orvosi, mintsem erkölcsi vonatkozású volt. Ettől a perctől kezdve, tűnődött Elliott szomorúan, „a házasság fokozatosan romlott".[52]

Aileen alig egy hónapja került vissza Isztambulba, amikor Philby bejelentette, hogy a család újra költözik: felajánlották neki a brit hírszerzés egyik legfontosabb posztját, a washingtoni MI6-főnökséget, és ő elfogadta.

*

A berlini blokád éles visszaesést hozott a fokozódó hidegháborús feszültségben, és a Nagy-Britannia és az Egyesült Államok titkosszolgálatai közti erőviszony eltolódott. Rég elmúlt az az idő, amikor az MI6 istápolhatta az amerikai amatőröket, a kémjátszma újoncait: a Whitehallban Nagy-Britannia kémfőnökei immár azzal az új és kellemetlen érzéssel birkózhattak, hogy most az amerikaiak viszik a prímet, folytatnak egy újfajta háborút a szovjetek ellen, és állják a cechet. Hírszerzés terén a második világháború legnagyobb részében az Egyesült Államok volt a kistestvér, aki hálás azért, hogy a báty nyomában lépkedhet. Ez a viszony fordult most meg, de az MI6 veteránjai eltökélték magukat, bebizonyítják, hogy Nagy-Britannia még mindig a mester a kémjátszmában, a birodalom meredek hanyatlásának ellenére is. A romlás megállításának egyik módja az volt, hogy kiküldenek egy ifjú titánt Washingtonba, a háborús idők kitüntetett hírszerző hősét, akinek makulátlan a bizonyítványa, és élő bizonyítékul szolgál arra, hogy a brit hírszerzés ugyanolyan tetterős és eredményes, mint valaha.

Az Egyesült Államokban Philbyre várt az angol–amerikai titkosszolgálati jó kapcsolat fenntartása, az összeköttetés a CIA-vel és az FBI-jal, sőt még a brit miniszterelnök és az amerikai elnök közti titkos érintkezés kezelése is. Az MI6 aligha tudta volna ékesebben kifejezni a Philbybe vetett bizalmát. Philby harmadmagával szállt versenybe ezért az áhított állásért, és az amerikaiakra maradt a szívüknek legkedvesebb jelölt kiválasztása. A CIA-történész Ray Cline szerint „James Jesus Angleton volt az, aki Philby mellett döntött".[53]

Philby nem vitatta meg Aileennal új megbízatását. Nem várta meg még szovjet tartótisztjei jóváhagyását sem. Ezt az ellenállhatatlan új kinevezést pontosan fél órával azután fogadta el, hogy felajánlották. „Ez egy csapásra visszaröpít egyenesen a titkosszolgálati politikacsinálás legközepébe, és közvetlen betekintést nyújt az amerikai hírszerző szervezetekbe", írta. Továbbá „korlátlan lehetőségeket" kínált új kémkedésre szovjet főnökei számára.[54]

Philby kinevezésének hírét szomorúan fogadták munkatársai Isztambulban, akik már hozzászoktak vidámsággal átitatott munkakészségéhez. „Hát most kivel dolgozzak?", tépelődött a követ, Sir David Kelly.[55] Londonban a kinevezést természetes lépcsőfoknak tartották egy olyan ember számára, akit a csúcsra szánnak. Elliott örült, és ha belényilallt is az irigység annak láttán, hogy a barátja szemlátomást gyorsabban halad felfelé nála, túlságosan angol volt ahhoz, hogy kimutassa.

Philby szeptember elején visszarepült Londonba, hogy átvegye utasításait új szerepkörében. Gondja volt rá, hogy felkeresse régi kapcsolatait az MI5-ban és MI6-ben egyaránt, és mindegyiküket meghívta, hogy jöjjenek és szálljanak meg nála Washingtonban. „Megebédeltettek sok klubban – írta. – A kávé és portói fölötti megbeszélések sok témát felöleltek."[56] Pontosan ugyanezeket a témákat beszélte meg Philby egy sor nem kevésbé vidám, de még inkább tit-

kos találkozón különböző londoni parkokban. Borisz Krötenschield örült ügynöke új megbízatásának, és mélységesen imponált neki ennek a „kétfelű" embernek az elhivatottsága. „Az egyik felét odafordítja a családjának, a barátoknak és mindenki másnak körülötte – jelentette Moszkva Központnak. – A másikat megtartja csak magának és titkos munkájának."[57]

Philby londoni megbeszéléseinek jelentős része Albániáról folyt. Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió legtöbb polgára, már ha gondolt Albániára egyáltalán, vad országnak képzelte el Európa szélén, szinte mitikusan félreeső helynek, amelynek a világ többi részéhez semmi köze. A Jugoszlávia, Görögország és az Adria közé beékelődött Albánia azonban a hidegháború kulcsfontosságú csataterévé nőtte ki magát. A háború után Zogu királyt elűzték trónjáról, amikor az ország a kommunista partizánok könyörtelen és ravasz vezetője, Enver Hodzsa vaskezű uralma alá került, aki nekiállt sztálinista államot faragni Albániából. 1949-re az ország csábító célpontot kínált a brit és amerikai titkosszolgálat kommunistaellenes héjái számára. Albániát, ezt a szegény, feudális, gyér népességű és politikailag ingatag országot leválasztotta a szovjet hatalmi tömbről Jugoszlávia, amely maga is hátat fordított az oroszoknak. Sok albán királypárti és nemzeti érzelmű emigráns alig várta, hogy visszatérhessen hazájába és összecsaphasson a kommunistákkal. Londonból és Washingtonból a vágyálmok ködén át nézve Albánia késznek látszott arra, hogy lerázza a kommunista igát: kiképzett gerillákat kell becsempészni, akik felveszik a kapcsolatot a helyi lázadócsoportokkal, ami megadja a szikrát a polgárháború kirobbanásához és Hodzsa megbuktatásához. Ha az albán kommunizmus aláaknázása sikerrel jár, vélték, az „láncreakciót indíthat el, amely visszafordítja a szovjet imperializmus úthengerét".[58] A SOE már fontos szerepet játszott Albániában a háború alatt, ezért az a döntés született, hogy Nagy-Britannia járjon az élen az albán lázadók kiképzésében, az amerikaiak pedig a lelkes másodhegedűs szerepét töltik be. Philby kimerítő tájékoztatást kapott a tervekről. A felforgatók első hullámát

hajóval küldik át Olaszországból 1948 októberében, a művelet fedőneve: „Borsos".

Az albániai művelet arra szolgáltatott példát, hogy a háborús gondolkodásmód mennyire nem alkalmazható a hidegháború árnyaltabb körülményei közt. De az MI6-ben egy új, burkolt háború kezdőlövésének látták. Sztálin támogatta a kommunista felkelést Görögországban, elrendezte a kommunista hatalomátvételt Csehszlovákiában, és blokád alá vette Berlint. Albánia legyen hát az ellentámadás célpontja, a nemzetközi jog megszegésével ugyan, de összhangban az agresszió újfajta módijával. Sokan fülig érő szájjal fogadták az új kilátásokat. Richard Brooman-White, Elliott MI6-es barátja még azt a helyzetet sem tartotta elképzelhetetlennek, hogy az albániai akció „szabályos brit és amerikai fegyveres beavatkozást" indíthat el.[59] Philby dolga lesz az albániai tervek összehangolása az amerikaiakkal.

Amerikába való elutazása előtt Philbyt kellő hókuszpókusszal beavatták a hidegháború talán legféltettebb titkába. 1940 és 1948 között az amerikai rádiófigyelők elfogtak mintegy 3000 szovjet titkosszolgálati táviratot, amelyeket egy elvben megfejthetetlen rejtjelezéssel írtak. 1946-ban azonban a szovjetek egyetlen baklövése következtében egy csapat rejtjelszakértő a zseniális amerikai kódfejtő, Meredith Gardner vezetésével elkezdte kibogozni az Amerika és Moszkva közt folyó táviratváltásokat. Döbbenetes dologra derítettek fényt: több mint kétszáz amerikait szerveztek be szovjet ügynöknek a háború alatt; Moszkvának kémei vannak a Pénzügyminisztériumban, a Külügyminisztériumban, a nukleáris Manhattan-tervben és az OSS-ben. A rejtjelfejtő művelet a „Venona" fedőnevet viselte (a szó találó módon nem jelentett semmit), és annyira titkos volt, hogy magát Truman elnököt sem tájékoztatták a létezéséről több mint három éven át; a CIA sem tudott róla 1952-ig. De mi se lehetett jobb fokmérője a brit és amerikai hírszerző szervezetek közti bizalomnak, mint hogy az áttörés hírét és az abból következő dermesztő tudást megosztották az MI6-szel, mert az elfogott táviratokból az is kiderült, hogy a szovjet kémek beépültek a brit kormányszervekbe. Konkrétan a Veno-

na-csoport derített fényt egy „Homérosz" fedőnevű szovjet ügynök létezésére, aki titkokat szivárogtatott ki a washingtoni brit követségről 1945-ben. Ennek a beépített embernek a kiléte még rejtélynek számított, de feltételezték, hogy Homérosz valószínűleg egy követségi alkalmazott, ahogy „Cicero" volt Törökországban a háború alatt, talán egy takarító vagy egy hivatalnok. Philby ezt pontosabban tudta: Donald Maclean, cambridge-i barátja és kémtársa első titkárként dolgozott a washingtoni követségen 1944 és 1948 között. Maclean volt Homérosz.

Még ha csak porszemnyi volt is a messze távolban, először vetült árnyék Philby hosszú és napsugaras szerencsesorozatára.

9

Viharos vizeken

Bido Kuka a *Stormie Seas* hajófenekében kuporgott, összebújva a Schmeisser géppisztolyát szorongató többi harcossal, miközben a hajójuk émelyítően bukdácsolt fel-le az Adria sötét hullámverésében. Kukát átjárta a hazafiság, az izgalom és a félelem érzése. De leginkább a tengeribetegségé. Derékszíjára aranyfontosokkal teli erszény volt csatolva. Karórájának hátoldalára ciánkapszulát tapasztottak arra az esetre, ha az albán titkosrendőrség, a Sigurimi kezébe kerülne. A hátizsákjában térképet, gyógyászati csomagot, kézigránátot, a hegyekben egyheti túlélésre elegendő élelmet, albán pénzt és röplapokat vitt, valamint fényképeket az emigráns kommunistaellenes vezetőkről, hogy mutogassa a népnek, és felkelésre bujtogassa őket a gyűlölt önkényúr, Enver Hodzsa ellen. A hajóablakon át feketén meredtek fel a holdtalan éjszakai égbe a Karaburun rojtos szirtjei: ott kezdődött az ország, ahol Kuka immár három éve nem járt. Hallani lehetett, ahogy az angolok a fedélzeten fojtott parancsszavakat osztogatnak, miközben a hajó a parthoz közeledett. Furcsák voltak ezek az angolok, jól megtermett, napcserzette emberek, akik alig érthető nyelven beszéltek, és akkor is nevettek, amikor nem volt semmi nevetnivaló. Hoztak magukkal egy kutyát, Lean-Tót, az egyik még a feleségét is elhozta. Azt játsszák, hogy hajókiránduláson vannak. A Lofty nevezetű a távcsövét a sziklákra szegezte.

Az, akit Geoffreynak szólítottak, megint azt gyakorolta el újra, hogyan kell beüzemelni a rádiót, egy terjedelmes masinériát, amelyet egy kerekek nélküli biciklihez hasonló szerkezet hajtott meg. Kuka és nyolc társa feszült csendben szívta a cigarettáját. A *Stormie Seas* közeledett az albán parthoz.

Bido Kukát fél éve toborozták a Borsos művelethez egy hontalantáborban Róma mellett. Kuka „ballista" volt, a Balli Kombëtar tagja, egy albán nemzeti csoporté, amely a háború alatt a nácik, majd utána a kommunisták ellen harcolt. Az albániai kommunista hatalomátvételkor ballisták százait vették őrizetbe, kínozták meg és mészárolták le, és Kuka más nemzetiekkel együtt Olaszországba menekült. Azóta eltöltött három siralmas évet a Fraschetti táborban, kommunistagyűlöletében főve, a Balli Kombëtar-jelszót ismételgetve („Albánia az albánoké, halál az árulókra") és visszatérését tervezgetve. Amikor egy emigránstársa azzal ment oda hozzá, hogy van-e kedve csatlakozni egy új partizánegységhez, amely titkos kommunistaellenes akciókat hajt végre Albániában, egy percig se habozott. Ahogy egy másik újonc megfogalmazta: „Az elutasítás szóba se jöhetett. Amikor a szíved a hazádért dobog, kész vagy bármit megtenni érte."[1] 1949. július 14-én Kuka egy másik ballistával, Sami Lepenicával katonai gépre szállt Rómában, és elrepült a brit fennhatóság alatt lévő Máltára. Nem voltak úti okmányaik. Egy brit katonatiszt ismertetőjelként piros zsebkendőt lobogtatva elvezette őket a vámsorompó mellett, és autóba ültek. Egy óra múlva az álmélkodó albánok megérkeztek egy vizesárokkal körülvett, hatalmas várhoz, Fort Bingemmához a sziget délnyugati szegletében: a brit titkosszolgálat ezt a Viktória korabeli citadellát szemelte ki mint ideális helyszínt egy antikommunista ellenforradalom elindításához.

Az elkövetkező három hónapban Kuka és mintegy harminc másik albán újonc alapos kiképzésen esett át David de Crespigny Smiley alezredes figyelő (bár kicsit vérben forgó) tekintetétől követve. Ez az arisztokrata brit katonatiszt hírhedt volt a virtuskodásáról. A háború alatt Smiley az olaszok ellen harcolt Abesszíniában a szomáliföldi tevés hadtest kötelékében, meghiúsított egy németek által támogatott államcsínyt az iraki király elmozdítására, harcolt a sziámi gerillák oldalán és az uboni japán fogolytáborból kiszabadított 4000 szövetséges hadifoglyot („csupa anyaszült meztelent, az ágyékkötőt leszámítva").[2] De Albániában vívott ki igazi hírnevet rettenthetetlen bátorságával: 1943-ban ejtőernyővel dobták le Észak-Görögországba, és nekiállt hidakat robbantani, német katonákat kelepcébe csalni és partizánokat kiképezni. A háborút mélységes Albánia-rajongással, Hodzsa-gyűlölettel, Katonai Érdemkereszttel és egy idő előtt felrobbant aktatáska ütötte arcsebekkel fejezte be. Amikor az MI6-nek szüksége volt valakire, aki kommunistaellenes diverzánsokat szerel fel, képez ki és szivárogtat be Albániába, Smileynál jobbat keresve se találhattak volna. Smiley birodalmi érzelmű, félelmet nem ismerő, romantikus és meggondolatlan volt, és így tökéletes tükörképe a Borsos műveletnek.

A kiképzés rövid, de intenzív volt, és szigorú titokban folyt. Egész sor brit oktató – köztük egy oxfordi professzor – tanította ki őket térképolvasásra, puszta kézzel való harcra, gépfegyverlövészetre és pedálgenerátoros rádió használatára. Minthogy az oktatók nem tudtak albánul és az albánok egy szót se tudtak angolul, a kiképzés jelbeszéddel folyt. Ez megmagyarázza, Kuka miért fogta fel kissé ködösen a feladatát: bejutni Albániába, átkelni a görög határ közelében fekvő szülővárosába, felmérni a lehetőségeket a fegyveres felkelésre, aztán kijutni és jelentést tenni. Tiszt egy se volt közöttük, és csak néhányan rendelkeztek valamilyen katonai alapkiképzéssel. A táborélet sokuknál alultápláltsággal járt, és valamennyien egészen kis termetűek voltak. A britek nem minden lenézés nélkül „manóknak" nevezték őket.

Szeptember végén Bido Kukát és nyolc társát elvitték az Otrantói-szorosba, ahonnan mindössze nyolcvan kilométerre volt Albánia. Helyi halászoknak álcázva fölrakták őket egy halászhajóra, és az albán partoktól harminc kilométerre lévő találkozóhelyen szálltak át a *Stormie Seas*re, erre a 43 tonnás szkúnerre, amely kívülről úgy nézett

ki, mint egy sétavitorlás, de elhelyeztek benne egy 90 lóerős motort, rejtett üzemanyagtartályokat és elég hadianyagot, hogy elindíthassanak egy kisebbfajta háborút. A *Stormie Seast* Sam Barclay és John Leatham, két merész, egykori brit tengerésztiszt irányította, akik az előző évet azzal töltötték, hogy utánpótlást szállítottak Athénből Szalonikibe a görög kommunista gerillák ellen harcoló fegyveres erőknek. Az MI6 a diverzánsok albán partra szállításáért 50 font honoráriumot kínált nekik, amit Leatham túlságosan is nagylelkű összegnek ítélt: „Mi csak egy kis ingyenkalandra és megélhetésre pályáztunk."[3]

Október 3-án nem sokkal este kilenc után, kétszáz méterre a Karaburun-félszigettől, az állig felfegyverzett „manók" bemásztak két gumicsónakba, és elindultak egy öböl felé. Egy-egy markos, egykori matróz kezelte az evezőket, „Lofty" Cooling és Derby Allen. A Karaburun majdhogynem lakatlan vadon volt, kecskecsapások és tüskés bozót hazája. Miután az angolok partra tették az embereket és a felszerelésüket, visszaeveztek a *Stormie Seashez*. Ahogy a távolodó part felé néztek, a szirttetőn hirtelen fényt láttak felgyulladni és kialudni. A kilenc manó már fenn a szirten járt. A sűrű sötétben lassan haladtak. Amikor megvirradt, két csapatra oszlottak. Bido Kuka és még négyen, köztük a barátja, Ramis Matuka és unokatestvére, Ahmet dél felé indult, szülőföldje irányába, a maradék négyes pedig Sami Lepenica vezetésével északnak tartott. Amikor szétváltak, Kukán váratlanul úrrá lett a balsejtelem, egy elsöprő, de megfoghatatlan érzés, „hogy a kommunisták felkészülten várnak rájuk".[4]

Kuka és emberei egy napig egy barlangban rejtőzködtek, aztán sötétedéskor továbbindultak. Reggelre Gjorm határában jártak; a háború alatt ez a falu az ellenállás egyik fészkének számított, tele Balli Kombëtar-szimpatizánssal. Ahogy közeledtek, egy fiatal lány szaladt feléjük, és azt kiabálta:

– Testvérek, mind meg fogtok halni![5]

Levegő után kapkodva elmondta nekik, hogy a másik csapatot már tőrbe csalták a kormányerők: a négyből hármat megöltek, köztük Lepenicát, és a negyedik eltűnt. Két napja nem kisebb személyiség, mint maga az albán vezérkari főnök, Beqir Balluku jött több száz katonával, és a Karaburun hegygerince kormányerőktől hemzsegett, tűvé tettek minden falut, ösvényt, barlangot és vízmosást a „fasiszta terroristák" után.[6] A környékbeli pásztorokat arra utasították, hogy halálbüntetés terhe alatt jelentsenek minden gyanúsat. Az albán diverzánsok köszönetet mondtak a lánynak, hálásan magukhoz vették a kenyeret és tejet, amit felkínált, és elsiettek.

*

Azokban a percekben, amikor Bido Kuka az életét féltve kúszott-mászott az albán hegyekben, Kim Philby New York felé hajózott az akkor létező legpazarabb luxus-óceánjáró, a *Caronia* fedélzetén. MI5- és MI6-beli számtalan barátja „emlékezetes búcsúztatásban" részesítette.[7] A *Caronia* alig egyéves volt, látványos, úszó szálloda, amelyet „Zöld Istennőnek" becéztek halványzöld festéköltözéke miatt. Ellátták minden újfajta pompával, többek közt gazdag art deco berendezéssel, nyitott strandfedélzettel és lépcsőzetesen kialakított utasfedélzetekkel. Az elsőn kívül más osztálybesorolást nem ismert. Az „úszó magánklubként" hirdetett óceánjárón 400 fős kiszolgáló személyzet gondoskodott 700 utasról.[8] Amikor Philby megérkezett mahagóniburkolatú, külön fürdőszobás kabinjába, egy rekesz pezsgő várt rá, „undorítóan gazdag barátja", Victor Rothschild ajándéka.[9] Meglehet, Philby talán helytelenítette a Rothschildok gazdagságát, de a pezsgőjüket szívesen fogadta. A hétnapos utazást csak még kellemesebbé tette Osbert Lancaster karikaturista társasága, Philby harcsabajszú és gödénytorkú kedves ismerőséé London klubnegyedéből. Philby és Lancaster betelepedett a koktélbárba, és nekiállt átinni utazásukat Amerikába. „Kezdtem érezni, hogy élvezni fogom első atlanti-óceáni átkelésemet", írta Philby.[10]

A *Caronia* október 7-én kötött ki New Yorkban. Az FBI motorcsónakot küldött Philbyért; ahogy Bido Kukát, őt is átengedték a vámon a szokásos formaságok mellőzésével. Az estét egy Central Parkra néző toronyházszállodában töltötte, majd vonaton utazott tovább

Washingtonba. A pálya mentén a szömörcebokrok még virágoztak, de már készülődött az ősz, sárgába fordultak a levelek. Philbynek a lélegzete is elállt az amerikai táj látványától. Az ősz, írta később, „egyike Amerika azon kevés pompáinak, amit az amerikaiak sosem túloznak el, mert eltúlozni lehetetlen".[11]

A Union pályaudvaron Peter Dwyer, az MI6 leköszönő referatúravezetője fogadta, és Philby azonnal belecsöppent a CIA, az FBI, a Külügyminisztérium és a kanadai titkosszolgálat tisztviselőivel való bemutatkozások és találkozók forgatagába. Valamennyien örömmel ráztak kezet ezzel a finom modorú angol úrral, akit megelőzött lenyűgöző híre, de legszívélyesebben James Jesus Angleton, Philby egykori pártfogoltja, most a CIA egyik vezető embere üdvözölte. Angleton előkészítette a talajt, mesélt amerikai kollégáinak Philby háború alatt végzett munkájáról, és hogy „mennyire felnézett rá mint »a szakma kiválóságára«".[12] Az angol–amerikai titkosszolgálati kapcsolatok 1949-ben még szorosak voltak, és semmi se jelképezhette volna jobban ezt a bensőségességet, mint Kim Philby és James Angleton.

Angleton sok szempontból angol maradt. „Angliában éltem meg legképlékenyebb éveimet – nyilatkozta sok évvel később –, és be kell valljam, hogy megtanultam, végre belém verték, hogy megtanuljak bizonyos életstílust, meg hogy mit tartsak kötelességemnek."[13] Becsület, hűség, méretre készült öltönyök, erős italok, mély bőrfotelok füstös klubokban: ez volt az az Anglia, amelyet Angleton megismert és csodált Philby és Elliott közvetítésével. Voltak jó páran az amerikai hírszerzésben, akik szigorúbb szemmel nézték, hogy Nagy-Britannia továbbra is el van telve a saját nagyságával, egy fiatalabb nemzedék, amelyet nem hatott meg a háborús kötelék nosztalgiája, de Angletont nem ilyen fából faragták. Az ő Ryder Street-i korszaka kitörölhetetlen nyomot hagyott benne, személyes és szakmai téren egyaránt. Philby vezette be a Dupla Csavar hadművelet misztikus titkaiba, a kémelhárítás különös tükörlabirintusába és abba a velejéig brit gondolatba, hogy csak kevesekben, csak egy maroknyi kiválasztottban lehet igazán megbízni. Philby Angletont a háborúra emlékeztette, a kötelesség, a rendíthetetlen szövetség és megbízhatóság idejére. Angleton valóságos diadaljelvényként hordozta körbe angol barátját Washingtonon.

Mialatt Philby Washingtonban koccintgatott, a világ másik oldalán David Smiley növekvő nyugtalansággal várta az albán diverzánsok jelentkezését. Napjában kétszer, reggel és este az MI6 rádiósa egy nagy házban Korfu partján behangolta készülékét a megbeszélt időpontban, de egy hét telt el úgy, hogy semmi hír nem jött a manóktól. Végül elfogtak egy kapkodó üzenetet, amelyet a Gjorm környéki barlangokból küldtek, ahol Kuka és csapata rejtőzködött: „Rosszul mennek a dolgok... hárman meghaltak... a rendőrség mindent tud rólunk."[14] Az albánok rettenetesen féltek: a nagyméretű áramfejlesztő éktelenül nyüszített, miközben teljes lendülettel tekerték, a zaj körbevisszhangzott a hegyeken, és azzal fenyegetett, hogy elárulja őket. Fogytán volt az élelmük, és nem mertek leereszkedni a faluba, hogy kolduljanak vagy lopjanak. Bido Kuka meggyőzte a többieket, hogy ezt itt fejezzék be, próbáljanak eljutni a csak negyven kilométerre délre fekvő szülőfalujába, Nivicába. Az út barátságtalan terepen vezetett, és a kormányerők is még nyilván nagy számban voltak jelen, de Nivicából csak ötvenöt kilométerre esett a görög határ.

Négy éjszakán át gyalogoltak, kerülgették a járőröket és nappal elrejtőztek, mire elérkeztek ahhoz a faluhoz, amelyet Kuka három éve hagyott el. Szívélyesen, de óvatosan fogadták. Amikor Kuka elmagyarázta, hogy ők egy előőrs egy brit támogatású haderőből, amely meg fogja dönteni Hodzsát, a falubeliek kételyeiknek adtak hangot. Miért vannak ilyen kevesen? Hol vannak a britek? Hol vannak a fegyverek? Kuka megértette, hogy még itt is halálos veszélyben forognak. A csapat visszautasította az ajánlatot, hogy ott töltsék az éjszakát a faluban. Inkább visszahúzódtak a hegyekbe, és megegyeztek, hogy amilyen gyorsan csak lehet, a határhoz igyekeznek kétfelé válva: Bido Kuka, Ramis Matuka és egy harmadik délnek tartott, az unokatestvér Ahmet és az ötödik ember egy közvetlenebb utat választott. Járőrök voltak mindenütt, Kuka csapatát háromszor is haj-

szál híján elfogták. Még vagy húsz kilométerre jártak a határtól, és egy keskeny horhosban kutyagoltak, amikor egy hang bömbölt ki a sötétből, hogy azonosítsák magukat, vagy lőni fognak. – Kik vagytok? – szólt vissza Kuka, és kibiztosította géppisztolyát. – Rendőrség – hangzott a válasz.[15] A három diverzáns tüzet nyitott. A partoldal fölött beásott rendőrök viszonozták a tüzet. Ramis Matuka holtan esett össze. Kuka és életben maradt társa vadul lövöldözve bemenekült az erdőbe.

Három nappal később a kimerült és farkaséhes Kuka és bajtársa végre elérkezett a görög határra. A görög rendőrség azonnal őrizetbe vette, börtönbe csukta és kihallgatta őket. Kuka ragaszkodott ahhoz a meséhez, hogy ő „Enver Zenelli", hamisított albán személyi okmánya ugyanis erre a névre szólt. „Azt mondtuk, egyszerű albánok vagyunk, elmenekültünk az országból." A görög határőrök nemigen akartak hinni nekik, és „nem sok kellett volna hozzá, hogy lepuffantsák őket". Hetek múlva megjelent egy brit hivatalnok. Kuka kimondta a még Máltán megbeszélt jelszót: „A nap felkelt."[16] Végül kiszabadultak. A túlélőket repülővel Athénba vitték, rejteklakásba kerültek, és két brit hírszerzőtiszt beszámoltatta őket.

A Borsos művelet első fázisa kicsit is elfogulatlan szemmel nézve bukást hozott. Az októberben partot ért kilenc diverzáns közül négy meghalt, egyet szinte biztosan elfogtak, egy eltűnt, a többiek épphogy megmenthették az irhájukat, és „számos albán civilt is letartóztattak és megöltek" azzal a váddal, hogy segítették a diverzánsokat.[17] A nem sokkal az első után érkező második csoport sem járt sokkal jobban. Az albán rendőri erők riadóztatva vártak, egyértelműen tudtak a partraszállásról, ha a pontos idejéről és helyéről nem is.

Groteszkbe hajló szépítgetéssel az MI6 a művelet első szakaszát mindössze „csalódásra okot adónak" minősítette.[18] A bevetett erő felének elvesztése balszerencse volt, de nem vereség, és a veszteségarány „háborús mércével nézve elfogadható".[19] Smiley alezredes égre-földre esküdözött, hogy nem hagyják annyiban, folytatni fogják új bevetésekkel, jobban kiképzett diverzánsokkal és nagyobb mérvű amerikai részvétellel. Albánia nem pottyan az ölükbe egyetlen nap alatt, és „hiba volna feladni egy ilyen fontos feladatot",[20] különösen most, hogy az MI6 az egyik legmagasabban fénylő csillagát delegálta Washingtonba, aki alig várja, hogy egyeztessen az amerikaiakkal a Borsos művelet következő szakaszáról.

Alig néhány nappal Washingtonba érkezése után Philbyt kinevezték az albániai műveleteket intéző Angol–Amerikai Különleges Politikai Bizottság társvezetőjének, amerikai részről James McCargar mellé. Az amerikaiak növekvő szerepet fognak játszani a Borsos műveletben (ők, talán valósághűbben, „Démonnak" nevezték), nem utolsósorban a finanszírozás terén, de „Philby volt az, aki meghozta az összes operatív döntést".[21]

*

James McCargar gazdag kaliforniai családból származó egykori újságíró volt, aki azzal szerzett hírnevet magának a háború utáni időszakban, hogy szökési útvonalakat szervezett a kommunizmus elől menekülő magyarországi tudósok és értelmiségiek számára. Egy román nőt az autója csomagtartójában csempészett ki, és azután elvette feleségül. Mint sok amerikai hírszerzőtiszt abban az időben, McCargar túlzott tisztelettel viseltetett brit kollégái iránt, és új munkatársa ragyogó bizonyítványokkal jött. „Philby nagy sármőr volt. Igen nagy tekintéllyel érkezett hozzánk. Az embernek az az érzése támadt, hogy benne megbízhat", emlékezett vissza McCargar.[22] Philby szemlátomást azokat a tulajdonságokat jelenítette meg, amilyennek az amerikaiak látni szerették brit szövetségeseiket: vidám, eltökélt, szellemes és legény a gáton, ha inni kell. „Elbűvölő volt, szívélyes, és lebilincselően humorizált a saját kárára – jelentette ki McCargar. – Sokat ivott, de akkoriban ezzel így voltunk mindannyian. Úgy úsztunk ki az itallal viselt tengeri háborúból, hogy meg se kottyant. Én őt a barátomnak tartottam."[23]

Philby szerette Washingtont, és Washington is szerette Philbyt. Az ajtók megnyíltak előtte, a meghívások özönlöttek, és kevés embernek

kellett egynél többször találkoznia vele, hogy ő is a barátjának tekintse. Láthatóan Aileen is erőre kapott Washington szíveslátást árasztó légkörében. A család beköltözött a Nebraska Avenue 4100. alatti nagy, kétszintes házba, amelyet hamarosan elleptek a gyerekjátékok, teli hamutartók és üres üvegek. Nicholas Elliott szavaival „Philby vitathatatlanul rajongott a gyerekeiért",[24] ez a vonása csak még rokonszenvesebbé tette új amerikai barátai és munkatársai számára: íme egy családapa, az angol úriember netovábbja, egy ember, akiben meg lehet bízni. Úgy tűnik, egy héten belül Philby kapcsolatba lépett mindenkivel, aki számított az amerikai hírszerzésben. Szemtől szembe Philby maga volt a megtestesült udvariasság; a hátuk mögött ócsárolt. Ott volt Johnny Boyd, az FBI igazgatóhelyettese („kicsit is objektív mércével egy szörnyeteg"); Frank Wisner, a Politikaegyeztetési Hivatal vezetője („kopaszodik és önteltségében hájat ereszt"); Bill Harvey a CIA kémelhárításától („korábban FBI-os... italozás miatt rúgták ki"); Walter Bedell Smith CIA-főnök („hideg halszemű"); a helyettese és leendő főnök Allen Dulles („fontoskodó"); Bob Lamphere az FBI-tól („felfújt hólyag") és még sokan mások.[25] A Nebraska Avenue-i ház hamarosan a washingtoni hírszerzőelit gyűjtőhelyévé vált. „Rengeteg amerikait megvendégelt – mondta egy másik CIA-tiszt. – Csak úgy folyt a bor és a whisky is."[26] Aileen eljátszotta az elegáns asszonyt, aki szalont tart, italostálcákkal csetlett-botlott, és az ivásból is kivette a részét. Egy vendég csak ennyire emlékezett a Philby-bulikból: „Hosszúak voltak, és nagyon-nagyon tintásak."[27]

Philby szemlátomást bizalmaskodásra ingerelt. Bensőséges mosolyával „cinkosságot sugallt egy-egy magántermészetű élchez, munkánk mögöttes iróniáját fejezte ki kimondatlanul".[28] Gondot fordított arra, hogy késő délután essen be amerikai kollégái és vezetőtársai irodájába, jól tudva, hogy az illető előbb-utóbb (és általában előbb) „javaslatot tesz a lelépésre egy barátságos kiskocsmába egy újabb kör műhelybeszélgetésre".[29] A titkosszolgálatok világának nagy gyengesége, hogy nem állja meg a belső információk csereberéjét; a kémek kívülállóknak nem beszélhetnek a munkájukról, úgyhogy

minden alkalmat megragadnak arra, hogy a saját fajtájukkal tárgyalják ki a dolgokat. „Hírszerzőtisztek egymás közt másról se beszélnek, mint szakmai témákról – mondta egy CIA-tiszt. – Philbynek piszkosul többről volt tudomása, mint amennyiről szabad lett volna."[30] A CIA és az FBI vetélytársak voltak, néha késhegyig menően küzdöttek, amit megfejelt egy sajátságos társadalmi megosztottság az amerikai hírszerzés két ága közt, az MI5 és MI6 közti versengést tükrözve. Philbyt egy bordában szőtték a CIA-ügynökökkel, az arisztokratikus borkedvelőkkel, míg az FBI-t a földhözragadt sörivófélék példázták; Philby szívesen ivott bármelyikkel, miközben „igyekezett úgy a kedvében járni az egyik csapatnak, hogy ne bántsa meg a másikat".[31] Philbynek a brit követségen biztosítottak irodát, de gyakran megfordult a CIA vagy az FBI főhadiszállásán, vagy a Pentagonban, ahol fenntartottak egy szobát az albániai műveletek értekezleteinek. Néhány téma nem került csak szóba: „A határ a csillagos ég volt... Philby, amire csak kíváncsi volt, mindent megtudhatott."[32]

James Angleton most az „A" stábot vezette, a külföldi hírszerző műveleteket, és Philby becslése szerint ő jelentette a „meghajtó erőt" a CIA hírgyűjtő részlegében.[33] Angletonhoz különös titokzatosság tapadt; a „Lothar Metzl" nevet használta, és a hozzá kitalált fedőtörténet szerint a háború előtt bárzongorista volt Bécsben. Észak-Arlington külvárosában a háza mögött fűtött üvegházat épített, hogy mentül jobban ápolhassa orchideáit és sikkes különcsége auráját. A pincében féldrágaköveket csiszolt. Arany zsebórát hordott; öltönyei és akcentusa határozottan angol maradt. Munkáját előszeretettel írta le horgászmetaforákkal: „Akadt pár kapásom az este", jegyezte meg rejtélyesen, mondjuk, egy akták átbogarászásával töltött éjszaka után.[34] Hírszerzési körökben csodálatot, pletykákat és némi félelmet keltett. „A CIA-n belül az a hiedelem uralkodott, hogy Angleton mindenki másnál több titkot tud, és mindenki másnál jobban felfogja a jelentésüket."[35]

A Connecticut Avenue-n álló Harvey volt a főváros leghíresebb étterme, valószínűleg a legdrágább is, és biztosan a legpuccosabb.

A „Hölgyek és Urak Harvey Osztrigaszalonja" 1820-ban kezdte meg működését párolt osztriga, roston sült rák és főtt homár kínálatával, és folytatja azóta is kolosszális méretekben. 1863-ban, polgárháború ide, polgárháború oda, a Harvey vacsoravendégei 500 vagon osztrigán estek túl hetente. Ulysses S. Grant óta minden amerikai elnök ott étkezett, és az étteremről egyedülálló módon az a hír járta, hogy olyan hely, amelyet nagy hatalmú és befolyásos emberek látogatnak. A vasalt fehér egyenruhás fekete pincérek diszkrétek, a Martinik erősek, a szalvéták kartonkemények voltak, és az asztalokat kellő távolságra állították egymástól, hogy a legtitkosabb beszélgetések is bizalmasan folyhassanak. A hölgyeket külön bejáraton át bocsátották be, és nem léphettek a nagy étkezőterembe. Az esték többségében ott lehetett látni a sarokasztalánál az FBI-igazgató J. Edgar Hoovert, ahogy együtt vacsorázik a helyettesével és mellesleg talán szeretőjével, Clyde Tolsonnal. Hooverről azt tartották, hogy rabja a Harvey-féle osztrigának; sohasem fizetett.

Angleton és Philby rendszeresen együtt étkezett a Harvey étteremben, először hetenként egyszer, aztán kéthetenként háromszor. Legalább másnaponta felhívták egymást telefonon. Ebédjeik egyfajta szertartássá váltak, „megrögzöttséggé",[36] Philby kifejezésével: kezdték jeges whiskyvel, folytatták rákkal és borral, befejezték konyakkal és szivarral. Philbyt lenyűgözte, ahogy Angleton agya felfogta, gyomra pedig befogadta a dolgokat. „Rendszeresen bebizonyította, hogy a munkamánia nem az egyetlen gyengéje – írta Philby. – Nem nagyon ismertem még egy olyan sovány embert, aki annyit képes enni, mint ő. Szerencsés Jim!"[37] Gyakran lehetett látni őket, ahogy átszellemült beszélgetésben összehajolnak, fecsegnek, isznak, nevetnek és kiélik a titkolózás iránti közös rajongásukat. Angletonnak nem sok közeli barátja volt, bizalmas barátja pedig még kevesebb. Philbynek sok barátja volt, és a bizalmas közlések csereberéjét művészi tökélyre vitte. Tökéletesen illettek egymáshoz.

„Biztosra veszem, hogy szoros kapcsolatunkat az őszinte rokonszenv ihlette – írta Philby. – De mindkettőnknek voltak rejtett mozgatórugói… Minél inkább ápolta velem a barátságot, annál jobban felügyelet alatt tarthatott. Ami engem illet, elégedettebb nem is lehettem volna, hogy bepalizom. Ha nyilvánvalóan határtalan köztünk a bizalom, akkor neki eszébe se jut suba alatti ügyekre gyanakodni. Hogy ebből az összetett játékból ki húzott több hasznot, nem tudom. Nekem azonban volt egy nagy előnyöm. Tudtam, hogy ő mit dolgozik a CIA-nek, és ő tudta, én mit dolgozom az SIS-nek. De az igazi indítékaim természetéről neki nem volt tudomása."[38] Barátságuk alatt meghúzódott egy kimondatlan verseny, hogy melyiküknek csavarosabb az esze, feneketlenebb a gigája. Egy munkatársa szavaival Angleton „azzal szokott hencegni, hogy az asztal alá tudja inni Kimet, és még akkor is ki tud húzni belőle hasznos információt. El tudjátok képzelni, mennyi információt kellett neki kipakolnia azokon az ivászatokon?"[39]

„Beszélgetéseink felölelték az egész világot", emlékezett vissza Philby.[40] Megvitatták a Szovjetunió elleni különböző rejtett műveleteket, a kommunistaellenes diverzánsok bejuttatását Albániába és más, vasfüggöny mögötti országokba, kitárgyalták a Franciaországban, Olaszországban és Németországban folyamatban lévő titkosszolgálati műveleteket és a világot behálózó kommunistaellenes tervekbe belepumpált anyagi eszközöket, ideértve többek közt az emigránsok toborzását a vasfüggöny mögötti felforgató tevékenységekhez. „Mind a CIA, mind az SIS fejest ugrott az emigránspolitikába", írta Philby.[41] Angleton elmondta, a CIA átvette azt a szovjetellenes kémhálózatot, amelyet Reinhard Gehlen, a keleti fronton működő német hírszerzés egykori vezetője hozott létre, aki Németország kapitulációja után felajánlotta szolgálatait az Egyesült Államoknak. Gehlen kémei és besúgói közt sok korábbi náci volt, de a CIA nem volt válogatós a szövetségeseit illetően az új, kommunizmus elleni háborúban. 1948-ra a CIA mintegy 1,5 millió dollárt fektetett be Gehlen kémcsapatába. Philby csupa fül volt: „A Harveynek sok rákjába került, amíg Angletonból kihúzta a Gehlen-szervezet múltbeli működése és jelenlegi tevékenysége összes adatát."[42] A CIA görögországi és

törökországi beavatkozásai a kommunizmus feltartóztatására; fedett műveletek Iránban, a Baltikumban és Guatemalában; titkos amerikai tervek Chilében, Kubában, Angolában és Indonéziában; szövetséges együttműködési forgatókönyvek a Szovjetunióval való háború esetére. Mindez és még több ott feltárult Philby számára, miközben Angleton lakmározott és pletykálkodott a keményített abroszok és tele poharak fölött a Harveyben. „Azokon a hosszú, spicces ebédeken és vacsorákon Philby könyörtelenül begyűjtött minden információt."[43]

De Philby és Angleton egyszersmind lelkiismeretes szakember is volt. Minden egyes ebéd után Angleton visszatért az irodájába, és egy hosszú emlékeztetőt diktált le a titkárnőjének, Gloria Loomisnak, részletesen beszámolva a szolgálatkész MI6-es összekötő tiszttel folytatott társalgásáról. „Minden írásba lett foglalva", hangoztatta később Loomis.[44] Philby hasonlóképpen járt el, írógépbe mondta saját emlékeztetőjét titkárnőjének, Edith Whitfieldnek, aki elkísérte főnökét Washingtonba Isztambulból (Aileen nagy bosszúságára). Később odahaza, a Nebraska Avenue-n Philby papírra vetette a saját feljegyzéseit más olvasói számára.

*

Philby előszeretettel állította be páratlan hatékonyságú szervezetnek a szovjet hírszerző szolgálatot. A valóságban azonban Moszkva Központot gyakran jellemezte hivatali ügyefogyottság, tehetetlenség és tehetségtelenség, megfejelve a rendszeresen visszatérő tisztogatási időszakokkal. Philby Washingtonba érkezése előtt az ottani szovjet kémelőőrs „kaotikus" fázison esett át,[45] egymás követően két rezidenst is visszarendeltek. Kezdetben Philbynek nem volt közvetlen kapcsolata a szovjet hírszerzéssel az Egyesült Államokban, és inkább Londonon, Guy Burgessen keresztül küldött el minden felmerült értesülést, ahogy Isztambulból is tette. Végül négy hónappal Philby megérkezése után Moszkva ráébredt, hogy jobban kéne kezelnie veterán kémjét.

Március 5-én egy fiatalember szállt le a lengyelországi Gdynia kikötőjéből New Yorkba érkező *Batory*ról. Útlevelében az állt, hogy ő

Ivan Kovalik lengyel származású amerikai állampolgár. Igazi neve Valerij Mihajlovics Makajev volt, orosz hírszerzőtiszt, aki azzal az utasítással jött, hogy álca alatt rendezkedjen be New Yorkban, és dolgozzon ki egy módszert Philby számára, amellyel kapcsolatot tarthat fenn Moszkva Központtal. Makajev hamar elhelyezkedett, zeneszerzést tanított a New York-i Egyetemen, és viszonyt kezdett egy lengyel táncosnővel, akinek balettiskolája volt Manhattanben. Makajev jó zenész és velejéig romantikus alkat volt, de reménytelen tartótiszt. Főnökei a feladata teljesítéséhez biztosítottak számára 25 ezer dollárt, amelyet nekiállt elkölteni, elsősorban magára és balerinájára. Végül Makajev értesítette Philbyt a megérkeztéről. New Yorkban találkoztak, és a frissen jött tartótiszt átadott egy fényképezőgépet. Ezután különböző pontokon találkozgattak New York és Washington között, Baltimore-ban vagy Philadelphiában. Kilenc hónap elteltével Makajevnek sikerült kiépítenie két összeköttetési útvonalat Moszkvával: egy finn tengerészt választott futárnak, és a postai utat egy londoni ügynökön keresztül. Ez a rendszer lassú és nehézkes volt; Philby tartott a személyes találkozóktól, és nem tett rá jó benyomást az új tartótisztje; Makajevet jobban érdekelte a balett, mint a kémkedés. Philby egész életében ez idő alatt hozta a legértékesebb híranyagot Moszkvának, mégis ekkor kezelték legügyetlenebbül.

Frank Wisner, a vasfüggöny mögötti felforgató műveletek CIA-felelőse zavarban volt: nagyon úgy nézett ki, látványos kudarcot vallott minden kísérletük, hogy a Szovjetunión és csatlós államain belül titkos ellenállás szításával ássák alá a kommunizmust. De Wisner nem volt hajlandó elcsüggedni, a csapásirányon változtatni meg pláne nem. A csalódást okozó kezdet ellenére az albániai műveletek folytatódtak.

– Legközelebb kiköszörüljük a csorbát – ígérte Wisner Philbynek.[46]

De nem köszörülték ki. Továbbra is minden rosszul sült el, és nem csak Albániában. Pénzzel, felszereléssel és fegyverrel tömték Lengyelországban az antikommunista ellenállást, amiről kiderült, hogy csak egy kirakat a szovjet titkosszolgálat kezelésében. Litván, észt és örmény antikommunistákat toboroztak és dobtak le a hazájukba brit és

amerikai repülőgépek, fehérorosz nemzetieket vetettek be a bolsevikok elleni harc folytatására. Szinte valamennyien titokzatos módon eltűntek. „Küldtünk ügynököket ejtőernyővel, úszva, gyalogszerrel, csónakkal. Gyakorlatilag az összes ilyen művelet teljes kudarc volt... Mindenkit felgöngyöltek", jelentette ki egy volt CIA-tiszt.[47] A CIA és az MI6 tájékoztatták egymást, hogy egységeik pontosan hol és mikor hatolnak be, elkerülendő az átfedést és a zűrzavart. Washingtoni összekötő tisztként Philbynek kellett továbbítania „az időpontokat és a földrajzi koordinátákat" az egyik hírszerző szervezettől a másikig és így tovább.[48] Ukrajnát különösen termékeny táptalajnak ítélték a felkeléshez, hiszen köztudottan tevékenykedtek ellenálló csoportok a Kárpátokban. A brit kiképzésű, rádióval felszerelt ukrán felkelőcsapatokból 1949-ben küldték be az elsőt. Sose hallottak hírt róluk. 1950-ben két újabb csapat következett, majd még három hatfős csoportot dobtak le ejtőernyővel az ukrán és a lengyel határon túlra. Mindnek nyoma veszett. „Nem tudom, mi történt az illető egységekkel – írta később Philby, irgalmatlan iróniával –, de van egy biztos tippem."[49]

Egyetlen behatolás sem bizonyult katasztrofálisabbnak, feltűnően hiábavalónak, mint a Borsos művelet. A britek eltökélten folytatták a „manók" kiképzését Máltán, miközben a CIA egy fallal körülvett villában Heidelberg közelében külön oktatótábort hozott létre albán lázadóknak, immár ejtőernyős egységeknek is. „Tudtuk, hogy megtorlások lesznek a családjaink ellen, de tele voltunk nagy reményekkel", mondta az egyikük.[50] Ezzel egy időben az MI6 arra készült, hogy személyzet nélküli hőléggömbökből ezerszám szórt röpcédulákkal árasztja el Albániát: „A fiúk Londonban megálmodtak egy röpiratesőt az albán városok fölött, hogy albánok ezrei kapkodják őket a levegőből, elolvassák, és aztán készülődnek a felszabadításra."[51] Az első ejtőernyősöket a brit légierő egykori lengyel pilótái repítették be 1950 végén; az albán légtérbe mindössze 60 méteres magasságban léptek be, hogy a radarok ne észlelhessék őket.

A kommunista erők riadókészültségben várakoztak. Két nappal korábban titkosrendőrök százai árasztották el a kiugrási zónát.

Minden faluba rendőrt telepítettek. Még az érkező diverzánsok nevét is tudták. Az ejtőernyősökből sokat megöltek leszállás közben, másokat elfogtak. Csak néhánynak sikerült elmenekülnie. A következő ejtőernyősdobás 1951 júliusában még végzetesebbnek bizonyult. Egy négy ejtőernyősből álló egységet azonnal lekaszáltak, egy másikat bekerítettek, kettő meghalt, kettőt elfogtak. Az utolsó négyes bemenekült egy házba, és elbarikádozta magát. A rendőrség felgyújtotta az épületet, mindannyian halálra égtek. A brit kiképzést kapott diverzánsok folytatták beszivárgásukat Albániába, néhányan csónakon, mások gyalog, át a görög határon, és ugyanabban a fogadtatásban részesültek, mint az elődeik. Eközben Albánia-szerte a Sigurimi elkezdte összeszedni a diverzánsok rokonait és barátait. Egy azonos vezetéknév elég volt a gyanú felkeltéséhez. Gerillánként még akár negyven másik embert lőttek agyon vagy vetettek börtönbe. Két foglyot „dzsip mögé kötöttek, és addig vonszolták az utcákon, amíg a testükből véres massza nem lett".[52] Úgy tűnt, a diverzánsok közül egy maroknyi elmenekült, és rádiótáviratokban arra biztatta a briteket és az amerikaiakat, hogy küldjenek újabb osztagokat. Csak jóval később derült ki, hogy a Sigurimi a klasszikus trükkhöz folyamodott: az üzeneteket foglyok küldték, akiket arra kényszerítettek, hogy árulják el a rejtjelkulcsot, és pisztoly volt a fejükhöz szorítva, miközben rádióztak. „Híres rádiófurfangunk megalázó vereséget mért a külföldi ellenséges tervekre – dicsekedett Enver Hodzsa. – Az ejtőernyővel ledobott vagy a határon átszivárgó bűnbandák úgy jöttek a hívásunkra, mint bárányok a vágóhídra."[53]

Később kirakatpereket tartottak elfogott foglyokkal: ezeken a propagandalátványosságokon a megkínzott, beszélni alig tudó vádlottak bűnösnek vallották magukat és gyalázták kapitalista támogatóikat, mielőtt rájuk rótták súlyos börtönbüntetésüket, amiből kevesen szabadultak élve.

Ahogy a hadművelet kudarcból kudarcba bukdácsolt, Londonban és Washingtonban a hangulat mélypontra süllyedt, és a gyanakvás felerősödött. „Nyilvánvaló volt, hogy valakinek eljár a szája – mond-

ta egy CIA-tiszt. – Számos értekezletet tartottunk, próbáltuk kitózni, hol megy gajra a dolog. Fel kellett tenni magunknak a kérdést, hogy meddig akarjuk még dobálni ezeket a fiatalembereket a süllyesztőbe."[54] A britek maguk közt az amerikaiakat vádolták, és fordítva. „A mi biztonsági intézkedéseink nagyon-nagyon szigorúak voltak", hangoztatta Smiley alezredes.[55]

A valóságban a hadművelet körüli hírzárlat korántsem volt szivárgásmentes. A szovjet hírszerzés nemcsak az európai albán emigráns csoportokba épült be, hanem az összes többi idegenbe szakadt, elégedetlen közösségbe is. James Angleton az olaszországi kapcsolatain keresztül később megtudta, hogy a Borsos művelet a legelejétől „derekasan el lett cseszve": az olasz hírszerzés attól a pillanattól figyelte a *Stormie Seas*t, hogy kifutott Albánia felé.[56] Újságírók is megneszelték a sztorit. Amint az első diverzánscsapatot elfogták, az albán hatóságok természetesen megacélozták magukat. A hadműveletet kezdettől elhibázták: Hodzsa sokkal szilárdabban állt a lábán és vele szemben az ellenállás sokkal gyengébb volt annál, mint ahogy az angol–amerikai hírszerzés elképzelte. A tervezők egész egyszerűen azt hitték, hogy „Albánia le fog pottyanni a szovjet imperializmus fájáról, mint valami érett szilva, és a többi hamarosan követi."[57] És persze nagyot tévedtek.

A Borsos művelet talán Philby nélkül is kudarcot vallott volna, de nem ennyire végletesen és véresen. Utólagosan a tervezők tudták, kit hibáztassanak a kínos és teljes kudarcért. „Aligha kérdéses, hogy Philby nemcsak az átfogó brit és amerikai tervekről tájékoztatta Moszkvát, hanem adatokat adott át külön-külön az ügynökosztagok kiküldéséről, mielőtt megérkeztek volna Albániába", írta Harry Rositzke CIA-történész.[58] Jurij Modin, a londoni NKVD-tartótiszt, aki továbbította Philby üzeneteit Moszkvába, szintén egyértelműen fogalmazott: „Életfontosságú értesülésekkel szolgált nekünk arról, hogy hány emberről van szó, melyik napon és hány órakor érnek földet, milyen fegyvereket hoznak és mi a pontos működési tervük... A szovjetek annak rendje és módja szerint átadták Philby információit az albánoknak, akik kelepcét állítottak."[59]

Philby később kérkedett azzal, amit tett: „Az ügynökök, akiket Albániába küldtünk, gyilkosságokra, szabotázsakciókra és merényletekre elszánt fegyveresek voltak. Egy politikai eszme szolgálatának ugyanolyan természetes velejárójának tartották a vérontást, mint én. Tudták, milyen kockázatot vállalnak. Én a Szovjetunió érdekeit szolgáltam, és azok az érdekek azt kívánták, hogy ezek az emberek bukjanak el. Nincs mit megbánnom, amiért segítettem a bukásukat, még ha az a halálukat okozta is.[60]

Hogy pontosan hányan voltak, sosem tudjuk meg: az elpusztult albán gerillák száma valahová 100 és 200 közé tehető; ha családjukat és a megtorlás más áldozatait is számításba vesszük, akkor ezrekről beszélhetünk. Évekkel később azok, akik a halálba küldték az albán felkelőket, arra a végkövetkeztetésre jutottak, hogy a két munkaebéddel teli évben James Angleton „iszogatás közben átadta Philbynek minden CIA-ledobóhely pontos koordinátáit Albániában".[61]

A tragédia mélyén pedig ott rejlik egy kebelbarátság és egy nagy árulás. A Harvey étterem ebédszámlái borsos összegre rúgtak.

10

Homérosz odisszeája

1950-ben nem kimondottan józanon ünnepelték a hálaadás napját az Angleton-házban. Jim és Cicely Angleton meghívta arlingtoni otthonukba az egész Philby családot pulykavacsorára és annak minden velejárójára. Az egyéb vendégek közé tartozott Wilfred Mann, a brit követség tudományos szekciójának fizikusa. Egyes beszámolók szerint jelen volt William E. Colby, a CIA leendő vezetője is. A négy férfi nyakig benne volt a gyorsuló atomfegyverkezési versenyben és az ahhoz kapcsolódó kémkedésben. A Szovjetunió előző évben hajtotta végre az első atomkísérletét, részben a nyugat atomprogramjába beépülő szovjet kémeknek köszönhetően. A Venona-táviratelfogások azonosították Moszkva egyik kémjét Los Alamos laboratóriumaiban, egy német születésű atomfizikust, Klaus Fuchsot. Philby riasztotta Moszkva Központot, amikor a hurok szorulni kezdett Fuchs körül, de már késő volt: elfogták, a kihallgatás során vallott, és mostanra már a 14 éves börtönbüntetését töltötte. Sok más szovjet ügynök figyelmeztetést kapott, hogy ők is veszélyben vannak. Többen elmenekültek. Kettő nem, Julius és Ethel Rosenberg, egy New York-i szovjet kémkör megteremtői. 1953-ban majd kivégzik őket.

Kémek haltak meg. Truman elnök meghirdette, hogy fegyverépítéssel kell gátat vetni a világszerte terjedő szovjet befolyásnak. Atomháborút rebesgettek, és a nyugati hírszerző szolgálatok egyre véresebb

tusákat vívtak szovjet vetélytársaikkal. Angleton ebédlőasztalánál ennek a titkos háborúnak az ellenoldalai kaptak helyet, de a viszálynak semmi jele nem árnyékolta be a vidám összejövetelt, miközben Philby a barátai társaságában beszeszelten mondott hálát Amerika bőkezűségéért. „Jim és Kim rajongott egymásért – emlékezett vissza Cicely Angleton. – Kimet valamennyien szerettük."[1] Philby csak harmincnyolc éves volt, de sokkal öregebbnek látszott. Valami már kikezdte szép arcvonásait. A szeme csillogó és vonzó maradt, de a táskák alatta egyre nehezedtek, és a Harveyben elköltött ebédek nyomot hagytak a derékméretén. „Miután egy évig tartottam a lépést Angletonnal – írta –, megfogadtam egy idős barátném tanácsát, fogyókúrába kezdtem, és három hónap alatt lefogytam nyolcvankét kilóról hetvenre."[2]

Ezek mámoros idők voltak Washingtonban, a fiatal szuperhatalom jóléttől és önbizalomtól duzzadó fővárosában. Philby fesztelenül mozgott ennek az új világrendnek a vezetői között, jelenléte biztató melegséget árasztott a hidegháború rideg katonái mellett. Philby nem volt kapzsi ember, de nem szűkölködött semmiben sem. „Ha sok pénzed van – elmélkedett ez a titkos kommunista a kapitalista hatalom szívében –, elég kellemesen megszervezheted az életedet."[3] Philby életét nem is lehetett volna kellemesebben megszervezni. Biztatta Nicholas Elliottot, hogy jöjjön és látogassa meg. „Minél több látogatóm volt Washingtonban – írta –, annál több kémet szondáztam meg."[4] És Philby minden kémet meg akart szondázni.

A felszínen Philby ugyanolyan derűs és nyájas volt, mint mindig, de a bensejébe már bevackolta magát a szorongás aprócska férge. A félsz, ami akkor fogta el, amikor kitudódott, hogy egy szovjet kém dolgozott a brit követségen a háború alatt, még gyötrőbben furdalta 1950 júniusában, amikor a Venona-kódfejtők kimutatták, hogy „értékes ügynökhálózat" működött 1945-ben Nagy-Britanniában, köztük egy „különösen fontos" kém „Stanley" fedőnéven.[5] A kódfejtők napról napra egyre jobban teret nyertek. Philby úgy döntött, hogy látogatást tesz az amerikai kormány titkosírásfejtő központjában, a Virginia állambeli Arlington Hallban. Meredith Gardner, a Veno-

na vállalkozás irányítója szívesen fogadta titkos szóböngész laboratóriumában Philbyt, és később eszébe jutott az a különös feszültség, amellyel az angol hírszerző figyelte a desifrírozó csoportok munkáját, ahogy törik fel a hatalmas kémkirakóst. „Philby feltűnő érdeklődést tanúsított, de végig egy szót se szólt, egyetlen szót se."[6] Philby tudta, hogy az elveszejtéséhez elég lenne egyetlen szó, amely egyértelműen azonosítja ővele „Stanleyt".

Az FBI és az MI5 közös vizsgálata még nem állapította meg a „Homérosz" fedőnevű kém kilétét. A vizsgálók láthatóan biztosra vették, hogy a brit követség beépített embere egy ottani alkalmazott kellett hogy legyen, egy takarító vagy szolgáló, jóllehet a „Homérosz" által szállított információ igen magas fokú volt. Amikor Donald Maclean 1948-ban eltávozott Washingtonból, Kairóba került a brit követségre mint jogtanácsos és irodavezető. A kettős élet nyomása alatt egyre furcsábban viselkedett, mégsem merült fel senkiben, hogy ez a finom modorú, kulturált angol diplomata orosz kém lehet. Maclean egy egykori miniszter fia volt, bentlakásos magániskola és Cambridge pallérozottja, a Reform Klub tagja. Így hát mentesült a gyanútól, Philby szavaival, „a szó szerinti gondolati gát következtében, amely makacsul elutasította azt a vélelmezést, hogy a vezető réteg köztiszteletben álló tagjai ilyen dolgokat követhetnének el".[7] De ez a tabu nem védhette meg örökké. Mialatt a vizsgálók egyre mélyebbre ástak, Philby folyamatosan tájékoztatta Moszkvát, hogyan haladnak. „Macleannek maradnia kell a posztján, ameddig csak lehetséges", utasított Moszkva Központ, azzal a megjegyzéssel, alkalmasint szükség lehet a kivonására, „mielőtt a háló összezárul".[8]

Philby egy saját védőháló kifeszítésével volt elfoglalva annak tudatában, hogy ha a Venona-kódfejtők leleplezik Macleant, akkor Maclean összes ismerőse gyanúba kerül, és a szál végül őhozzá is elvezet. Óvatos célzást tett az MI5-nak arra, hogy ő szívesen kibővítené szerepét Washingtonban, színleg a hatékonyság fokozására, a valóságban azért, hogy még közelebbről szemmel tarthassa a „Homérosz"-nyomozást. „Nyilvánvalóan úgy érzi, hogy nem igazán kap elég te-

ret – írta az MI5-vezér Guy Liddell. – Úgy véltem, ez valami nekem szánt magas labda javaslat formájában, hogy fölösleges nekünk washingtoni megbízottat tartanunk, merthogy ő el tudna boldogulni az egésszel."[9] A kémelhárítás főnöke elutasította Philby burkolt ajánlatát, hogy az MI6 mellett képviseli az MI5-ot is, de nem azért, mintha kicsit is gyanította volna a mögötte rejlő igazi indítékot. Philby C.-t is nyaggatta Londonban, hogy idejekorán értesítsék őt bármilyen kódfejtési áttörésről, hogy „több időnk legyen tanulmányozni"[10] – és ha úgy adódik, több idő lelépni.

Philby házassága ismét súlyos válságkorszakot élt. A család gyarapodott, de miközben Philby „az ő ötgyermekes apaságának szülői büszkeségéről" regélt Nicholas Elliottnak,[11] az újabb kisbaba érkezése megsokszorozta az Aileenra nehezedő terheket, és az asszony megint a lelki ingatagság jeleit mutatta. Mostanra csaknem annyit ivott, mint a férje. A viszonyukat újabb súlyos csapás érte, amikor levél jött Guy Burgesstől a vidám bejelentéssel: „Sokkoló hírem van számotokra. Épp most helyeztek át Washingtonba."[12] Burgess arra kérte Philbyéket, hadd lakjon náluk „néhány napig", amíg utánanéz valami szálláshelynek.[13] Aileenban meghűlt a vér. „Úgy ismerem, mint a rossz pénzt – írta a barátainak. – Többé ki se lehet tenni a házból."[14]

Burgess még a Külügyminisztériumnál volt, bár rejtély, hogyan sikerült megtartania az állását ebben a komoly és jó hírű intézményben. A sajtóosztály távol-keleti részlegén futott be nem is annyira változatos, mint inkább viszontagságos karriert a külügyi államtitkár asszisztenseként. Egész idő alatt átadott az oroszoknak minden titkos iratot, amire csak rá tudta tenni a kezét: este magához vette és reggel visszavitte, miután lefotózta őket a szovjeteknek. Burgess most is ugyanaz a szórakoztató alak volt, igazi tömény bajkeverő: kémkapcsolataival kérkedett, meg se próbálta leplezni kicsapongó homoszexualitását, nagy felfordulás maradt mindig a nyomában. Rendszerint lerészegedett, nemegyszer az élő fába is belekötött, előszeretettel fontos emberekbe. Elmulasztotta kifizetni a számláit, kakaskodott, titkosszolgálati tiszteket járatott le nyilvános helyeken, és Gibraltár-

ban annyira kirúgott a hámból, hogy a helyi MI5-tiszt nem győzött álmélkodni: „Nem hinném, hogy akár Gibraltárban is valaha láttam volna bárkit ennyi égetett szeszt benyakalni ilyen rövid idő alatt."[15] Egy másik alkalommal összeverekedett egy külügyis kollégával, hanyatt vágódott a Királyi Automobil Klub márványlépcsőjén, és betörte a fejét, mely után a viselkedése csak még szertelenebbé vált. Burgesst örökké csak egy hajszál választotta el a kirúgástól. Most lapátra tétel helyett kinevezték a washingtoni brit követség tájékoztatási ügyvivőjének, mely beosztáshoz kívánatos érzékenység és tapintat toronymagasan hiányzott belőle. Komikus módon Guy Liddell erősködött, hogy Burgess „nem az az ember, aki szándékosan bizalmas értesüléseket adna át arra illetékteleneknek".[16] Azt remélték, hogy Burgess „excentricitása" (kódszó a homoszexualitásra) talán kevésbé szúr szemet az Egyesült Államokban. De a Külügyminisztérium biztonsági főnöke figyelmeztette Sir Robert Mackenzie-t, a washingtoni követség biztonsági felelősét, hogy Burgess megérkeztével készüljön fel a legrosszabbra. Mackenzie félhangosan dörmögött: – Mit érthet *legrosszabbon?* Szatírkodást?[17]

Ha Burgess Washingtonba érkezésének kilátásai aggasztottak egy-két tisztviselőt, Aileent egyenesen elborzasztották. Philby azonban ragaszkodott hozzá, hogy öreg barátját szívélyesen kell fogadni, és ellakhat a házuk alagsorában. Aileen tiltakozott, és dühös perpatvar keletkezett, amiről mindkét fél rögtön be is számolt Elliottnak Svájcban, aki így írt: „Aileen előre látta az elkerülhetetlenül bekövetkező zűröket – nem feledve el Burgess italos és homokos orgiáit, amikor velük lakott Isztambulban –, és ellenállt ennek a beköltözésnek, de végül (ahogy lenni szokott) meghajolt Philby akarata előtt." Burgess úgy csapott le az amerikai fővárosra és Philbyék családi életére, mint egy különösen pusztító és tüzes meteor. „Minden bekövetkezett, amitől Aileen rettegett – írta Elliott –, és Philbyék házassága kimerítette tartalékait."[18]

Philby utóbb ezt a döntését Burgess befogadásáról baráti gesztusnak minősítette. Több mint húsz éve voltak barátok, együtt fedezték

fel a kommunizmust és maradtak meg Moszkva szolgálatában. Burgess azon kevesek közé tartozott, akikkel Philby nyíltan beszélhetett. Megnyugtatta a követséget, hogy „rajta tartja szemét a rebellisen"[19] – ez gyakorlatilag lehetetlen feladat volt, bár egy fokkal talán könynyebb azáltal, hogy egy fedél alatt lakott vele. Philbynek megvolt a maga indítéka, hogy örüljön Burgess Washingtonba jöttének. Tájékoztatási ügyvivőként Burgess szabadon utazgathatott anélkül, hogy bárki megjegyzéseket tenne; következésképpen futárként működhet, információt vihet Philby szovjet tartótisztjének, Valerij Makajevnek New Yorkba. Nem sokkal azután, hogy Burgess megérkezett, Philby elmondta neki, hogy vadásznak Homérosz után, és folyamatosan növekszik annak kockázata, hogy Macleant leleplezik, aki mindent bevall, az ebben rejlő gyászos következményekkel.

Philby nem találkozott Macleannel a háború vége óta. Burgess sokkal jobban ismerte Macleant, és közeli barátjának számított Anthony Blunt is; a Burgess és Philby közti kapcsolat közismert volt; Blunt érintkezésben állt Macleannel is. Ha Maclean kilétére rájönnek, az MI5 gyorsan rátalál a kémek közti szálakra, és a gyanú láncolata végül elvezet Philbyhez.

Maclean fantasztikus sebességgel haladt a kisiklás felé. Szovjet tartótisztjét megpróbálta meggyőzni, hogy ő már nem akar tovább kém lenni; szemlátomást nem volt tisztában azzal, hogy ez nem az a klub, ahonnan az ember csak úgy kisétálhat. Moszkva egyszerűen nem vett tudomást a kérésről. 1950 májusában elszakadt a cérna: Maclean berúgott, szétverte a kairói amerikai követség két titkárnője lakását, letépte a lányok alsóneműjét, levert a falról egy nagy tükröt, és kettétört egy nagy fürdőkádat. Hazaküldték, egy Harley Street-i pszichiáter gondjaira bízták, és rövid kezelési időszak után meglepetésszerűen kinevezték a Külügyminisztérium amerikai kirendeltsége fejének. Úgy tűnt, a brit diplomáciai szolgálatban még az előtt sem zárult be az előrelépés útja, aki részegen, elborult aggyal bugyikat szaggat, már ha „derék ember". De a gyanúsítottak szűkített listája egyre szűkült, és Maclean neve rajta volt. Nyilvánvalóan a teljes ideg-

összeomlás szélén állt. Ha az MI5 beviszi kihallgatásra, szinte biztosra lehetett venni, hogy megtörik. De ha a válság kirobban, Philby most már számíthatott „egy biztonsági forró drótra Moszkvával", Burgess közvetítésével.[20]

Amint behurcolkodott a Philby-házba, Burgess nekiállt a szokásához híven viselkedni. Körbepotyázta Washingtont, nevekkel vagdalkozott, belekötött fűbe-fába, felhajtott számtalan italt, és a fizetést másokra hagyta. Egy koszos öreg düftinkabátot hordott, kerülte a szappant, és üvöltve hangoztatta, hogy az amerikaiak képtelenek az értelmiségi gondolkodásra. Philby úgy mutatta be Angletonnak Burgesst, mint „kora legkiemelkedőbb történészét Cambridge-ben".[21] (Aki ismeri a cambridge-i történészeket, tanúsíthatja, hogy Burgess személyes szokásai nem egészen mondanak ellent ennek az állításnak.) Néhány nappal később Burgess odavágódott Angleton asztalához az Occidental Restaurantban, invitálás nélkül leült, és kért egyet a „legolcsóbb whiskyből". „Különös öltözéket viselt, nevezetesen egy fehér brit tengerészkabátot, tele piszokfolttal és zsírpecséttel. Részeg és borotválatlan volt, és a szeme külleméből ítélve nem mosdott az utolsó alvása óta."[22] Burgess belekezdett egy őrült terv részletezésébe, miszerint olyan kabátokat hozat be, amilyen rajta van, és „fantasztikus haszonnal" adja el New Yorkban.[23] Azután kierőszakolta, hogy Angleton vigye el egy körre az Oldsmobile Saloonján, és végül pénzt kért tőle kölcsön. Azután elkószált. Nincs rá bizonyíték, hogy Angleton ebben a viselkedésben kivetnivalót talált volna. Kedvelte a brit különcöket, és aki Kim Philby barátja volt, az kivétel nélkül az övé is.

1951. január 19-én Philby hozott egy végzetes döntést: depressziós felesége, Washingtont körbedülöngélő veszélyes barátja és saját bizonytalan jövője ellenére úgy döntött, hogy nagy vacsorát ad. Szinte egyöntetű megállapítás szerint ez egy pokoli est volt.

Philby meghívta az összes vezető rangú ismerősét az amerikai hírszerzésben: Angletonékat természetesen, Robert Lamphere-t, az FBI-os kémvadászt, azután Mannékat és még sok mást. Jelen volt továbbá

Bill Harvey, a volt FBI-os, jelenleg a CIA kémelhárításának a feje, és érzékeny idegzetű felesége, Libby. Az ohiói származású, keményen robotoló Bill Harvey értelmes ember volt, de emellett „püffedt képű alkoholista egy Raymond Chandler-rémregényből szalasztott, mulatságosan korrupt zsaru viselkedésével".[24] Harveyék már részt vettek a Philby-ház egy vacsorapartiján, amelynek végére Bill Harvey öntudatlan állapotban csúszott az asztal alá.

Mint mindig, a vacsoraest kancsóban felszolgált Martinival kezdődött. Csípős hangulat vibrált a levegőben. Cicely Angletonnak feltűnt, hogy Bob Lamphere az egyetlen vacsoravendég, aki nem dohányzik. – Milyen freudi indíttatásból nem dohányzol? – kérdezte pajzánul.[25] Az ivászat rendületlenül folytatódott, illetve Libby Harvey esetében meg-megrendülve. Amikor a vacsora véget ért (utóbb senki sem emlékezett rá, hogy mi hangzott el vagy mit ettek), a vendégek átváltottak whiskyre. Burgess ekkor robbant be. Zilált volt, harsányan kapatos, és kalamajkára éhes. Libby odatántorgott hozzá, sarokba szorította, és erősködött, hogy rajzolja le. Burgess tehetséges skiccelő volt, karikatúrái nagy csodálatot váltottak ki a washingtoni vacsoraestek körében. Burgess húzódozott. Libby részegen követelőzött. Végül Burgessnek elege lett a szekálásból, vázlattömböt-ceruzát ragadott, és rajzolni kezdett. Pár perc múlva fényes vigyorral átadta a karikatúrát.

Sajnálatos módon az elkészült alkotás nem maradt fenn, de a jelenlévők nagy vonalakban leírták. Vitathatatlanul Libby Harveyt ábrázolta, bár az arca „brutálisan torz volt".[26] De a karikatúra nem az arcát vette célba: a ruhája fel volt tűrve a derekára, a lába széttárva, látni engedve csupasz szemérmét. Libby rábámult, felvisított, és könnyekben tört ki. Bill Harvey behúzott egyet Burgessnek. Kavarodás támadt. Harveyék elviharzottak.

Burgess a jelenetet isteninek találta. Philby nem. – Hogy tehetted? Hogy tehetted? – kérdezgette, mielőtt a díványra roskadt.[27] Aileen zokogva visszavonult a konyhába. Mielőtt hazaautóztak, Angleton és Mann egy darabig még ott téblábolt a Nebraska Avenue 4100. előtt,

mint két tizenéves egy verekedés után, megvitatva azt, amit Angleton „társasági katasztrófának" nevezett.[28]

Philby később „gáláns" bocsánatkérő levelet küldött Harveyéknek Burgess sértő viselkedéséért.[29] – Felejtsd el – mondta Bill Harvey szárazon.[30] De Harvey nem felejtette el.

Egy hét múlva Arlington Hallban bekövetkezett az áttörés, amiben a kódfejtők reménykedtek és amitől Philby rettegett: Meredith Gardner végül megfejtett egy még 1944 júniusából származó üzenetet, amely utalást tartalmazott arra, hogy a „Homérosz" terhes felesége pillanatnyilag az anyjánál tartózkodik New Yorkban. Melinda, Maclean Amerikában született felesége gyermeket várt 1944-ben; gazdag, elvált anyja Manhattanben lakott; következésképpen Donald Maclean kellett hogy legyen Homérosz.

A siker híre elrepült Londonba, és aztán visszaverődött Philbyhez Wasingtonba. Most állt a legközelebb a lelepleződéshez Volkov 1945-ös átállási próbálkozása óta. De az idő neki dolgozott. Nem volt bizonyíték egyelőre, ami közvetlenül összehozná Macleannel, és már sok éve nem találkoztak. Ráadásul az MI5 ahelyett, hogy letartóztatta volna Macleant, úgy döntött, kivár és figyel annak reményében, hogy további bizonyítékot szerezhet. A Venona-anyag egyszerűen túl titkos volt bírósági felhasználáshoz: az MI5 abban bízott, hogy a telefonja lehallgatásával, irodája bepoloskázásával, levelezése elfogásával és maga Maclean szoros megfigyelésével elkaphatják, amint közvetlen kapcsolatba lép szovjet tartótisztjével. De a Biztonsági Szolgálat is elszenvedte azt a bénultságot, amely a szervezeteket elkerülhetetlenül sújtja, amikor mélységesen kínos, potenciálisan végzetes és teljesen példátlan helyzettel szembesülnek. Maclean, a brit kormányszerveken belül valaha felfedezett legmagasabb rangú kém még majd öt héten át szabadon mozoghat.

Philby azonnal továbbította a rossz hírt Makajevnek azzal a kéréssel, hogy Macleant vonják ki Nagy-Britanniából, mielőtt kihallgatnák, és veszélybe sodorná az egész brit kémhálózatot – és legfőképp Philbyt magát. Csakhogy Maclean most szoros megfigyelés alatt állt, szökésének megszervezése kényes feladat volt, mert bármilyen nyílt kapcsolatfelvétel a szovjetekkel az azonnali letartóztatásához vezet. Macleant egy olyan harmadik félnek kell figyelmeztetnie és felszólítania menekülésre, aki nem kelt gyanút. Az ideális futár, állapította meg Philby, itt van kéznél Guy Burgess rossz hírű és rossz kinézetű alakjában, akinek a diplomáciai pályafutása egy nagy karambollal készült véget érni, majdhogynem szó szerint. Véletlenül vagy szándékosan, mindenesetre egyetlen nap leforgása alatt nem kevesebb, mint három büntetőcédulát gyűjtött össze gyorshajtásért, miközben körbeszáguldozott Virginián egy lehajtható tetejű szürke Lincolnnal, diplomáciai védettségére hivatkozott mindannyiszor, és sértegette az őt megállító rendőröket, kiváltva a Külügyminisztérium és Virginia állam kormányzójának dühödt tiltakozását. Bár nem volt kimondottan szatírkodás, a brit követnek ezzel betelt a pohár. A kegyvesztett, de semmit meg nem bánó Burgesst utasították, hogy azonnal térjen vissza Londonba. Philby később azt állította, hogy Burgess visszahívása gondosan megtervezett trükk volt. Valószínűleg inkább szerencsés véletlen; de akár így, akár úgy, ideális lehetőséget teremtett Maclean figyelmeztetésére, hogy menekülnie kell Moszkvába.

A Burgess elutazása előtti este a két kém együtt vacsorázott egy kínai étteremben Washington belvárosában. Azért esett erre a helyre a választásuk, mert a vendégek különálló bokszokban étkeztek, háttérzene mellett, ami a lehallgatók átka. Átbeszélték a tervet: Burgess kapcsolatba lép a szovjetekkel Londonban, azután felkeresi Macleant az irodájában, és miközben ártalmatlan beszélgetést folytatnak, átad egy papirost egy találkozó helyének és idejének megjelölésével. Burgesst hivatalosan még nem rúgták ki, és abban nem lesz semmi gyanút keltő, hogy a Washingtonból frissen visszatérő tájékoztatási ügyvivő jelentkezik az amerikai kirendeltség vezetőjénél. A szovjetek ezután elrendezik Maclean szökését. – Nehogy te is menj! – mondta Philby félig tréfából, amikor kivitte Burgesst a Union pályaudvarra.[31] Burgess azonban zsigerből képtelen volt azt csinálni, amit mondanak neki.

Burgess 1951. május 7-én érkezett vissza Angliába, és azonnal felvette a kapcsolatot Anthony Blunttal, aki üzenetet juttatott el Jurij Modinnak, a cambridge-i kör szovjet irányítójának. „Nagy baj van – jelentette Blunt. – Guy Burgess most tért vissza Londonba. Homérosz le lesz tartóztatva... Most már csak napok, talán órák kérdése..."[32] „Donald most olyan állapotban van, hogy meggyőződésem, abban a pillanatban megtörik, amikor letartóztatják."[33] Modin értesítette Moszkvát, és azonnal választ kapott: „Jóváhagyjuk Maclean dezertálásának ottani megszervezését. Itt fogadjuk, és minden igényét kielégítjük."[34]

A leningrádi Tengerészeti Akadémián végzett Jurij Modinnak a saját megítélése szerint „nem volt semmi hajlama a kémkedéshez".[35] Mégis kitűnően csinálta. A cambridge-i hálózatot abban az időben örökölte meg, amikor épp szétesőben volt, de ő tapintattal és hozzáértéssel kezelte Burgess italozásait és Maclean hangulatváltásait. Maclean átvarázslása Moszkvába azonban a legnagyobb kihívás volt, amivel idáig szembesült.

Az MI5 megfigyelőcsapatát, az A4-et figyelőknek hívták. 1951-ben körülbelül húsz férfiból és három nőből állt. Legtöbbjük előzőleg a rendőrség különleges osztályán dolgozott, és a jó látás, a jó hallás és az átlagos testmagasság elvárás volt („aki túlságosan alacsony... az ugyanannyira feltűnő, mint aki magas", szögezte le a főfigyelő).[36] A kívánalmak szerint puhakalapot és esőkabátot viseltek, és mutogatással értették meg magukat egymással. Az utcasarkon álltak, és próbáltak nem feltűnőek lenni. Egyszóval pontosan úgy néztek ki, mint a figyelő titkos ügynökök. A háború vége óta az A4 megfigyelés alatt tartotta a szovjet hírszerzés épületét a Kensington Palace Gardensben, a szovjetek pedig ugyanúgy szemmel tartották őket. Modin tudta, hogy a figyelők nem dolgoznak esténként meg hétvégeken. Azt is tudta, hogy Maclean megfigyelése nem terjed túl Londonon, mert az MI5 fél, hogy egy puhakalapban ácsorgó férfi árulkodó lehet vidéken. Maclean Tatsfieldben lakott, Kent falusias részén, és vonattal járt be Londonba. A figyelők nappal követték, de Modin kileste,

hogy „a Victorián az MI5 emberei megvárták, amíg kigördül a vonat a pályaudvarról, és aztán hazaindultak, mint akik jól végezték dolgukat. Tatsfieldben nem volt senki, aki átvegye a követést."[37] Modin úgy vélekedett, Macleant május 28-án, hétfőn tartóztatják le. Május 25-én, pénteken, pontosan azon a napon, amikor a külügyminiszter megadta a hivatalos engedélyt Maclean kihallgatására, a szöktetési terv mozgásba lendült.

Aznap este, történetesen épp Maclean harmincnyolcadik születésnapján, Burgess megjelent a tatsfieldi Maclean-háznál egy bérelt autóval, poggyásszal felpakolva és két, hamis névre megváltott menettérti jeggyel egy, még az éjjel Franciaországba, St-Malóba induló sétahajóra, a *Falaise*-ra. Az előző napot a klubjában töltötte, harsányan beszélt a tervbe vett skóciai autókázásáról az új fiújával. Burgess megvacsorázott Donald és Melinda Macleannel (az asszony be volt avatva a tervbe), és a két férfi elindult Southamptonba nagyfokú izgalomban és szokatlan józanságban. Csak percekkel az éjféli kihajózás előtt érkeztek, rézsút leállították a kocsit a gátoldalban, és sietve megmászták a kikötőhidat. Az egyik dokkmunkás rájuk kiáltott, hogy nyitva maradt a kocsi ajtaja. – Hétfőn visszajövünk! – kiabált vissza Burgess.[38] Még akár azt is hihette, hogy igazat mond.

Mielőtt Burgess eljött Washingtonból, Philby megígértette vele, hogy nem menekül el Macleannel Moszkvába. „Ne menj vele, amikor elmegy. Ha elmész, akkor nekem végem. Esküdj meg, hogy nem teszed."[39] Modin azonban ragaszkodott hozzá, hogy Burgessnek el kell kísérnie Macleant. Burgess először tiltakozott. Kijelentette, hogy semmi kedve dezertálni, és abszolút rémesnek találja azt a kilátást, hogy Moszkvában éljen. De végül beleegyezett, állítólag azzal a feltétellel, hogy elkíséri Macleant Moszkvába, és aztán visszatér, és folytatja régi életét. A szovjeteknek más terveik voltak: Burgess és Maclean jegye csak odaútra szólt. Modin így írt: „A Központ arra a megállapításra jutott, hogy nem egy, hanem két kiégett ügynökkel van dolgunk. Burgess elveszítette korábbi értékét... Még ha megtartja is állását, sose fog többé úgy információt

szállítani a KGB-nek, mint egykor. Neki befellegzett."[40] A szovjetek azonban egy dolgot elmulasztottak igazán számításba venni: hogy a kettős dezertálásnak milyen megsemmisítő hatása lesz Kim Philbyre. Modin később beismerte, hogy tévedés volt hagyni Burgesst együtt távozni Macleannel. A kémvilágban a vélekedés szerint semmi sem történik véletlenül, de ez esetben Modin magyarázata valószínűleg igaz: „Egyszerűen csak megtörtént... a titkosszolgálatok időnként követnek el ostobaságokat."[41]

A *Falaise* népszerű volt a gazdag házasságtörők körében, akik egy hétvégi La Manche-on túli kiruccanásra kívánták elvinni szeretőjüket. Útlevél-ellenőrzést nem tartottak, és nem nagyon tettek fel kérdéseket. Elméletileg a hajó a francia partok mentén cirkált, de nem hivatalosan mindig kikötött St-Malóban pár órányi ismerkedésre a francia konyhával és a látnivalókkal. A hajó másnap délelőtt 11.45-kor futott be. Burgess és Maclean a poggyászukat a fedélzeten hagyva leballagott a kikötőhídon a többi utassal, és aztán elszakadtak a tömegtől. Taxit fogtak és a rennes-i vasútállomásra vitették magukat, ott elcsípték a párizsi vonatot, aztán egy másik vonattal Svájcba, Bernbe utaztak, ahol Nicholas Elliott, mit se tudva a két szökevény megjelenéséről az ő vadászterületén, épp a Schweizerhof Szállóban költötte el vacsoráját.

Elliott ennek a szállodának az éttermét az egyik legjobbnak tartotta egész Európában: különösen kitűnő volt a libamájpástétomuk. „Sose ettem finomabbat – hangoztatta Elliott –, még Strasbourgban sem."[42] Théo, a főpincér Elliott fizetett informátora volt, és mindig gondoskodott róla, hogy legyen szabad asztal a számára. A szombat esti vacsorák a Schweizerhofban hagyományszámba mentek Elliott berni életében.

Május 26-án este, mialatt Elliott nekikezdett a libamájpástétomának, egy taxi állt meg az onnan egy kilométerre eső szovjet követség előtt. Elliott mindkét utasra ráismerhetett volna. Burgess gyakran megfordult Harris bulijain, és Burgess, Philby és Elliott gyakran vacsorázott együtt a Pruniers étteremben a Piccadillyn. Burgess hajdan tanári állásért folyamodott Etonben, de elutasították, amikor Claude Elliott felismerte alkalmatlanságát. „Úgy tűnik, nagy kár, hogy a Külügyminisztérium nem vette a fáradságot egy hasonló kikérdezés elvégzésére", morfondírozott később Elliott rosszkedvűen.[43] Macleannel is több alkalommal találkozott.

Pár óra múlva Burgess és Maclean már el is hagyta a szovjet követséget, hamis névre szóló hamis iratokkal felszerelkezve. Ezután megint vonatra ülve Zürichbe utaztak, ahol felszálltak egy stockholmi repülőjáratra, amely menetrendszerűen megszakította útját Prágában. A prágai repülőtéren, már a vasfüggöny mögötti biztonságban, a két férfi kisétált a várócsarnokból, és elnyelte őket egy várakozó gépkocsi.

Hétfő reggel a figyelők hiába lesték a Victoria pályaudvarra begördülő tatsfieldi vonatot: Maclean nem volt rajta. Kicsivel később Melinda Maclean felhívta a Külügyminisztériumot, és bejelentette, hogy a férje péntek este eltávozott otthonról egy „Roger Styles" nevű emberrel, és azóta nyoma veszett. A Külügyminisztérium hívta az MI5-ot. A különleges osztály jelentette, hogy egy Guy Burgess névre bérelt autó áll elhagyatottan a southamptoni kikötőben. A borzadályra ébredés hulláma kezdett végiggyűrűzni a brit kormányon.

A Külügyminisztérium sürgős táviratot küldött ki a követségekre és MI6-referatúrákra Európa-szerte az utasítással, hogy Burgesst és Macleant meg kell állítani „mindenáron és minden eszközzel". Egy eltűnt személyekről tudósító falragasz megadta a szökevények személyleírását. „Maclean: 190 cm, átlagos testalkat, rövid, hátrafésült haj bal oldali választékkal, kissé görnyedt testtartás, vékony, összeszorított száj, hosszú, vékony láb, hanyagul öltözött, láncdohányos, nagyivó. Burgess: 175 cm, vékony alkat, sötét arcbőr, sötét, göndör haj őszes árnyalattal, telt arc, gondosan borotvált, enyhén csámpás".[44] Bernben Elliott utasítást adott a saját figyelőinek, hogy gondosan tartsák rajta a szemüket a szovjet követségen. Az egyik munkatársa előkészített „egy üveg »mérgezett« skót whiskyt"[45] arra az esetre, ha a hírhedten szomjas szökevények felbukkannának és mozgásképte-

lenné kellene tenni őket. Ekkor azonban Burgess és Maclean már Moszkvában fogadta a pohárköszöntőket.

A Burgess és Maclean eltűnését követő reggelen hosszú rejtjeltávirat érkezett a washingtoni brit követségre Szigorúan titkos! fejléccel. Geoffrey Paterson, az MI5 washingtoni képviselője felhívta Kim Philbyt otthon, és megkérdezte, kölcsönkérheti-e a titkárnőjét, Edith Whitfieldet, hogy segítsen neki a megfejtésben. Philby örömmel megtette ezt a szívességet. Néhány órával később hamuszürke arccal talált rá Patersonra a követségi irodaszobájában.

– Kim – suttogta alig hallhatóan Paterson. – A madár kirepült.

– Miféle madár? – kérdezte Philby, az arcvonásait úgy rendezve, hogy kellő aggodalmat mutassanak. – Csak nem Maclean?

– De igen, ám ennél nagyobb a baj... *Guy Burgess* vele ment.[46]

Philby riadalma most nem volt színlelt. Burgess pár héttel ezelőttig a házában vendégeskedett. Philby azon kevesek közé tartozott, akik tudtak a Homérosz-vizsgálatról, és olyan helyzetben voltak, hogy figyelmeztethették Macleant. Mindhárman együtt jártak egyetemre Cambridge-ben. Csak idő kérdése volt – és nagyon kis időé –, hogy az MI5 érdeklődni kezdjen a Burgess-szel való barátsága iránt, és beleásson a múltjába. Philby felismerte, amit a szovjet tartótisztjei szemlátomást nem, hogy Burgess lelépése mekkora veszélyt jelent az ő helyzetére. Bármelyik pillanatban megfigyelés alá vonhatják, kirúghatják, akár még őrizetbe is vehetik. Gyorsan kellett cselekednie.

Egy vészforgatókönyv már készen állt. Ha úgy fest, hogy az MI5 lecsapni készül rá, a szovjetek biztosítanak pénzt és hamis papírokat, hogy az Antillákon vagy Mexikón keresztül Moszkvába meneküljön. Makajev New Yorkban azt az utasítást kapta, hogy pontosan erre a célra 2000 dollárt és egy üzenetet helyezzen el egy letéti címen. Nem tette meg. Philby sosem kapta meg a pénzt. Makajev ellen ezért a mulasztásért Moszkvában később fegyelmi eljárást indítottak, amely felrótta „fegyelmezetlenségét" és „bárdolatlan viselkedését".[47] Nagyon valószínűnek tűnik, hogy egyszerűen elköltötte a balerinájára a pénzt.

A brit követség titokban felbolydult, amikor híre ment, hogy nem egy, hanem egyszerre két vezető beosztású hajdani washingtoni brit külügyis eltűnt, és hogy alighanem szovjet kémek voltak. Philby és Paterson közölte a kellemetlen hírt az FBI-jal. Philby gondosan figyelte FBI-os barátai reakcióját, köztük Bob Lamphere-ét, korábbi vacsoravendégéét, és csak meglepetést érzékelt, némi savanyú kárörömmel színezve a britek slamasztikája láttán. Eddig maga Philby szemlátomást nem került gyanúba. Ebédidő közeledtével szólt Patersonnak, hogy hazaugrik „jól leinni magát";[48] aki ismerte Philbyt, az ebben a viselkedésében nem találhatott semmi furcsállnivalót. A Nebraska Avenue-ra megérkezve azonban nem a bárszekrényhez sietett, hanem a melegházba, ahol magához vett egy kislapátot, aztán lement az alagsorba, ahol nemrég még Guy Burgess lakott. Ott előszedte a rejtekhelyéről a Makajevtől kapott orosz fényképezőgépet, fotóállványt és filmet, elcsomagolta vízhatlan tartókba őket, és betette a kocsija csomagtartójába. Aztán beült, beindította a motort, és elhajtott észak felé. Aileen otthon volt a gyerekekkel. Ha különösnek vélte is, hogy a férje korán hazajön a munkából, bezárkózik a pincébe, és aztán elhajt szó nélkül, mondani nem mondta.

Philby sokszor megjárta már a Great Fallsba vezető utat. Angleton elvitte horgászni a Potomac völgyébe, és volt ott egy Vén Pecás Fogadó nevű műangol kocsma, ahol eltöltöttek több vidám estét. Az út erdős vidéken haladt át, és gyér volt a forgalom. Egy elhagyott szakaszon, az erdővel az egyik oldalon és a folyóval a másikon, Philby leparkolt, elővette a csomagokat és a kislapátot, és bement a fák közé. Néhány perc múlva előjött, közönyösen gombolgatva a sliccét az esetleges arra járók kedvéért, és hazahajtott. Valahol nem túl mélyre ásva a Potomac menti erdőben ott fekszik egy szovjet fotófelszerelés immár több mint hatvan éve, Philby kémkedésének titkos emlékműve.

Most jött el az alkalom Philby számára, hogy ha akar, mentse az irháját, csatlakozzon Burgesshez és Macleanhez az emigrációban. De nem akart. Úgy döntött, hogy marad, és megpróbálja kimagyarázni magát. Philby később ideológiát kanyarított ehhez a választásához

(ahogy megnyilvánulásai többségéhez): „Egyértelmű kötelességem volt kivágni magam a kutyaszorítóból."[49] A döntés mögött azonban számítás is meghúzódott: az FBI még nem gyanakodott rá, úgyhogy feltehetőleg az MI5 sem. Senki sem azonosította be „Stanleyt". Ha majd beletúrnak a múltjába, nemigen találhatnak egyebet esetleges bizonyítékoknál. Korai kacérkodása a baloldalisággal aligha számít titoknak, a Litzivel való házasságáról pedig beszámolt Valentine Viviannek. Barátsága Burgess-szel nem vet jó fényt rá (még 1940-ben Burgess bábáskodott az MI6-be felvétele körül), de ha tényleg mindketten szovjet kémek voltak, hogy engedhette meg Burgessnek, hogy nála lakjon? „Az nem kétséges, hogy Kim Philbyt mélységesen felháborítja Burgess eljárása", írta Liddell, miután Philby kapcsolatba lépett vele, és közölte, mennyire elborzasztotta barátja dezertálása.[50]

Az, hogy maradt, szintén a tiszta lelkiismeretre enged majd következtetni. Igaz, akadtak kellemetlen korai utalások az igazi elkötelezettségére: a dezertőr Krivitszkij beszámolója a brit kémről, aki újságíróként dolgozott Spanyolországban. Volkov utalása egy kémelhárító tisztre és hirtelen eltűnése, miután Philby a kezébe vette az ügyet. Még távolabbra visszamenve az MI6-nek eszébe juthatnak a szovjet dossziék, amelyeket kivett az irattárból St. Albansban. De egy törvényes eljáráshoz az MI5-nak ennél kézzelfoghatóbb bizonyítékok kellenek. Meggyanúsíthatják, kihallgathatják, nyomást gyakorolhatnak rá és megpróbálhatják csapdába csalni. De nagyon nehéz lesz majd elítélni. És Philby tudta ezt. Hideg fejjel és a láthatólag elmaradhatatlan szerencséjével akár át is vészelheti a közelgő vihart. „Minden látszat ellenére úgy gondoltam, jók az esélyeim."

Philby tartogatott még egy további fegyvert az arzenáljában, talán a leghatásosabbat az összes közül: a barátkozási képességét. Befolyásos barátai voltak az Atlanti-óceán mindkét oldalán, olyan emberek, akik hosszú éveken át dolgoztak vele, és megbíztak benne. Ezek az emberek elismerték hírszerzőtiszti képességeit, titkokat osztottak meg vele, és itták a Martinijét. Philby bűnösségének elfogadása bizonyos fokig rájuk nézve is terhelő. „Sok magas beosztású ember kell

hogy legyen, aki semmit nem kíván jobban, mint ártatlanságom bebizonyosodását – tűnődött. – Ők hajlandók lesznek az ügyet kétségesnek ítélve felmenteni."[51]

Philby tudta, hogy számíthat arra, hogy barátai kiállnak mellette, és legfőképp kettőre: Jim Angletonra és Nick Elliottra.

11

Barack

Londonba rendeléséről Philby egy udvarias, kézírásos üzenet formájában értesült, amelyben közvetlen főnöke, Jack Easton arról tájékoztatta, hogy hamarosan hivatalos táviratban szólítják haza megbeszélni Burgess és Maclean eltűnését. Philby egy kezén meg tudta volna számolni azokat a vezető beosztású titkosszolgálati tiszteket, akiket tisztelt, és a „pengeagyú", „mélységesen csavaros eszű" Easton közéjük tartozott.[1] Philby később eltűnődött, hogy az üzenet vajon nem figyelmeztetés volt-e, azzal a szándékkal, hogy a botrányt elkerülendő meneküljön el. Igazából valószínűleg csak baráti gesztus volt, megnyugtatás, hogy nincs miért aggódnia. Elutazása előtt Philby még egyszer körbejárta CIA-s és FBI-os kapcsolatait, és megint csak nem tapasztalt semmiféle nyílt gyanakvást. Angleton ugyanolyan barátságos volt, mint mindig. 1951. június 11-én, a Philby elrepülése előtti este a két barát egy kocsmában találkozott.

– Meddig leszel távol? – kérdezte Angleton.

– Körülbelül egy hétig – felelte Philby hanyagul.

– Megtennél nekem Londonban egy szívességet?[2]

Angleton kifejtette, hogy sürgős levelet kell küldenie az MI6-nek, de lemaradt az e heti diplomáciai futárpostáról. Átadná Philby személyesen? Odatolt eléje egy borítékot, a londoni kémelhárítás vezetőjének címezve. Philby később úgy képzelte, hogy ez is valamiféle

csel lehetett, így akarták próbára tenni vagy csapdába csalni. Az üldözési mánia már kezdett eluralkodni rajta. Angleton cseppet sem gyanakodott: megbízott barátjában, hogy kézbesíti a levelet, egy hét múlva visszajön, és akkor együtt ebédelnek megint, ahogy szoktak, a Harveyben. Miután eltöltöttek „egy kellemes órát" a kocsmában, megvitattak „kölcsönös érdeklődésre számot tartó dolgokat", Philby felszállt a Londonba tartó éjszakai gépre.[3] Soha többé nem látja viszont se Amerikát, se Jim Angletont.

A kétely sötét felhői gyorsan gyülekeztek az Atlanti-óceán mindkét oldalán, ahogy Philby előre tudta. Hamarosan meg is érkezett a vihar, amely majd szétzilálja a „különleges viszonyt", és nyomában a brit titkosszolgálatok egymás torkának esnek. Az amerikaiak látszólag megőrizték higgadtságukat, de a diplomaták eltűnése „nagy felbolydulást" keltett Washingtonban.[4] A meginduló vizsgálat Guy Burgesst vette célba, és vele összefüggésben barátját, pártfogóját és szállásadóját, Kim Philbyt. Walter Bedell Smith CIA-főnök elrendelte, hogy a brit párost ismerő minden tisztje sürgősen jelentse, mit tud Philbyről és Burgessről. Az első jelentés a kémelhárító Bill Harveytől érkezett a CIA-főnök íróasztalára; a második néhány nap múlva James Angletontól. A kettő tartalma homlokegyenest különbözött egymástól.

Harvey jelentése – „kimagaslóan szakmai, lényeglátó és vádló"[5] – gyakorlatilag leleplezte Philbyt. Az egykori FBI-ügynök utóbb majd azt állítja, hogy már jóval Burgess és Maclean dezertálása előtt gyanakodott Philbyre, és az FBI-ban hozzáférése volt a Venona-anyaghoz. Harvey részletekbe menően tanulmányozta Philby pályafutását, és letaglózó pontossággal állította egymás mellé a bizonyító szálakat öt sűrűn gépelt oldalon: rámutatott Philby kapcsolatára Burgess-szel, szerepére a Volkov-ügyben, részvételére a kudarcos albániai műveletekben és jólinformáltságára a „Homérosz" kém utáni hajszában, ami ideális lehetőséget biztosított számára, hogy figyelmeztesse Macleant a közelgő letartóztatására. Önmagában egyik sem számított bizonyító erejűnek, de egymás mellé téve, érvelt Harvey, egyet-

len végkövetkeztetés lehetséges: „Philby szovjet kém".[6] Philby később Harvey vádiratát „a rosszindulat utólagos megnyilvánulásának" minősítette,[7] személyes bosszúnak azért a sérelemért, ami a feleségét érte Philby katasztrofális vacsoraestjén pontosan fél évvel azelőtt.

A második jelentés ezzel éles ellentétben állt. Angleton leírta különböző találkozóit a korhely Guy Burgess-szel, és beszámolt arról, hogy Philbyt láthatóan zavarták barátja bolondériái, amiket azzal magyarázott, hogy Burgess „egy balesetben súlyos agyrázkódást szenvedett, ami vissza-visszatérően folyamatosan kihatott rá".[8] Angleton határozottan elutasította a gondolatát is annak, hogy Philby egy követ fújhatna a dezertőrrel, és annak a „meggyőződésének" adott hangot, hogy bármilyen bűnt követett is el Burgess, az „nincs kapcsolatban Philbyvel".[9] Ahogy egy CIA-tisztviselő fogalmazott: „a magva az volt... hogy Philbyt nem érheti vád azért, amit ez a lökött Burgess művelt".[10] Angleton helyzetértékelésében Philby nem volt áruló, csak egy tisztességes és remek ember, akit rútul megvezetett a barátja, akit viszont pszichésen ingataggá tett egy csúnya fejbe kólintás. Életrajzírója szerint Angleton „megmaradt abban a meggyőződésében, hogy brit barátja tisztázza magát a gyanú alól", és figyelmeztette Bedell Smitht, hogy ha a CIA megalapozatlan árulásvádakat kezd támasztani egy vezető beosztású MI6-tiszt ellen, az súlyos megrontja az angol–amerikai kapcsolatokat, merthogy Philbyt „nagy becsben tartják" Londonban.[11]

A két beadvány bizonyos fokig az Atlanti-óceán keleti és nyugati partján kialakult két különböző titkosszolgálati megközelítést tükrözte. Bill Harveyé képviselte a vizsgálódás új, amerikai stílusát, a gyanakvást, a gyors ítélkezést és agresszivitást. Angletoné a brit MI6 hagyományaihoz híven íródott, és a barátságon és az úriemberi adott szó szentségén alapult.

Harvey olvasta Angleton beadványát, amely mind hangvételében, mind a benne foglaltakban annyira különbözött az övétől, hogy a végére odafirkantotta: „És mi van ennek a történetnek a többi részével?"[12] – gyakorlatilag azzal vádolva meg CIA-s tiszttársát, hogy szemet huny az igazság fölött. Harvey és Angleton Philbyvel kapcsolatos nézeteltérése olyan viszályt robbantott ki, amely eltartott életük végéig. Hasonlóan éles véleménykülönbség jött létre a brit hírszerzésben.

Június 12-én délután Kim Philby megérkezett a Leconfield House-ba, az MI5 Curzon Street közelében álló főhadiszállására. Fáradtnak és „balsejtelmektől gyötörtnek" érezte magát,[13] de feszülten és felkészülten várta a küszöbönálló összecsapást. A veszély adrenalinlökete mindig serkentőleg hatott rá. Jack Easton ragaszkodott hozzá, hogy elkíséri a beszélgetésre, jelenlétével támogatja. A két MI6-es főtisztet Dick White, az MI5 kémelhárító-főnöke üdvözölte, aki az elkövetkező néhány órában barátságos beszélgetésnek épphogy csak álcázott vallatásnak vetette alá Philbyt. Közben teát szolgáltak fel. Dohányfüst töltötte meg a szobát. Kölcsönös udvariaskodások hangzottak el. Dick White (nem összetévesztendő Richard Brooman-White-tal, Elliott régi barátjával) hajdan iskolaigazgató volt, egy kenti vaskereskedő fia, egyenes, tisztességes, kiegyensúlyozott ember, akiből idővel az MI5 igazgatója lesz, majd az MI6-é. Philby a háború óta ismerte White-ot, és mindig jól kijött vele, miközben magában lenézte mint ítélete szerint gyenge értelmi képességű és bizonytalan személyiséget. „Minden erejével azon volt, hogy beszélgetésünket baráti mederben tartsa", írta Philby.[14] A szobában inkább feszélyezett, mint ellenséges hangulat uralkodott. C. kelletlenül belement, hogy egyik tisztjét az MI5 kihallgassa azon az alapon, hogy Philby ezzel elősegíti a vizsgálatot és „véleményezheti az ügyet".[15] White nagyon igyekezett kimutatni, hogy Philby egyszerűen csak segít megvilágítani „ezt a szörnyű ügyet Burgess-szel és Macleannel".[16] De a kulturáltság felszíne alatt már megjelentek a repedések, amelyek hamarosan szétválasztják egymástól a brit hírszerzés két ágát.

Az MI6 kiállt az embere mellett. A dossziék nem tartalmaztak semmi terhelőt Philbyre nézve, kizárólag csak a növekvő elismerés tirádáit, amelyek elvezettek a washingtoni kinevezéséhez. „Nem volt felhozható ügy ellene ebben az időben", emlékezett vissza Eas-

ton.[17] Legfeljebb meggondolatlansággal lehetett vádolni, amiért egy ilyen Guy Burgess-féle elfajzott alakkal haverkodott. De ha ez bűn, akkor a Külügyminisztériumban és a titkosszolgálatokban még sokan ugyanennyire kárhoztathatók. Philby nem szökött el, segítőkészséget mutatott, és ami a legfontosabb, úriember, klubtag és nagymenő, vagyis ártatlan kell hogy legyen. Philby MI6-es kollégái közül sokan hittételként kapaszkodtak bele az ártatlanság vélelmébe. A másik lehetőség elfogadása annak beismerésével járt volna, hogy velük mindannyiukkal a bolondját járatták; a hírszerző és a diplomáciai testületek teljesen bárgyú színben tűnnének fel. Az MI5 azonban vizsgálódásba kezdett, és a kellemes, klubjáró Kim Philby már kezdett baljósabb alakot ölteni. A gyanú szálait, melyekre Bill Harvey rámutatott Washingtonban, még nagyobb elszántsággal tették górcső alá Londonban. A kettős dezertálás utáni hetekben vaskos dosszié gyűlt össze és feküdt most White asztalán, alig pár lépésnyire onnan, ahol Philby ült, kortyolgatta a teáját, szívta a pipáját és igyekezett nyugodtnak látszani.

Az ellentétes hozzáállások, amelyek a brit hírszerzés két testvérszervezetében mutatkoztak Philby iránt, egy kulturális törésvonalat rajzoltak ki, amely még e válságot megelőzően jött létre, és azóta is jócskán fennáll. Az MI5 és az MI6 – a Biztonsági Szolgálat és a Titkos Hírszerző Szolgálat, nagyjából az FBI és a CIA megfelelői – szemléletükben alapvetően eltértek egymástól. Az MI5 előszeretettel vett fel a soraiba egykori rendőr- és katonatiszteket, olyan embereket, akik nemegyszer tájszólással beszéltek, és gyakran nem tudták vagy nem törődtek azzal, hogy a hivatalos vacsorákon mi a helyes késhasználati sorrend. Ők szereztek érvényt a törvénynek és védték a birodalmat, üldözték és fogták el a kémeket. Az MI6-et inkább a magángimnáziumok és Oxford–Cambridge világa jellemezte; beszédmódjuk és öltönyeik szabása kifinomultabb volt. Ügynökeik és tisztviselőik gyakran megszegték más országok törvényeit a titkok utáni hajszában, és ebbéli ténykedésük nem nélkülözött bizonyos fokú eleganciát. Az MI6-et a White's Club-tagság jellemezte, az MI5-ot a Rotary Clubé. Az MI6 a felső középosztályból (és olykor a főnemességből) verbuválódott; az MI5 a középosztályból (és olykor a munkásosztályból). Az MI5 a társadalmi rétegbe sorolásra oly sokat adó Nagy-Britanniában „az asztal végére szorult", kicsit közönségesnek számított, miközben az MI6 a jó iskolából való, válogatott úriemberek gyülekezetének. Az MI5 vadászok, az MI6 gyűjtögetők csapata volt. Amikor Philby lekezelően azzal intézte el Dick White-ot, hogy „se hús, se hal", abban pontosan tükröződött az MI6 hozzáállása testvérintézményéhez: White az életrajzírója meghatározásával élve „tisztán kereskedői" származású, miközben Philby az „uralkodó osztályba" sorolódott.[18] Az MI5 nehezteléssel tekintett az MI6-re; az MI6 kis, de rosszul palástolt gúnnyal nézett le testvérére. A Philby feje fölött tornyosuló csata csak egy újabb összecsapás volt Nagy-Britannia soha véget nem érő, fogcsikorgatva vívott és teljesen nevetséges osztályharcában.

White derék ember volt, jó hivatalnok és ügyes szakmai lobbista, de nem egy rátermett kihallgató. A Philby ellen felhozott bizonyítékok, mint fogalmazott, „még igen hézagosak voltak".[19] Továbbá egy igen rafinált kémmel állt szemben, aki immár csaknem két évtizede hozzászokott a reflektorfényben való rejtőzködéshez. Egy White-nál okosabb ember kellett volna a leleplezéséhez. Philby feltételezte, hogy a szobát bemikrofonozták. A dadogásával különös töredezettséget adott a beszélgetésnek, ami talán az idegesség jele volt, vagy esetleg időhúzásra és szimpátiakeltésre szolgált. White először Macleanről kérdezett. Philby azt mondta, hogy emlékszik rá Cambridgeből, és hírből ismeri, de évek óta nem látta, és valószínűleg meg se ismerné. Aztán Burgess került a figyelem homlokterébe, és a feszültség a szobában egy fokkal följebb srófolódott. Philby kijelentette, hogy az egyszerűen elképzelhetetlen, hogy bármelyik hírszerző szolgálat, pláne az oroszok, egy ilyen kémkedésre teljesen alkalmatlan valakit foglalkoztatnának, „egy fecsegő, szétszórt, részeges, homoszexuális semmirekellőt".[20] Philby jól játszotta a szerepét, gondosan vegyítve feszengést, behízelgést és önigazolást: íme, egy magas rangú hírszer-

zőtiszt, aki védi magát a kimondatlan vád ellen, hogy az orránál fogva vezették, és most akár el is veszítheti az állását egy katasztrofális barátság miatt. Philby saját hűsége nem kérdőjeleződött meg, még csak célzás se történt rá, de a kétely ott lebegett a beszélgetés fölött, mint a pipafüst. A találkozó szívélyes kézfogásokkal ért véget. Az örökké segítőkész Philby felajánlotta, hogy ír egy összegzést a beszélgetésről, és közölte, hogy elérhető az anyja lakásában. White utalt rá, hogy valószínűleg hamarosan szükség lesz egy újabb találkozóra.

Mindketten kitárgyalták a beszélgetést Guy Liddell-lel, aki feljegyezte a naplójába: „Kim rendkívül nyugtalan." White a maga részéről nem találta Philby válaszait „teljesen meggyőzőnek".[21] Liddellt húszéves barátság kötötte Philbyhez. Jól ismerte Guy Burgesst. Anthony Blunt az egyik legjobb haverjának számított. Liddell naplója egy olyan emberről árulkodik, aki küzd a felismeréssel, hogy a legközelebbi barátai közül néhányan kémek, sőt talán mind. „Anthony Blunttal ebédeltem – írta. – Teljesen biztos vagyok, hogy Blunt tudatosan sosem játszott össze Burgess-szel, amikor az vélhetően a Komintern javára dolgozott."[22] A naplóbejegyzés hangneme azonban minden, csak nem magabiztos. Hogy Burgess és Maclean esetleg kémek, nem beszélve Philbyről, „nehezen hihető" volt.[23] Mert nem akarta hinni.

Két nap múlva Philby újra White irodájában ült, ahol a légkör most sok fokkal fagyosabb volt. Időközben a CIA-igazgatótól, Walter Bedell Smithtől levél érkezett, amelyet Bill Harvey fogalmazott meg, és a vádiratát is csatolta. A támadó hangvételű és személyesen C.-nek címzett feljegyzés leszögezte, hogy Philby semmilyen körülmények között nem térhet vissza Washingtonba. A benne rejlő üzenet nyers volt: „Rúgják ki Philbyt, vagy különben megszakítjuk a titkosszolgálati kapcsolatot."[24] Ez a kapcsolat még soha nem volt ilyen válságban. Az amerikaiak rámutattak, hogy a brit külügyminisztériumba vetett bizalmat „súlyosan megrendítette" Burgess és Maclean eltűnése, akik mindketten nyilvánvaló biztonsági kockázatot jelentettek, és felszólították a brit kormányt, hogy „tegye tisztába a háza táját, függetlenül attól, hogy ennek ki látja kárát".[25] Még külön sértésként Washington megjegyezte, hogy egy ilyen biztonsági lék sosem keletkezhetett volna az Egyesült Államok intézményrendszerében: „Az amerikai külügyminisztérium a folytatólagos részegeskedést, ismétlődő ideg-összeroppanásokat, szexuális devianciákat és más emberi gyengeségeket biztonsági kockázatnak tekinti, és az egy vagy több ilyen szimptómát mutató személyeket rövid úton eltávolítja."[26]

Ahogy Angleton előre megmondta, az MI6 nem vette jó néven, hogy az egyik tisztjüket árulással vádolják nyomós bizonyíték nélkül, nem beszélve arról a sugalmazásról, hogy a brit külügyminisztérium részeges, lelkibeteg szexuális deviánsokat alkalmazna. Az MI6 fejesei azonnal üzenetet küldtek Dick White-nak az MI5-ba, kifejezve kiállásukat „teljes mellszélességgel pártfogoltjuk és intézményük jó hírének megvédése mellett".[27] White most egyszerre találta szembe magát a Philbyvel való közelgő ütközéssel és az MI6-szel való összeakaszkodással. Ugyanakkor a Philby-dosszié egyre vastagodott. A vizsgálatok kimutatták baloldali hajlamait Cambridge-ben, házasságát egy kommunistával, az ezutáni szélsőjobbra tolódását és a dezertőr Krivitszkij utalását egy szovjet kémre, aki újságíróként dolgozott Spanyolországban a polgárháború során. A Volkov-ügy, a Borsos művelet kisiklása, a Homérosz-nyomozás és Burgess és Maclean dezertálásának időzítése mind-mind Philby bűnösségére látszott utalni, ha nem is egyenesen, de legalábbis közvetetten. „Jóllehet az összes ellene szóló vádpontra létezhet más magyarázat, együttesen kétségtelenül nyomasztó a hatásuk", írta Liddell.[28] A mélyülő gyanakvás jeleként Philby fedőnevet kapott: Barack. Az elvárás szerint a fedőnevek semlegesek kell hogy legyenek, de többnyire nem azok. Csábító dolog rejtett jelentést látni a most Philbyre aggatott MI5-fedőnévben, mert a háborús idők jegyrendszerétől megnyomorított Angliában a barack szó egzotikusnak és csábítónak hatott, leszedésre hívogatott.

Dick White ugyanolyan udvarias volt, mint korábban, de céltudatosabb. Arra kérte Philbyt, hogy írja le újra, de most részleteseb-

ben, pontosan mikor találkozott Burgess-szel, és hogyan barátkoztak össze. Ne siesse el. – Nem hajt bennünket a tatár – mondta White, parányi türelmetlenséggel a hangjában.[29] Röviden könnyű hazudni. Hosszan hazudni jóval nehezebb, mert a korábbi valótlanságok egymásra torlódnak, és ellentmondanak az ezután következő hazugságoknak. Philby beismerte, hogy az első felesége kommunista volt, de azt hangoztatta, hogy „a későbbiekben megtérítette", és hogy „ő maga sosem volt kommunista". Arra a kérdésre, hogy Maclean hogyan jöhetett rá, hogy letartóztatás fenyegeti, „határozottan tagadta, hogy valaha is beszélt volna Macleanről Burgess-szel".[30]

A hosszú, zavaros válasz közepén White tökéletes bizonyossággal felismerte, hogy Philby hazudik.

White most témát váltott, rátért 1936-ra és a *The Times* tudósítójaként tett első spanyolországi útra. Philby sietve kijavította: ő kezdetben *szabadúszóként* ment Spanyolországba, és csak később került munkatársi státusba az újságnál. White kivörösödött, a gallérja hirtelen szűk lett. Akkor szegény fiatalemberként hogy a csudába szerzett pénzt, hogy Spanyolországba utazzon és elinduljon az újságírói pályán? Ez, mint Philby később írta, „undok kis kérdés" volt,[31] mert, mint White nyilvánvalóan gyanította, a szovjet hírszerzéstől kapta az utasítást, hogy menjen Spanyolországba, ahogy a pénzt is hozzá. Philby azzal riposztozott, hogy az utazás pénzeléséhez eladta a könyveit és a gramofonlemezeit. Itt White lecsaphatott volna, mert egy kis vájkálással kiforgathatta volna a választ: hány könyvet? Hány lemezt? Készpénzért adta el? Hol vannak a banki bizonylatok? Ehelyett White egyszerűen elkönyvelte újabb hazugságnak Philby válaszát. További hosszú órák elteltével White feltápászkodott, annak jeléül, hogy a meghallgatásnak vége. Ezúttal nem ráztak kezet. Philby azzal a tudattal jött el a második beszélgetésről, hogy White szemében most ő a fő gyanúsított. Nem csorbult az a meggyőződése, hogy az MI5-nak kevés terhelő bizonyítéka van, valószínűleg nem elég a perbe fogásához, és szinte biztosan nem elég az elítéléséhez. De ahhoz elég, hogy az MI5 ki-

közösítse, az MI6 pedig elbocsássa. White feljegyzést küldött Stewart Menziesnek, kifejtve benne, hogy min alapszik a Philby elleni gyanú, és indítványozta, hogy az MI6 sürgősen intézkedjen.

Philby most nyakig volt a pácban. Az MI5 középosztálybeli kopói az ő felsőosztályos vérére ácsingóztak. Sarokba szorult, gyanúba keveredett, és fogytán a muníciója. De még akadtak szövetségesei, és különösen egy, akinek az iránta való bizalma ugyanolyan sziklaszilárd és megkérdőjelezhetetlen maradt, mint régen.

Nicholas Elliott pont abban a pillanatban tért vissza Nagy-Britanniába, amikor a Philby-vizsgálat a tetőfokára hágott. Dühödten, fürgén és teljes meggyőződéssel vetette bele magát barátja védelmébe.

Elliott visszahívásának időzítése valószínűleg véletlen volt. Referatúravezetőként hat sikeres évet töltött Svájcban, és megérett az előléptetésre. Új megbízatást fogadott el Londonban, a baráti államok titkosszolgálataival kellett tartania a kapcsolatot. Ez a munka rengeteg külföldi utazással járt, és jól jött Elliott saját bevallása szerinti „új helyek és új arcok iránti csillapíthatatlan szomjának".[32] De lehetőséget nyújtott arra is, hogy nekiveselkedjen egy otthonához és szívéhez közelebb eső feladatnak: hogy megvédje Philbyt a Whitehall táján fortyogó indulatoktól. Elliott tiszta szívvel, megingathatatlanul hitt Philby ártatlanságában. Együtt léptek be az MI6-be, együtt néztek krikettmeccseket, együtt jártak vacsorázni és inni. Elliott számára az egyszerűen elképzelhetetlen volt, hogy Philby szovjet kém legyen. Az a Philby, akit ő ismert, sosem politizált. A több mint egy évtizedes szoros barátságuk során sosem hallott Philby szájából olyan mondatot, ami balosságra, nemhogy kommunistaságra engedett volna következtetni. Philby talán elkövetett egy tévedést, barátkozott egy olyan emberrel, mint Burgess, talán kacérkodott radikális eszmékkel az egyetemen, talán még feleségül is vett egy kommunistát, és ezt titkolta. De ezek hibák voltak, nem bűnök. Az úgynevezett bizonyítékok közül a többi csupán szóbeszéd, a legkártékonyabb fajta pletyka. A Joe McCarthy szenátor vezette kommunistaellenes hadjárat épp a legnagyobb lendülettel folyt az Egyesült Államokban, és Elliott

határozottan azon a véleményen volt, hogy Philby egy mccarthysta boszorkányüldözés áldozata, amelyet az alsóbb osztályú, antikommunista fanatikusok MI5-beli klikkje mozgat.

Elliotték egy Wilton Street-i házba költöztek be Belgraviában, mindössze pár percnyire onnan, ahol Philby húzta meg magát anyja Drayton Gardens-i lakásában. Az MI6-en belül Elliott hamarosan Philby legvitézebb bajnokává vált, védte őt minden váddal szemben, és harsányan hangoztatta ártatlanságát. Philby a barátja, a mentora, a szövetségese volt, és Nicholas Elliott világában ez azt jelentette, hogy ő egyszerűen nem lehet szovjet kém. Ez az a barátság volt, amelyet Elliott minden másnál többre értékelt; az MI5-vádakban nem pusztán ennek a köteléknek a próbáját látta, hanem támadást annak a titkos klubnak a legszentebb értékei ellen, amelybe a háború hevében léptek be. Elliott kiállt egy ártatlan emberért, aki „csak egy oktalan barátság bűnében vétkes";[33] ezzel az ő felfogásában a maga fajtáját, kultúráját és osztályát is védte.

De bármilyen eltökélten védte Elliott és bármilyen széles körben uralkodott az MI6-ben az a nézet, hogy Philby egy „megalapozatlan feltevés áldozata",[34] mindez kevés volt az állása megtartásához. Minthogy az MI5 és az amerikaiak egyaránt intézkedést követeltek, Menziesnek nem sok választása maradt. C. magához rendelte egykori védencét. Philby tudta, mi következik. Egyes életrajzírók szerint felajánlhatta lemondását: „Jelenleg semmi hasznotokra nem vagyok... Azt hiszem, legjobb lesz, ha elengeditek a kezem."[35] Philby saját változatában C. azt mondta neki, „feltűnő kínban",[36] hogy a felmentését kellene kérnie. A Burgess-szel, egy szovjet kémmel való barátsága a továbbiakban hasznavehetetlenné tette MI6-tisztként végzett munkáját. Pusztán a végkielégítésének összege – 4000 font, mai értéken kb. 12 millió forint – is azt bizonyította, hogy megbecsüléssel és hivatala pártfogásával távozott. Philby „nem lehet áruló", mondta Menzies White-nak.[37] Philby eljátszotta, hogy derűlátón beletörődik a bűnbak szerepébe. Elliott azonban tombolt, és egyáltalán nem rejtette véka alá azt a meggyőződését, hogy „paranoiás összeesküvés-elméletnél semmivel se komolyabb bizonyítékok alapján gyalázatosan elbántak egy elhivatott, hűséges főtiszttel".[38]

Philby fényes karrierje az MI6-ben véget ért. Immár állástalan volt, hazaárulás gyanúsítottja, és a bizonytalanság „nagy fekete felhője" függött felette.[39] A család bezsúfolódott egy bérelt kapuslakásba Heronsgate-ben, a Hertford grófsági tanyavilágban. Philby az ideje nagy részét a falu kocsmájában töltötte. Tudta, hogy figyelik. Úgy hetente megjelent egy rendőr a faluban, és feltűnően körbebóklászott. Philby telefonját lehallgatták, a postáját felbontották, miközben az MI5 gyűjtögette a bizonyítékokat, és árgus szemekkel figyelt, nem bújik-e elő a vackából. A lehallgatók nem találtak bizonyítékot, hogy kapcsolatban volna a szovjetekkel, viszont annál többet a MI6-es kollégái felől érkező folyamatos támogatásra. Philby tudta, hogy minden szavát fülelik, ezért gondosan erősítgette a szeretett állásából kiakolbólított, ám mégsem megkeseredett ember képét. „Azt mondta, hogy igen nagylelkűen bántak vele, és nincs semmi ellenérzése a régi cége iránt."[40] Elliott megpróbálta viccelődéssel felvidítani a telefonlehallgatások kapcsán: „Személy szerint én örülnék, ha az MI5 az én telefonomat is bepoloskázná, mert az szavatolná, hogy valahányszor elromlik – ami időről időre megesik –, gyorsan megjavítják."[41] Meglehet, Philby ezt nem találta annyira mókásnak.

Nicholas Elliott gyakran felhívta: beszélgetéseit Philbyvel és Aileennal is gondosan magnóra vették és legépelték. Az egyik augusztusi lehallgatás során Aileen olyant talált mondani Elliottnak, ami kiverte a biztosítékot az MI5 berkeiben: Philby hajókázni indult egy barátjával, egy londoni üzletemberrel, akinek a jachtja a déli parton, Chichesterben horgonyoz. – Ugye, tán csak nem fog disszidálni? – kérdezte Aileen Elliott-tól, szemlátomást félve, hogy férje egy „eltűnési jelenet" erejéig kihasználja a sétahajózást, és átsurran Franciaországba, ahogyan Burgess és Maclean csinálta. Elliott nevetve megnyugtatta, hogy Philby dezertálásától egyáltalán nem kell tartani.[42]

Guy Liddell azon tűnődött, hogy feltartóztassa-e a hajókázó társaságot, de végül úgy döntött, hogy Aileen a disszidálást csak „tré-

fából" mondta. Különben is, „már késő volt megakadályozni Philby hajóra szállását, és ugyanolyan indokolatlannak tűnt figyelmeztetést kiadni a franciáknak".[43] Philby aznap este hazatért, és fogalma se volt arról, hogy micsoda izgalmakat okozott. De ahogy a bizonyítékok sokasodtak, úgy nőtt az MI5 félelme is, hogy Philby szökést fontolgat. Decemberben a vadászok újra lecsaptak.

*

A fák csupaszon meredeztek a Londonba vezető út mentén, amikor Philby dél felé hajtott egy C.-től jött újabb behívásra. A vizsgálat új szakaszba érkezett. „A Philby-ügy némileg sötétebbnek tűnik", írta Liddell.[44] Miközben Philby az iroda felé igyekezett, az járt a fejében, hogy az MI5 biztos további bizonyítékokat talált, és hogy az elkövetkező néhány óra „húzós lesz".[45] Mindkettőt illetően igaza volt. Menzies mentegetőzve kifejtette, hogy most „bírósági meghallgatás" kezdődött Burgess és Maclean eltűnése tárgyában.[46] Nagyon megterhelő lenne Philbynek elfáradni az MI5-főhadiszállásra, hogy néhány további kérdésre válaszoljon? Ez egy meghívásnak álcázott parancs volt. Személyesen a miniszterelnök, Winston Churchill hagyta jóvá a döntést, hogy Philbyt vessék alá újabb kihallgatásnak. Philby rossz előérzetei teljes igazolást nyertek, amikor betessékelték a Leconfield House egyik negyedik emeleti irodaszobájába, ahol egy jól ismert, tagbaszakadt és határozottan riasztó alak várta.

– Helló, Döngölő! – üdvözölte Philby.[47]

Helenus Patrick Joseph Milmo, akit széles körben „Döngölőnek" hívtak, régi vágású ügyész volt, rámenős, pontos, fellengzős és könyörtelen. Becenevére nem véletlenül tett szert. Előszeretettel döngölte ellenfeleit a földbe vádak sortüzével, melyeket jogi mindentudást árasztó, bömbölő baritonhangon adott elő. A háború alatt Philby közvetlen közelről tapasztalhatta ezt a megsemmisítő taktikát, amikor az MI5 jogtanácsosaként alkalmazott Döngölő Milmóval közösen törtek meg kémkedéssel gyanúsítottakat az úgynevezett 020-as táborban, a richmondi titkos kihallgatóközpontban. A háború után Milmo kiemelt ügyészi szerepet játszott a náci háborús bűnösök nürnbergi perében. Idővel a Legfelsőbb Bíróság bírájává fog emelkedni. Milmo az MI5 dossziéjával felfegyverkezve készült megtörni Philbyt, és pusztán az érvek súlyával vallomásra kényszeríteni.

Philby leült, és részben az idegessége palástolására elővette a pipáját, és rágyújtott. Milmo azonnal rászólt, hogy oltsa el, és élesen figyelmeztette, hogy ez egy hivatalos bírói eljárás, a törvényszékivel egyenlő. Ez nem volt igaz: a meghallgatás nélkülözött minden jogalapot, de a szóváltás megadta az elkövetkezőknek az alaphangot. Milmo teljes erővel megkezdte a bombázást. Megvádolta Philbyt, hogy a harmincas évek óta kémkedik a szovjeteknek, emberek százait küldte a halálba, elárulta Volkovot, és riadóztatta Burgesst és Macleant. Philby védett, hárított, kitért. Milmo aztán bevetette a nagyágyút: előadta, hogy a rádióforgalmazás mennyisége drámaian megugrott London és Moszkva között Volkov átállási javaslata után, a Moszkva Központ riasztását sejtetve, amit hasonló forgalomnövekedés követett Moszkva és Isztambul között. Philby ezt mivel indokolja?

Philby vállat vont.

– Honnan tudjam?[48]

Milmo rátért Krivitszkij jelentésére a rejtélyes szovjet kémről, akit újságírónak álcázva küldtek ki a spanyol polgárháborúba azzal a feladattal, hogy ölje meg Francót.

– Ki volt az a fiatal újságíró? – dörgött Milmo. – Nem maga?[49]

Philby azt felelte, hogy ha a szovjetek tényleg meg akarták öletni Francót, akkor biztosan egy hivatásos bérgyilkost szemeltek volna ki a feladatra, és nem egy Cambridge-ben diplomázottat, aki még életében nem sütött el fegyvert. A csalódott Milmo most blöffel próbálkozott, azzal vádolta meg Philbyt, hogy hétpecsétes iratokat adott át Burgessnek: Philby ezt a vádat úgy verhette vissza, hogy még csak nem is hazudott. Milmo ezután a fejére olvasta, hogy egy kommunistát vett nőül, és becsempészte Nagy-Britanniába. Philby azzal vágott vissza, hogy ha Bécsben hagyja a zsidó barátnőjét, akkor az náci koncentrációs táborban köt ki. – Már hogyne segítettem volna neki?[50]

Az ügyész kezdett kifogyni a munícióból. Mindegyik kitérő válaszra Milmo hangja egy fokkal fölerősödött, az arca kivörösödött, egyre harciasabb lett. Az asztalt verte. Hitetlenkedő horkantásokat hallatott. Csapkodott, hadonászott.

Egy gyorsíró lejegyzett minden egyes szót. A szomszéd szobában a vezető hírszerzőtisztek gyülekezete, köztük Dick White, Guy Liddell és Stewart Menzies komoran hallgatta, ahogy Milmo egyre jobban méregbe gurul és egyre eredménytelenebb lesz. „Idáig semmit nem ismert be – írta a naplójába Liddell. – Milmo elég keményen nyüstöli."[51]

„Egy nagy ordibálóverseny lett az egészből", fogalmazott White.[52]

Négy óra elteltével Milmo berekedt, Philby kimerült, és a kihallgatás döntetlennel zárult. Milmo tudta, hogy Philby bűnös. Philby tudta, hogy tudja, de azt is tudta, hogy a vallomása nélkül a vád fogatlan oroszlán. „Philby kihallgatása beismerés nélkül fejeződött be – írta Liddell aznap este –, jóllehet Milmo határozottan azon a véleményen van, hogy Philby orosz ügynök, vagy legalábbis volt, és hogy ő a felelős Maclean és Burgess elszalasztásáért."[53] Mielőtt elhagyta az MI5-központot, Philbyt megkérték, hogy adja le az útlevelét, amit gond nélkül megtett, azon morfondírozva, hogy ha menekülnie kell, azt úgyis hamis papírokkal teszi, amiket a szovjet barátai biztosítanak.

„Úgy találtam, képtelen vagyok más végkövetkeztetést levonni, mint hogy Philby már sok-sok éve szovjet ügynök", írta Milmo.[54] White-nak még nyersebben fogalmazott: „Semmi remény arra, hogy beismerje, de olyan bűnös, mint a fene."[55] A kihallgatás magnófelvételének és gépiratának áttanulmányozása után Guy Liddell belátta, hogy nagyra becsült egykori munkatársa és barátja nem úgy viselkedett, ahogy az egy igaztalanul megvádolt embertől várható. „Philby viselkedése mindvégig egészen rendkívüli volt. Egyszer sem állt neki hevesen hangoztatni ártatlanságát, ahogy kísérletet sem tett rá, hogy bizonyítsa az igazát."[56] De új, nyomós bizonyíték nélkül, írta Liddell, „Philby kezében van az összes lap".[57] És ha Philby bűnös, mi a helyzet más közös barátaikkal? Liddell jó barátjával, Anthony Blunttal, aki ismerte Burgesst és Philbyt? Mi a helyzet Tomás Harrisszel, egy újabb egykori MI5-ossal, akinek a háza annyi tintás összejövetel helyszínéül szolgált? A kétely csírái kezdtek gyökeret ereszteni végig a hírszerzés intézményrendszerében, miközben a vezetői egymást méricskélték, és járt az agyuk.

Philby beszámolt a négyórás vallatásáról Elliottnak, és magából kikelve hangoztatta, hogy jogi kelepcébe csalták. A barátja nevében feldühödött Elliott panaszkodott Malcolm Cummingnak, egy MI5-főtisztnek, a Biztonsági Szolgálat alkalmazásában álló kevés etoni öregdiák egyikének.

„Nicholas Elliott megint kitért rá, hogy BARACK nagyon haragszik az MI5-ra a Milmo-kihallgatás miatt. Azt mondta, hogy BARACK a legcsekélyebb mértékben sem kifogásolt egy ilyen szerven kívüli kikérdezést, de neheztelt amiatt, hogy a Dick White-tal folytatott barátságos beszélgetés után őt hamis ürüggyel gyakorlatilag Londonba csalták, és ezt követően se szó, se beszéd alávetették annak, ami hivatalos bírósági eljárásnak bizonyult, ahol még a dohányzást is megtagadták tőle."[58]

Philby szószólójaként Elliott elszánta magát rá, hogy kicsikar egy bocsánatkérést a kihallgatás stílusáért. Az MI6 „ellentámadásba lendült", jegyezte fel Liddell komoran, és Elliott vezényelte a rohamot.[59]

Az MI5 még nem adta fel, hogy beismerő vallomást csikarjon ki Philbyből, és most egy olyan emberhez fordult, aki szinte minden elképzelhető módon szöges ellentéte volt Döngölő Milmónak. A londoni rendőrség hajdani detektívfelügyelőjéről, William „Jim" Skardonról, az A4 megfigyelő szakszolgálat vezetőjéről az a hír járta, hogy kihallgatás dolgában „nincs párja az országban".[60] Skardon szelíden és szerényen viselkedett; puhakalapban és esőkabátban járt, arcán sajnálkozó kifejezéssel és lankadt bajusszal. Suttogó, sziszegő, visszafogott hangon beszélt, és kerülte a szemkontaktust. Amíg Milmo fő fegyvere a megfélemlítés és a harsányság volt, Skardon

alattomossággal és behízelgéssel hálózta be ellenfele tudatát. 1950 januárjában sikerrel húzott ki vallomást Klaus Fuchsból, az atomkémből, akinek hosszú vidéki sétákon és falusi kocsmákban, csendes beszélgetéseken férkőzött a bizalmába. Skardon apránként ásta elő az igazságot, látszólag ugyanazt a kérdést tette fel újra és újra, de finom változtatásokkal mindaddig, amíg a célszemély nem hibázott és bele nem gabalyodott a saját hazugságaiba. Philby rengeteget tudott Skardonról és híréről. Úgyhogy amikor ez a görnyedt, kenetteljes és jóságosnak látszó alak bekopogott az ajtaján Heronsgate-ben és megkérdezte, bejöhet-e egy csésze teára, Philby tudta, hogy továbbra is nyakig ül a pácban.

Miközben mindketten a pipáikat szívták, Skardon kissé bizonytalanul csapongani látszott ez egyik témáról a másikra, „már-már művészi tökéllyel".[61] Utólag Philby felfedezni vélt „két kis csapdát", amiket kikerült, de idegesen tűnődött, hogy nem bújtak-e meg továbbiak, amiket észre se vett. „Roppant hízelgő volt ez a nézeteim és tevékenységeim iránti elbűvölőn meleg érdeklődés."[62] Skardon azt jelentette Guy Liddellnek, hogy Philby bűnösségét illetően „egyelőre nem jutott elhatározásra".[63] Az elkövetkező hónapokban Skardon még többször is tiszteletét tette Philbynél, alázatosan, udvariasan, okosan és lankadatlanul szurkapiszkálta. Aztán 1952 januárjában ugyanolyan hirtelen, ahogy kezdődtek, Skardon látogatásai abbamaradtak, „bizonytalanságban hagyva" Philbyt,[64] aki szoronghatott, a nyomozó mennyit deríthetett ki. „Sokért nem adtam volna, ha belepillanthatok az összegzésébe", írta.[65] Valójában Skardon zárójelentése azt igazolta, hogy Philby bája felülkerekedett Skardon álságos kedélyességén. A kihallgató beismerte, hogy a Philbyvel töltött órák „a vártnál sokkal kedvezőbb benyomást hagytak bennem". A Philby elleni vádak „nem nyertek igazolást", vonta le a végkövetkeztetést.[66] Philby visszakapta az útlevelét.

„A vizsgálat folytatódik, és egyszer még... előkerülhet a döntő bizonyíték a bűnösségére. Addig is minden gyakorlati szempontból azzal a feltételezéssel kell élni, hogy Philby szovjet kém volt a teljes

titkosszolgálati ideje alatt." Az MI6 ezzel messzemenően nem értett egyet: „Úgy látjuk, hogy a Philby elleni vád nem igazolódott be, továbbá adva van a lehetőség egy kevésbé sötét értelmezésre is a puszta bizonyítékok által sugalltnál."[67] És Kim Philby különös esete ennyiben is maradt hónapokon, majd éveken át, fortyogó megoldatlan rejtély, még teljesen ismeretlen a nagyközönség előtt, de mérges viszály forrása a titkosszolgálat berkein belül. Az ügyet függőben hagyták; Philby a pocskondiázói gyanúsítása és a barátai hűsége közt táncolt. Az MI5 vezetőinek nagy többsége most meg volt győződve bűnösségéről, de nem tudta bizonyítani; korábbi MI6-es munkatársainak nagy többsége ugyanolyan rendületlenül hitt az ártatlanságában, de újfent csak nem tudtak bizonyítékot találni a felmentéséhez. Akadtak néhányan az MI5-ban, mint Guy Liddell, akik kapaszkodtak a reménybe, hogy ez az egész csak egy szörnyű tévedésnek fog bizonyulni, és Philby végül tisztázódik a gyanú alól; ugyanígy akadtak néhányan az MI6-ben, akik kételyeket tápláltak egykori kollégájuk iránt, jóllehet lopva, a cég érdekében.

De azok közt, akik meg voltak győződve Philby bűnösségéről, akadt egy, aki mindenkinél jobban ismerte, és aki egyre nehezebben bírta a hallgatást: a felesége.

12

A rablólovagok

Mikor fogta fel a ráutaló jelekből Aileen Philby, az egykori áruházi detektív, hogy a férje, a külügyminisztériumi nagymenő, a családszerető apa, az uralkodó osztály mintaképe szovjet kém? Akkor, amikor Philbyt hazarendelték, és elveszítette állását? Vagy előbb bekövetkezett a rettenetes ráébredés? Mindig is gyanította, hogy valami nincs rendben Guy Burgess, az ő réme körül, akit le sem lehetett vakarni a férjéről, először Isztambulban és aztán Washingtonban? Akkor esett le neki a tantusz, amikor a Burgess dezertálása utáni napon a férje bezárkózott a pincébe, és aztán elhajtott egy titokzatos batyuval és a kerti kislapáttal? Vagy a kétely még korábban megfogant, amikor Philby nem akart elválni első feleségétől, egy osztrák kommunistától?

1952-re Aileen már tudta, hogy a férje következetesen és szemenszedetten hazudik neki, a megismerkedésük pillanatától kezdve végig az egész házasságuk folyamán. Tudomása erről a kétszínűségről olyan mély lelki szakadékba taszította, ahonnan sose fog igazán kikecmeregni. Kérdőre vonta Kimet, aki tagadott mindent. A kirobbanó veszekedés kicsit sem oszlatta el félelmeit, inkább csak megerősítette meggyőződésében, hogy a férje hazudik. Burkolt célzásokat kezdett elejteni mások előtt lelki örvényeiről: – A feleség kinek tartozik hűséggel? A hazájának vagy a férjének? – kérdezte egy barát-

jától.[1] Egy vacsorapartin a becsiccsentett Tommy Harris kérdésére beismerte, hogy „gyanakszik" a férjére, de aztán visszatáncolt, és kijelentette, hogy „teljesen ártatlan".[2]

Valószínűleg beavatta titkába barátnőjét, Flora Solomont, aki nem lehetett igazán meglepve, mert Philby megkísérelte beszervezni szovjet ügynöknek még 1936-ban. Aileen bizonyosan megosztotta félelmeit Nicholas Elliott-tal, aki csak tréfának vette az asszony gyanúját. Az MI5 is azt hitte, Aileen viccelődik, amikor az Elliott-tal való telefonbeszélgetésében Philby „disszidálását" emlegette. Aileen nem viccelt. Abban a félelemben élt, hogy a férje leléphet, hogy Moszkvában sülve-főve együtt lehessen borzalmas barátjával, Burgess-szel, őt pedig itt hagyja az öt kisgyerekkel és a lemoshatatlan szégyennel, hogy egy árulóhoz ment feleségül. Philby valahányszor elhagyta a házat, az asszony azon tépelődött, hogy visszajön-e. Azzal fenyegetőzött, hogy bírósági eljárást indít a gyerekek fölötti gondnokság megszerzéséért. Megint erősen inni kezdett. Egyre kevésbé érzékelte a valóságot.

Egy nap könnyek közt, elfúló hangon hívta fel Elliottot.

– Kim elment.

– Hová? – kérdezte Elliott.

– Azt hiszem, az oroszokhoz.

– Honnan tudod?

– Kaptam egy táviratot Kimtől.

Ettől egy pillanatra még Elliott sziklaszilárd hite is megingott.

– Mi áll a táviratban? – kérdezte rekedten.

– Ennyi: „Búcsúzom mindörökre. Szerető csók a gyerekeknek."

A megrendült Elliott felhívta az ügyeletes tisztet az MI5-ban. Azonnal riasztották a kikötőket és reptereket, hogy fel kell tartóztatni Philbyt, ha megkísérelné elhagyni az országot.

Furcsamód a kérésre, hogy adja oda a táviratot, Aileen azt felelte, hogy nincs meg, neki is úgy olvasták be telefonon. Elliott meghökkent, és tudakozódni kezdett a postahivatalban, de semmi nyomát nem találta annak, hogy táviratot küldtek volna Aileen Philbynek.

Ismét felhívta a hertfordshire-i házat. Most már késő este volt. Ezúttal Philby vette fel a kagylót. Jól ismert hangja hallatán nagy kő esett le Elliott szívéről.

– Hála istennek, hogy megvagy!

– Miért, mit hittél? – kérdezte Philby.

– Örülök, hogy otthon vagy.

– Hol máshol lehetnék este?

– Ha találkozunk legközelebb, majd elmesélem, hol máshol lehettél volna ma este! – nevetett erőltetetten Elliott, és letette a kagylót.[3]

Aileen ötölte ki az egészet, ugyanúgy, ahogy kitalálta megtámadása történetét Isztambulban, és megrendezte különböző betegségeit és sebesüléseit az évek során. Elliott szeretőn és óvón állt Aileenhoz, de túlságosan megszokta agybajait. Aileen újabb „balesetsorozatot" szenvedett, és autójával belehajtott egy bolt kirakatába. Az orvosa pszichiátriai kezelésre küldte. Philby azt mondta a barátainak, hogy Aileen „őrült".[4] Aileen viselkedése nemhogy ráébresztette volna Elliottot az igazságra, inkább megkétszerezte együttérzését szorongatott barátja iránt, akinek nem elég a sok igaztalan rágalom és állása elvesztése, most még a felesége is ellene fordult, nyilvánvalóan kitalál dolgokat. Az MI6 köreiben azzal intézték el Aileen gyanakvását, hogy ez a tébolyult nőszemély mániákusan összehord hetet-havat.

Az öt gyerek, „orvosi eset" feleség és két nagyivó a családban vitte a pénzt: Philbynek munkára volt szüksége, de nem kapkodtak egy negyvenes éveiben járó férfi után, aki állítólag a Külügyminisztériumban dolgozott, magyarázattal azonban nem tud szolgálni, hogy miért jött el. Philby eljátszott a gondolattal, hogy folytatja újságírói pályáját, több cikket is benyújtott napilapoknak, de állandó állásra nem talált. A telefonlehallgatások „nagyon határozottan kimutatták, hogy Philby gőzerővel igyekszik állást találni", és nem jut semmire.[5] Végül egy „lojális exkolléga" a V osztályról, Jack Ivens biztosított neki állást az export-import cégében.[6] A fizetése soványka évi 600 fontot tett ki. Aileen anyja nyújtott anyagi segítséget a családnak, hogy egy nagy és csúf Edward kori házba költözhessenek Crowborough-ban, a „szegények dőzsmegyéjében", Graham Greene szavaival.[7] Philby nyomorultul napi vonatozásra kényszerült egy londoni irodába, ahol a behozott spanyol narancs és a kivitt ricinusolaj szállítóleveleit töltögette. Nem mert azzal kísérletezni, hogy újra felvegye a kapcsolatot szovjet tartótisztjeivel. „Philby állandó megfigyelés alatt állt – írta Jurij Modin. – Megfigyelésszűrő csoportjaink többször is arról számoltak be, hogy MI5-ügynökök téblábolnak a közelében."[8] Olyan számkivetettségben élt, mint még soha.

Philby mindig beszámítható, kellemes alkoholista volt. Most hamar kiszámíthatatlanná és kellemetlenné vált. A telefonjait lehallgató MI5 megjegyezte, hogy „Barack hajlamos holtrészegre inni magát és förtelmesen viselkedni a legjobb barátaival".[9] A türelmes és hűséges Elliott elviselte Philby dühkitöréseit. Philby erősen támaszkodott régi barátjára. Az ő különös kettős világában ebben nem volt semmi ellentmondás: őszintén nagyra értékelte Elliott barátságát, szüksége volt a támogatására és hajlott a tanácsaira, miközben hazudott neki. Nem titkolta el barátja elől összeomló házasságát, bár ezt a témát csak szőrmentén érintették. Mint a legtöbb angol az ő társadalmi osztályukban, előszeretettel kerülték a kínos érzelmi kérdéseket.

Elliott adott kölcsön Philbynek, amikor elfogyott a pénze, fizette a klubszámláit, és elvitte krikettmeccsekre a Lord'sba. Arra biztatta, hogy menjen át támadásba: – Neked most piszkosul verekedned kell. Ha engem vádolnának meg kémkedéssel, én a miniszterelnökhöz mennék panaszra! – mondta neki. Philby csak „savanyún mosolygott" erre az ötletre.[10] „Az egész család rossz időket élt meg", írta Elliott,[11] aki azt hajtogatva igyekezett tartani barátjában a lelket, hogy száműzetése az MI6-ből csak ideiglenes: hamarosan visszakerül a klubba, és ott folytatja pályafutását, ahol abbahagyta.

Sir Stewart Menzies is határozottan kiállt mellette. 1952. április 1-jén meghívta vacsorázni Philbyt a Travellers Clubba, és megkérdezte, „vajon nem óhajt-e valamennyi előleget abból a prémiumból, amelyet megítéltek neki a lemondása idején".[12] C. később megbeszélte ezt a vacsorát Guy Liddell-lel, aki így írt:

„C. szemlátomást arra az álláspontra jutott, hogy Kim ártatlan. Azt feleltem, hogy az én álláspontom pedig az, hogy az ilyesfajta esetekben, amikor az ember meglehetősen bensőségesen ismer valakit, az egyetlen teendő magába fojtani a személyes véleményét és előtérbe helyezni a munka elvégzésével kapcsolatosakat, pusztán a ténymegállapítások talaján. Máskülönben az ember hajlamos lesz rá, hogy félrevezessék... Kim szemlátomást nem táplál semmi neheztelést e szolgálati ág iránt. Ha ő lenne a mi helyünkben, ő is ugyanígy reagálna, még az útlevélbevonás kérdésében is.”[13]

Philby legfőbb amerikai szövetségese is osztozott Elliott meggyőződésében, hogy barátja hamarosan visszatér az MI6 aklába. James Angleton 1952-ben biztosította egyik munkatársát, hogy „Philby ki fog mászni ebből a mostani csávából, és lesz ő még a brit titkosszolgálat góréja”.[14] Philby tudta, hogy ez kizárt dolog. Az élete leszállóágban volt: elvágták szovjet tartótisztjeitől, beleszorult egy rosszul fizetett, gyűlölt állásba, az MI5 Damoklesz-kardja örökké ott függött a feje fölött, és együtt kellett élnie egy nővel, aki tudott a titkáról.

Elliott minden tőle telhetőt megtett, hogy lelket öntsön Philbybe, bátorította és támogatta. A Philby telefonlehallgatási jegyzőkönyveit átszűröző MI5 meglepetésének és ingerültségének adott hangot azt tapasztalva, hogy „Barack még mindig milyen nagymérvű, segélyezést is magába foglaló kapcsolatot tart fenn az MI6-szel”.[15] Philby legnagyobb fia, John most tizenegy éves volt, és jóllehet maga Philby eltökélten végezni szándékozott a brit uralkodó osztállyal, attól még a fiait jó magángimnáziumba akarta járatni. Eton és Westminster nem fért bele a családi költségvetésbe, de Elliott előállt a megoldással. Megkereste apját, az etoni gimnáziumigazgató Claude-ot, aki elvállalta, hogy bejuttatja John Philbyt (és később öccsét, Tommyt) a hampshire-i Lord Wandsworth Bentlakásos Iskolába, „amelyben intézőtestületi tag volt, és amely nagyfokú dotációjának köszönhetően nem számított túl drágának”.[16] Philby még belekapaszkodhatott az öregdiáki kötelékekbe.

Elliott gondosan szemmel tartotta a Philby-ügy fejleményeit, vagyis inkább megtorpanását, mert az MI5 és MI6 közti tusakodás egy elmérgesedett patthelyzetbe jutott. Ronnie Reed MI5-tiszt, aki még a háborúból ismerte Philbyt, „nagyfokú nézeteltérésről” számolt be „a két szolgálati ág közt Philbyt illetően”.[17] 1952 júniusában Stewart Menzies nyugdíjba vonult, és posztján helyettese, Sir John „Szindbád” Sinclair, egy hórihorgas vezérőrnagy, a katonai hagyománytisztelet híve léptette életbe a maga rigolyáit. (Ebédre mindig ugyanazt kért: egy roston sült heringet és egy pohár vizet.) Sinclair ugyanolyan eltökélten kiállt Philbyért, mint elődje: az új C. „nem volt hajlandó cserbenhagyni egyik emberét”.[18] Azzal azonban egyetértett, hogy aktív MI6-tisztek ne barátkozzanak Philbyvel – erről az irányelvről Elliott és a többiek egyszerűen nem vettek tudomást. Az MI5 ezalatt tovább ásott bizonyítékok után abban a meggyőződésben, hogy még más vakondok is bujkálhatnak a szervezetben, és feldühítette őket az a mód, ahogyan az MI6 összezárta a sorait. A figyelők füleltek és várták, hogy Philby hibázzon.

Az MI5 lehallgatás-jegyzőkönyvei végül harminchárom kötetre rúgtak: nem tártak fel kémkedést Philby részéről, viszont rámutattak gyorsan romló házasságára. Viszonyt kezdett egy tisztviselőnővel Londonban, és gyakran napokig haza se ment. Amikor előkerült, parázs veszekedés vette kezdetét. Philby rákapott, hogy egy sátorban aludjon a kertben. A barátainak azt mondta, hogy Aileen feljelentette őt a Külügyminisztériumban, ezért nem jut tisztességes álláshoz. Még azt is állította, hogy az asszony az életére tör. Aileen hasonlóképpen azt tételezte fel Philbyről, hogy gyilkos terveket forral. Aileen pszichiátere titokban és etikátlanul információkat adott át az MI5-nak. Az egyik jelentés megállapította: „Aileen és a pszichiátere véleménye szerint Philby egyfajta lelki terrort művel, »minden erejével azon van, hogy öngyilkosságba hajszolja«.”[19] Ugyanez a pszichiáter felvetette, hogy Philby homoszexuális, ennek az ellenkezőjét tanúsító bőséges bizonyítékok dacára. Minthogy szorongatott helyzetben lévő férjétől nem sok pénzt várhatott, Aileen arra kényszе-

rült, hogy konyhai munkát vállaljon egy Eaton Square-i palotában, hogy legalább a rezsit fizetni tudja. Nicholas Elliott igyekezett a hóna alá nyúlni, anyagi és lelki támogatást adni. Aileen munkahelye, mint írta, „elég közel esett a Wilton Street-i otthonunkhoz, hogy a szabad óráit velünk tölthesse".[20]

A ricinusolaj és narancs adásvételével töltött másfél boldogtalan év után Philby megint munka nélkül maradt, merthogy Jack Ivens export-import cége csődbe jutott. Körbekeresgélt, próbált szabadúszó újságíróként megélni, de gyér sikerrel. Most gyakorlatilag a barátoktól és a családtól függött. Az Ibn Szaúd tanácsadójaként Szaúd-Arábiában élő apja elküldte mindazt a pénzt, amit meg tudott spórolni. Elliott fizette a Philby-gyerekek iskoláztatásának költségeit. Tommy Harris nyélbe ütött egy könyvszerződést Philby javára egy londoni kiadónál: a spanyol polgárháborúról szóló műre 600 font előleg ütötte Philby markát. Soha nem írta meg, és az ügylet a gazdag Harris fortélyának tetszik: ezen a módon pumpált át pénzt a barátjának anélkül, hogy az felfedezhette volna a forrását.

Philby továbbra is érintkezett titkosszolgálati barátaival, csak nem minden feszültség nélkül. Egy este Guy Liddell vacsorázni ment Tommy Harrisszel, és a helyszínen derült ki, hogy Philby is meghívást kapott. Liddell úgy üdvözölte Philbyt, „mintha mi se történt volna",[21] bár mindketten tisztában voltak a helyzet messzemenő fonákságával. Az MI5 meg volt győződve Philby árulásáról; Harris mostanra maga is gyanússá vált, a telefonját lehallgatták, hátha előbukkan valami utalás Philbyvel kapcsolatban. A vacsoravendégek mind próbáltak úgy tenni, mintha az esemény semmiben nem különbözne a korábbiaktól. Philby „kissé zaklatottnak" látszott, jegyezte fel Liddell a naplójába, és korábban ment is el.[22]

Legsötétebb pillanataiban Philby azt fontolgatta, hogy újraélesíti menekülési tervét, és disszidál Moszkvába, de lehetetlen volt úgy kapcsolatba lépni a szovjet hírszerzéssel, hogy az ne tűnjön fel az MI5-nak, és ezt nagyon jól tudta. Magára maradtan gubbasztott a kelepcében, annak tudatában, hogy csak egyetlen szovjet átálló elég a leleplezéséhez.

*

A szibériai Vlagyimir Petrov kemény munkával és buzgó engedelmességgel élte túl a sztálini tisztogatásokat, és emelkedett paraszti sorból egyre feljebb és feljebb a szovjet hírszerzés ranglétráján. A kommunizmus szolgálatában eltöltött három évtized után a KGB ezredese volt, canberrai rezidens a szovjet követségen. A nyilvánosság előtt Petrov megalkuvó volt, de a lelkében lázadó. Megélte, hogy szibériai faluját tönkretette az éhínség és az erőszakos kolhozosítás. Rejtjelezői munkája közben teljes képet nyerhetett a sztálini terrorról. 1954-ben dezertált Ausztráliába. Feleségét, Jevdokiját egy KGB-s elfogóosztag nyakon csípte, mielőtt ő is követhette volna a férjét, de aztán kiszabadult – csak a fél cipőjét veszítette el –, amikor Darwinban a foglyul ejtői megpróbálták repülőgépen elszállítani.

A háború óta nem volt még ilyen magas rangú átálló. Petrov magával hozott hatalmas mennyiségű információt rejtjelkulcsokról, ügynökhálózatokról, valamint mintegy hatszáz, szerte a világon diplomataként dolgozó KGB-tiszt nevét. Ő szolgáltatta az első meggyőző bizonyítékot arról, hogy Burgess és Maclean valóban a Szovjetunióba disszidált, Kujbisevben laknak. Ennél is mellbevágóbb volt, hogy Petrov megerősítette azt, hogy őket egy további brit hivatalnok, egy harmadik ember figyelmeztette a veszélyre. A Whitehallban, a Fleet Streeten és környékén ennek a titokzatos harmadik embernek a kiléte szóbeszéd, gyanúsítás és bennfentes okoskodás tárgya lett.

Philby hallott Petrov dezertálásáról, és szorongva várta, hogy Jim Skardon újra megjelenjen az ajtóban, ezúttal rendőrkülönítménnyel és letartóztatási paranccsal. Ahogy azonban hetek teltek el kopogtatás nélkül, kezdte feltételezni, és jogosan, hogy a dezertőr név szerint nem azonosította őt. De nyomasztotta „az aggodalom, hogy Petrov valami olyan terhelővel rukkol elő, amiről nincs tudomásom",[23] és azzal elgáncsolhatják, ha megint kihallgatják.

Dick White, Philby régi ellenfele pontosan egy ilyen csapdán törte a fejét most, hogy átvette az MI5 főigazgatói székét. A várakozások

szerint Guy Liddellt illette volna meg ez a poszt, de a baráti szálai helyrehozhatatlanul tönkretették a hírnevét. Az MI6 még azt a célzást is elejtette, hogy akár maga Liddell is egy homokos szovjet kém lehet: rámutattak, hogy „elvált a feleségétől, enyhén homoszexuális hatást kelt, és a háború alatt szoros barátságot táplált Burgess-szel, Philbyvel és Blunttal".[24] A nagyot csalódott Liddell szívélyesen gratulált White-nak a kinevezéséhez, és lemondott.

Petrov dezertálásában White lehetőséget látott arra, hogy egyszer s mindenkorra kiugrassza a nyulat a bokorból, és sürgette Anthony Edent, a külügyminisztert, hogy hozzák nyilvánosságra a harmadik emberről kiderülteket. „Ez aláássa Philbyt. Bizonytalanságot teremt számára. Kicsalogatjuk egy újabb beszélgetésre, és megint megpróbáljuk vallomásra bírni."[25] Eden nem állt kötélnek, részben mert Sir John Sinclair az MI6-ben azt hajtogatta, hogy White „vendettát esküdött Philby ellen, amibe legjobb nem beszállni".[26] Az MI5 és MI6 közti testvérháború semmit sem veszített hevességéből és kártékonyságából.

Philby nem tudott róla, de szovjet felettesei figyelték és aggódtak. A KGB brit részlege által készített egyik összegzés megállapította, hogy Stanley ügynök „vészes pénzhiányban szenved", és erősen iszik. Jurij Modin megkérdezte Moszkvát, mitévő legyen, és azt hangoztatta, hogy Philby „mérhetetlen nagy hasznunkra volt, és a jövőben még szükség lehet a reaktiválására". A Központ elrendelte, hogy Philbyhez juttassanak el egy „nagyobb pénzösszeget", és nyugtassák meg, hogy a Szovjetunióra mindig számíthat.[27] A KGB-t ebben nem nagylelkűség vagy akár hűség vezérelte, hanem hideg számítás: egy alkoholista és nyomorgó kém csak teher, aki kitálalhat vagy követelheti a kimentését. Úgy remélték, egy nagyobb pénzösszeg a felszínen és egy helyben tarthatja. De a pénzátadást (ahogy Moszkva legtöbb utasítását) könnyebb volt elrendelni, mint végrehajtani, mert Philby még szoros megfigyelés alatt állt. Ráadásul Modinnak meghagyták, hogy nem léphet közvetlen személyes kapcsolatba; neki az volt a dolga, hogy fizessen Philbynek, az MI5 orra előtt, láthatatlanul. A KGB-s

tartótisztnek sikerült eltüntetni Burgesst és Macleant Angliából, de Philbyt a helyén marasztalni jóval nehezebb lesz.

*

1954. június 16-án este Anthony Blunt professzor, egykori MI5-tiszt, szovjet kém és neves művészettörténész előadásra készült a Courtauld Képzőművészeti Egyetemen, amelynek az igazgatója volt. A téma Gallienus diadalíve volt, az a római kori műemlék, amelyet a lerombolás veszélye fenyegetett, mert modern lakóépületeket terveztek a helyére. A hallgatóság buzgó ókorrajongókból, képzőművész szakosokból és a nagyközönség művelt tagjaiból állt, akik olvastak az előadásról a *The Times*ban, és támogatni kívánták a klasszikus Róma örökségvédelmének nemes ügyét. Az első sorban, szemben az előadóval egy tagbaszakadt, szőke fiatalember ült, aki a vendégkönyvbe a Greenglass nevet jegyezte be, és norvégnak vallotta magát.

Blunt hosszú, petyhüdt arca tudósi aggodalomról árulkodott, miközben fényképeket osztogatott a fenyegetett diadalívről, majd támadásba lendült a „gaz olasz hatóságok" ellen, amelyek le akarták rombolni.[28] A végén mindenki tapsolt, de Greenglassnál senki sem lelkesebben – jóllehet ő sosem járt Olaszországban, gőze se volt a klasszikus építészethez, és az se érdekelte volna, ha Rómában az összes diadalívet ledózerolják és a helyüket lebetonozzák. Az előadás végeztével, ahogy az lenni szokott, Blunt professzort megrohamozta egy csapat kiöltözött, magasztos beszélgetésre ajzott hölgy, akik „egymással vetekedve fitogtatták tudásukat".[29] Greenglass hátramaradt, aztán hirtelen áttört a tömegen, a professzor egyik csodálójának a bordái közé könyökölt, és egy reneszánsz festményt ábrázoló képeslapot nyomott Blunt kezébe.

– Bocsásson meg – szólt a faragatlan norvég –, nem tudja, hol találom meg ezt a képet?

Blunt megfordította a képeslapot, miközben a művészetkedvelő hölgyek fagyosan bámultak. A hátoldalra ez volt írva: „Holnap. Du. 8. Angyal." A jellegzetes kézírást Blunt azonnal felismerte. Guy Burgessé volt.

Blunt „hosszasan rábámult" a kérdezőre, mire rájött, hogy ő Jurij Modin, a szovjet tartótiszt, akit utoljára 1951-ben látott, közvetlen azelőtt, hogy Burgess és Maclean kereket oldott. Aztán újra a képeslapra és az üzenetre pillantott.

– Jó – mondta. – Jó, jó.[30]

Másnap este Blunt és Modin Islingtonban találkozott az Angyal kocsmában, ebben a Caledonian Road közelében fekvő, leírhatatlan becsületsüllyesztőben, amelyet rejtett megbeszélésekre használtak a múltban. Először Blunt helyzetéről beszéltek – az MI5 kihallgatta, de egyelőre nem tűnt úgy, hogy gyanúsított volna –, azután rátértek Philbyre. Blunt elmondta, hogy kémtársa rossz bőrben van, nincs se állása, se egy árva garasa, és már egy sor rosszindulatú meghallgatásnak vetette alá az MI5. Modin megkérte Bluntot, hogy adjon át egy bizonyos pénzösszeget Philbynek. Blunt vonakodva ugyan – már rég felhagyott a kémkedéssel a római kori diadalívek védelme kedvéért –, de beleegyezett.

Néhány nap múlva Philby Crowborough-ból Tonbridge-be autózott, és jegyet vett az első londoni vonatra. Megvárta, amíg az összes utas helyet foglal és a peron kiürül, csak utána szállt fel. Vauxhallban leszállt, és a Tottenham Court Roadra metrózott, ahol vásárolt egy köpenyt és egy kalapot. Egy órán át sétálgatott, a kirakatüvegekben nézte, nem követik-e, aztán betért egy kocsmába, majd mozijegyet vett. Beült a leghátsó sorba. A film felénél kiosont. Úgy látszott, senki se követi. De még két órán át céltalanul barangolt, aztán felugrott egy buszra, majd újra leugrott. Estére Észak-Londonban volt: „Gyakorlatilag biztos voltam benne, hogy tiszta vagyok."[31]

Szürkületkor a három kém egy kis téren gyűlt össze a Caledonian Road közelében. Úgy tűnik, hogy Modin az utasításnak engedelmeskedve nem lépett közvetlen kapcsolatba Philbyvel aznap este, és csak Blunttal beszélgetett, miközben átadta a csomagot; Philby futásra készen lemaradozott. Modin érzelgős visszaemlékezése szerint „egy sötét sziluett jött a nyomunkban a fákkal szegélyezett ösvénnyel; egy köpenybe burkolózó, szögletes, vállas alak".[32] Philby 5000 font készpénzzel és „újjászületett lélekkel" tért haza Crowborough-ba, feldobódva a tudattól, hogy négy év üresjárat után újra kapcsolatban van a szovjet hírszerzéssel.[33] Blunt közvetítésével Modin átadta azt a megnyugtató hírt is, hogy „Petrov semmit se tud szovjet ügynöki pályájáról".[34] A sötét londoni parkban történt átadás egy csapásra megváltoztatta Philby anyagi helyzetét és lelkiállapotát. „Már nem voltam egyedül."[35]

Philby szovjet barátai a segítségére siettek, és most az angol barátain lesz a sor. Nagyjából Petrov dezertálása idején egy csapat MI6-tiszt Nicholas Elliott vezetésével összehangolt hadjáratba kezdett, hogy tisztára mossa volt kollégájuk nevét.

Elliott mostanra az MI6 londoni referatúravezetői posztját vette át. A Victoriában, a Londonderry House-ban elhelyezett, „Dézsa" fedőnevű londoni referatúra gyakorlatilag úgy működött, mint az összes többi MI6-kirendeltség, de brit földön, és egy húszfős stábbal végzett diplomaták, üzletemberek és kémek ellen irányuló titkosszolgálati műveleteket, ügynököket szervezett be a külföldi követségeken, és figyelte az Angliába látogató méltóságok tevékenységét. Új szerepe lehetőséget adott Elliottnak arra, hogy olyan, külföldön dolgozó kémnek érezhesse magát, aki mindazonáltal bármikor betérhet a klubjába.

1954-re az MI6-en belül kialakult egy markáns klikk, amely jelentős befolyásra tett szert a főnök, Sir John Sinclair fölött: ők voltak a titkosszolgálat ifjútörökjei, olyan emberek, mint Elliott, akik a háború vészterhes időszakában tanultak bele a kémjátszmába, nem hiányzott belőlük sem a karakánság, sem a képzelőerő, és úgy érezték, számukra semmi sem lehetetlen. A titkosszolgálat berkeiben az Elliottot és hasonszőrűeket „rablólovagoknak" nevezték, olyan krakélereknek, akik teljesen el vannak telve a saját fontosságuktól, és magasról tesznek a polgári hatóságokra. Ők a fedett műveletekre és a kockázatvállalásra esküdtek, és szükség esetén felrúgták a szabályokat. Mindenekfelett pedig úgy hitték a titkosszolgálatban, mint valamiféle hazafias vallásban, barbarizmussal szembeni brit védőpajzs-

ban. Sir George Kennedy Young, Elliott és Philby jó barátja, aki az MI6 igazgatóhelyettesi posztjáig vitte, így öntötte szavakba ennek az egyre befolyásosabb és becsvágyóbb csoportnak a hitvallását: „Kém az, akit a miniszterek, diplomaták, tábornokok és papok ügyefogyottságából előállt helyzet orvoslására bevetnek."[36] Young nem sok jót ígérő pökhendiséggel folytatta:

„Az emberek tudatára a környezetük nyomja rá a bélyegét, és mi, kémek, bár hivatásunk a rejtély, talán közelebb élünk a nemzetközi kapcsolatok realitásaihoz és megkerülhetetlen tényeihez, mint a kormányzás más gyakorlói. Mi viszonylag mentesek vagyunk a hivatalos észjárást meghatározó, státussal, ranglétrával, hivatali attitűdökkel és személyes felelősség hárításával kapcsolatos gondoktól. Nekünk nem kell kifejlesztenünk magunkban azt a képességet, amire a parlamentáris politika kondicionál egy életen át, nevezetesen hogy az ember elő tudjon állni kész frázisokkal, agyafúrt válaszokkal és vakító mosollyal. És így nem meglepő, hogy ezekben a napokban a kém a szellemi tisztesség legfőbb őrének szerepében találja magát."[37]

Az olyan emberek, mint Young és Elliott, Nagy-Britannia titkos védangyalainak képzelték magukat, egy olyan válogatott szövetség tagjainak, amelyet nem kötnek gúzsba a hétköznapi szabályok. Kim Philby sok ilyen „rablólovag" példaképe volt; az ő közmondásos hathatóssága és háború alatti eredményei megerősítették összetartozásérzésüket. Most a megmentéséért szálltak síkra.

1955. július 20-án „Szindbád" Sinclair feljegyzést írt Dick Whitenak, MI5-os kollégájának, amelyben Kim Philby Döngölő Milmo vezette kihallgatását „előítéletesnek" minősítette, és kijelentette, hogy az egykori MI6-főtiszt „az igazságszolgáltatással való visszaélés áldozata".[38] Egy későbbi átiratában C. így összegezte Philby védelmét az adminisztratív külügyi államtitkár, Sir Ivone Kirkpatrick számára:

A Milmo-jelentés egyetlen konkrét bizonyítékkal nem szolgál arra nézve, hogy Philby szovjet ügynök volt, vagy hogy ő lett volna a „harmadik ember", következésképpen olyan perbefogási eset, amely megbocsáthatatlan a jogrendben és hasznavehetetlen a kémelhárításban. Feltételezésekre és közvetett bizonyítékokra épül, körben forgó okoskodásában mindent összehord, amit egy gyanúsítottal szemben csak ki tud agyalni az ügyészi találékonyság. Szemlátomást örökös vádló ujj szegeződik Philbyre, hiába nem bizonyított rá valójában semmit az 1951-es vizsgálat, és még mindig nem bizonyított rá semmit a négyévnyi ezt követő vizsgálat. Az angol hagyománnyal teljességgel ellentétes, hogy egy embernek bizonyítania kell az ártatlanságát... egy olyan ügyben, amelyben a vád a gyanún kívül semmit nem hoz fel.[39]

Az ügyet újra kell vizsgálni, és Philbynek lehetőséget kell adni igaza megvédésére, szögezte le. „Álljanak elő a bizonyítékkal, és nincs tovább vita", jelentette ki Sinclair White-nak.[40] White kelletlenül elismerte, hogy Philbyt még egyszer ki kell hallgatni, jóllehet az ellene felhozott vádak nemigen álltak erősebb lábakon, mint 1951-ben. A színpad most felállt a végső erőpróbára, és Elliott, Philby „legfőbb védője" a kulisszák mögött várakozott, készen a dráma levezénylésére.[41]

Szeptember 18-án a *People* megszellőztette a hasábjain Vlagyimir Petrov dezertálásának történetét egy sor drámai bejelentéssel megfejelve: hogy Burgesst és Macleant cambridge-i diákéveik alatt beszervezték szovjet ügynöknek; hogy a szovjet titkosszolgálat kivitelezte Moszkvába menekülésüket épp Maclean őrizetbe vétele előtt; hogy ők ketten nem „eltűnt diplomaták", ahogy a kormány sokáig állította, hanem kereket oldott kémek. A kormány az igazság elkendőzésére és a kínos magyarázkodás elkerülésére a brit titoktartási törvény mögé bújt.

Az új külügyminiszter, Harold Macmillan tornyosuló válsággal szembesült. – Valamit muszáj lesz mondanunk – jelentette ki gyá-

szosan.[42] Öt nappal később a kormány egy nyolcoldalas *Fehér füzet* kiadásával igyekezett magyarázattal szolgálni a Burgess–Maclean-ügyre. Ez a féligazságok és köntörfalazások különös keverékét tartalmazó brosúra elbagatellizálta a botrányt, és nem tett említést Kim Philbyről, akinek a nevét most egyre szélesebb körben suttogták és néhány esetben harsogták. Egy vacsoraesten Aileen Philby bizonytalanul felkászálódott, és a férje fejéhez vágta: – Tudom, hogy te vagy a harmadik ember![43] – Még a neje is lejáratta Philbyt a nyilvánosság előtt; a sajtó sem sokkal fog lemaradni. A *Fehér füzet*et eltussolásnak tartották, elhiteltelenedett.

Az Atlanti-óceán túloldalán amennyire James Angleton meg volt győződve Philby ártatlanságáról, J. Edgar Hoover legalább annyira a bűnösségéről, és nem győzött dühöngeni azon, hogy a britek képtelenek letartóztatni. Az FBI-vezér úgy döntött, hogy egy jellegzetes fortélyos húzással viszi dűlőre a dolgot. De még ezelőtt Philby készülhetett egy utolsó kihallgatásra.

Október 7-én, két héttel a *Fehér füzet* kiadása után Philby megjelent az MI6 egyik fedett lakásában a Sloane Square közelében, ahol betessékelték egy szobába, melynek berendezése egy asztalka köré elrendezett mintás díványból és fotelokból állt; Philby fotelja alatt a parketta szuperérzékeny mikrofont rejtett. A falnál régimódi kredenc állt, rajta telefonnal. A telefonban elhelyezett erősítő továbbította a hangot az MI5-főhadiszállásnak, Leconfield House-ba. Itt a beszélgetést bakelitlemezre vették, majd átadták a gépíróknak, akik legépeltek minden egyes szót.

Philby ideges volt. Ez volt a negyedik hivatalos kihallgatása. Modin megnyugtatása ellenére félt attól, hogy Petrov valami végzetes új nyommal fegyverezte fel a vizsgálókat. Philby közölte az MI6-szel, hogy „örül a lehetőségnek, hogy tisztára mossa a nevét",[44] de valójába torkig volt az egésszel, és aggódott. Megacélozta magát egy újabb ostorozásra.

Ehelyett olyasmivel volt dolga, ami közelebb állt egy kandalló melletti csevejhez, mint kérdőre vonáshoz: homlokegyenest eltért

minden korábbi beszámoltatástól. A vizsgálóbizottságot Macmillan állította fel azzal a hivatalos célkitűzéssel, hogy a kikérdezés sora ezúttal nem az MI5-ra, hanem az MI6-re essen. Ez nem egy Döngölő Milmo stílusában lefolytatott inkvizíciónak ígérkezett, hanem bizalmas helyzetértékelésnek, Philby két egykori kollégájának vezetésével, „akik jól ismerték".[45] Valószínűnek látszik, hogy az egyik közülük Nick Elliott volt.

Amikor a beszélgetés elkezdődött, és a hangfelvevő forogni kezdett, az MI5-tisztek egyre növekvő dühvel hallgatták, ahogy Philbyvel a lehető legkesztyűsebb kézzel bánnak a barátai. „Ezt kihallgatásnak nevezni kész paródia", írta egy MI5-tiszt később.

> *Ez egy MI6-es házibeszélgetés volt... óvatosan átvezették az ismerős terepen. Először a kommunista múltja, aztán az MI6-pályafutása és a barátsága Guy Burgess-szel. Philby hebegett-habogott és az ártatlanságát hangoztatta. De a testetlen hangokat hallgatva a hazugságok egészen világosan kiütköztek. Valahányszor Philby elakadt, hol ez, hol az a kérdezője ráirányította az elfogadható válaszra: – Nos, azt hiszem, ez és ez lehet a magyarázat. – Philby hálásan egyetértett, és a beszélgetés folytatódott.*[46]

Philbyt barátságos kézszorítással és „nem bűnös" határozattal bocsátották haza: „Bizonyára örömmel értesül arról, hogy egyhangú döntésre jutottunk az ön ártatlansága tekintetében."[47] Philby ujjongott. „A forró nyom réges-rég kihűlt – írta. – Az, hogy ilyen hosszú időn át nem kíséreltem meg elmenekülni, egyre nyomósabban esett a latba a javamra."[48] Amikor Dick White elolvasta a gépiratot, „rettentő zabos lett".[49] Az MI5 felvételkészítői hivatalos jegyzőkönyvben rögzítették, hogy „véleményük szerint az egyik kérdező erős részrehajlással viseltetett Philby iránt, sorozatosan segített neki választ találni a kellemetlen kérdésekre, és soha nem erőltette azt a kérdést, amelyre adós maradt a válasszal".[50] A rablólovagok igencsak hatásos ellentámadást indítottak. Philby mégsem érezhette magát nyeregben.

Pontosan két hét múlva, 1955. október 23-án, vasárnap a Philby család arra ébredt, hogy a házukat egy csapat lármás újságíró veszi körbe. Aznap reggel New Yorkban a *Sunday News* lehozott egy cikket, amely Philbyt nevezte meg a harmadik embernek, a „súgónak", aki segített a dezertőröknek elmenekülni.[51] Ez Hoover műve volt, aki kiszivárogtatta Philby nevét egy megbízható újságírónak, ezzel akarta rákényszeríteni a briteket egy teljes körű bírósági vizsgálat megindítására. Több mint négy éven át Philby neve nem került a napilapok címoldalára, jóllehet a Fleet Streeten közszájon forgott. Most a vadászat beindult. „Ostrom alá vették a crowborough-i házat", tudósított Elliott,[52] aki azt tanácsolta Philbynek, hogy minél tovább tartsa vissza a sajtót. Ha a brit újságok átveszik a *Sunday News*-anyagot, be lehet perelni őket rágalmazásért. De Philby neve most már feketén-fehéren megjelent, és mindenki a harmadik emberről beszélt. Még két nap volt hátra a gátszakadásig.

13

A harmadik ember

Marcus Lipton ezredes, Brixton munkáspárti képviselője mogorva, maradi bajkeverő volt, aki nem bízott a kormányban, és ki nem állta a modern zenét, amelyről úgy tartotta, hogy aláássa a birodalmat. „Ha a popzenét arra kívánják használni, hogy megdöntsék fennálló intézményeinket, mielőbb végezni kell vele", nyilatkozta egyszer.[1] A kínos kérdések feltételére szakosodott. Liptont senki nem vádolhatta körmöntfontsággal, viszont úgy ismerte a politikai eljárásjogot, mint a tenyerét, azon belül is különösen az úgynevezett „parlamenti privilégiumot", a képviselők ősi jogát, hogy perbefogás nélkül tehessenek kijelentéseket a Westminsterben.

Október 25-én, kedden szólásra emelkedett a miniszterelnöki kérdések órájában, és elhajította a bombát:

> *Vajon a miniszterelnök úr elszánta magát rá, hogy mindenáron eltussolja a washingtoni követségen nemrég még első titkári szerepet betöltő Mr. Harold Philby gyanús harmadik emberi tevékenységét, és eltökélten csírájában akar elfojtani minden vitát azokat az igen súlyos dolgokat illetően, amelyekről nem esett szó a Fehér füzetben, amely az ország titkosszolgálatának a lejáratása?*[2]

Ez préda volt a sajtónak: a nagy tülekedés megkezdődött.

Aznap délután, miközben Kim Philby a londoni metrón hazafelé tartott, a szeme megakadt a szomszédja kezében az *Evening Standard* első kiadásának címoldalán: „Képviselői beszéd »Mr. Harold Philby gyanús harmadik emberként végzett tevékenysége« tárgyában". Az újság szó szerint idézte Lipton felszólalását. Több mint két évtizednyi rejtőzködés után Philby pőrén, a nyilvánosság előtt állt.

Crowborough-ba érve Philby azonnal felhívta Nicholas Elliottot.

– A nevem megjelent az újságokban. Tennem kell valamit.

Elliott higgadtan felelte:

– Egyetértek. Feltétlenül. De hadd gondolkozzunk legalább egy napot. Egy napig ne csinálj semmit, rendben? Holnap felhívlak.[3]

A megszólalás ebben a szakaszban csak olaj lenne a máris tomboló tűzre, és „kárt tenne az ügynek".[4] Ha Marcus Liptonnak új bizonyíték van a kezében Philbyt illetően, úgy azt biztosan átadja a hatóságoknak, és az MI5 annak megfelelően fog eljárni. A képviselő a parlamenti privilégium védernyője alatt egyszerűen megismételte azt, ami az amerikai sajtóban megjelent. Harold Macmillannek mint a külügyekért és az MI6-ért felelős miniszternek kell hivatalosan állást foglalnia vagy Philby mellett, vagy ellene: mivel az MI5-nak nyilvánvalóan nem áll rendelkezésére bizonyíték egy eljárás lefolytatására, jó esély látszott arra, hogy Philbyt feloldozzák a vádak alól. Elliott ezért azt tanácsolta, hogy maradjon nyugton, vészelje át a vihart, és hagyja az MI6-es barátaira a munkálkodást az érdekében.

– Úgy döntöttünk, hogy természetesen reagálnod kell – mondta neki Elliott másnap. – De erre csak akkor kerüljön sor, amikor a parlamenti vita megkezdődik. Kérlek, bírd ki két hétig.[5]

A crowborough-i ház fura látványt nyújtott a gyepre letáborozó újságírók tucatjaival. Ebédidőben követték Philbyt a kocsmába, és aztán jöttek vissza a sarkában, közben kérdezgették, amit ő roppant udvariasan elhárított. A telefon szakadatlanul csöngött. A *Sunday Express* az ajtóban kézbesített egy levelet, amelyben 100 fontot kínált, ha Philby részt vesz egy nyilvános vitán Marcus Liptonnal. Elliott aggódott az „Aileent és a gyerekeket érő újabb stressz" miatt, és segített eltüntetni őket egy rokonhoz.[6] Maga Philby az anyjánál, annak dél-kensingtoni lakásában talált menedéket, ahol kikapcsolta az ajtócsengőt, és a telefont egy halom párna alá dugta. A újságírók letépték a kopogtatót, annyira igyekeztek bejutni a lakásba. Az egyikük megpróbált bemászni a tűzlétrán át, megrémítve a szakácsot.

A kormány november 7-re ígérte állásfoglalását és a vita megtartását. Elliott most dolgozni kezdett azon, hogy Macmillan azt mondja, amit kell, ha majd megszólal. A választás, hogy eligazítsa a külügyminisztert ebben a rázós kérdésben, arra a Richard Brooman-White-ra esett, aki Elliott barátja volt még az etonös és trinitys időkből, és segített Philbynek bejutni az MI6-be a háború alatt. Brooman-White a politikai karrier kedvéért hátat fordított a titkosszolgálatnak, és 1951-ben Rutherglen konzervatív képviselőjének választották. Philby, Elliott és Brooman-White barátok voltak 1939 óta. Amikor a parlament ülésezett, Brooman-White Elliott Wilton Street-i házának felső szintjén lakott; Elizabeth Elliott a titkárnőjeként dolgozott; Claudia Elliott a keresztlánya volt; Elliott és Brooman-White még egy versenyló tulajdonjogán is osztozott. Brooman-White a rablólovagok parlamenti szócsövének számított, valamint Philby leghevesebb védelmezőjének az Alsóházban. Philby szavaival Elliott, Brooman-White és a többi szövetségese „megmaradt abban a teljes meggyőződésben, hogy engem igaztalanul vádolnak, és egyszerűen nem tudták elképzelni, hogy a barátjuk kommunista volna. Őszintén hittek bennem és támogattak."[7]

A tényvázlat, amelyet Brooman-White megfogalmazott Macmillan számára, elfogulatlan szándékozott lenni, de „erősen hajlott Philby ártatlansága felé".[8] Nincs kézzelfogható bizonyíték, hangoztatta Brooman-White. Egykori kollégája egyszerűen csak a kommunizmussal való fiatalkori flörtölése és a Guy Burgess-szel való meggondolatlan barátsága miatt veszítette el az állását. Ezek a nézetek összhangban álltak azzal, amit Macmillan saját ösztöne diktált. Macmillan, az arisztokrata etoni öregdiák a titkosszolgálati munkát

kicsit mocskos dolognak tartotta, a Philby fölötti csetepatét pedig fölösleges torzsalkodásnak az MI5 és az MI6 közt. Leghőbb vágya az volt, hogy elkerüljék a botrányt, nem beszélve a bírósági tárgyalásról. – Semmi se lenne rosszabb egy nagy adag ganajkurkászásnál meg sárdobálásnál – mondta Macmillan a kormányülésen mindössze öt nappal azelőtt, hogy Lipton támadást indított.[9] A külügyminiszter egyszerűen csak le akarta tudni ezt a kínos, kellemetlen felfordulást.

November 7-én Macmillan felállt az Alsóházban, és egy olyan nyilatkozatot tett, amely úgy hangzott, mintha Nicholas Elliott és Richard Brooman-White írta volna, és valószínűleg így is volt.

Mr. Philbynek kommunista barátai voltak egyetemi évei alatt és után, de nem merült fel bizonyíték, amely azt igazolná, hogy ő figyelmeztette Burgesst vagy Macleant. Kormányzati szolgálata során rátermetten és lelkiismeretesen végezte el feladatait. Nincs okom arra a következtetésre jutni, hogy Mr. Philby bármikor is elárulta volna ennek az országnak az érdekeit, illetve hogy ő lett volna az a bizonyos „harmadik ember", már ha ilyen egyáltalán létezik.[10]

Ezután Richard Brooman-White következett. Tüzesen védelmébe vette Philbyt – „egy ember, akinek besározták a nevét"[11] –, és dühödten esett neki Marcus Liptonnak, a mccarthysta boszorkányüldözőnek, aki gyáva elismételni állításait az Alsóház falain kívül, és szembenézni a következményekkel.

Mr. Lipton a gyanakvásra alapoz, gyanakvásból saraz, közgyanakvást szít egy olyan emberrel szemben, akire az égvilágon semmi rá nem bizonyult. Meglátjuk, hogyan fog elszámolni a lelkiismeretével mindazért a szenvedésért, amit a szóban forgó személy feleségének, gyerekeinek és barátainak okozott. Az egyetlen dolog, ami Mr. Philby ellen felhozható, hogy Burgess nála lakott, és hogy barátságot ápolt bizonyos kommunista egyénekkel. Meglehet, nem mutatott túl nagy bölcsességet a barátai kiválasztásában, de ennek a Háznak mely tiszteletre méltó tagja mondhatja el, hogy az összes barátja olyan ember, akire soha semmiféle gyanú árnyéka nem vetülhet?[12]

A munkáspárti padsorokban a felhördülők újabb szerecsenmosdatást emlegettek. – Bárki takargat bárkit és bármilyen ürüggyel, akár egy kör vagy egy klub tagsága okán, akár a cimboraság vagy bármi örvén, térjen észre, de mihamarabb! – jelentette ki Frank Tomney, egy vagány, észak-angliai képviselő.

Lipton megpróbált visszavágni.

– Nekem nem fogja senki befogni a számat sem e Házban, sem odakinn, miközben a kötelességemet teljesítem! – dörögte.

– Mondja odakinn! – kiabálták kórusban a konzervatívok.

– Még Mr. Philby sem kérte, hogy odakinn ismételjem meg – felelte Lipton esetlenül, azzal leült. Összetörtnek látszott.[13]

Philby most a kegyelemdöfés megadására készült. Elliott megsúgta neki, hogy Macmillan tisztázni fogja, de a puszta felmentés nem elég: Liptonnal vissza kell vonatni az állításait, a nyilvánosság előtt, megalázó módon és gyorsan. Miután Philby telefonon egyeztetett Elliott-tal, utasította az anyját, hogy közölje az összes telefonálóval, hogy holnap délelőtt sajtótájékoztatót tart a Drayton Gardens-i lakásban.

*

Amikor Philby november 8-án pár perccel 11 óra előtt kinyitotta az ajtót, újdonsült hírességének jóleső bizonyítéka fogadta. A lépcsőház zsúfolva volt a világsajtó munkatársaival.

– Jézusom! – mondta. – Na, jöjjenek be.[14]

Philby gondosan felkészült. Frissen borotválkozott, frizurát fazonírozott, jól szabott hajszálcsíkos öltönyt öltött, hozzá szolid, de tekintélyt parancsoló nyakkendőt és a legelbűvölőbb mosolyát. Az újságírók betódultak Dora Philby nappalijába, és elfoglaltak minden talpalatnyi helyet. Vakuk csattogtak. Egy régi világból való látványos

(és kiszámított) lovagiassággal Philby megkért egy fotelban ülő újságírót, hogy adja át a helyét egy újságírónőnek, aki az ajtófélfánál kényszerült ácsorogni. Az illető férfiú talpra ugrott. A tévékamerák beindultak.

Drámai erőltetett menet következett, a nagyközönség előtti hideg becstelenség olyan megnyilvánulása, amit csak kevés politikus vagy ügyvéd képes felülmúlni. Dadogásnak nyoma se volt, ahogy idegességnek vagy zavarnak sem. Philby állhatatos tekintettel nézett szembe a világgal, és lehazudta a csillagokat is az égről. Philby híres sajtótájékoztatójának felvételét az MI6 még ma is szemléltetőfilmnek használja, az álnokság mesterművekent.

Philby először felolvasott egy előre megírt állásfoglalást, amelyben megmagyarázta, hogy azért nem szólalt meg előbb, merthogy aláírta a hivatali titoktartási nyilatkozatot, és így törvényileg nem tárhatott fel olyan információt, ami kormányhivatalnoki állásából eredt. – Titkosszolgálataink hatékonyságát elkerülhetetlenül csorbítja minden betekintés, amelyet a szervezeteikről, személyi állományukról és módszereikről adunk – kántálta pontosan úgy, ahogy egy whitehalli nagykutya, aki köti magát a brit titkolózás ősi szabályaihoz. Edwin Newman, az NBC amerikai újságírója sajátította ki a kérdezés jogát:

– Ha létezett „harmadik ember", úgy valóban ön volt az?

– Nem, nem én voltam.

– Ön szerint létezett?

– Nincs mondanivalóm.

– Mr. Philby, önt lemondásra szólították fel külügyminisztériumi tisztségéről néhány hónappal Burgess és Maclean eltűnése után. A külügyminiszter azt mondta, hogy a múltban barátságot ápolt kommunista egyénekkel. Ezért szólították fel lemondásra?

– Egy meggondolatlan barátság miatt szólítottak fel lemondásra.

– Ezen a Burgess-szel való barátságát kell érteni?

– Így van.

– Mi a helyzet a barátságaival az állítólagos kommunistákkal? Tud mondani valamit róluk?

– Utoljára 1934-ben beszéltem olyan emberrel, akiről tudtam, hogy kommunista.

– Ez azt jelenti, hogy beszélt kommunistákkal anélkül, hogy kommunista voltukról tudott volna.

– Nos, Burgess-szel utoljára 1951 áprilisában vagy májusában beszéltem.

– Ő egyszer sem tett említést önnek arról, hogy kommunista?

– Egyszer sem.

– Ön még mindig a barátjának tartja Burgesst, aki önnél lakott egy ideig Washingtonban? Hogy érez most iránta?

– Sajnálatosnak tartom ezt a tettét...

És itt, épp csak egy pillanatra, Philby megakadt: szemlátomást birkózott saját ellentétes érzelmeivel, kötelezettségével, lelkiismeretével és személyes hűségével, egyszersmind egy szeretett barát árulásának fájdalmával.

– ...a barátság témájában szeretnék a lehető legkevesebbet mondani, mert ez nagyon bonyolult.[15]

Ami Liptont illeti, Philby arra szólította fel vádlóját, hogy ismételje meg állításait az Alsóházon kívül, továbbá ha bármilyen információval rendelkezik, azt adja át az illetékes hatóságoknak.

A sajtótájékoztató véget ért. Philby, a világéletében nagylelkű vendéglátó sört és sherryt szolgált fel az összegyűlt újságíróknak az anyja ebédlőjében. – Látom, nagyon ért a sajtó kezeléséhez! – viccelődött egy amerikai riporter.[16] Az ezt követő újságbeszámolókból semmi más nem derült ki, mint hogy Philby feddhetetlen, egyenes kormánytisztviselő, akit elgáncsolt egy kriptokommunistával való barátsága, és most végleg feloldozást nyert. A szovjet hírszerzőtiszt, Jurij Modin az esti hírekben látta a sajtótájékoztatót, és csak álmélkodott Philby „lélegzetelállító" teljesítményén: „Kim példátlan ravaszsággal játszotta ki a kártyáit. Arra a meggyőződésre jutottunk, amire ő, hogy a brit kormánynak nincs komoly bizonyítéka ellene."[17]

Marcus Liptonnak nem volt más választása, mint porig alázottan

meghátrálni. Hivatalosan visszavonta vádjait, melyeket „mélységesen sajnált".[18]

– A bizonyítékom közvetett volt – ismerte be a képviselő. – Amikor az erők összemérésére került sor, jogi tanácsadóim azt javasolták, hogy visszakozzam.[19]

Philby szűkszavú és elnéző nyilatkozatott tett: „Lipton ezredes helyesen cselekedett. A dolog a részemről ezennel le van zárva."[20]

Philby teljes győzelmet aratott. Elliott „nem győzött örülni" a győzelemnek és annak a kilátásnak, hogy visszahozhatja barátját a céghez.[21] A rablólovagok most minden erővel azon voltak, hogy „régi munkáltatója újraalkalmazza",[22] ami viszont Philby számára azzal a kilátással kecsegtetett, hogy „további szolgálatokat tehet a szovjet ügynek".[23]

Elliott rehabilitálta régi barátját, épp amikor az ő karrierje kolosszális mélyrepülésnek indult.

*

1956. április 19-én a hajnali szürkületben búvárruhás és békatalpas különös alak csámpázott le a portsmouthi kikötőben a Királylépcsőn, és bemászott egy várakozó gumicsónakba. Mindössze 165 centi magas volt. Gyapjú hegymászómaszkot viselt, a feje búbján úszósapkával, és a hátára kilencven perces merülésre elegendő oxigénpalackot csatolt. Kitüntetett háborús hős volt, Nagy-Britannia leghíresebb békaembere: Lionel „Buster" Crabb korvettkapitány.

A távolban, a sodródó ködön át három szovjet hadihajó alakja derengett fel halványan: most érkeztek Nagy-Britanniába baráti látogatásra, és a Déli vasút mólója mellett horgonyoztak. A gumicsónak evezőse vagy nyolcvanméternyire eltávolodott a parttól. Crabb beállította az oxigénpalackot, elővette az Admiralitás kutatóosztályától kapott új kísérleti fényképezőgépet, és elnyomta az utolsót a felébredése óta folyamatosan szívott cigarettákból. Feladata abból állt, hogy leússzon az *Ordzsonikidze* szovjet cirkáló alá, lefényképezze a gerincét, a hajócsavarjait meg a kormánylapátját, és azután visszatérjen. Hosszú úszás várt rá a rendkívül hideg és piszkos vízben, ahol

tíz méter körüli mélységben a látótávolság szinte a nullával egyenlő. A munka egy jóval fiatalabb és egészségesebb embernek is nagy kihívás lett volna. A negyvenhét éves, rossz kondíciójú, láncdohányos, depressziós korvettkapitány számára, aki néhány órával korábban alaposan felöntött a garatra, kész öngyilkosság.

A „Bordói Bor" fedőnevű akció magán hordozta a Nicholas Elliott-i csínytevés minden ismertetőjegyét: merész, ötletes, szokatlan és teljesen önkényes volt.

Hét hónappal korábban Nyikita Hruscsov bejelentette, hogy miniszterelnöke, Nyikolaj Bulganyin társaságában először tesz látogatást Nagy-Britanniába. A szovjet kommunista párt első titkára a legújabb orosz cirkáló, az *Ordzsonikidze* fedélzetén fog utazni, két romboló kíséretében. A szovjet vezetőt ezután különvonat viszi Londonba, és a brit miniszterelnökkel, Anthony Edennel ebédel a Downing Street 10.-ben. A diplomaták a látogatást a hidegháború olvadásának fontos jeleként üdvözölték. A kémek más lehetőséget láttak benne.

A hírek szerint a szovjetek kifejlesztettek egy új típusú hajócsavart, valamint korszerű víz alatti hanglokátoros berendezést vezettek be a tengeralattjárók észlelésére. Teljes lendülettel zajlott a fegyverkezési verseny, és az MI6 és a haditengerészeti hírszerzés többet akart megtudni. Továbbá volt a dolognak némi szemet szemért jellege. Nemrég brit hadihajók kötöttek ki Leningrádban, és „amerre a szem ellát, békaemberek bukkantak fel mindenütt", írta Elliott.[24] Amit a szovjetek meg tudnak csinálni, azt az MI6 is meg tudja, mégpedig jobban és kevésbé feltűnően. A titkosszolgálatok mozgásba lendültek. Az MI5 nekilátott bepoloskázni a szovjet vezető Claridge szállóbeli lakosztályát, és a telefonba lehallgatókészüléket szereltek. A haditengerészeti hírszerzés azt sürgette, hogy a szovjet hajók vízvonal alatti átvizsgálása „magas fokú hírszerzési elsőbbséget élvezzen".[25] Elliott mint a londoni MI6 referatúravezetője kapott megbízást ennek a kémkedési aranybányának a kiaknázására. Jellegzetes malackodással így fogalmazott: „Közelebbről akartuk látni azoknak az orosz hölgyeknek az ülepét."[26] Tudott is valakit a melóra.

Lionel Crabb a becenevét Buster Crabbe amerikai színészről, sportolóról és plakátsztárról nyerte, aki a címszerepet játszotta a Flash Gordon filmsorozatban, és aranyérmet nyert úszásban az 1932-es olimpián. Az angol Buster Crabb szinte minden szempontból szöges ellentéte volt névadójának: angol, vézna, rossz úszó (békatalp nélkül alig tudott leúszni három medencehosszt). Hosszú orrával, fénylő szemével és aprócska termetével elmehetett volna kerti törpének. Viszont látványosan bátor volt, és hihetetlenül szívós. Szegény családban született Dél-Londonban, kereskedelmi tengerészként szolgált, majd a háború kitörését követően belépett a hadiflottába, búvárkiképzést kapott. 1942-ben Gibraltárba vezényelték, a szoros környékén a gyakori víz alatti csatákban vett részt, ahol olasz békaemberek egyszemélyes torpedókkal és tapadóaknákkal ezer tonnájával süllyesztgették a szövetséges hajókat. Crabb és búvártársai a megállításukra indultak, és figyelemre méltó sikereket értek el: ellenséges búvárokat semmisítettek meg vízibombákkal, torpedókat tartóztattak fel és aknákat szedtek le a hajótestekről. Amikor a háború véget ért, Crabb aknamentesítést végzett Velence és Livorno kikötőiben, és amikor az Irgun nevű militáns cionista csoport brit hajókat kezdett támadni víz alatti robbanószerekkel, őt vetették be a pokolgépek hatástalanítására. Hatalmas volt a kockázat, de Crabb életben maradt, és annak rendje-módja szerint meg is kapta a György-érdemérmet „rettenthetetlen kötelességvállalásáért".[27] Rövid időre igazi hírességgé vált. Kisfiúk csődültek köré, és gyakran szerepelt az újságokban. Crabb jóval a békebeli leépítés után is szolgálatban maradt, alkalmi, titkos és különösen veszélyes megbízatásokat végzett a haditengerészet számára.

Elliott a háború alatt ismerte meg Crabbet, és úgy tartotta, „rendkívül megnyerő ember, a lehető legfeddhetetlenebb jellem... továbbá a legkitűnőbb békaember az országban és valószínűleg az egész világon".[28] A polgári életben nem akármilyen látványt nyújtott bézs skót gyapjú öltönyével, monoklijával és lapos, kerek nemezkalapjával, kezében spanyol tőrös botjával, amelynek ezüstgombját rák alakra formázták. De ennek a „jóindulatú törpekakasnak"[29] volt egy másik, sötétebb énje. Crabb súlyos depresszióban szenvedett, és ellenállhatatlanul vonzódott a szerencsejátékokhoz, az alkoholhoz és a pincérlányokhoz. Amikor vacsorára hívott egy nőt, előszeretettel öltözött békaember-szerelésbe, és nem meglepő módon ezzel ritkán váltotta ki a kívánt hatást, és az érzelmi élete romokban hevert. 1956-ban épp egy néhány hónapos házasság utáni válás kellős közepén tartott. Felváltva dolgozott modellként, temetkezési vállalkozóként és képügynökként, de mint oly sokan, akik véres csatákban szagolták a puskaport, a békebeli foglalkozást enyhén szólva unalmasnak érezte. Emellett kezdtek kiütközni rajta az évek. Amikor Elliott kapcsolatba lépett vele, Buster Crabb éppen az Espresso üzletberendező cégnek dolgozott a Seymour Place-en, kávéházi asztalokat árult. Kapva kapott az ajánlaton. Mint mondta, alig várja, hogy „újra kiázzon a lába, és visszanőjön a kopoltyúja".[30] Pénzről nem esett szó. Helyette Elliott azzal viccelődött, hogy ha az *Ordzsonikidze* vizsgálata sikeresnek bizonyul, Crabbnek „évekig nem lesz gondja whiskyre".[31] Másokban kételyek merültek fel, hogy Crabb alkalmas-e a feladatra. John Henry, az MI6 műszaki felelőse kijelentette, hogy a búvár „a legjobb úton van a szívrohamhoz".[32] De Elliott kötötte az ebet a karóhoz: „Crabb még mindig a legtapasztaltabb békaember Angliában, és teljesen megbízható... Könyörgött, hogy hadd végezze el a melót részben hazafiságból, részben személyes indítékból."[33] Ted Daviest, az egykori tengerészt, az MI6 haditengerészeti összekötő csapatának vezetőjét jelölték ki Crabb tartótisztjének.

A Bordói Bor művelet simán haladt a maga útján, ami azt feltételezi, hogy a felettesek körében senki nem fordított kellő figyelmet rá. Michael Williams, az MI6 ellenőrzésével újonnan megbízott külügyminisztériumi tisztviselő kapott egy listát a lehetséges műveletekről a szovjet látogatással kapcsolatban. – A cikis akciók a dosszié elején vannak, a tutik a végén – közölték vele.[34] Williamst megzavarta az apja aznap reggeli halála. Rövid idő múlva megjegyzés nélkül visszaadta a dossziét. Az MI6 feltételezte, hogy ez a Külügyminisztérium

jóváhagyását jelenti. Williams feltételezte, hogy valaki nála magasabb rangú már nyilván rábólintott a dologra. Az Admiralitás feltételezte, hogy ez az MI6 felelőssége, merthogy ők hajtják végre az akciót, és az MI6 feltételezte, hogy az Admiralitás dirigál, merthogy az kért elsőként információt. És a miniszterelnök feltételezte, hogy egyetlen kém se csinál semmit, merthogy ő erre adott utasítást.

Még szeptemberben, amikor a Hruscsov-látogatás először szóba került, Anthony Eden kategorikusan kijelentette:

– Ezek a hajók a vendégeink, és bármi egyéb járjon a fejünkben, semmi olyasmibe nem szabad belefognunk, ami a leleplezés legkisebb kockázatával is jár![35]

Eden osztozott Macmillannel a kémkedés iránti undorban, és nem akarta, hogy az MI6 kalandorai elrontsák a kényes nemzetközi diplomácia e nagy pillanatát. Amikor Elliottot később arról faggatták, hogy ki adta áldását az akcióra és milyen minőségben, hányaveti válasza nem is lehetett volna árulkodóbb:

– Nálunk nincs fölérendeltségi viszony. Mi úgy működünk, mint egy klub.[36]

Egy héttel a szovjet küldöttség megérkezése előtt Anthony Eden megtudta, hogy terveket forralnak az *Ordzsonikidze* vízvonal alatti vizsgálatára, és még határozottabban a sarkára állt. „Nagyon sajnálom, de ez alkalommal nem tehetünk semmi ilyesmit", írta.[37] Elliott később majd azt hangoztatja, hogy „a művelet annak kézhezvétele után indult el, hogy a haditengerészet írásban fejezte ki érdeklődését, és abban a szilárd hitben, hogy a kormányzat zöld utat adott".[38] Vagy nem tudott a miniszterelnöki vétóról, vagy ami valószínűbb, nem érdekelte.

Kim Philby eközben Írországban volt. Rögtön a győzedelmes sajtótájékoztató után egy barátja, William Allen, aki sajtótanácsadó volt a törökországi brit követségen, munkát kínált neki, egy cégtörténet megírását a fennállásának centenáriumát ünneplő családi vállalkozásukról, a David Allen & Sons könyv- és plakátnyomdáról. Allen etoni öregdiák volt, és lehetséges, hogy Elliottnak benne volt a keze

ebben a gyakorlatilag „üdülőmunkában".[39] Allen továbbá szimpatizált a fasiszta eszmékkel, jó barátja volt Oswald Mosleynek, és politikailag nem is állhatott volna távolabb vendégénél. Ez nem gátolta meg Philbyt abban, hogy több hónapot töltsön el Allen költségén a család Waterford megyei otthonában egy nyomtatásról, nyomdafestékről és papírról szóló roppant unalmas könyv megírásával. Épp akkor tért haza Nagy-Britanniába, amikor a Bordói Bor műveletet csapra verték. Philby jól ismerte „Crabbie"-t. A V osztály ibériai részlegének vezetőjeként szerepe volt Crabb Gibraltár körüli haditetteiben. Elliott bizonyosan nem tudta megállni, hogy el ne mondja Philbynek: reaktiválta régi fegyvertársukat, a nagy békaembert, hogy víz alatti látogatást tegyen az érkező szovjet küldöttségnél.

A szovjet flottilla megérkezése előtti napon Buster Crabb és Ted Davies vonattal Portsmouthba utazott, és szobát vett ki a Sally Kikötőszállóban. Davies nem túl fantáziadúsan „Smith" néven jelentkezett be, de hozzátette: „a Külügyminisztérium szolgálatában".[40] Crabb a saját nevét adta meg. Ezután kapcsolatba lépett barátjával, George Franklin hadnaggyal, a *Vernon* gyakorlóhajó búvároktatójával, aki belement, hogy nem hivatalosan segít neki felkészülni a merülésre, és biztosít további felszerelést. Másnap Crabb egy erős messzelátóval figyelte, ahogy a szovjet hadihajók befutnak a kikötőbe. Aztán kirúgott a hámból. Sok barátja volt Portsmouthban, és mind meg akarta hívni egy italra. Az elhúzódó kocsmatúra során Crabb azzal dicsekedett, hogy hatvan arany üti a markát azért, hogy „alulról megkukkolja az oroszok fenekét".[41] A merülés előtti éjszaka Crabb megivott öt dupla whiskyt, és ugyanannyi sört kísérőnek.

Másnap reggel Franklin rásegítette a kétrészes Pirelli búvárruhát, amelyet Chichesterben a Heinkétől kölcsönzött, kezébe nyomta békatalpait, és beállította a szelepeket a levegőpalackján. Két egyenruhás rendőr kísérte végig őket a dokksoron, le a Királylépcsőhöz. Franklin evezett, Crabb a gumicsónak végében cigarettázott. Reggel 7 óra körül Crabb még utoljára ellenőrizte a felszerelését, és egy könnyű csobbanással hátrabukfencezett a csónakfalról, buborékpásztát

hagyva a sötét vízben. Húsz perccel később felbukkant, és kissé zihálva arra kérte Franklint, hogy csatoljon rá „még egy plusz félkilós nehezéket".[42] Aztán eltűnt.

Az *Ordzsonikidze* fedélzetén a szovjetek vártak.

Azt illetően, hogy ezután mi történt, azóta is csak feltételezésekre, széles körű találgatásokra és a szárnyaló képzelőerőre hagyatkozhatunk.

2007-ben egy hetvenéves nyugdíjas szovjet tengerész, név szerint Eduard Kolcov előállt az alábbi beszámolóval. Állítása szerint a szovjet haditengerészet harci békaembernek képezte ki egy *Barrakudák* nevű osztag tagjaként. 1956-ban huszonkét éves volt, és az *Ordzsonikidze* fedélzetén állomásozott. Április 19-én reggel parancsot kapott, hogy merüljön le a hajó alá, és járőrözzön, nem kémkednek-e békaemberek: 8 óra körül a hajótest jobb oldalán megpillantott egy búvárt, aki vitt valamit, amit ő tapadóaknának nézett. A búvár eleinte olyan kicsinek tűnt, hogy Kolcov azt hitte, gyerek. Mögéje úszott, és mert úgy gondolta, hogy a hajó közvetlen veszélyben forog, elmondása szerint előhúzta kését, és átvágta a búvár légvezetékét, aztán elmetszette a torkát. A holttest ezután a kikötőöböl fenekére süllyedt. Kolcov elmondta, hogy tettéért kitüntetést kapott, és még a kést is megmutatta, amivel állítólag megölte Lionel Crabbet.

Kolcov története semmivel se hihetőbb vagy hiteltelenebb a milliónyi más elméletnél, amelyek Crabb korvettkapitány különös esetéről szólnak még ma is; erre a történetre már annyi mítosz rakódott, hogy sose lesz teljes az igazság. De Kolcov beszámolójának volt egy eleme, amely teljesen valószerűen csengett: „Egy brit kémtől jött súgásnak köszönhetően lesben állva vártak."[43] Ma már nemigen kétséges, hogy a szovjet küldöttség teljesen felkészült Crabb víz alatti látogatására. Három szovjet tengerész észlelte, ahogy a békaember felbukkan, majd lemerül két hajó között. Buster Crabbet ekkor látták utoljára élve.

Ahogy a nap felkapaszkodott Portsmouth kikötője fölé, és Crabbnek nyoma se volt, George Franklin arra a szörnyű felismerésre jutott, hogy valami rettenetes dolog történt. Visszaevezett a lépcsőhöz, és elmondta Ted Daviesnek, hogy Crabb eltűnt. Rendes körülmények közt azonnal mentőcsapatokat küldtek volna átfésülni a kikötőt annak reményében, hogy még élve megtalálják az eltűnt békaembert, de ezzel felhívták volna a szovjetek figyelmét. Davies visszasietett a Sally Kikötőszállóba, összeszedte a cókmókját, aztán Crabbét is, és visszaszáguldott Londonba. Crabb eltűnésének hírére pánik söpört végig a brit hírszerzés felsőbb régióiban. – Itt vér fog folyni! – jövendölte egy MI5-tiszt, majd azzal a krikettszólással élt, amelyhez az angolok rendszerint folyamodnak vészhelyzetben: – Mindannyian mehetünk az öltözőbe.[44]

Klasszikus ködösítés következett: az MI5, az MI6 és a haditengerészeti hírszerzés összejátszott, hogy elleplezzék az igazságot politikai főnökeik, a látogató szovjet küldöttség és a közvélemény elől. Hivatalos hazugságot koholtak, amely szerint Crabb „különleges alkalmazásban állt egy bizonyos víz alatti berendezés kísérleteivel összefüggésben", és nem tért vissza egy Stokes-öböli próbamerülésről, mintegy öt kilométerre Portsmouthtól; jelenleg eltűntként tartják nyilván, „feltehetően megfulladt".[45] A Sally Kikötőhotelbe rendőrt küldtek, aki kitépte a vendégkönyvből a terhelő lapoldalt. A hoteltulajdonosnak megmondták, hogy ez az egész titkos, és figyelmeztették, hogy tartsa a száját. De az MI5-os Dick White tudta, mi jön. „Nekem nagyon úgy tűnik, hogy a bili rövidesen kiborul", jósolta meg komoran.[46] Crabb családtagjai és barátai aggódtak, a sajtó szaglászott, és a szovjetek eltökélték magukat, hogy a lehető legnagyobb diplomáciai hasznot húzzák a helyzetből.

A Crabb eltűnése utáni estén Anthony Eden vacsorát adott Londonban a szovjet vezető tiszteletére, amelyen részt vettek diplomaták és a királyi család tagjai. A bankett alatt Nyikita Hruscsov szóba hozta az *Ordzsonikidzét*, és tett egy feltűnően kedélyes utalást egy „eltűnt vagy elvesztett kellékre".[47] Hruscsov hajlamos volt a homályos kijelentésekre: mindenki mosolygott, és fogalmuk se volt, miről beszél. A következő este V. F. Kotov ellentengernagy, a szovjet hajó parancs-

noka hivatalos vacsorán vett részt, amelynek a házigazdája a portsmouthi tengerészeti hatóság volt. Kávézás közben a szovjet admirális arról beszélt brit kollégájának, hogy három napja a cirkáló mellett horgonyzó *Szoversennyij* romboló fedélzetén a matrózok egy búvárra figyeltek fel a víz felszínén. Álaggodalommal megjegyezte, hogy úgy tűnt, az illető békaember „bajban van", és „reméli, hogy most már rendbe jött".[48] A brit tengernagy határozottan tagadta, hogy bármiféle búvárművelet folyt volna aznap.

A gondosan időzített szovjet kérdés lehetetlenné tette, hogy tovább titkolják a miniszterelnök elől az igazságot. Anthony Edent majd szétvetette a düh, amikor rájött, hogy egyértelmű utasításait semmibe vették, fedett műveletbe kezdtek, egy híres búvár eltűnt, valószínűleg meghalt, és a szovjetek mindent tudnak az egészről. A miniszterelnök tudni akarta, ki engedélyezte a merülést, és miért titkolták előle annak kudarcát négy napig. A sajtó teljes gőzzel beszállt, Crabb családja válaszokat követelt, és a hotelvendégkönyv megbuherálásának felfedezése további lendületet adott a máris száguldó hírlapi sztorinak. Május 5-én a szovjetek előálltak egy hivatalos diplomáciai tiltakozással, kimerítő magyarázatot követelve „egy titkos búvárakció szokatlan egybeeséséről a szovjet hadihajók portsmouthi tengerészeti támaszpontra látogatásával".[49] A feszengő diplomáciai válasz „sajnálatát fejezte ki az incidenssel kapcsolatban", de a továbbiakban leszögezte, hogy Crabb „minden felhatalmazás nélkül" közelítette meg a rombolókat.[50] A Külügyminisztérium szégyenteljes módon megfogalmazott egy közleményt, de kibocsátani már nem bocsátotta ki, amelyben megpróbálta Crabbet hibáztatni a saját haláláért, azt állítva, hogy „rá se hederített, amikor a segítője visszahívta", és arra a következtetésre jutott, hogy „csak feltételezni lehet, hogy kalandvágytól hajtva, a saját kezdeményezéséből elhatározta, hogy megvizsgálja az orosz hajókat... engedély nélküli felfedezőútjára merülve vesztette életét".[51]

Május 9-én az Alsóházban Eden összeszorított foggal elmondott felszólalásában nem tért ki a művelet részleteire, ugyanakkor egészen nyilvánvalóvá tette, hogy a felelősség őrá nem hárítható.

Nem lenne közérdekű felfedni azokat a körülményeket, amelyek közt Crabb korvettkapitány feltehetően elhalálozott. Jóllehet az a gyakorlat, hogy a miniszterek vállalják a felelősséget, azt hiszem, ennek az esetnek a különleges körülményei szükségessé teszik annak kinyilvánítását, hogy ami történt, az őfelsége minisztereinek engedélye vagy tudta nélkül történt. Megfelelő fegyelmi intézkedések következnek.[52]

A szovjet vezető napilap, a *Pravda* leplezetlen örömmel méltatlankodott „az országba baráti látogatásra érkezők elleni szégyentelen víz alatti kémakció" miatt.[53]

A Bordói Bor hamisítatlan, orkánerejű felsülés volt: kínos helyzetbe hozta a kormányt, magas labdát adott a szovjeteknek, elmélyítette a hidegháborús gyanakvást, semmilyen hasznos hírszerzési hozadékkal nem járt, Eden diplomáciai sikeréből katasztrófát csinált, kiújuló belharcot provokált a titkosszolgálati ágak közt, és egy elismert háborús hős halálához vezetett. Egy hónappal később Eden még mindig tajtékzott, fejek hullását követelte a „rosszul kitervelt és ostoba akció" miatt.[54] Az incidensről készült, bürokratikus köntörfalazásokkal teli, 23 oldalas jelentést a miniszterelnök haragos megjegyzésekkel tűzdelte meg: „Nevetséges... Utasítás ellenére... Ez semmit nem bizonyít."[55] A tengerészeti miniszter felajánlotta a lemondását. Az MI5 kárhoztatta – egy tisztviselőjük kifejezésével – „az MI6-kalandorság félretervezéssel és elfuserálással megfejelt jellegzetes példáját".[56] Az utórezgések legrangosabb áldozata Sir John „Szindbád" Sinclair volt, az MI6 főigazgatója. Eden elrendelte, hogy a nyugállományba vonulását gyorsítsák fel, és 1956 júliusára már el is tűnt a színről, és a helyére Dick White lépett, akit az MI5-től hoztak át a testvérszervezet élére. Amikor megérkezett az MI6 főhadiszállására, ottani új helyettese, Jack Easton figyelmeztette: – Még folyik a szurkapiszka. Az adok-kapok. Túl sok hetvenkedő nagyokos azt hiszi, egy új második világháborút kell megharcolnunk.[57] Nincs kétség afelől, kire utalt.

Nicholas Elliottot ki kellett volna rúgni ezért az „egyemberes Disznó-öbölért", ahogy az egyik munkatársa fogalmazott.[58] Meglepő módon nem került lapátra; ha nem is sértetlenül, de megúszta útilapu nélkül, ami erősen valószínűtlen lett volna bármely másik szervezetben. Ahogy maga Elliott igazolta, ez egy klub volt, amelynek gondja volt a tagjaira. Tipikus hányavetiséggel így írt: „Ez vihar volt egy pohár vízben, amit a butaság fújt fel nagy diplomáciai incidenssé, indokolatlanul rossz fényt vetve az MI6-re. Az ügyefogyottság, ahogyan a dolgot kezelték, a politikusok lelkét kell hogy nyomja, legfőképpen Edenét."[59] Elliott megmaradt posztján mint londoni referatúravezető; kereken tagadta, hogy őt vagy bárki mást a titkosszolgálatoknál felelősség terhelte volna. Élete hátralévő részében Elliott megvédte Buster Crabb emlékét, mindvégig hangoztatva, hogy barátja hősi halált halt. „Crabb bátor hazafi volt – írta. – Ez ösztönözte arra, hogy önként jelentkezzen a feladatra."[60] Crabb bizonyította hűségét, és Elliott világában ez az egy számított.

Több mint egy évvel Crabb eltűnése után egy halász oszló holttestet fedezett fel a vízben Chichester kikötőjénél, a Pilsey-sziget magasságában. A fej és a kezek teljesen elrothadtak, de a halottszemle a Pirelli búvárruhában megőrződött maradványok megkülönböztető jeleiből arra a következtetésre jutott, hogy a kisméretű tetem Lionel Crabbé. A boncolás nem állapította meg a halál okát; a fej és a kezek hiánya pedig szabad utat engedett az összeesküvés-elméletek áradatának, amelyek azóta is gyakorlatilag elapadhatatlanul özönlenek: Crabb a Szovjetunióba dezertált; egy szovjet mesterlövész lelőtte; elfogták, agymosást végeztek rajta, majd búvároktatóként dolgozott a szovjet haditengerészet számára; szándékosan építették be a szovjetekhez kettős ügynöknek. Egy dél-afrikai látnok azt állította, hogy Crabbet beszippantották az *Ordzsonikidze* egy titkos vízvonal alatti kamrájába, láncra verték, aztán behajították a tengerbe. És így tovább. Nyolc évvel később Marcus Lipton, a fáradhatatlan országgyűlési képviselő még mindig az ügy újra kivizsgálására szólított fel, sikertelenül. A Crabb-rejtély sosem nyert teljes magyarázatot, de az apró békaember elért bizonyos fokú halhatatlanságot. Crabbet szokás emlegetni mint James Bond egyik modelljét. A haditengerészeti hírszerzés tisztjeként Ian Fleming jól ismerte, és a Crabb-ügy ihlette a *Thunderball* cselekményét, amelyben Bond elindul megvizsgálni a *Disco Volante* hajótestét.

Elliott véleménye tűnik még ma is a legvalószínűbbnek Crabb halála ügyében. „Szinte biztosan légzési gondok miatt halt meg, merthogy erős dohányos volt, az egészségi állapota sem volt a legjobb, vagy esetleg mert valami hiba történt a felszerelésével."[61] Elliott kapásból elutasította azt a feltételezést, hogy a szovjetek megölhették Crabbet, és az árulás lehetősége meg se fordult a fejében. De több mint fél évszázad elteltével egy orosz békaember felbukkant a sötétből azzal az állítással, hogy saját kezűleg ölte meg Crabbet egy brit kémtől származó információt követően.

Ha a szovjeteket *valóban* előre figyelmeztették a víz alatti akcióra (ami jelenleg valószínűnek tűnik), és Crabb *valóban* ennek következtében halt meg (ami legalábbis lehetséges), akkor csak egy ember adhatta tovább az információt.

Kim Philby szíve összeszorult, amikor Nicholas Elliott felhívta júliusban, és arra kérte, „jöjjön be a céghez".[62] Alig hét hónapja tisztázta Macmillan a gyanú alól. Lehet, hogy az MI5 új bizonyítékra bukkant? Egy újabb átálló jelentkezett?

– Valami kellemetlen megint? – kérdezte Philby óvatosan.

– Talán épp ellenkezőleg – felelte Elliott.[63]

A Crabb-ügy miatt a feje felett tomboló vihar ellenére Elliott szakított időt arra, hogy demonstrálja baráti hűségét. Megtette, amit ígért és amit senki nem hitt lehetségesnek (köztük Philby sem): levezényelte Philby visszavételét az MI6-be.

14

Bejrúti emberünk

Kim Philby visszatérése a brit titkosszolgálathoz az öregfiúk-hálózat tökéletesen olajozott működését mutatta: súgás a fülbe, bólintás, egy pohár ital a klubban és a gépezet beindult.

Nicholas Elliott súlyt helyezett arra, hogy kapcsolatot tartson újságírókkal, és baráti viszonyt ápolt számos magas állású szerkesztővel. Rendszeres vacsorákat adott a White's Clubban azzal a céllal, hogy vezető újságírókat mutasson be C.-nek. Háborús időkbeli barátja a haditengerészeti hírszerzésnél, Ian Fleming a *Sunday Times*t is kiadó Kemsley Press külföldi igazgatója lett. „Azokban a napokban a titkosszolgálat érintkezésben állt hasznos személyekkel – emlékezett vissza utóbb Elliott. – És Ian nagyon hasznos volt: fontos kapcsolatokkal rendelkezett bizonyos helyeken, és hébe-hóba hasznos hírmorzsákhoz jutott. Őt szoktam kérdezni, ha szükségem volt valakire a Cityben és nagy ritkán valakire kinn a terepen." Fleming örömmel tolta a brit hírszerzés szekerét. „A Kemsley Press sok külföldi újságírójának megengedte, hogy együttműködjön az MI6-szel, sőt még fel is vettek MI6-ügynököket külföldi tudósítónak." Egy másik segítőkész újságíró David Astor volt, az *Observer* szerkesztője. Astor később igyekezett elbagatellizálni a brit titkosszolgálattal való kapcsolatait, de ő és Elliott régi ismerősök voltak: az ugyancsak etonös Astor 1939-ben ugyanúgy Hágában tartózkodott, mint Elliott,

„titkosszolgálati meló végett", mesélte unokatestvére, Joyce Grenfell színésznő.[1]

1956 nyarán Elliott szívességet kért Astortól: vegye fel Philbyt bejrúti tudósítónak. A lapszerkesztő szívesen segített. A szuezi válság fokozódása vonzotta a sajtót a Közel-Keletre. Philby már bizonyított a hírlapírói pályán, és írt korábban az *Observer*nek. Az apján keresztül, aki most a libanoni fővárosban élt, elérhetett fontos embereket a térségben. Astor felvette a kapcsolatot Donald Tyermannel, a *The Economist* szerkesztőjével, aki szintén bejrúti külsőst keresett, és az üzlet megköttetett: a *Observer* és a *The Economist* megosztozik Philbyn, évi 3000 fontot fizetnek neki, valamint térítik az úti- és egyéb költségeit. Ugyanakkor Elliott elintézte, hogy Philby újrakezdhesse a munkát az MI6-ben, már nem mint hírszerzőtiszt, hanem mint ügynök, aki információt gyűjt a brit titkosszolgálatnak a világ egyik legérzékenyebb területén. A honoráriumot a bejrúti MI6-referatúravezetőn, Nick közeli barátján, azon a Godfrey „Paul" Paulsonon keresztül fogja kapni, aki együtt járt Philbyvel a Westminsterre. Elliott ragaszkodott hozzá, hogy Philby „legyen visszahelyezve egyszerűen a tisztesség kedvéért",[2] de azért is, mert hasznos szereplő lesz, régi motoros a szakmában: „Az ország nem engedheti meg magának, hogy nélkülözze Philby képességeit."[3] Astor később elég valószínűtlenül azt állította, fogalma se volt, hogy Philby az MI6-nek fog dolgozni, miközben az újságjának tudósít. A kimondott és a kimondatlan közti szürke tér volt Elliott természetes terepe. Sir George Kennedy Young, aki most a közel-keleti műveleti főnök posztját töltötte be, rábólintott a dologra. „Nick csinálta az összes megállapodást – nyilatkozta Young. – Én egyszerűen jóváhagytam őket."[4]

Philby habozás nélkül elfogadta az állásajánlatot. Ez olyan egyezség volt, amely megfelelt mindenkinek: az *Observer* és a *The Economist* kapott egy tapasztalt riportert jó helyi kapcsolatokkal, az MI6 kapott egy kipróbált ügynököt a világ egy változékony részén, akinek az újságírói álcája lehetővé teszi számára, hogy szabadon utazzon,

Elliott kapott egy újra a nyeregben ülő barátot; Philby pedig kapott fizetést és lehetőséget, hogy új életet kezdjen a verőfényes Bejrútban.

Dick White, az MI6 új főnöke vezette a hajtóvadászatot a harmadik ember után, de nem próbálta megakadályozni Philby újraalkalmazását. Meglehet, ebben a fázisban nem is tudott róla. Macmillan nyilatkozata után a Philby elleni vád leeresztett, és White életrajzírója szerint „nem volt gusztusos a régi sebek feltépésére".[5] White, bár még mindig meg volt győződve Philby bűnösségéről, és „ingerelte, hogy Elliott felsorakozott Philby legrendíthetetlenebb támogatói közé", az elmondások szerint „nem mutatott érzelmet", amikor a Philby-téma felmerült.[6] De az is lehetséges, hogy Elliott nem kívánta nagydobra verni Philby visszavételét a bérlistára. A vezető MI6-tisztek tekintélyes mozgásteret élveztek, és a távolabbi referatúrákon kevés ellenőrzés mellett csinálhatták a dolgukat. Bejrútban a hírszerzőtisztek úgy tartották, hogy az új C. „nem tud" a tevékenységeikről, és „elborzadna, ha tudna".[7] Egyes történészek felvetették, hogy White azért küldte Philbyt Bejrútba, mert okosan tőrbe akarta csalni, hátha fel próbálja venni a szovjet hírszerzéssel a kapcsolatot. Valószínűbb, hogy White nem tudott a teljes történetről (talán nem is akart tudni), és Elliottnak nem állt szándékában tájékoztatni. Annak a felelőssége, hogy Philbyt a partvonalon túlról visszahozták, egyetlen emberre szűkült le. Mint Phillip Knightley írja: „Régi barátja és legbőszebb védelmezője a titkosszolgálatban, Nicholas Elliott adta meg neki ezt a lehetőséget, hogy visszalavírozza magát a klubba."[8]

Elliott és Philby élete megint párhuzamos pályán látszott mozogni: miközben Philby a Közel-Keletre tartott, Elliott új megbízatást kapott mint az MI6 bécsi referatúravezetője. A szokása szerint folyton nyüzsgő Elliott nem sok lelkesedést tudott kicsikarni magából új posztja iránt. Bécsben, írta, „talmi a vidámság, és a romlottság levegője árad".[9] A város slamposnak és egyhangúnak tetszett, nem sok lehetőséget kínált a magas szintű kémkedésre. Régi iskolatársa, Peter Lunn töltötte be előtte a posztot, és kényelmes lakást hagyott neki örökül, rálátással a Belvedere kertjeire, és bőséges lakótérrel szaporodó családja számára. Lunn továbbá ráhagyott egy Irene nevű házsártos szlovén szakácsnőt és egy piros Wolseleyt (meglehetősen feltűnő járművet egy kémnek, merthogy nem volt még egy ilyen típus a városban). Hétvégéken síelni járt, imádott tréfálkozni a sótlan bécsi szakmabeliek kárára, és nekiállt kiépíteni egy kémhálózatot. De unatkozott Ausztriában. „A bécsi klíma nincs jótékony hatással az életkedvre", írta.[10]

A bejrúti munka visszafordíthatatlanul véget vetett Philby házasságának. Aileent eddig is „kísértette Kim hitszegő élete",[11] meggyötörte a nyilvános felmentése körüli feszültség, és most végleg az iványszatba taszította annak a felfedezése, hogy a férje elhagyja az országot. Philby meg se kérdezte, hogy ő és a gyerekek el akarnák-e kísérni Bejrútba. Aileen nem próbálta megállítani, mert úgysem számított volna. Pszichiátere annyira megrémült személyisége szétesésétől, hogy rövid időre idegszanatóriumba utalta. Minthogy a gyerekek bentlakásos iskolában voltak, Aileen bezárkózott a sivár crowborough-i házba, amely, Flora Solomon szerint, „tartotta benne a reményt, hogy még kibékül az ő megtévelyedett Kimjével".[12] Philby közölte Aileennal, hogy a rezsiszámlákat fizeti, és elment.

*

Bejrút egzotikus, feszült és veszedelmekkel teli város volt, fajok, vallások és eszmék katlana, amelyet még forrongóbbá tett az arab nacionalizmus árhulláma és a hidegháborús konfliktus. Termékeny táptalajt jelentett az újságírásnak 1956-ban, és még annál is jobbat a kémkedés számára. „Libanon volt az egyetlen arab ország, amelyik nem használt cenzúrát, és jó távközléssel rendelkezett – írta Richard Beeston újságíró, aki röviddel Philby előtt érkezett meg a városba –, így hát elkerülhetetlenül Bejrút lett a térség figyelőállomása, a St. Georges Hotel és Bár pedig az epicentruma: bazár a diplomaták, a politikusok, az újságírók és a kémek közti információcsere számára."[13] Philby augusztusban érkezett Bejrút repülőterére, és egyenesen a St. Georges bárjába sietett.

A bejrúti terep nagy kihívásokat tartogatott. A közel-keleti politika ugyanolyan bonyolult és ingatag volt 1956-ban, mint ma. De mint Philby megtanulta a spanyol polgárháború idején, az újságírásnál nincs jobb álca egy kémnek, ez a foglalkozás lehetővé teszi az egyenes, rámenős és arcátlan kérdéseket a legérzékenyebb témákban is anélkül, hogy gyanút keltene vele. Az *Observer* olvasóinak érdeklődésére számot tartó anyagokat behatóbban körüljárva tovább lehetett adni a brit hírszerzésnek. Philby barátkozni kezdett olyan emberekkel – politikusokkal, katonatisztekkel, diplomatákkal és más újságírókkal –, akik hasznosnak bizonyulhatnak újságírói vagy kémkedési szempontból, vagy mindkettőből. A határvonal Philby két foglalkozása közt kezdettől fogva elmosódott. Eleinte egy Bejrút melletti házban lakott, amelyet az apja vett bérbe, amikor száműzték, mert bírálta Ibn Szaúd utódját. Miután az idősb Philby visszatérhetett Szaúd-Arábiába, Philby a város muzulmán negyedében vett ki lakást. Nem sokkal azután, hogy megérkezett a libanoni fővárosba, Richard Beeston találkozott vele: „Hamisítatlan angol volt, laza, udvarias, szórakoztató, és ez megfejelve egy már-már kínos dadogással ellenállhatatlanul hatott a nőkre. Bárkit le tudott venni a lábáról." De a kedélyesség felszíne alatt Beeston megérezte Philby belső magányát. „Elég magányos, gyűrött alaknak látszott."[14] Nem sokáig volt egyedül.

Eleanor Brewer seattle-i származású, negyvenkét éves hajdani építész, amatőr szobrász és vöröskeresztes munkás volt, aki Sam Pope Brewerhez, a *The New York Times* bejrúti tudósítójához ment nőül. Magas, karcsú, bájos és nyughatatlan volt. Isztambulban, még a háború alatt találkozott a férjével, aki abban az időben ott újságíróskodott, ő pedig a Hadi Tájékoztató Hivatal külföldi részlegében dolgozott. Nicholas Elliott ismerte mindkettőjüket azokból az évekből, elragadó párt alkottak az isztambuli forgatagban. 1956-ra Eleanor unatkozó nő lett, házassága boldogtalan lett. Beeston így emlékezett vissza rá: „Nyúlánk, nagyivó amerikai, aki vagánynak és okosnak hatott. Valójában politikailag gyermeteg, romantikus alkat volt."[15] Mint a legtöbb ember, aki szabad szellemnek hirdeti magát, megveszekedetten kötődött a sablonokhoz.

Sam Brewer még a spanyol polgárháborúból, tudósítóként ismerte Philbyt, úgyhogy amikor megtudta, hogy volt kollégája Bejrútba érkezett, alig várta, hogy összefussanak. Szeptember elején hosszabb riportútra indult, és meghagyta feleségének, hogy legyen gondja Philbyre: „Ha találkoznék Kimmel, mutassam be a barátainknak, és ott segítsem, ahol lehet", emlékezett vissza Eleanor.[16] Az asszony sokkal melegebben fogadta Philbyt, mint azt a férje elképzelte.

1956. szeptember 12-én Eleanor Brewer baráti körben iszogatott a St. Georgesban, amikor valaki felhívta a figyelmét a bárban üldögélő Kim Philbyre. Az asszony a pincér útján üzent neki, hogy csatlakozzon a társaságukhoz.

Ami elsőként megérintett Kim Philbyben, az a magányossága volt. Egyfajta régi vágású tartózkodásával elütött a többi újságíró harsány bizalmaskodásától. Negyvennégy éves volt, középtermetű, egészen szikár azzal a ráncokkal barázdált, szép arcával. A szeme áthatóan kék volt... Olyan bizalmas légkört tudott teremteni, hogy azon kaptam magam, felszabadultan locsogok neki. Egészen lenyűgözött megnyerő modora. A szárnyunk alá vettük. Hamarosan az egyik legbizalmasabb barátunk lett.[17]

Philby a karácsonyt Breweréknél töltötte. Sam Brewer szeretett a közel-keleti helyzetről politizálni Philbyvel, Philby szeretett lefeküdni a feleségével. A titkos szeretők egy kis kávézóban találkoztak, amelyet Ingatag Padlónak hívtak, bár a padló ingatagsága talán az ott megivott alkoholmennyiségen múlt. Piknikeltek a hegyekben, vízipipát szívtak az arab kávéházakban, és szerelmes üzeneteket váltottak szenvelgő tizenévesek stílusában. „Kim csodálatos társ volt – írta Eleanor. – Soha életemben nem találkoztam nála kedvesebb, érdekesebb emberrel."[18] Eleanor belezúgott Philbybe, és a férjét vádolta megromló házasságukért. Samet csak a politika érdekli, panaszko-

dott, és leszólja az ő főztjét: „A pudingom sose volt elég jó."[19] Mint a másik életében, Philby kedvét lelte az alakoskodásban, a titkos üzenetekben és a tilalmas találkákban, az átverés izgalmában. Miközben a titkos szerelmi ügyeit intézte, Philby lopva ellenőrizte, nincs-e jele annak, hogy figyelik. Senki se követte.

Philby ha nem is kimagasló, de megbízható cikkeket küldözgetett Bejrútból. Amikor arra kérték, hogy olyan témáról írjon, amit túl bulvárosnak ítélt – például az arab rabszolgalányokról –, akkor a „Charles Garner" álnevet használta. Még az újságírásban is törekedett a kettősségre. Elkezdett információkat gyűjteni MI6-es tartótisztjeinek. „Jó ítélőképességgel bírt, hogy mik az elvárásaik."[20] Korai hírszerző munkája Libanonban jobbára vezető arab politikusokkal való nem hivatalos beszélgetésekből állt, és aztán mindezt „elmondta a brit kormánynak".[21] Az MI6 egyértelműen elégedett volt: egy évvel Philby Bejrútba érkezte után az MI6 közel-keleti ügyvezetője meghívta ebédre egy tengerre néző, drága étterembe, és közölte vele, hogy státusát megerősítette és honoráriumát megemelte. Philby „gőzerővel igyekezett a kedvükben járni", eltökélte, hogy „a lehető leglelkiismeretesebben" dolgozzon az MI6-nek,[22] miközben várta az elkerülhetetlen hívást a KGB-től.

Philby bejrúti szokásait a rendszeresség jellemezte. Délben ellátogatott a Normandie Hotelbe, amely a St. Georgesnál olcsóbb és kevésbé feltűnő volt, felhajtotta aznapi első vodkáját, kibontotta a postáját, és elolvasta a napilapokat. Egyik délután egy harmincas éveiben járó, tagbaszakadt, nyilvánvalóan külföldi fiatalember lépett Philby sarokasztalához, és átnyújtotta neki névjegykártyáját: Petukov, Szovjet Kereskedelmi Kirendeltség.

– Olvastam a cikkeit az *Observer*ben és a *The Economist*ban, Mr. Philby – mondta. – Nagyon mélyenszántónak találtam őket. Azért kerestem meg, hogy megkérjem, szánjon rám valamennyit az idejéből egy beszélgetés erejéig. Különösen az arab országok közös piacának kilátásai érdekelnek.[23]

Philby ebben a pillanatban véget vethetett volna kettős életének. Elmondhatta volna Petukovnak, hogy nem kíván az arab gazdaságról beszélgetni vele, amivel azt üzente volna a KGB-nek, hogy kiszállt a játékból. A harmincas években beszervezett ügynökök közül többen sikeresen leváltak a szovjet hírszerzésről, például Anthony Blunt. Philbynek új élete, új szeretője és két izgalmas, összeegyeztethető és előnyös munkája volt: Nicholas Elliott védőszárnyai alatt biztonságban érezhette magát az MI5 újabb vizsgálataitól, újságírói és Közel-Kelet-szakértői hírneve egyre nőtt. Büntetlenül elutasíthatta volna a KGB közeledését. Ehelyett meghívta Petukovot a lakására egy teára.

Philby később úgy állította be döntését, mint ami éteri eszmeiségből fakadt, összhangban azzal „a Szovjetunió iránti teljes elkötelezettséggel",[24] amire huszonegy éves korában jutott. Amit tett, azt a saját megítélése szerint tiszta politikai meggyőződésből tette, élete vezérlő csillagától vezetve. Megvetéssel tekintett azokra, akik a sztálinizmus borzalmai láttán elhagyták a hajót. „Nem tértem el az útiránytól – írta – abban a biztos hitben, hogy a forradalom alapelvei túlélik az egyéni eltévelyedéseket."[25] Philby később azt állította, hogy megtapasztalta a kétely pillanatait, és hogy „a nézeteimet befolyásolták és módosították, olykor nagymértékben, az életem során lezajlott döbbenetes események".[26] De nincs rá bizonyíték, hogy valaha is megkérdőjelezte volna a Cambridge-ben felfedezett eszmét, megváltoztatta a véleményét vagy komolyan elismerte a gyakorlatba ültetett kommunizmus gonoszságait. Philby soha nem osztotta vagy vitatta meg a nézeteit se baráttal, se ellenséggel. Ehelyett megtartotta és táplálta hitét tökéletes elszigeteltségben anélkül, hogy igényt tartott volna prédikátorokra vagy hívőtársakra. Philby az ideológiák hívőjének és lojalistának tartotta magát; a valóságban dogmatikus volt, csak egyetlen eszményt becsült: a sajátját.

De nem csupán eszmeiség vezette Philbyt abban, hogy buzgón visszatérjen a KGB kebelére. Philby *élvezte* a csalást. Ahogy a titkolózásról, a hűtlenség erotikus levegőjéről is nehéz lehet lemondani. Egyes emberek szeretnek kérkedni a tudásukkal. Mások azt élvezik a hír birtoklásában, hogy nem hajlandók megosztani másokkal, és

ez tölti el őket felsőbbrendűségi érzéssel. Philby hűtlen férj volt, de kedves szerető, jó barát, szelíd apa és nagylelkű vendéglátó. Hajlama volt a gyengédséghez. Ám élvezetet talált abban, hogy eltitkolja az igazságot a hozzá legközelebb állóktól. Létezett egy Philby, akit ők ismertek, és aztán létezett egy másik, akit csak ő maga ismert. Az alkohol segített fenntartani a kettős életet. Mert egy iszákos már elszakadt a valós énjétől, és egy mesterséges valóságért rajong. Philby nem akarta feladni a kémkedést, és akkor se tudott volna leállni, ha akart volna: már függő volt.

A Normandie-ban való találkozásuk másnapján délután háromkor Petukov annak rendje és módja szerint megérkezett Philby lakására – ez veszélyes hely volt találkozónak, és nem is fogják többé megismételni. Megállapodtak az alapszabályokban. Ha Philby találkozni akar Petukovval, egy adott órában ki fog állni az erkélyére újsággal a kezében; ha sürgősen akar találkozni, akkor könyvvel. Innentől kezdve Philby és új tartótisztje rendszeres időközönként összefutott, mindig napnyugta után, mindig Bejrútban és mindig a város valamelyik nem feltűnő szegletében. A bejrúti KGB-rezidencia „valóságos hangyaboly" volt, Jurij Modin szavaival, nyüzsgött a Közel-Kelet-szerte alkalmazott titkos ügynököktől.[27] Philbyvel közölték, hogy legfontosabb dolga annak kiderítése, „mi az amerikai és a brit kormány szándéka a térségben".[28] Örömmel látott munkához.

1956 őszén Eleanor Brewer megmondta a férjének, hogy elhagyja. Sam Brewer ekkor már kapizsgálta felesége perzselő viszonyát, és nem emelt kifogást. Eleanor hazatért Seattle-be a lányával. Philbynek elárulta, „mexikói válást" akar, ami gyorsabb és olcsóbb, mint az amerikai, mert nem szükséges a házastárs jelenléte. Az egyetlen megmaradt akadály Aileen Philby volt.

*

Philby távozása óta Aileen zuhanásszerűen csúszott lefelé a lejtőn. Gyakorlatilag egy fillér nélkül élt, mélységesen boldogtalan és rendszerint részeg volt. Philby panaszkodott Aileen „semmittevésére", és

azt állította, hogy minden idejét terepfutóversenyeken pazarolja el. Nem volt hajlandó több pénzt küldeni neki, amíg el nem számolt vele. „Nincs nyugta, nincs pénz", közölte.[29] Aileen egyre hosszabb és hosszabb időszakokat töltött idegklinikákon. Régi barátnője, Flora Solomon megbízta Stuart Lisbonát a Marks & Spencer nyugdíjosztályáról, hogy „segítőkészen tartsa a szemét szegény Aileenon... elhagyta a férje".[30]

1957. december 12-én Aileen Philbyt holtan találták a crowborough-i ház hálószobájában. A barátai úgy hitték, hogy megölte magát itallal és gyógyszerrel. A pszichiátere a valóságtól elrugaszkodottan arra gyanakodott, hogy Philby „meggyilkolhatta", mert túl sokat tudott.[31] A halottkém kimondta, hogy a halál oka szívelégtelenség, szívizom-elfajulás, tüdővész és influenzából eredő légúti fertőzés. Alkoholizmusa kétségtelenül felgyorsította a halálát. Negyvenhét éves volt.

Elliottot mélyen felzaklatta, amikor Aileen tragikus halálának a híre elérkezett hozzá Bécsbe. Az asszony „nagy jellemszilárdságot" tanúsított végig a szenvedése alatt, és Elliott mindig úgy emlékezett rá, amilyen egykoron volt, „bájos nő, szerető feleség és anya". De odáig nem ment, hogy Philbyt vádolja a haláláért, amelyet Aileen „súlyos elmebajának" a számlájára írt.[32] Nem így Flora Solomon, aki közvetlenül és személyesen Philbyt tartotta felelősnek. „Megpróbáltam kitörölni az emlékezetemből, de nem ment", írta.[33]

Richard Beeston és felesége, Moyra épp a karácsonyi vásárlást intézte a bejrúti Bab Idrisszben, amikor megpillantotta őket Kim Philby az út túloldaláról, és odarohant hozzájuk:

– Csodálatos hírem van, kedveseim! – kiáltotta izgatottan. – Szeretném megünnepelni veletek.

Philby elrángatta őket a Normandie-ba, italokat rendelt, és aztán előszedett egy Angliából jött táviratot, amely Aileen haláláról tudósított. Ez „csodálatos megmenekülés", mondta, most szabadon feleségül vehet „egy csodálatos amerikai lányt". Beestonék „ledöbbentek".[34]

A Furse család vállalta magára Angliában, hogy lebonyolítja Aileen temetését, amelyen Philby részt sem vett. Az öt Philby gyerek sose tudta meg, az anyjuk hol fekszik.

További hét hónapba telt, mire Eleanor elintézte a válást. Amint a kezébe kapta az iratot, rögtön táviratozott Philbynek, aki így válaszolt: „Okos csodálatos repülj vissza szív repes élet szép maximális szerelem Kim."[35] Még azon a délelőttön Philby berontott a St. Georgesba előkeríteni Sam Brewert. Maga Eleanor jegyezte le dialógusukat, amely klasszikus példája lehet a felszarvazott és felszarvazó közti párbeszédnek:

– Azért jöttem, hogy elmondjam, táviratot kaptam Eleanortól. Elintézte a válást, és szeretném elsőként veled tudatni, hogy elveszem feleségül.

– Asszem, ez a lehető legjobb megoldás. Te milyennek látod az iraki helyzetet?[36]

Kim Philby és Eleanor Brewer 1959. január 24-én kelt egybe a holborni anyakönyvi hivatalban, alig valamivel több mint egy évvel Aileen halála után. Nicholas és Elizabeth Elliott átjött Bécsből részt venni a ceremónián több más hajdani és jelenlegi MI6-kollégával egyetemben. Elliott nem felejtette el Aileent, de gyorsan a szívébe zárta Philby új feleségét: „Eleanor sok szempontból nem üt el Aileentól – írta. – Megvan benne a feddhetetlenség, a kurázsi és a humor. Ahogy Aileent, őt sem lehet értelmiséginek tartani, de attól még nagyon is értelmes."[37] A házaspár Rómába ment nászútra, ahol Philby így írt: „Házat veszünk ki a hegyekben: ő festeni fog, én írni; végre béke és biztonság lesz."[38] Eleanor a harmadik felesége volt, és a második, aki semmit se tudott az igazi elkötelezettségéről.

Bejrútba visszatérve az újdonsült házasok beköltöztek egy hegyekre és tengerre néző, nagy erkélyes, negyedik emeleti lakásba a Rue Kantarin, ahol „páholyból nézhették" a Libanont mostanra elborító polgárháborút. „Estelente ki szokott ülni a balkonjára hallgatni az ágyúdörgést", emlékezett vissza Eleanor.[39] A lakás elég tágas volt az összes gyerekük fogadására a bentlakásos iskola szüneteiben.

Anyjuk halálának és apjuk gyors újranősülésének nyomasztó körülményei ellenére Philbyt imádták a gyerekei, és ő megmaradt figyelmes és törődő apának.

Így hát megkezdődött a családi béke, a könnyed újságírás és a diszkrét nemzetközi kémkedés időszaka. Bulik és piknikek folytak, rengeteg alkohollal. Eleanor leírta a „vizitelés-tereferélés laza napi körjáratát", amely kezdődött a Normandie-ban („Kim úgy fogta fel azt a helyet, mint egy klubot"), aztán jött a St. Georges, „megtudni, min töri a fejét a többi újságíró".[40] Philby utalást tett új feleségének, hogy „kapcsolatban áll a brit hírszerzéssel",[41] de természetesen nem szolgált részletekkel. Időről időre el-eltűnt. Eleanornak sose fordult meg a fejében, hogy megkérdezze, hol volt. Első férjéhez képest Philby könnyedén, már-már félvállról vette az újságírást: „Szemlátomást gyorsan és erőlködés nélkül írta meg heti cikkeit – gyakran nekem diktálta le."[42] A zsurnaliszta társak lustának tartották, mégis „bizonyos tekintetben lenyűgözőnek",[43] részben mert láthatólag annyira nemtörődömül állt a kötelezettségeihez.

Több energiát szánt (bár nem sokkal többet) az információgyűjtésre. Egy újságíró-kollégája megfigyelte, hogy gyakran volt látható „olyan emberek társaságában, akiknek állítólagos üzletemberi, bankári, egyetemi tanári, cégtanácsadói stb. állása nem teljesen igazolta az arab politikában való elmélyült munkálkodásukat".[44] Ami információértékűt ki tudott bányászni, azt átadta Paulson útján az MI6-nek; aztán ugyanezt az információt Petukovon keresztül a KGB-nek, bármiféle egyéb hírrel megtoldva, ami hasznára lehetett a szovjet ügynek.

Philby hasznosságát illetően a nézetek megoszlottak hírszerző körökben a vasfüggöny mindkét oldalán. A Stanley ügynököt továbbra is ellenőrzése alatt tartó Jurij Modin lelkesen írt: „Az információ, amelyet a térségben uralkodó brit politikáról szállított, felbecsülhetetlenül értékesnek bizonyult kormányunk számára az arab országokkal fennálló viszonyainkban... Jómagam több tudósítását is olvastam, és elégedetten tapasztaltam, hogy nem veszítette el ragyogó

stílusát."[45] Philby információi „nagy figyelmet keltettek legfelső szinten".[46] Ennek ellenére Moszkvában néhányan panaszkodtak, hogy Philby egyszerűen újraírt cikkekkel házal. „Bírálatok hangzottak el arról, hogy hajlamos a rideg tényeket szépen megírt politikai értékelésekbe csomagolva küldeni nekünk – jegyezte meg Modin. – Erre nem volt szükségünk, mert voltak embereink értékelések készítésére... a KGB-nek megvoltak a maga szakemberei itt Moszkvában és a nagyobb helyeken, csupa jól képzett arabista."[47] Ez régi trükk a kémkedésben: ha egy kém sokat tud, de nem titkokat, akkor hajlamos az egyszerű információt olyan köntösbe öltöztetni, hogy az hírszerzési anyagnak hasson, és ha nincs valós információja, akkor kitalál. Hasonló morgolódás volt hallható a Broadway bizonyos pontjain, különösen az MI6 arabszakértői közt. „Ezt az egészet az ember olvashatta a *The Economist* múlt heti számában – közölte az egyik elemző, miután átfutotta Philby legújabb beadványát. – Rengeteg tévedés is van benne. Kitalációk. Hülyére vesz bennünket."[48] Philby támogatói, elsősorban Elliott és Young, nem törődtek az ócsárlással, és úgy hordozták körbe Philby jelentéseit, mint a legújabb mélyreható lényeglátásokat „a bejrúti emberünktől".

A valóságban Philby elkényelmesedett és erősen ivott: megelégedett egy kis újságírással, mellékesen egy kis kémkedéssel mindkét oldal számára, csak ne kelljen túlságosan megerőltetnie magát. Szemlátomást irányt vett a másodvonalbeli újságíró és a kis kaliberű kém csendes és kényelmes jelentéktelensége felé.

Aztán Nicholas Elliott megérkezett Bejrútba mint az MI6 új referatúravezetője, és a barátságuk újabb lendületet vett.

15

A róka, amely nálunk maradt

Bejrút újabb jutalomjáték volt. A Crabb-ügy nem tett maradandó kárt Nicholas Elliott karrierjében, és rövid bécsi megbízatása alatt jól teljesített. Az MI6-ben igazából még mindig nagymenőnek, a rablólovagok vezetőjének tartották. Azt rebesgették, hogy „ha nem részesítette volna előnyben a műveleteket az irodavezetéssel szemben, még C.-nek is kinevezhették volna".[1] Elliott örült, hogy eljöhetett Ausztriából. „Nem kívánok faragatlan lenni a bécsi tartózkodásunkat illetően – írta (Elliott udvariassága a városokra is kiterjedt) –, de nem tört le bennünket a távozás."[2] A közel-keleti helyzet kiéleződésével Bejrút fontos előrelépést jelentett a titkosszolgálati rangsorban. Elliotték Genovában hajóra szálltak, és amikor befutottak a bejrúti kikötőbe, Elliott elcsodálkozott, hogy milyen keveset változott a város az 1942-es, utolsó ottjárta óta. Elizabeth akkor a titkárnője volt, és ő udvarolt neki az ebédek alatt a francia–libanoni konyhájáról híres Hotel Lucullusban. Úgyhogy amikor partra szálltak, Elliott romantikus ünnepélyességgel bejelentette, hogy újra a Hotel Lucullusban fognak ebédelni. Szinte még le se ültek, amikor Kim Philby jelent meg fülig érő szájjal, és hatalmas ölelésben részesítette Elliottot. „Ez nagyon kellemes viszontlátás volt", emlékezett vissza Elliott,[3] aki úgy tett, mintha a találkozás véletlen lett volna. Épp ekkor vette át a referatúrát Paul Paulsontól, de Philby volt az, akivel össze akart futni

rögtön Bejrútban. Eleanor is csatlakozott hozzájuk, „kitűnő bouillabaisse"-t, francia halászlét szolgáltak fel nekik,[4] üvegeket nyitottak, poharakat emeltek és ürítettek. Elliott boldogan fordult Philbyhez:

– Tölts, öregem![5]

Elliotték a keresztény és muzulmán negyed határán húzódó Rue Verdunre költöztek, az Immeuble Tabet legfelső emeletének egyik lakásába, nem messze Philbyéktől. A lakásnak „hűvös, magas szobái voltak, széles erkélyei és márványpadlója", és „minden szempontból tökéletes" volt.[6] Aznap este, miközben hallgatták a müezzin hangját keresztülsodródni a városon, Elliott nosztalgiával gondolt „a mollák békés hangjára, ahogy imára szólították az igazhitűeket Isztambul minaretjeiből sok évvel azelőtt".[7] Boldogabb nem is lehetett volna: újra az elemében, egy kémkedési lehetőségekben bővelkedő idegen városban, harcban a kommunista agresszióval, váll váll mellett legrégibb barátjával, általa legtöbbre tartott kollégájával, azzal az emberrel, aki majd bevezeti a Közel-Kelet rejtelmeibe. Újból ők lesznek a „két öreg cimbora a korona szolgálatában a fronton".[8]

Ahogy Eleanor Philby megjegyezte, Elliott eddig „Európa-szakértő volt, és keveset tudott az arab politikáról. Tapasztalatlanul érkezett a Közel-Keletre."[9] Sokat kellett tanulnia, ezt be is ismerte. „Eltekintve az összes politikai bonyolultságtól és cselszövéstől – abban az időben a Közel-Keleten szinte minden nagy pénzügyi vagy politikai machináció Bejrútból sarjadt –, az embernek meg kellett ragadnia a libanoni jellemet. A libanoni politika útvesztői ijesztően szerteágazók voltak."[10] Philby lesz a kalauza, „személyes tanácsadója".[11]

Az új kémfőnök megérkezése nem maradt észrevétlenül a bejrúti újságírók előtt. Egyikük ezt a portrét rajzolta Elliottról:

Agyafúrt fickó hírében álló vékony, cingár ember volt, akinek kerek szemüvege mögül elővillanó fürge, vidám tekintete csavaros észjárásra vallott. Modora és öltözéke Oxford és Cambridge valamelyik elitebb egyetemére engedett következtetni, egy parányi e világi könyörtelenséggel árnyalva, ami nem mindig szembeszökő a tudományos életben. A külföldiek kedvelték, értékelték kedélyességét és kifogyhatatlan, merész történeteit. Különösen jól kijött az amerikaiakkal. A háttérben a felesége kimért, elegáns alakja hozzájárult ahhoz a benyomáshoz, hogy a brit hírszerzést Bejrútban egy úriember irányítja.[12]

Elliott és Philby megint elválaszthatatlanok lettek a munkában és a társasági életben egyaránt. Philby eddig komótosan, mondhatni magakéretve végzett hírszerző tevékenysége hirtelen viharosba csapott át, ahogy Elliott „munkába állította Kimet, célokat tűzött ki elé, utakra küldte, jelentéseket kért tőle, amelyeket azután beszélgetés közben kiveséztek".[13] Első négy bejrúti évében Philby csak Szíriáig merészkedett ki Libanonból, és egyszer meglátogatta az apját Szaúd-Arábiában. Most, Elliott utasítására és újságírói megbízás ürügyével bejárta az egész Közel-Keletet: Jordániát, Irakot, Egyiptomot, Kuvaitot és Jement. Az idáig tunya újságíró szélvész riporterré vált. De jobban megnézve feltűnt volna, hogy teljesítménye cseppet sincs arányban iparkodásával; sokkal több helyszínt és embert keresett fel, mint amennyiről írt, legalábbis a nyilvánosság számára. 1960 első kilenc hónapjában mindössze hat cikket adott le az *Observer*nek. A *The Economist* egyik szerkesztőnője egyszer meglátogatta, és megjegyezte, hogy milyen ritkán ír a lapnak, és mellékesen megkérdezte, hogy talán nehéz „egyszerre két urat szolgálni".[14] Philby egy pillanatig nem tudott se köpni, se nyelni, aztán rájött, hogy a szerkesztőnő a sajtómegbízóira gondolt, nem a tartótisztjeire.

Philby egy információzuhatagot öntött Elliottra, „elsősorban politikai és személyes értesüléseket"[15] és „jelentéseket az arab államok többségében kialakult politikai helyzetről".[16] Ők ketten azután összedugták a fejüket egy hosszú beszámoltatás erejéig. „Hetente egyszer vagy kétszer szoktak találkozni – írta Eleanor. – Átmentek egy másik szobába, és hagytak pletykálkodni engem és Elizabethet."[17] Elliott támogatása és bizalma más, gyakorlatiasabb módon is megnyilvánult. A hatvanas évek vége felé egy este Philby későn ment haza, és egy kö-

teg százdolláros bankjegyet szorongatott. – Ide süssetek! Ez lesz ám a karácsony! – kiáltotta.[18] Eleanornak nem volt kétsége afelől, hogy a pénz Elliott-tól származott, korai karácsonyi ajándéknak szánta legjobb barátjának és legszorgalmasabb ügynökének.

Egyesek azt állították, hogy amikor Elliott teljes erőbedobásra bírta Philbyt, az csak csel volt, hátha „a nagyobb fokú részvétel a brit hírszerző tevékenységben" kimutatja a kapcsolatot a szovjetekkel.[19] Ezt az elméletet nem sok bizonyíték támasztja alá. Ha Elliott gyanakodott volna Philbyre, akkor ráállított volna valakit, és könnyűszerrel felfedezi találkozóit Petukovval. Nem tette. Dick White arra utasította, hogy „tartsa rajta a szemét Philbyn",[20] de arról nem volt szó, hogy vizsgálódjon, kutasson utána vagy megfigyeltesse. White szemlátomást elfogadta, hogy a Philby-ügy le van zárva, legalábbis kifelé ezt mutatta. Elliott jottányit sem kételkedett Philbyben, sőt teljesen megbízott benne, és az eltökéltsége, hogy maradéktalanul foglalkoztatja, pusztán „nyílt és ártatlan barátságát" és egy húsz éve tartó rajongást tükrözött.[21]

Philbyt viszont feldobta visszatérése az aktív hírszerző munkába, és láthatólag kedvvel töltötte el régi barátja beléje vetett bizalma. Eleanor figyelmét nem kerülte el a férje viselkedésében beállt változás Elliott megérkezése után: „Kezdtem úgy érezni, hogy Kimnek elege van az hírlapíróskodásból, és az újságcikkek írogatása nem elégíti ki teljesen. Az Elliott-tal való megbeszélései inkább számítottak *igazi* munkának."[22] Amit Philby igazi munkájának tartott, az természetesen abból állt, hogy átadjon a szovjet hírszerzésnek minden morzsányi értesülést, amit csak össze tudott szedni egyrészt az utazásain, másrészt Elliott-tól. Viszonyuk több szempontból zökkent vissza a régi kerékvágásba, mint azt Elliott hitte.

Philby értéke mint szovjet ügynök egyenes arányban nőtt brit ügynökként kifejtett aktivitásával, és Elliott informátoraként hozzáfért fontos értesülésekhez, például hogy a térségben kik az MI6-kapcsolatok, szimpatizáns politikusok és lefizetett tisztviselők. Elliott nagy fegyverténytért el azzal, hogy „üzletet kötött a Moszad igazgatójával a Közel-Kelettel kapcsolatos híranyag cseréjére".[23] Philby nem tudott mindent, amit Elliott, de az Elliott-tól kapott utasításokból legalább megtudta, hogy mire kíváncsi az MI6, és ez a kémkedés feje tetejére állított világában csaknem ugyanolyan értéknek számít. Jurij Modin elégedett volt Stanley ügynökkel: „Összességében jól szolgált bennünket."[24]

Elliott és Philby együtt kémkedett, konspirált, és ápolta az egyre erősödő családi barátságot. Eleanor és Elizabeth ugyanolyan közel került egymáshoz, mint a férjeik. Hétvégenként a két család közösen bérelte Khaldénál a tengerparton az „Acapulco" fürdőkabint a brit követség katonai attaséjával, Alec Brodie ezredessel, a sokszor sebesült, félszemű, nagy pipás háborús veteránnal. Az iskolaszüneteket Elliotték és a Philby gyerekek nagy örömmel töltötték együtt. Elliott tizenéves fia és lánya, Mark és Claudia egyaránt kedvelte a derűs nagybácsi módjára viselkedő Philbyt. „Ahhoz a kevés felnőtthöz tartozott, aki komolyan vett", emlékezett vissza Mark Elliott.[25]

A fokozódó politikai feszültség ellenére Bejrút még mindig nagy népszerűségnek örvendett az emigránsok és a turisták körében, olyan helynek számított, ahol, Elliott szavaival, az ember „délelőttönként síelhetett, délutánonként úszhatott", és a kettő közt piknikelhetett a hegyoldalban.[26] A vidámság nem ért véget napnyugtával, hanem jócskán belenyúlt az éjszakába a koktélpartik és vacsorák végtelen körforgásával. Ahogy Svájcban is, Elliotték nyakra-főre fogadták a vendégeket. Az egyik legelső Ian Fleming volt, aki minden előzmény nélkül telefonált rájuk a repülőtérről 1960 novemberében, és meghívatta magát hozzájuk. Fleming átutazóban volt, a Kuvaiti Olajtársaságtól kapott jól jövedelmező megbízást arra, hogy írjon az országról. A mostanra őrülten sikeres íróvá lett Fleming továbbra is végzett szabadúszó hírszerző tevékenységet, és elmondta Elliottnak, hogy a haditengerészeti hírszerzés nagyon szeretne minél többet megtudni az iraki kikötő, Bászra védelméről. Elliott „megígérte, hogy utánanéz".[27] Cserébe viszonszívességet kért: egy kivételes esőzés Kuvaitban kedvezett az általa imádott fehér szarvasgombának, nem tudna-e

küldeni belőle Fleming egy dobozzal? Elliott ilyen hoci-nesze alapon kémkedett: híranyagot szarvasgombáért. Aznap este Fleming bejelentette, hogy „egy örménnyel" találkozik a Place des Canonson. Elliottnak az a határozott benyomása támadt, hogy a 007-es ügynök megteremtője valójában „egy színes-szinkronizált pornográf film megtekintését szervezte meg".[28]

Ahogy teltek a hónapok, Elliott és Philby egyre több időt töltött egymás társaságában, rendszeresen találkoztak „brit diplomaták és újságírók estélyein".[29] Az Elliott család 1960 nyarán készült fényképei bővelkednek a khaldei tengerparton és a bejrúti éjszakában összevegyülő Philbyket és Elliottokat ábrázoló fotókban: Philby a legtöbb képen jelen van, hol fürdőruhában-pólóban, hol öltönyben, mosolygósan, napcserzetten és többnyire feltűnően becsiccsentetten.

Philby viselkedése egyre botrányosabbá vált, több szempontból is Guy Burgess heccelődésére emlékeztetett. „Inkább viccből, mint rosszindulatból tett valamilyen megjegyzést észrevehetően azért, hogy megakassza a medrében csörgedező beszélgetést – írta Elliott. – Az ilyen megjegyzések arra szolgáltak, hogy felpezsdítsék az unalomba fúló estét, de nemegyszer súlyos sértődésekhez vezettek."[30] Elliott nem volt rest bujtogatni, és felidézett egy kirívó esetet Philby dévajkodásaiból, amely „a megbántottság olyan láncreakcióját indította el, amilyet még életemben nem tapasztaltam".[31] Társasági utóhatását illetően ez a pokoli koktélparti nem sokban maradt el attól a bizonyos pokoli vacsoraesttől.

Ez egy koktélparti volt, amelyet Elizabeth és jómagam adtunk, amikor a már igencsak idős szüleim nálunk vendégeskedtek. Meghívtunk mintegy negyven embert, köztük Philbyéket és a bejrúti követünket, Sir Moore Crosthwaite-et. A beszélgetés zsivajában beállt egy hirtelen szünet, amely alatt hallani lehetett, ahogy Philby azt mondja Moore-nak: – Nem gondolja, hogy Anne-nak [a mellette álló egyik követségi tanácsos feleségének] van a legszebb melle Bejrútban? – Moore-t nyilvánvalóan bosszantotta a

CLOSING CITY PRICES

SHERRY GONZALEZ TIO PEPE PRODUCE OF SPAIN

Evening Standard

40,863 TUESDAY, OCTOBER 25, 1955 Twopence

ROOTES CAR HIRE RING CUNNINGHAM 5141

EDEN REJECTS INQUIRY INTO MACLEAN CASE

But early debate is promised

MP TALKS OF 'DUBIOUS THIRD MAN ACTIVITIES OF MR. HAROLD PHILBY'

Sir Anthony Eden refused in the Commons this afternoon to appoint a select committee to investigate the disappearance of Burgess and Maclean and the efficiency of civil service security arrangements in general.

But he said it was desirable to have an early debate on the subject and he would be glad to take part.

Colonel Marcus Lipton (Soc., Brixton) had asked the Prime Minister whether he would appoint a select committee.

"No, sir," replied Sir *Anthony Eden*.

Colonel Lipton then asked: "Has he made up his mind to cover up at all costs the dubious 'third man' activities of Mr. Harold Philby, who was First Secretary of the Washington Embassy a little while ago, and is he determined to stifle all discussion on the very grave matters he evaded in the wretched White Paper which was an insult to the intelligence of the country?"

Early debate

The Prime Minister said that his answer referred only to the question of a select committee and to this, reply remained "No."

He went on: "So far as the wider issues raised in the supplementary are concerned, the Government themselves take the view that it is desirable to have a debate and an early debate on this subject.

"I personally, as Prime Minister, would be glad to take part.

Mr. Alfred Robens (Soc., Blyth) asked the Prime Minister whether he had "made any investigation as to the reason why briefs supplied by Foreign Office officials to Ministers answering questions in this House had been so much at variance with the facts of the case?"

Sir Anthony suggested that this might be one of the matters to be raised in the debate.

The Speaker then called the next question.

FOOTNOTE: Mr. Harold Philby lives at Crowborough, Sussex. He joined the Foreign Office after the war with the rank of First Secretary and was posted to Washington.

Mr. Philby, father of five children, is now a free-lance journalist.

Lord Elton asks about Maclean

Earlier in the House of Lords, Lord Elton raised the case of Donald Maclean. He pointed out that a White Paper had now disclosed that Maclean, who had already been guilty of "serious misconduct" and "excessive drinking," had for some time before he disappeared in May, 1951, been under the gravest suspicion of being an enemy agent.

He asked the Government to explain statements in reply to a question on October 23, 1952, that Maclean had performed his official duties satisfactorily up to the date of his disappearance and that they knew his back-

Back Page, Col. Five

GORDON PIRIE TO MARRY SHIRLEY HAMPTON

MISS SHIRLEY HAMPTON Looking for a ring.

Evening Standard Reporter

Gordon Pirie, the 24-year-old British runner, who defeated Zatopek, is to marry 20-year-old Miss Shirley Hampton.

She is also an athlete—the only child of Mr. and Mrs. Harold Hampton, of Crofton Road, Orpington.

Gordon Pirie and Shirley lunched together in London today before making a second attempt to buy an engagement ring. When they tried yesterday they could not find the one they wanted.

Mrs. Hampton said "There will be no special celebration tonight. Gordon has to continue his training. Shirley plans to go to an old girls reunion at her Eltham school."

Said Mrs. Pirie "They became engaged during the weekend."

She did not tell

Miss Hampton works in the accounts department of Shell Tankers, White Kennett Street, City.

A colleague said "she came into the office at the usual time this morning, but left about 10 o'clock. She did not tell us where she was going. She did not mention her engagement."

Shirley was runner-up in the 220 yards in the women's championships this year and was in the British team with Gordon Pirie that competed in Moscow and Prague last month.

CABINET HEARS BUDGET SECRETS

Evening Standard Political Correspondent

The Cabinet met today for a preview of Mr. Butler's supplementary Budget, which he will introduce in the Commons tomorrow.

The Chancellor has now completed his speech. It will last about 75 minutes.

Besides acquainting Ministers with its contents, Mr. Butler briefed them for the socialist attack that will follow.

The Opposition is preparing to censure the Government's economic policy in the strongest terms. The Budget debate on Thursday and Friday will undoubtedly be the toughest that Sir Anthony Eden's administration has yet experienced.

HOUSING SUBSIDIES

Mr. Duncan Sandys, the Minister of Housing, announced in the House of Commons today that he would make a statement later this week on the housing subsidies.

Missing girl found

Sarah Grubb, 18-year-old daughter of the Rev. Geoffrey Watkin Grubb, rector of Cranfield, Beds, who disappeared from her home on Sunday has been found at Eastbourne staying with a relative.

General Lopes rides to the Palace

Az *Evening Standard* címoldala Philbyt nevezi meg a harmadik embernek

(Topfoto)

Marcus Lipton képviselő, a parlamenti privilégium védelmezője, a popzene ellensége és Philby első számú vádlója

(Zuma/Rex Features)

Philby második felesége, Aileen a sajtó ostroma alatt 1955 októberében a család crowborough-i otthonában

(Bettmann/Corbis)

Aileen lakatot tett a szájára, jóllehet tudta, hogy Philby bűnös

(Associated Newspapers/Rex Features)

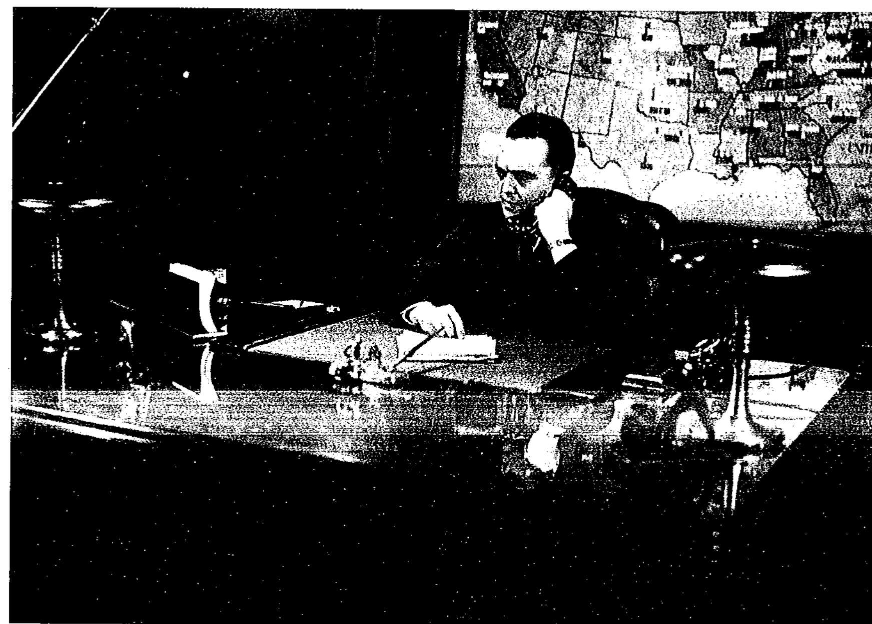
Aileen majd ebben a házban leli halálát Philby Bejrútba való elutazása után, alkoholistán és egyedül

(Magángyűjtemény)

James Angleton utóbb majd azt állítja, hogy régóta gyanította, hogy Philby kém. A dokumentumok mást mondanak

J. Edgar Hoover FBI-igazgató meg volt győződve Philby bűnösségéről, és dühbe gurult, amiért nem tartóztatták le

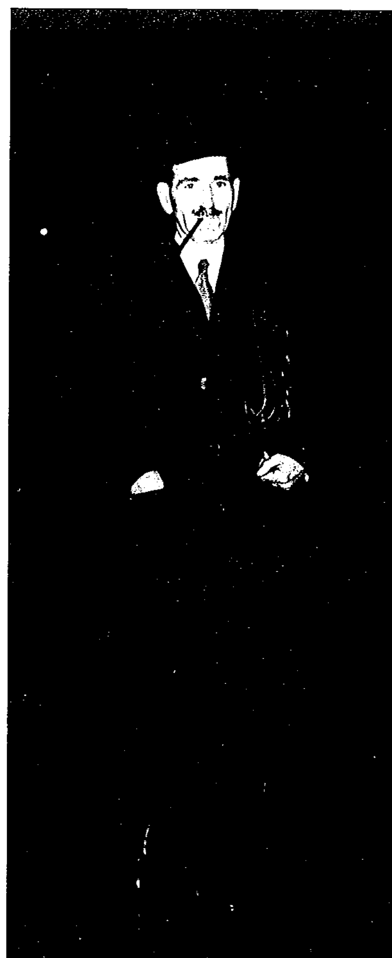
(AKG-images)

(Getty Images)

Helenus „Döngölő" Milmo, az MI5 ügyésze, aki keresztkérdéseknek vetette alá Philbyt, és kijelentette: „Bűnös, mint a fene"

(Getty Images)

Jim Skardon egykori rendőrségi detektív, a megfigyelési osztály vezetője és az MI5 főkihallgatója. Ő indult neki megtörni Philbyt

(Crown Copyright)

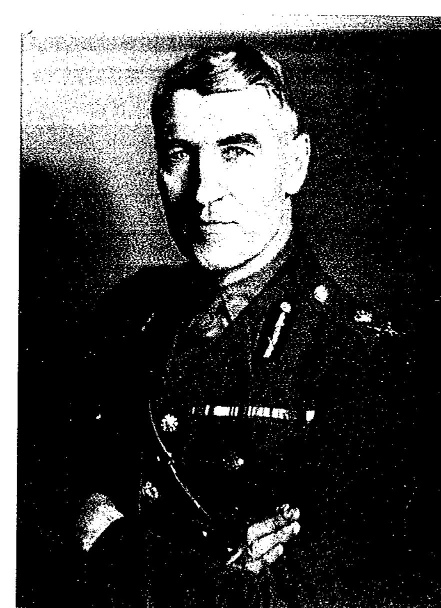
Dick White lett az MI5 főigazgatója 1953-ban és az MI6 főnöke 1956-ban. Több mint egy évtizeden át üldözte Philbyt

(Alex Brooman-White)

Richard Brooman-White képviselő. Az egykori MI6-titkosszolga Elliott segítségével készített tényvázlatában makacsul kiállt Philby mellett

(Walter Stoneman, 1944, National Portrait Gallery, London)

Az MI6 főnöke, Sir John „Szindbád" Sinclair azzal vádolta az MI5-ot, hogy bosszúhadjáratot vezet Philby ellen

(Getty Images)

Harold Macmillan, aki külügyminiszterként 1955-ben az Alsóházban kijelentette, hogy „nincs oka" hazaárulással gyanúsítani Philbyt

Philby meghívta a világsajtót az anyja lakásába, hogy tisztára mossa a nevét. – Valóban ön volt a harmadik ember? – kérdezte az egyik újságíró. – Nem, nem én voltam – felelte Philby

– A barátság témájában szeretnék a lehető legkevesebbet mondani

– Amikor utoljára beszéltem kommunistával, hogy tudtam róla, hogy kommunista, az valamikor 1934-ben volt

Philby győzelmi pillanata. Szovjet tartótisztje, Jurij Modin „lélegzetelállítónak" nevezte teljesítményét

(Rex Features)

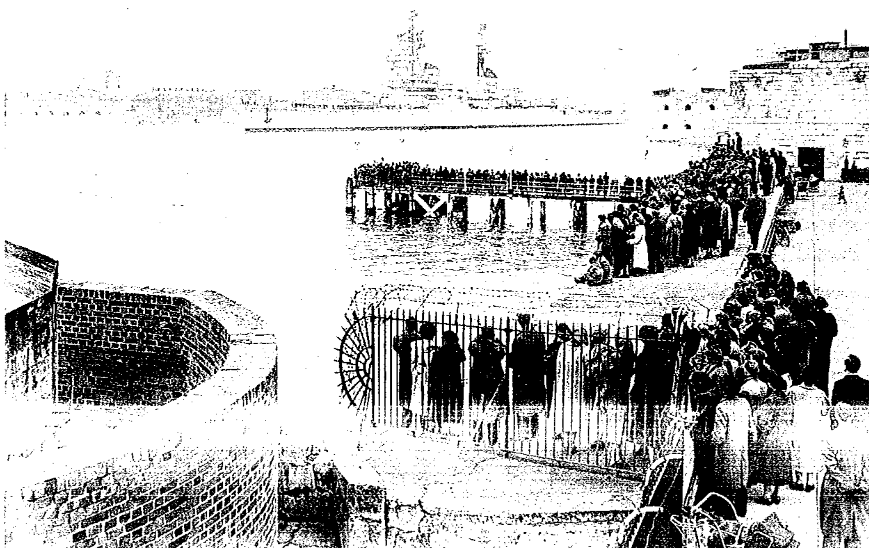
Lionel „Buster" Crabb korvettkapitány, Nagy-Britannia leghíresebb békaembere fiatal csodálók gyűrűjében

(Corbis)

Buster Crabb lemerülésre készül

(Topfoto)

Az *Ordzsonikidze* szovjet cirkáló és a kíváncsi tömeg Portsmouth kikötőjében

(Corbis)

Anthony Eden miniszterelnök utasítást adott, hogy semmiféle fedett művelet nem folyhat a szovjet látogatás alatt. A Bordói Bor művelet ennek ellenére elindult

(Rex Features)

Nyikita Hruscsovot, a szovjet kommunista párt első titkárát és miniszterelnökét, Nyikolaj Bulganyint örömmel fogadják Nagy-Britanniában

(Mark Elliott)

Kim és harmadik felesége, Eleanor egy luxus-fürdőszeparéban pihen, amelyet Elliottékkal közösen béreltek a khaldei tengerparton, Bejrútban

(Magángyűjtemény)

Philby egy hegyi tavacskában lazít. Ezek voltak a „legboldogabb évek", írta Eleanor

(Mark Elliott)

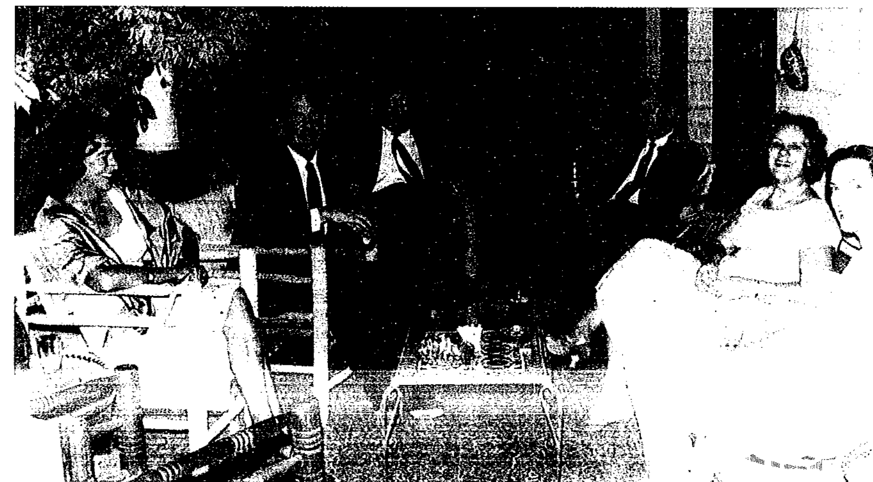
Nicholas Elliott lezser pózban a család bejrúti lakásában

(Mark Elliott)

Kim Philby részegen egy pikniken a Bejrút melletti hegyekben

(Mark Elliott)

Összejövetel Copelandéknál. *Balról jobbra:* Eleanor Philby, Kim Philby, Miles Copeland, Nicholas Elliott, Lorraine Copeland, Elizabeth Elliott. A három kém három különböző titkosszolgálatnak dolgozott: az MI6-nak, a CIA-nek és a KGB-nek

(Magángyűjtemény)

Az utolsó fénykép Kim Philbyről az apjával. 1960-ban St John meglátogatta a fiát Bejrútban, elment egy koktélpartira, csapta a szelet az egyik követségi tisztviselő feleségének, és meghalt. Apja elvesztése az alkoholizmus mély bugyrába taszította Kim Philbyt

(Magángyűjtemény)

Philby Jackie-vel, a kis házirókával játszik. Az állat halála „vigasztalanná" tette

Anatolij Golicin szovjet hírszerzőtiszt, akinek a dezertálása újraélesztette a Philby-vizsgálatot

(Magángyűjtemény)

(M&S Company Archive)

Flora Solomon, Philby régi barátnője mondta el az MI5-nak, hogy Philby 1935-ben megkísérelte beszervezni őt egy „veszélyes" munkára a kommunista ügy érdekében

(PA Photos/Topfoto)

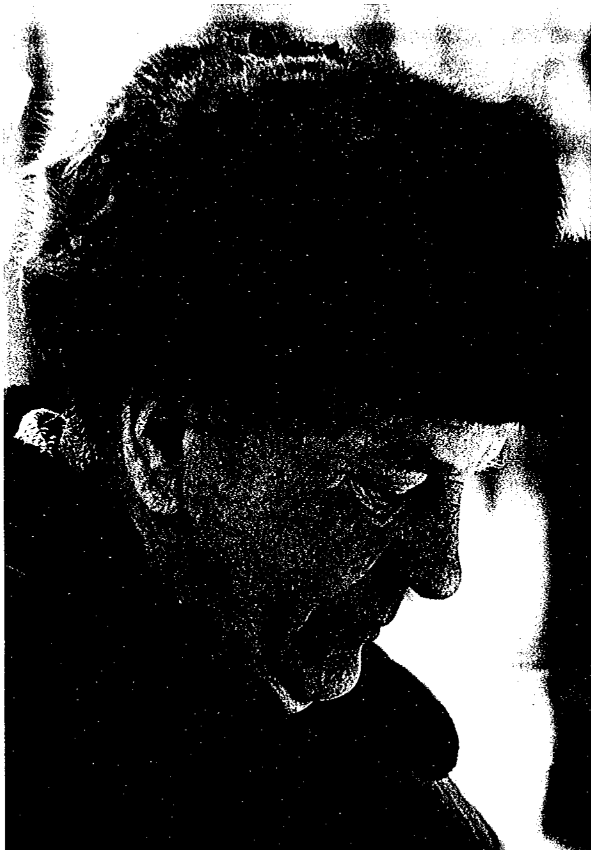
George Blake, az MI6-be beépült szovjet kém, akit letartóztattak, bíróság elé állítottak és 42 év börtönre ítéltek

(Topfoto)

Philby eltűnése Bejrútból és felbukkanása Moszkvában sajtószenzációt keltett

(John Philby/Camera Press)

Kinn a hidegben: Kim Philby Moszkvában. A veterán kém azt hangoztatta, hogy a Szovjetunió a „hazája", miközben magáról úgy fogalmazott, hogy „ízig-vérig és megmásíthatatlanul angol", és a KGB sosem bízott meg benne igazán

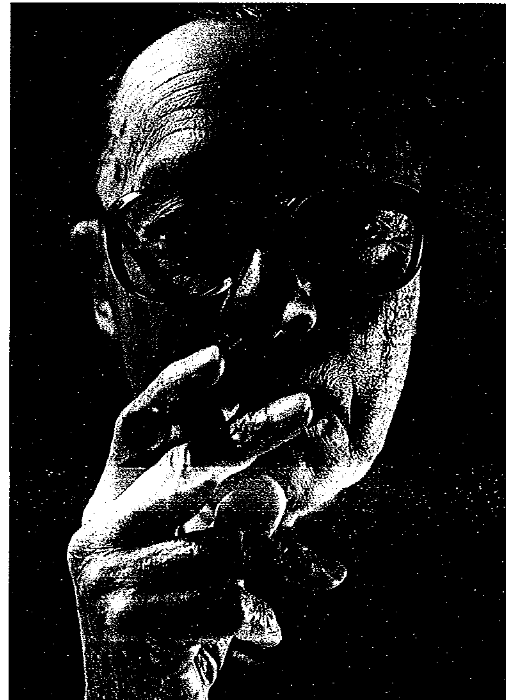
(Rex Features)

James Jesus Angleton sosem tette túl magát Philby árulásán, és olyan kémüldözésbe kezdett, ami nagy kárt okozott a CIA-nak

(Topfoto)

(The Times)

Nicholas Elliott 1992-ben. Folyton azon töprengett, hogy az az ember, aki minden tekintetben annyira hasonlónak tűnt hozzá, hogyan lehetett mégis ennyire más

Kim Philby: „Én mindig két síkon működtem, egy személyes és egy politikai síkon. Amikor ez a kettő ütközésbe került, a politikainak kellett elsőbbséget adnom"

megjegyzés, mert úgy gondolta, hogy egy beosztottja feleségének a melle nem téma egy koktélpartin. Anne-t, jóllehet kétségtelenül joggal lehetett büszke a szóban forgó testrészére, bosszantotta, hogy a nyilvánosság előtt beszélik ki, ráadásul a követ jelenlétében. A férjét a követhez hasonlóan szintén bosszantotta, hogy a felesége melle koktélpartis eszmecsere tárgyává vált. Jane, egy másik követségi tanácsos felesége azért bosszankodott, mert ő úgy gondolta, hogy neki szebb a melle, mint Anne-nek. Jane férje is feltehetően bosszankodott, merthogy a feleségét lekicsinyelték. Eleanor Philby pláne bosszankodott, mert neki ebben a tekintetben nemigen volt büszkélkednivalója, és nehezményezte az ilyen összehasonlítósdit. És végül Elizabeth bosszús volt, mert érezte, hogy az egész parti kezd kicsúszni a kezéből. Igazából egyetlen ember fogta fel mindezt oltári jó viccnek: maga Kim Philby.[32]

Meg Nicholas Elliott, aki ezzel a történettel szórakoztatta a társaságát élete végéig.

Elliott magában aggódott Philby mértéktelen szeszfogyasztásán. Aileen a szeme láttára itta halálra magát. Philby anyja, Dora az 1957-ben bekövetkezett halála előtti időben napi egy üveg gint benyakalt. Elliott aggódott, hogy Philby italozása milyen hatással lehet az egészségére és a gyerekeire: „Nem érzett gátlást, hogy a gyerekei előtt részegedjen le."[33] Philby a fiatal Harryt még arra is kitanította, hogyan kell kikeverni „egy méregerős Martinit".[34]

Philby és Elliott egyaránt szorgalmasan dolgozott az amerikaiakkal való baráti szálak szövésén, különösen ha az illetők hírszerzéssel foglalkoztak, márpedig ilyenek bőven akadtak a bejrúti hidegháborús csatatéren. A CIA és az MI6 közti viszonyt erősen megviselte Burgess és Maclean dezertálása és a Philby elleni vádak, de 1960-ra a kapcsolatok újra nyugodt mederben folytak. Washington egyes területein a Philby elleni gyanú makacsul tartotta magát: az FBI-nál J. Edgar Hoover továbbra is meg volt győződve a bűnösségéről, ahogy Bill Harvey is. De a CIA-n belül az az általános nézet uralko-

dott, hogy ha az MI6 megbízhatónak tartja, és Harold Macmillan ártatlannak mondja, akkor Philby tiszta kell hogy legyen. Angleton új csúcsokra emelkedett a CIA-ban. 1954-ben kinevezték a kémelhárítás főnökének, és ezt a posztját az elkövetkező két évtizeden át megtartja. Amerika első számú kémvadászát „a nem kommunista világ domináns kémelhárító alakjaként ismerték".[35] A még ösztövérebb és az eddiginél is zárkózottabb Angleton alig maroknyi emberben bízott meg, a többiben nem, amivel félelemmel vegyes tiszteletet ébresztett a munkatársai közt. Később állítólag szemet szúrt neki Philby, de a tettei ennek egyértelműen az ellenkezőjét tanúsítják. Egy történész szerint Philby még baráti kapcsolatot tartott fenn időről időre Angletonnal, „és felhasználta ezeket az alkalmakat arra, hogy meggyőzze amerikai barátját ártatlanságáról".[36] Ha a CIA azt gyanította volna Philbyről, hogy szovjet kém, akkor utasították volna Angleton bejrúti ügynökeit, hogy őrizkedjenek tőle, figyeljék, és ha lehetséges, kapják el. Ezzel szemben Philby nyugodtan elvegyülhetett az amerikai kémek tömegében.

E kémek közül az egyik legszínpompásabb egyéniség Wilbur Crane Eveland volt, egy nagy hangú hírszerzőveterán a nyugati partról, aki előnyben részesítette a zsakettviseletet, és a CIA-vezér, Allen Dulles különleges ügynökeként nagyjából ugyanakkor érkezett Bejrútba, mint Philby. A CIA-referatúrától függetlenítve dolgozó Eveland szemlátomást afféle kommunistaellenes pénztárnok szerepét töltötte be a Közel-Keleten: ő finanszírozta Szíriában a szovjetbarát kormány megdöntésére irányuló CIA-erőfeszítéseket, támogatta a Szaúd-dinasztiát Rijádban, és pénzelte a nyugat-barát elnököt, Camille Chamount Libanonban. „Rendszeresen utazott az elnöki palotába libanoni fonttal degeszre tömött aktatáskával, és késő este tért vissza az amerikai követségre feltölteni a feketekasszát", állította Richard Beeston.[37] Eveland Breweréken keresztül találkozott Philbyvel (Eveland és Eleanor földiek voltak, a Washington állambeli Spokane-ből származtak), és azonnal összebarátkoztak. Eveland tudta, hogy Philby kapcsolatban áll a brit hírszerzéssel, és olyasvalakinek látta, „akiből érdemes kihúzni az écákat", ezt Philby ugyanígy gondolta a saját szempontjából. Eleanor később azt mondta a CIA-nak, hogy Philby egyszer megjegyezte, „csak rá kellett szánnia egy estét Bill Evelandre Bejrútban, és mire az letelt, mindent tudott a tevékenységéről".[38]

Philby hasonlóan szívélyes barátságot ápolt Edgar J. Applewhitetal, az okos, extravagánsan öltözködő, Yale-en végzett referatúravezetővel, akit a CIA 1958-ban küldött ki Libanonba. Applewhite tudott a Philbyt övező korábbi gyanúkról, ennek ellenére barátkozott vele, eleinte elővigyázatosan, később teljes mellszélességgel. Az amerikai azt a végkövetkeztetést szűrte le, hogy Philby „túlságosan kifinomult ahhoz, hogy olyan vaskalapos hitvallásra adja a fejét, mint a marxizmus",[39] és emellett az angolbarát Applewhite „szeretett beszélgetni az arab problémákról Philbyvel",[40] és élvezte angol kollégája művelt társaságát. Ha lehet, az amerikai hírszerző közösség még boldogabban üdvözölte Philbyt, mint a brit, mert ez az elbűvölő, bőkezű angol megbízhatónak tűnt, olyanfajta angolnak, aki segített Amerikának megnyerni a második világháborút, és most segít nekik megnyerni a hidegháborút is. „Philby barátkozott az összes bejrúti jenkivel – jegyezte meg Sir George Young később. – Rengeteg locsogós volt köztük. Philby nagyon értett ahhoz, hogyan oldja meg a nyelvüket."[41]

Az egyik amerikai beszédességben túltett az összes többin, és bele is lopta magát a Philby–Elliott baráti kör szívébe. Miles Copeland tájszólással beszélő dzsesszzenész volt „legdélről", továbbá háborús kém, hajdani CIA-ügynök és most közönségkapcsolati megbízott és kémügyi referens. Az alabamai Birminghamből, orvoscsaládból származó Copeland tizenéves fejjel folyami hajók kártyabarlangjaiban verte el az idejét, majd egy drámai fordulattal átnyergelt az Alabamai Egyetem elméleti matematika szakára. Mint tehetséges trombitás játszott egy őt leszámítva teljesen fekete rádiózenekarban, és végül Glenn Miller csapatában kötött ki. Copeland röviddel Pearl Harbor után lépett be az OSS-be, és Londonba ment a kémjátszmát kitanulni vágyó más amerikai ifjoncokkal egyetemben. Ott szoros barátságot kötött James Angletonnal (aki egy vagyont hagyott rá a végrende-

letében), és a továbbiakban a CIA egyik leghatékonyabb – és a legkétesebb – ügynöke lett: 1953-ban segített puccsot szervezni Irán demokratikusan megválasztott miniszterelnöke ellen, és megkísérelte elfordítani Moszkvától barátját, az egyiptomi Nasszer ezredest. Copeland egy nézeten volt Angletonnal Amerika világban betöltött szerepét illetően, és hitt benne, hogy a CIA-nak joga és kötelessége irányítani a politikai és gazdasági fejleményeket a Közel-Keleten: „Az Egyesült Államoknak rá kell szánnia magát az álláspontja tisztázására mindhárom kérdésben, amely az amerikai érdekek gyökerét jelenti a térségben, és ez a szovjet fenyegetés, Izrael létrejötte és az olaj."[42] 1956-ban Bejrútban élt, a Copeland és Eichelberger ipari tanácsadó és piárcég társtulajdonosaként, hivatalosan már nem tartozott a CIA kötelékébe, de ugrásra készen várt az ügynöki tevékenység minden lehetőségére, hozzáférése volt az Applewhite kirendeltségén áthaladó napi táviratforgalomhoz. Copeland korántsem rejtette véka alá hírszerzőkapcsolatait, inkább kérkedett velük üzleti szférája részeként.

Copeland 1944 óta „ismerte és kedvelte" Philbyt,[43] még abból az időből eredően, amikor Angletonnal egy padban tanulta ki a kémelhárítás mesterségét Philby gyámsága alatt a londoni Rider Streeten. Barátságuk megújult Bejrútban, és Copeland később azt állította, hogy „két-három brit hírszerzőtisztet leszámítva mindenkinél jobban ismerte" Philbyt.[44] Elliott is kedvelte a kalózszámba menő Copelandet; „mókás és nagyon intelligens társasági ember, és rendkívül színes egyéniség és szórakoztató barát", fogalmazott.[45] A három család erős hármas köteléket alkotott: Eleanor Philby, Elizabeth Elliott és Lorraine Copeland, Miles szókimondó skót felesége együtt tanult régészetet a bejrúti Amerikai Egyetemen és járt ki ásatásokra; a férjeik együtt ittak és konspiráltak; a gyerekeik együtt teniszeztek, úsztak és síeltek. Copelandék egy nagy hegycsúcsra épült házban laktak (a helybeliek keresetlen pontossággal CIA-háznak hívták), amely hemzsegett a barátaiktól és gyerekeiktől, akik közül az egyik, Stewart a The Police dobosa lett. Beeston visszaemlékezése szerint Copeland volt a társaság lelke: „Nemesszívű, arcátlan, örök mókamester, sose

vette igazán komolyan magát, és mélységes tiszteletlenséggel állt a hírszerző hivatáshoz."[46] Elliott értékelése szerint továbbá „az egyik legindiszkrétebb ember volt, akivel valaha találkoztam"[47] – ami még kedvesebbé tette Elliott és Philby számára, más és más okokból.

Copeland javíthatatlan pletykafészek és lelőhetetlen mesélő volt. „Bármilyen titkot rábízhattam, aminek nem volt értéke", írta Elliott.[48] Valamit azonban se Philby, se Elliott nem tudott: hogy Copeland barátjuk James Angleton fizetett kéme. Angleton a CIA kémelhárító főnökeként saját informátori hálózatot tartott fenn, és közéjük tartozott Copeland, jóllehet sehol nem jelent meg a CIA-elszámolásokban. Pofonegyszerű megállapodást kötöttek: Copeland kifizetteti (igen nagy) reprezentációs számláit Angletonnal, cserébe Copeland tájékoztatja Angletont, hogy mi folyik Bejrútban.

Sok évvel később Copeland azt állította, hogy Angleton kimondottan arra utasította, hogy „tartsa rajta a szemét Philbyn",[49] és „jelentse, ha jelét látná, hogy a szovjeteknek kémkedik";[50] még azt is állította, hogy egy libanoni biztonsági tisztet küldött Philby nyomába, de úgy találta, hogy Philby „még él régi szakmai fogásaival, és minden esetben lerázta követőjét".[51] Sem Angleton későbbi kijelentései, sem Copelandnek az az állítása nem igaz, hogy Angleton parancsára figyeltette volna Philbyt. Megrögzött hazudozó volt, „a mulattatás és a jól hangzó kitalációk megszállottja",[52] fogalmazott Elliott. Ha tényleg felügyelet alá helyezte volna Philbyt, akkor könnyen megcsíphette volna. De nem tette, abból az egészen nyilvánvaló (és nagyon kellemetlen) okból, hogy nem hitte, hogy Philby szovjet kém volna.

A Philby-történet főszereplői mindig utólag voltak okosak. A kémek az átlagosnál sokkal hajlamosabbak átírni a múltat, hogy leplezzék tévedéseiket. A Philby-ügy valószínűleg több visszamenőleges összeesküvés-elméletet vonzott bármelyik másiknál a kémkedés történetében: az MI6-es Dick White kelepcét állított, hogy csapdába ejtse, Nicholas Elliott titokban hadakozott vele, James Angleton gyanakodott rá, és ráküldte Miles Copelandet, Philby újságíró-kollégái (egy másik emberfajta, amelyik rendszeresen másképp emlékszik

vissza a múltra) utóbb azt állították, hogy mindig is érezték, valami nem stimmel körülötte. Még Eleanor, a felesége is visszatekintve majd azt állítja, hogy felfedezett a valódi énjére utaló jeleket. Senki se szereti beismerni, hogy teljesen lóvá tették. Az igazság egyszerű volt, mint szinte mindig: Philby lekörözött kémkedésben mindenkit, mert túljárt mindenki eszén, és senki sem járt túl az övén.

Néhány hetente szerda esténként Philby kiállt az erkélyére egy újsággal a kezében. Aznap este később elosont az örmény negyedbe egy Vrej nevet viselő (örmény szó, jelentése „bosszú"), félreeső, jellegtelen kisvendéglőbe, ahol Petukov várta.

Kim Philby számára ezek a napok a szakmai elégedettség és a családi nyugalom időszakát jelentették. Kettős élete 1949 óta először fért meg egymás mellett ilyen kényelmesen és észrevétlenül: amerikai és brit hírszerzőtisztek csodálták és ünnepelték, élvezte Elliott és Angleton védelmét, rendszeres fizetést húzott az *Observer*től és a *The Economist*tól, és titokban az MI6-től és a KGB-től. Az esték az angol–amerikai diplomáciai körökben való forgolódással teltek. Nagy ritkán otthon maradtak, Philby főzött, és aztán német költeményeket olvasott fel a feleségének „dallamos hangon", a dadogás minden nyoma nélkül.[53] A boldog családi kört betetőzte egy egzotikus és valószínűtlen háziállat betoppanása, miután valamelyik barátjuk a Jordán völgyében egy beduintól megvett egy pici rókakölyköt, és Philbyéknek ajándékozta. Jackie-nek nevezték el, és kézből etették. Az állat a díványon aludt, és kutyaként engedelmeskedett a parancsoknak. Valami ráragadt Philby iszákosságából is, csészealjból „lefetyelte a whiskyt". „Ragaszkodó és játékos volt, az erkélyünk mellvédjén futkározott." Jackie „ellenállhatatlanul belopta magát" Philby szívébe,[54] aki írt is egy érzelgős cikket a *Country Life*-ba *A róka, amely nálunk maradt* címmel.

Ezek voltak a „legboldogabb évek", írta Eleanor.[55]

Philby tökéletes házasságának és eltitkolt kétszínűségének a világa eközben haladt a széthullás felé két halálnak, egy átállásnak és egy szovjet kém leleplezésének köszönhetően, aki beépült a brit hírszerzésbe, de az égvilágon semmi köze nem volt Kim Philbyhez.

16

Egy felettébb ígéretes hírszerzőtiszt

St John Philby, ez az izgága hagyományhívő 1960 nyarán ellátogatott a Kelet-kutatók Moszkvában tartott konferenciájára, aztán Londonban a Lord's krikettpályájára az éves nagy erőpróbára, ahol nem kis örömére Anglia elagyabugyálta Dél-Afrikát. A visszaúton Szaúd-Arábiába megállt Bejrútban meglátogatni a fiát. Hatvanöt évesen St John ugyanolyan összeférhetetlen és kiszámíthatatlan volt, mint mindig. A Normandie Hotelban szállt meg, ahol „egy keleti nagyúrnak kijáró tisztelettel bántak vele".[1] Nicholas Elliott díszebédet adott a tiszteletére, nem minden félsz nélkül, ismerve az idősb Philby hajlamát a végletes és ok nélküli gorombáskodásra. „Elizabeth és én azon kevés angol közé tartoztunk, akikkel St John Philby hajlandó volt civilizáltan viselkedni."[2] Elliotték meglepetésére a díszebéd társaságilag és diplomáciailag sikeresnek bizonyult. Humphrey Trevelyan, az iraki brit követ, aki épp Elliotéknál időzött, „rávette az öreget, hogy mesélje el, hogyan került kapcsolatba Ibn Szaúddal". Számos más barát mellett Philbyék és Copelandék is részt vettek ezen az „emlékezetes eseményen", amelyen csak úgy patakzott a libanoni bor.[3]

Elliott leírta az ezutáni fejleményeket: St John Philby „a délutáni tea után távozott, szunyókált egyet, udvarolgatott az egyik követségi tisztviselő feleségének egy éjszakai bárban, szívrohamot kapott, és meghalt".[4] Ennek a zseniális és kiállhatatlan embernek ezek voltak az

utolsó szavai: – Istenem, de unom magam![5] – Könyvespolcnyi tudományos munkát hagyott hátra, két családot, egy róla elnevezett fekete torkú szirti fogolyfajt *(Alectoris philbyi)* és öntörvényűsége maradandó emlékét.

Az apa és fia közti viszonyt, tűnődött Elliott, a „szeretet és gyűlölet keveréke" jellemezte.[6] Philby rajongott az apjáért, és félt tőle; érzése szerint az ő basáskodása váltotta ki belőle a dadogást. Még a harmincas években kémjelentéseket írt St Johnról, olyasmikkel traktálta a szovjet hírszerzést, hogy az apja „nem egészen normális".[7] De a későbbiekben közelebb kerültek egymáshoz, különösen miután Kim a Közel-Keletre költözött. Philby elmondta Elliottnak, hogy az apja egyszer ezt tanácsolta neki: „Ha eleggé biztos vagy valamiben, akkor legyen annyi vér a pucádban, hogy végigcsináld, függetlenül attól, hogy ki mit gondol."[8] Annyi bizonyos, hogy mindkét Philby így élt. Kim később azt írta, hogyha az apja megérte volna az igazság kitudódását vele kapcsolatban, „elképed, de egy rossz szava nem lett volna".[9] Ez azért kérdéses. Az idősebbik Philby szembement mindennel, felrúgta a szabályokat és afféle intellektuális útonálló volt, de áruló nem. Mindazonáltal mindig támogatta a fiát, tüzelte benne a becsvágyat, és kétségtelenül ő ültette el benne a lázadás csíráját.

Kim teljes körű mohamedán szertartással, iszlám neve alatt temette el St John Philbyt, és azután belevetette magát Bejrút kocsmáiba. Elliott megjegyezte, hogy Philby „napokra eltűnt a képből".[10] Eleanor szókimondóbb volt: „eszméletlenre itta magát",[11] és megváltozott emberként került ki ebből a vad ivászatból: testben és lélekben megtörtebb lett. Az anyja, Dora mindig majomszeretettel csüngött rajta, miközben Kim viszonya St Johnnal zökkenőkkel volt tele. Mégis St John halála viselte meg jobban. „Kimet láthatóan lesújtotta az apja halála", írta Richard Beeston.[12] Kezdett kicsúszni a lába alól a talaj.

*

Néhány hónappal korábban a bejrúti brit hírszerző közösséget felajzotta a soraikban mutatkozó új és fantasztikus gyarapodás. Harmincnyolc éves fejjel George Behar már sok mindent megélt. 1922-ben született Rotterdamban, az anyja holland volt, az apja egyiptomi zsidó. Tizenévesen csatlakozott Hollandiában a náciellenes földalatti mozgalomhoz, kiállta az internálást, és aztán szerzetesnek álcázva Londonba menekült, ahol belépett az MI6-be, kiképezték sok nyelvet ismerő kihallgatónak, és az angolosabban hangzó George Blakere változtatta a nevét. A háború után Koreába vezényelték, hogy kiépítse az MI6 hírszerző hálózatát, de nem sokkal a megérkezése után az előrenyomuló észak-koreai kommunista erők elfogták és három évig fogságban tartották. Amikor 1953-ban végül előkerült, az MI6 hazatérő hősként ünnepelte, és Berlinbe küldte tartótisztnek, ahol Elliott barátja, Peter Lunn vezetése alatt azt a feladatot kapta, hogy szovjet hírszerzőtiszteket szervezzen be kettős ügynöknek. Egyiptomi családi háttere és nyelvtehetsége miatt a lehető legjobb választásnak tartották közel-keleti kiküldetésre, és 1960-ban beíratták a Külügyminisztérium Bejrút melletti hegyekben működő Arab Kulturális Központjába. Ez az intézmény másfél éves intenzív arab nyelvtanfolyamokat kínált diplomatáknak, nemzetközi üzletembereknek, egyetemi tanulmányokat folytatóknak és hírszerzőtiszteknek. A libanoniak kémiskolának tartották. Feddhetetlen háborús múltjával és észak-koreai fogolytáborban szerzett tapasztalataival Blake kisebbfajta hírességnek számított titkosszolgálati körökben, és amikor a fess fiatal MI6-tiszt megérkezett Bejrútba a két fiával és az állapotos feleségével, az angol–amerikai kémközösség lelkesen a keblére ölelte.

Elliott „felettébb ígéretes hírszerzőtisztnek" tartotta George Blake-et,[13] aki nyereség a testületnek, „jóképű fickó, magas, kitűnő modorú és világszerte népszerű".[14] Így hát leesett az álla, amikor áprilisban táviratot kapott Londonból, amelyben arról tájékoztatták, hogy Blake szovjet kém, akit csellel vissza kell hozni Nagy-Britanniába, hogy őrizetbe vegyék, kihallgassák és bíróság elé állítsák felségárulás vádjával.

Blake-et az észak-koreai fogsága idején térítették meg. Fogva tartása alatt elolvasta Karl Marx műveit, és meggyőzőnek találta. De „a kis

koreai falvak könyörtelen lebombázása óriási amerikai repülő erődökkel"[15] volt az, ami a kommunizmus buzgó hívévé tette: „Éreztem, hogy a rossz oldalon állok."[16] A brit sznobság és előítélet is szerepet játszhatott forradalmiságában, mert mint idegenben született zsidót, Blake-et igazából sose fogadta be az MI6-klub. „Nem tartozik a testületbe", fintorgott egy kolléga.[17] Blake „osztály nélküli embernek" nevezte magát,[18] a régóta fennálló titkosszolgálati hagyománynak megfelelően mégis feleségül akarta venni titkárnőjét, Iris Peake-et, egy etoni öregdiák konzervatív képviselő magasan szituált lányát. A viszony a megingathatatlan brit osztályrendszer zátonyán akadt el. „Szerelmes volt belé, de nem vehette el a társadalmi helyzete miatt", írta a felesége, Gillian, aki szintén az MI6-ben szolgált (az apjával és a nővérével egyetemben).[19] Gillian úgy vélte, hogy a szakítás felerősítette Blakeben a brit uralkodó osztállyal szembeni ellenérzését. Berlinben Blake kapcsolatba lépett a KGB-vel, azzal álcázva magát, hogy a szovjetek soraiból toboroz kémeket, és elkezdte kötegszámra átadni a szigorúan titkos és rendkívül ártalmas híranyagot, köztük számos fedett művelet részleteit, például a berlini alagútét, amellyel a föld alól tervezték kikémlelni a szovjeteket. Éjszakánként lemásolta Peter Lunn kartotéktárát, nevesített listát készített az összes Németországban dolgozó MI6-kémről. Blake a becslések szerint elárult mintegy 400 ügynököt, megmondhatatlan számú embert küldött a halálba. Bejrútba érkezése után rövidesen felvette a kapcsolatot Pavel Jefimovics Nedoszekinnel, a KGB kirendeltségvezetőjével, aki megadott neki egy telefonszámot, amelyet vész esetén kellett hívnia – bár egyikőjükben sem tudatosult, ez a pillanat egészen közel van.

1961 elején egy nagy bajuszú és hatalmas egójú lengyel kém dezertált Berlinbe. Michael Goleniewski alezredes a katonai kémelhárítás parancsnokhelyettese és a lengyel titkosszolgálat műszaki-tudományos főcsoportvezetője volt. Az ötvenes években lengyel titkokat adott át a szovjeteknek. Aztán 1959-ben elkezdett névtelenül lengyel és szovjet titkokat küldözgetni a CIA-nak, amely továbbadta őket az MI6-nek. Goleniewski fantaszta volt (később azt állította, hogy

ő Alekszej cárevics orosz trónörökös), de híranyagának egy része elsőrendűnek bizonyult, például annak felfedése, hogy egy „Lambda" fedőnevű szovjet kém működik a brit titkosszolgálaton belül. És bizonyítéka is volt: három MI6-irat másolata, amelyeket ez a bizonyos kém adott át szovjet tartótisztjeinek. Az MI6 kispekulálta, hogy csak tíz embernek volt hozzáférése Varsóban és Berlinben mindhárom irathoz: az egyikük George Blake volt. 1961 tavaszára az MI6 „kilencven százalékig biztos volt", hogy Blake a „Lambda".[20] Dick White táviratban utasította Elliottot, hogy Blake-et „azonnal vissza kell hívni Londonba egy jövőbeli feladat megbeszélésének ürügyével".[21] Most az egyszer Elliott nem mondta el barátjának, Philbynek, hogy mi folyik. Március 25-re, szombatra időzítve állították fel kelepcét George Blake-nek.

Egy kurta Londonba rendelés ráébreszthette volna a veszélyre Blake-et. Ehelyett Elliott kieszelt egy véletlen találkozást. 25-én reggel Elliott titkárnője felhívta Blake-éket azzal, hogy van egy fölösleges jegye a *Charlie nénje* amatőr előadására. Blake felesége épp egy beteg kisgyerekükkel volt elfoglalva, és a titkárnő megkérdezte, „nem kísérné-e el Blake". Blake vonakodva belement, hogy félreteszi a tanulást, és néhány órát azzal tölt, hogy brit embereket nézzen, ahogy előadják ezt a lehető legangolabb színdarabot. A szünetben Blake és a titkárnő ellátogatott a büfébe a többi szomjas idegenbe szakadttal, és Elliottba és Elizabethbe botlottak. „A beszélgetés közben Elliott félrevont, és azt mondta, örül, hogy véletlenül itt talál, mert ezzel megspórolt magának egy utat a hegyekbe, hogy beszéljen velem. Levelet kapott a Főirodától, benne azzal az utasítással, hogy térjek vissza Londonba egy néhány napos megbeszélésre egy új kinevezéssel kapcsolatban. Azt javasolták, hogy utazzam el húsvét hétfőn, hogy kedd reggelre Londonban lehessek."[22]

A dolog úgy lett megszervezve, hogy elaltassa a gyanút: véletlen találkozás a büfében, nem pedig utasítás; könnyed levél, nem sürgős távirat; felvetés, hogy mikor lenne jó Londonba mennie, nem parancs. Blake mégis megriadt. Egy nyelvtanfolyam kellős közepén

tartott (amelyet az MI6 fizetett), és néhány fontos vizsga előtt állt. Júliusban szabadságra megy Londonba. Mire föl ez a sietség? Blake felhívta a vészeseti telefonszámot, amelyet Nedoszekintől kapott. Később az este folyamán találkoztak a tengerparton Bejrút közelében. Nedoszekin azt mondta, hogy megtárgyalja a dolgot Moszkva Központtal: Blake érvényes szíriai vízummal rendelkezett, szükség esetén néhány órán belül a határ túloldalán lehet, ahonnan aztán kimentik Moszkvába. De amikor másnap újra találkoztak, Nedoszekin megnyugtatta: „Moszkva nem látott okot az aggodalomra. A KGB körbetudakozódása nem tárt fel titokszivárgást: Blake térjen vissza Londonba a kérésnek megfelelően."[23]

Mielőtt elindult volna Angliába, Blake felkereste Elliottot, hogy elbúcsúzzon, és hogy pénzt vegyen fel a repülőjegyére. Elliott ugyanolyan barátságos volt, mint mindig, de amikor Blake már távozóban volt, az MI6-referatúravezető megkérdezte, nem volna-e kedve londoni tartózkodása alatt a Caxton Streeten, a St. Ermin's Hotelban megszállni, néhány lépésnyire az MI6-főhadiszállástól. (A St. Ermin's kémszálloda: itt folyt Krivitszkij beszámoltatása, itt szervezték be Philbyt. Örökké hírszerzőtisztektől hemzseg, és valószínűleg nincs még egy hely Londonban, ahol könnyebben szemmel lehetne tartani valakit, akit árulással gyanúsítanak.) Blake udvariasan hárított, arra hivatkozva, hogy az anyjánál akar megszállni Radlettben, Észak-Londonban. Elliott megmakacsolta magát, erősködött, hogy „kézenfekvőbb volna a hotelben megszállni".[24] Miért ragaszkodott annyira Elliott ahhoz, hogy inkább ott szálljon meg, mint az anyjánál, a falusias Hertfordshire-ban? „Egy pillanatra átsuhant a kétely felhője az agyamon, de rögtön el is oszlott", írta Blake.[25] Elliott valószínűleg egyszerűen csak segíteni akar.

Dick White átélte, hogy Philby kicsúszik a markából 1951-ben, és egy évtizeddel később nem akarta elkövetni ugyanezt a hibát Blakekel. A Londonba megérkező Blake-et a Carlton Gardens-i MI6-házba kísérték, feltessékelték egy emeleti szobába (amely be volt mikrofonozva), és közölték vele, hogy „felmerült egy-két dolog a berlini idejéből, amit jó lenne tisztába tenni".[26] Elliott azt mondta neki, hogy egy jövőbeli kinevezés megvitatására hívják vissza, szó se volt múltbeli dolgokról. Blake most ijesztő bizonyossággal rájött, hogy mi az ábra: „Nyakig ültem a pácban."[27] Kihallgatása első napján keményen tartotta magát, miközben három MI6-tiszt törte-zúzta állításait; a másodikon a nyomás fokozódott, megmutatták neki kémkedése bizonyítékait, és ő kezdett megingani. „Nem voltak ellenségesek, csak állhatatosak."[28] Blake-nek most nem voltak kételyei afelől, hogy az MI6 tisztában van a bűnösségével. A harmadik napon az egyik kihallgató barátilag megjegyezte, hogy Blake-et az észak-koreaiak biztos addig kínozták, amíg bevallotta, hogy ő brit hírszerzőtiszt, és aztán zsarolással kényszerítették rá, hogy kommunista kémként dolgozzon. Ez az egész tökéletesen érthető.

Ekkor Blake felcsattant.

– Nem, szó sincs kínzásról! Szó sincs zsarolásról! Magam kerestem meg a szovjeteket, és saját elhatározásomból ajánlottam fel nekik a szolgálataimat.[29]

Blake büszkesége egyszerűen nem engedte, hogy elfogadja azt a felvetést, hogy ő bármi más okból kémkedett volna, mint magasztos eszméktől indíttatva. Talán ugyanez a taktika bevált volna Philbynél is egy évtizeddel korábban; viszont Blake-ből hiányzott Philby veleszületett kétszínűsége. „A játék befejeződött", írta.[30] Az elkövetkező napokban ömlött belőle a vallomás, bűnének katartikus beismerése; előadásán átütött némi büszkeség. De ha úgy képzelte, hogy az őszinteségével könyörületet nyer, tévedett. A brit hatóságok „a lehető legnagyobb pöröllyel" sújtottak le rá.[31]

A Blake-ügy a legcsúnyább kémbotrány volt Burgess és Maclean szökése óta, és pusztán a titkosszolgálati károkozás tekintetében messze a legsúlyosabb. Blake tucatjával leplezett le ügynököket, bár valószínűtlen módon egyfolytában azt hangoztatta, hogy nem tapad vér a kezéhez. A hivatali titoktartási törvény megsértésével vádolták, őrizetben maradt a zárt meghallgatáson, és a brixtoni börtönben raboskodva várta a tárgyalását. Világszerte valamennyi MI6-referatú-

rának kiment egy kétszakaszos távirat. Az első szakasz így szólt: „Egy áruló neve következik." A második a desiffrírozás után a következő betűket adta ki: G-E-O-R-G-E-B-L-A-K-E.[32]

Egy újabb kém felfedezése az MI6-en belül vegyes reakciókat keltett az Egyesült Államokban. Néhány öreg CIA-snek (köztük Bill Harveynek, Philby első és leghevesebb vádlójának) ez csak egy újabb bizonyíték volt a britek tehetségtelenségére és megbízhatatlanságára, de James Angleton nem kapta fel a vizet, ezt mondta Dick Whitenak: „Ez bárkivel megtörténhet."[33]

Blake letartóztatásának és bíróság elé állításának híre aggodalmat keltett a bejrúti hírszerző csapatban, de senki nem vette annyira őszintén a szívére a dolgot, mint Kim Philby. Az érvényes titkosszolgálati szabályoknak megfelelően a KGB teljesen különválasztotta egymástól a Blake- és a Philby-ügyet. A két kém sohasem találkozott, és Blake-et a cambridge-i hálózattól egészen függetlenül szervezték be. De Blake elfogása jogosan azt sejtette, hogy az MI6-nek valamiféle új forrása kell hogy legyen a szovjet hírszerzésben, és ha egy spiclit lelepleztek, akkor akár Philby lehet a következő.

Egy hónap se telt el, és Blake az Old Baileyben a vádlottak padján ült. A hivatali titoktartási törvény megszegéséért járó büntetés felső határa tizennégy év volt. Az ügyészek azonban öt különálló vádpontot hoztak fel ellene, amelyek öt elhatárolt időszakaszra vonatkoztak. A bűnösség kérdése egy pillanatig se volt kétséges, de az ítélet hallatán a tárgyalóterem felmorajlott. – A maga ügyénél súlyosabbat kitalálni se lehet! – jelentette ki a bíró,[34] és aztán kiosztott tizennégy év börtönbüntetést valamennyi vádpontban; továbbá elrendelte, hogy a büntetések közül háromnak egymást követőnek kell lennie: az öszszesen annyi mint negyvenkét év börtön. Az ítélet címlaphír volt valamennyi napilapban. Ez volt a leghosszabb börtönbüntetés, amelyet brit bíróság valaha is meghozott. Az újságírók szenzációhajhászásból kitalálták, hogy Blake egy évet kapott minden egyes ügynökért, akit elárult és halálba küldött. Pedig ilyen alapon körülbelül négy évszázadot kellett volna rács mögött töltenie.

Blake szigorú ítéletének híre letaglózta Philbyt. Ő régebb óta kémkedett Blake-nél, sokkal magasabb szinten, és jóval nagyobb kárt okozva emberi életekben. Az ötvenes években a kormány visszariadt a kémperek nyilvános tárgyalásától; most a hatóságok szemlátomást készen álltak az ilyen eljárások lefolytatására, mégpedig könyörtelenül. Ha elkapják, bíróság elé állítják és elítélik ugyanúgy, mint Blake-et, sosem kerül ki a börtönből. Philby talán most először ébredt rá teljes mértékben, hogy mekkora veszélyben van.

Amikor néhány nap múlva Richard Beeston felkereste Philbyt, megtapasztalhatta, milyen hatást gyakorolt rá a Blake-eset.

> *Később a délelőtt folyamán elmentem a lakására, amely egy buli utáni teljes felfordulás állapotában volt: a bútorok felborogatva, üvegek és poharak mindenütt. Kim szörnyen nézett ki, másnaposságából lábadozott, zavarosan beszélt. – Sose találkoztam Blake-kel, még csak nem is hallottam az ipséről, amíg a letartóztatásáról nem olvastam – hajtogatta... Kim megjelenése feltűnően sokat romlott az utolsó találkozásunk óta. És nemigen kétséges, hogy Blake letartóztatása és negyvenkét évnyi könyörtelen börtönbüntetése csak még tovább taszította a lejtőn.*[35]

Philby évtizedeken át keményen ivott, de soha nem nyakló nélkül; innentől kezdve ingatag és kiszámíthatatlan lett. Egy-egy estély folyamán „Kim rendszerint elkezdett sértegetni, gorombáskodni, nekitámadt nőknek, és nemritkán elmondta mindennek a ház asszonyát".[36] Még az úgyszintén nagy alkoholpusztítónak számító Eleanornak is feltűnt, hogy a férje „már nem bírja annyira az italt".[37] Nyilvánosan veszekedtek, és olykor tettlegességre is sor került: egy vacsoraestnek az vetett véget, hogy a házaspár kandallódíszeket vagdosott egymáshoz, miközben a döbbent vendégek csak néztek. Az egykori jó svádájú, nagyivó Philby most vedelés közben zagyvává vált, aztán némává és végül öntudatlanná. Vacsoraestek értek úgy véget, hogy ájultan egy díványra roskadt, vagy csak a padlóra, egy ráhajított pokróc alatt,

miközben a buli zajlott körülötte. Amikor kijózanodott, rendszerint bájos bocsánatkérő üzenetet küldött, nemegyszer virágcsokor kíséretében. „Másnapra általában minden meg lett bocsátva."[38]

Philby mindig büszke volt arra, hogy kémtudománya nem szenved csorbát, függetlenül attól, hogy mennyi szeszt dönt magába. Most elkezdett hibázni. A kémkedés első számú szabálya, hogy kerüld tevékenységedben a rendszerességet, de a barátainak feltűnt, hogy Philbynek szerda esténként gyakran nyoma vész. Az egyikük ugratni próbálta: – Mindent tudok a szerda estéidről! – Philby szemlátomást megrémült. Szerda esténként szokott találkozni Petukovval.[39] Olyan megjegyzéseket ejtett el, amelyek egy rettegő emberre utaltak. Egy este Joe Kocsmájában Moyra Beeston félig viccesen megkérdezte Philbytől, hogy tényleg ő volt-e a harmadik ember. Philby ahelyett, hogy letagadta volna, vagy egyáltalán egyenesen válaszolt volna, megragadta az asszony csuklóját, és olyan erővel szorította meg, hogy megmaradt a nyoma:

– Tudod, Moyra, én mindig úgy gondoltam, hogy annál semmi nem fontosabb, mint hogy az ember hű legyen a barátaihoz.

Ez önleleplező megjegyzés volt egy olyan ember részéről, aki újra és újra elárulta a barátait egy általa magasabb szintűnek mondott erkölcsi parancsnak engedelmeskedve.

– Te mit tennél, ha megtudnád, hogy valami szörnyűség fog történni a barátoddal, és egyedül te tudsz tenni valamit ez ellen? – szegezte neki a kérdést Moyrának. Egyértelműen a saját esetére célzott, amikor sok évvel ezelőtt figyelmeztette Macleant, de egyszersmind jelenlegi szorult helyzetére is, miközben várta a „valami szörnyűség" bekövetkeztét.[40]

1962. augusztus végén Kim és Eleanor Jordániába utazott egy régóta esedékes családi nyaralásra. A tervezett hazaindulásuk előtt pár nappal Philby bejelentette, hogy azonnal vissza kell térnie Bejrútba, és semmiféle magyarázatot nem adott hirtelen távozásáról. Amikor Eleanor hazatért a lakásba, a lámpákat leoltva találta, és Philby a vaksötétben üldögélt a teraszon, tökrészegen és vigasztalanul lesújtottan.

– Mi történt? Mi a baj?

– Jackie meghalt – felelte Philby.[41]

A háziróka leesett az erkélyről, négy emeletet zuhant, le az utcára. Eleanor gyanította, hogy a libanoni cselédlány lökte le a mellvédről, aki sose tudott megbékélni azzal, hogy egy rossz szagú vadállatot tartanak a városi lakásban.

„Kim láthatóan mély letargiába esett", írta Eleanor, aki úgy vélte, hogy érthető ugyan a gyász a kis állatért, de „teljesen aránytalannak tűnt".[42] Nicholas Elliott is meglepődött és aggódott, hogy a róka halála láthatóan „lesújtotta" és könnyekig elgyötörte barátját: „A sok-sok idő alatt, amit együtt töltöttem Philbyvel, az apja halálát leszámítva ez volt az egyetlen alkalom, amikor szemmel látható érzelmet mutatott."[43] Philby kezdett szétesni egyrészt a lelki fájdalomtól, másrészt a félelemtől.

*

Helsinkiben nagyjából hét hónappal korábban egy prémbundás, alacsony, zömök orosz kopogtatott be a finnországi CIA-megbízott, Frank Freiberg ajtaján, és nagyon rossz angolsággal bejelentette, hogy dezertálni kíván Nyugatra. Anatolij Golicin őrnagy már jó ideje érlelgette ezt a tervet. A KGB stratégiai tervező osztályának rangidős tisztjeként és tizenöt évnyi szovjet hírszerzőmúlttal a háta mögött titkok egész garmadáját halmozta fel, a többségüket a memóriájába véste, vagy legalábbis félig-meddig megjegyezte, illetve többé-kevésbé emlékezett rá. Golicinnal az volt a baj, hogy miközben rengeteget tudott a szovjet hírszerzés számos oldaláról, sok mindenről viszont szinte semmit. Sok megbízható és pontos értesülést hozott a fejében és egy iratcsomagban (ez utóbbit elrejtette a hóban, mielőtt bekopogott volna Freiberg ajtaján), de mellettük sok töredékeset, és akadtak tévesek is. Golicint sietve az Egyesült Államokba repítették, és megkezdődött a sok éven át tartó beszámoltatási folyamat.

James Angleton el volt ragadtatva, kijelentette, hogy Golicin „a legértékesebb dezertőr, aki valaha is eljutott Nyugatra".[44] Mások meg-

bízhatatlannak tartották. Egyesek flúgosnak vélték. 1962 tavaszán a CIA megengedett egy londoni utazást Golicinnak, hogy a brit titkosszolgálat kihallgathassa. A briteknek Golicin előadta, hogy Moszkvában hallott egy „Ötök Körének nevezett nagyon fontos kémhálózatról Nagy-Britanniában",[45] egy brit kémkvintettről, akik az egyetemen jöttek össze, és sok éven át a legmagasabb szintű információkkal látták el a szovjet hírszerzést. Bár Golicin név szerint nem tudta azonosítani Philbyt, és nem ismerte a fedőnevét sem, ez a hír önmagában elég volt ahhoz, hogy újraélessze a régóta szunnyadó vizsgálatot, és ismét ráállítsa az MI5 kémvadászait Philby nyomára.

A dezertálás lökéshullámai végiggyűrűztek a KGB-n. Szerte a világon ötvennégy KGB-kirendeltséget szólítottak fel, hogy jelentsék, mit tudhat Golicin a műveleteikről. Felfüggesztették a találkozókat a fontos KGB-ügynökökkel, és terveket hagytak jóvá Anatolij Golicin mielőbbi meggyilkolására.

Jurij Modin 1958-ban elhagyta Nagy-Britanniát. A CIA adatai szerint azonban 1962 nyarán Pakisztánon keresztül a Közel-Keletre utazott. Az MI5 vizsgálói csak jóval később derítették ki, hogy Modin útja egybeesett azzal a mozzanattal, amikor Philby hirtelen korábban hazatért a jordániai családi nyaralásból, és attól kezdve „az alkoholizmus és depresszió egyre súlyosbodó jeleit mutatta".[46] Az MI5 arra a következtetésre jutott, hogy „Modin Bejrútba ment, hogy riadóztassa Philbyt",[47] szóljon neki, hogy egy újabb jól értesült átálló pakolja ki éppen a titkokat. Ha Modin felvette is a kapcsolatot Philbyvel Bejrútban, annak pontos helyszíne nem derült ki. Később úgy írta le a hajdan megállíthatatlan Stanley ügynököt, mint „egykori énje árnyékát".[48] Látogatása célja nyilvánvaló volt: „Hogy figyelmeztesse Philbyt, nehogy visszatérjen Nagy-Britanniába, mert fennáll a letartóztatása veszélye, és hogy menekülési tervet kovácsoljanak szükség esetére."[49] A figyelmeztetés azonban szemlátomást a félelem vermébe taszította Philbyt. Amikor Eleanor ott találta a sötétben, nem csak a halott rókáját siratta.

1962 októberében Nicholas Elliottnak új beosztást kínáltak, az MI6 Afrikáért felelős igazgatójáét, londoni székhellyel. Ez egy újabb nagy előrelépés volt, egy másik fontos hidegháborús küzdőteret fedett le. Elliott számára a libanoni két év lenyűgöző, gyümölcsöző és mókás volt, tele „fergeteges röhögéssel",[50] amiért élt-halt. Sajnálkozva hagyta ott Bejrútot, nem utolsósorban Philby leromlott állapota miatt. Az MI6 referatúravezetői székében Peter Lunn készült felváltani, aki az elődje volt Bécsben. Mielőtt Bejrútba indult átvenni a posztot Elliott-tól, Lunn megkérdezte Dick White-ot, mit kezdjen Kim Philbyvel. White tudta, hogy Philby újra az MI5 célkeresztjében van.

– Naná, hogy áruló! – csattant fel. – Csak tartsa rajta a szemét. Várjuk ki, mi lesz.[51]

Philby is várt, tele rettegéssel. Gyászhangulatban, leleplezéstől fenyegetve, a Blake-kel való példastatuálástól ijedten és most megfosztva az egyetlen ember jelenlététől és támogatásától, aki mindig megvédte, Philby még többször nézett a whiskysüveg fenekére.

A végkifejletet nem egy új átállótól származó friss információ indította el, amitől Philby félt, hanem egy régi barátnő, aki felidézett egy harmincéves beszélgetést, amit ő már rég elfelejtett.

17

Gondoltam, hogy te leszel az

Flora Solomon olyan életet élt, amely meglehetősen bizarr módon az orosz forradalomtól a brit High Streetig ívelt: miután ifjonti szerelmi viszonyt folytatott egy bolsevik forradalmárral és férjhez ment egy brit katonatiszthez, fiatalon megözvegyült, egyedül felnevelte Peter fiát (aki 1961-ben megalapította az Amnesty Internationalt), majd létrehozta a Marks & Spencer jóléti osztályát. Az angliai zsidó közösség oszlopos tagjaként továbbra is rendszeres szalonéletet folytatott a mayfairi házában, akár a harmincas években. Solomon megmaradt orosznak a hanghordozásában, britnek a modorában és eltökélt cionistának a nézeteiben. „Orosz lélek, zsidó szív, brit útlevél" – így fogalmazta meg magát.[1] 1962-re élete legnagyobb szenvedélyévé az izraeli állam vált, amelyet védett és támogatott szóval, tettel és anyagiakkal minden lehetséges alkalommal.

Ez az Izrael iránti részrehajlása hozta vissza Flora Solomon életébe Kim Philbyt. Az asszony minden héten olvasta az *Observert*, különös figyelmet szentelve a Közel-Kelettel foglalkozó anyagoknak, és egyre jobban feldühítették Philby cikkei. „Csak az nem látta, akinek nincs szeme, hogy mennyire át voltak hatva Izrael-ellenes előítéletekkel. A közel-keleti politika szovjet nézőpontját tette magáévá", írta.[2] A hidegháború végletekig leegyszerűsítő képlete szerint ha Washington Izraelt támogatta, akkor Moszkva az arab államok

kegyeit kereste, és Solomon magánvéleménye szerint Philby szovjet propagandát terjesztett abból a célból, hogy meggyengítse szeretett Izraelét. (Ténylegesen ez nem így történt: Philby ösztönösen arabpárti volt, de annál jóval ravaszabb, mint hogy nyíltan szovjetbarát tételeket hangoztasson újságírói munkásságában.) Az ötvenes években Solomon arra az álláspontra jutott, hogy a Philby elleni vádak csak mccarthysta mocskolódások. Most már nem volt ennyire biztos. Eszébe jutott Philby 1935-ös megjegyzése „az ügyről" és a meglehetősen ügyefogyott beszervezési kísérlete. „Az a gondolat merült fel bennem, hogy Philby végül mégiscsak kommunista maradt, annak ellenére, hogy az MI5 felmentette a Burgess–Maclean-botrányban való esetleges érintettsége alól."[3]

1962 augusztusában Flora Solomon immár sokadszorra Izraelbe látogatott, hogy részt vegyen a Chaim Weizmann Intézet konferenciáján. Ezt a tudományos kutatóközpontot Izrael első köztársasági elnöke alapította Rehovotban, és a finanszírozói közt ott volt Baron Sieff, a Marks & Spencer elnöke is. A Weizmann házában rendezett fogadáson Flora Solomon találkozott Victor Rothschild lorddal, az intézmény egy másik patrónusával. Rothschild maga is neves tudós volt, a háború alatt az MI5 szabotázselhárító és robbanószeres alosztályának vezetője, akit „kockázatos körülmények közt végzett veszedelmes munkájáért" György-érdeméremmel tüntettek ki.[4] A Harris estélyeit rendszeresen látogató és Burgess-szel és Blunttal Cambridge-ben együtt végző Lord Rothschildot később teljesen igaztalanul azzal vádolták meg, hogy ő maga is szovjet kém. Fiatalkori balossága ellenére ugyanúgy semmi köze nem volt a kommunizmushoz, ahogy Flora Solomonnak sem, és megőrizte szoros kapcsolatait az MI5-val. Rothschild és Solomon a harmincas évek óta ismerték egymást, és társalgásuk óhatatlanul kikötött a közös ismerősnél, Kim Philbynél.

– Hogyan foglalkoztathat az *Observer* egy olyan embert, mint Kim? – vetette fel Solomon. – Hát nem tudják, hogy kommunista?[5]

Rothschildot meglepte ez a magabiztos hang. Solomon ezután elmesélte, hogyan dicsekedett el neki Philby még 1935-ben azzal, hogy

„nagyon veszélyes munkát végez a béke érdekében",[6] és megpróbálta beszervezni kommunista kémnek. Rothschild most csupa fül volt. Közelről követte nyomon a Philby-ügyet, és tudta, hogy bár egész sor közvetett bizonyíték szólt egykori barátja ellen, eddig senki sem állt elő olyasmivel, ami közvetlenül összekapcsolná Philbyt a szovjet hírszerzéssel. Nekiállt faggatni Solomont Philbyről és a háború alatti közös baráti körükről. Az asszony azt válaszolta, hogy mindig is gyanította, hogy Tommy Harris szovjet kém lehet, „arra a zsigeri érzésre alapozva, hogy Harris több volt, mint egyszerű barát" Kim Philby számára.[7]

Flora Solomon később fenntartotta, hogy szigorúan politikai indíttatásból leplezte le Philbyt: Izrael-ellenes cikkeket írt, és ő ki akarta rúgatni az *Observer*től. De személyes okai is voltak. Solomon mutatta be Philbyt Aileennak még 1939-ben, és részben felelősnek érezte magát az ezután kibontakozó drámáért, amely Aileen szomorú és magányos halálával végződött. Solomon megpróbálta kiverni ezt a tragédiát a fejéből, de továbbra is haragudott Philbyre „azért a szörnyű módért, ahogyan bánt a nőivel".[8] Aileen Furse szelleme bosszúért kiáltott.

– Csinálnia kell valamit – mondta Flora Solomon a maga ellentmondást nem tűrő hangján Rothschildnak.

– Átgondolom – felelte Rothschild.[9]

Victor Rothschild régi motoros volt a szakmában. Nem csak átgondolta. Londonba visszatértekor azonnal jelentette a beszélgetést az MI5-nak, amivel örömtáncra késztetett egy kis csapat hírszerzőtisztet, akik eltökélten a vádlottak padjára akarták állítani Philbyt. Itt volt végre a „nagy áttörés".[10] Flora Solomont nagy nehezen rávették, hogy jöjjön el egy MI5-tisztekkel folytatott beszélgetésre Rotschild lakására, amelyet bemikrofonoztak erre az alkalomra. Ott az asszony elismételte beszámolóját a három évtizeddel azelőtti párbeszédről. A vizsgálók „furcsa, meglehetősen nem szavahihető nőnek" találták, és azt gyanították, hogy komolyabb köze lehetett a baloldali radikalizmushoz, mint ahogy azt állította.[11] A beszélgetést Peter Wright MI5-vizsgálótiszt jegyezte. Sok évvel később írt nagy hatású könyvében, a *Kémvadász*ban Wright azon morfondírozott, hogy Flora Solomon vajon nem volt-e Philby szeretője, és hogy megkésett vallomását nem kicsinyes bosszú vezérelte-e: „Egyértelműen neheztelt rá."[12]

Flora Solomon most kezdett beijedni, félt, hogy kihívja maga ellen a KGB likvidálóit, ha tanúskodik Philby ellen. – Nyilvánosan nem tanúskodom. Túl kockázatos – közölte az MI5-val. Minél jobban noszogatták, hogy tegyen törvényszék előtt szabályos tanúvallomást, annál inkább megijedt. – Kiszivárog, tudom, hogy kiszivárog, és akkor mi lesz a családommal?[13] – Abba azonban belement, hogy beszéljen a Moszad kémelhárítóival, bár zokon vette azt a burkolt feltételezést, hogy készségesebben viselkedne az izraeli titkosszolgálatosokkal, mint a britekkel.

Solomon feltáró nyilatkozata végre bebizonyította, hogy Philby aktív szovjet kém volt, aki embereket szervezett be a kommunista ügy szolgálatára, és szándékosan leplezte a múltját, folyamatosan hazudott a kihallgatásokon. Ez volt az a lőszer, ami hiányzott Döngölő Milmónak, és az a terhelő bizonyíték, amit Philby támogatói mindig is követeltek. – Miért nem mondta el ezt nekünk tíz éve? – kérdezte White, amikor tudomást szerzett a vallomásról.[14] Solomonnak kész válasza volt erre: „Nem akartam előállni a hírrel, ha egyszer minden hivatalos fórum az ártatlanságát hangoztatta."[15] Nem ő követte el a hibát, hangsúlyozta: Philby megmenekülése az igazságszolgáltatás elől arra volt bizonyíték, hogy „a mi kutyánk kölykének nincs mitől tartania".[16]

Ez a védelem most véget ért: az MI5 lecsapni készült. A kegyelemdöfést Arthur Martin fogja megadni, aki 1951 óta dolgozott a Philby-ügyön. Martin több mint egy évtizeden keresztül igyekezett rést találni Philby páncélján. Nála jobban senki sem ismerte az ügyet. Solomon bizonyítékával és Golicin megerősítő vallomásával a gyanú többi eleme a helyére pattant. Heves vita kezdődött arról, hogyan vonják felelősségre Philbyt; ez a feladat még súlyos gondokat tartogatott politikai, jogi és gyakorlati téren. Még ha valahogy rá lehetne

venni is a tanúskodásra Solomont, az ő bizonyítéka csupáncsak hallomás. George Blake-et el lehetett ítélni a saját tanúvallomása alapján, de Philby valószínűleg tagadni fog mindent, ahogy mindig is tette, és beismerő vallomás nélkül nem lehetett szavatolni az elmarasztaló ítéletet. Bármiféle tárgyalás kínos lesz, különösen ha kiderül, hogy Philby még mindig rajta van az MI6 bérlistáján, de az lenne az igazi katasztrófa, ha a bíróság nem mondja ki a bűnösséget. Az immár miniszterelnök Harold Macmillant különösen érzékenyen érintette az ügy: még külügyminiszterként személyesen tisztázta Philbyt. Egy újabb kémtárgyalás megbuktathatja a konzervatív kormányt. Philbyt esetleg vissza lehet csalogatni Angliába, mondjuk, szerkesztőségi berendeléssel, és aztán vallomásra kényszeríteni. De Philby nagyon jól tudta, hogyan csalták lépre Blake-et, és „túlságosan minden hájjal megkentnek"[17] ítélték ahhoz, hogy ugyanazt a trükköt megegye: egy Londonba hívás csak riadóztatná. Voltak drasztikusabb megoldások is: Philbyt el is lehet rabolni Bejrútból, vagy akár meg is lehet ölni. De a növekvő hidegháborús feszültség közepette egy szovjet kém meggyilkolása vagy elrablása csúnya megtorlást indíthatna el kiszámíthatatlan következményekkel. Emellett a Crabb-ügy óta nem sok kedv mutatkozott a drámai kalandokra. Csak Philby tudta saját kémtevékenysége minden részletét. Életben hagyva alkalmasint rá lehetne venni, hogy fedjen fel a brit államvezetésben meglapuló más szovjet kémeket.

– Ki kell derítenünk, mekkora kárt okozott – mondta Dick White Macmillannek. – Nagy szükségünk van egy teljes kárjelentésre, annak minden részletével, hogy az oroszok hogyan működtek, és ki dolgozott még együtt Philbyvel. – Hozzátette, még ha Philby áruló is, „úriemberként kell bánni vele".[18] White körvonalazott egy műveleti tervet, amely a legkevesebb kellemetlenséggel és a legtöbb nyereséggel jár: Arthur Martin mihamarabb repüljön Bejrútba, tárja Philby elé az ellene szóló döntő bizonyítékot, és aztán kínálja fel neki a kiutat: kimerítő vallomásért és teljes együttműködésért cserébe nem vonják eljárás alá. Ilyen alkut nem kínáltak fel Blake-nek,

de hát Blake idegen volt, és nem úriember. Macmillan egyetértett a tervvel, de ragaszkodott a teljes titkossághoz: – Ezt az egészet suba alatt intézze! – utasította Dick White-ot.[19] A legfőbb államügyész és a külügyi államtitkár is jóváhagyta a tervet, bár nagy gondot fordítottak arra, hogy semmit ne fektessenek írásba. Az MI5 „terjedelmes összefoglalót készített a szembesítéshez",[20] amelyet Martin áttanulmányozott, miközben a bejrúti leszámolásra készült: ő akarta megtörni Philbyt, kihúzni belőle az igazságot, és eltaposni egyszer s mindenkorra. Az egyetlen akadálya ennek az ígéretes forgatókönyvnek Nicholas Elliott volt.

Napokon belül, hogy hazatért Londonba, Elliott értesítést kapott, hogy keresse fel Dick White-ot, aki nem kevés kárörömmel elmondta neki, hogy immár semmi kétség: Flora Solomon bizonyítéka megerősítette, hogy Philby szovjet kém volt a harmincas évek eleje óta. Elárulta a hazáját, az osztályát és a klubját, hazudott az MI5-nak és MI6-nek, a CIA-nak és FBI-nak, a családjának, barátainak és kollégáinak, példátlanul, zseniálisan átvert mindenkit több mint harminc éven át. De senkit sem árult el maradéktalanabbul, mint Nicholas Elliottot.

Elliott csak huszonnégy éves volt, épp Basil Fisher halálán bánkódott, amikor Philby összebarátkozott vele és elbájolta – az ember, akiben megbízott, akit tisztelt és támogatott onnantól kezdve egész életében. Az életpályájuk párhuzamosan haladt, magángimnáziumon, Cambridge-en és MI6-en keresztül szakmailag, kulturálisan és földrajzilag át-átfedve egymást. Elliott St. Albanstól Isztambulig Philbyt tartotta követendő példának: kémtudományát, érett iróniáját, elefántcsont nyelű esernyőjét. Ritkán kerültek szóba félelmeik vagy reményeik, mert ez egy velejéig angol barátság volt, krikett, alkohol és viccek alapozták meg, egy sor közös világlátásra építkezett, és arra, hogy ebben a világban nekik kitüntetett helyük van. Olyan közel álltak egymáshoz, amennyire ez két heteroszexuális, felsőosztálybeli, huszadik század közepén élő angol esetében csak lehetséges volt. Elliott katonás hűségfelfogása azt feltételezte, hogy bajtársat semmi-

lyen körülmények közt nem hagyunk ott a frontvonalban: ezt a háborúban kovácsolódott barátságot minden másnál többre értékelte. Most először gondolt bele ennek az árába, tűnődött el, hogy ő, James Angleton és a többiek hány embert ítéltek akaratlanul halálra. Néhány áldozat nevesíthető volt: a kommunistaellenes német katolikusok, akiket Vermehrenék azonosítottak, a Volkov házaspár Isztambulban, a török zöldhatárt átlépő, halálba tartó fiatal grúzok, talán még Buster Crabb különös halála is Philby lelkén száradt. Sokan névtelenül vesztek oda: a vasfüggöny mögé beszivárogtatott ügynökök, akiket nem láttak többé; az albán „manók", akiket százával fogtak el és gyilkoltak meg a családjukkal egyetemben, a Közel-Keleten feladott ismeretlen számú ügynök. Elliott sose tudta volna összeszámolni a halálos áldozatokat, mert ki emlékezhet minden beszélgetésre, a barátja előtt elejtett minden bizalmas közlésre három évtized távlatából? A krikettmeccses hétvégék, a klubban elvert esték, a görbe éjszakák Bejrútban: ez mind színjáték volt, a bajtársiasság látszata, mialatt Philby információt gyűjtött szovjet tartótisztjeinek. Elliott szinte minden titkát kitálalta Philbynek, de Philby sose tálalta ki a sajátját.

Csak sejteni lehet, mit érzett Elliott, amikor megtudta Philby árulását, mert jobbnak látta nem megosztani senkivel. Az ajkát satuként összeszorította. Az angolok olyan nemzedékéből származott, amely úgy tartotta, hogy az érzelem a gyengeség jele, el kell fojtani, nem kell foglalkozni vele, legjobb félvállról venni. Másfajta ember talán megroskadt volna a fájdalom alatt, de Elliottot kemény fából faragták, és a maga módján alakoskodó volt, mert a brit neveltetés és iskoláztatás egy egészen egyedülálló, hamissággal védekező emberfajtát hoz létre. Mint John le Carré egy ízben írta, a magániskolát végzett angol „a legnagyobb alakoskodó a földön... Senki sem bűvöl el olyan könnyűszerrel, rejti el jobban az érzéseit előled, tünteti el ügyesebben maga után a nyomokat vagy találja nehezebbnek bevallani neked, hogy ő egy megveszekedett bolond... Lehet tizenkettes fokozatú idegösszeomlása, miközben melletted áll a buszra várva, és lehetsz a legjobb barátja, de akkor se lehetsz te az okosabb."[21] Elliott azzal élt túl egy brutális elemi iskolát, apja fagyosságát, első barátja halálát, hogy azt tettette, minden a legnagyobb rendben. És pontosan ugyanígy élte túl Philby bensőséges árulását. De akik jól ismerték, látták, hogy attól a pillanattól, hogy végre megértette és elfogadta Philby árulását, a mindig könnyed modor, a viccek tárháza és a hányavetiség mögött Elliott világa teljesen megváltozott: legbelül összeomlott, megalázott, dühös és szomorú lett. Élete hátralévő részében örökké azon fog töprengeni, hogy az az ember, akit minden tekintetben anynyira egyívásúnak, annyira hasonlónak érzett, hogyan lehetett a felszín alatt egy szélhámos. Egykor az életét adta volna Philbyért; most, ahogy a fiának mondta, „legszívesebben megfojtotta volna".[22] Philby címeres ökröt csinált belőle, gúnyt űzött az életre szóló barátságukból; fittyet hányt a klubok és szövetségek minden bevett szabályára, és felmérhetetlen kárt okozott a testületnek és az országnak, amelyért Elliott rajongott. Elliott tudni akarta, miért. Még egyszer utoljára a szemébe akart nézni. Meg akarta érteni.

Elliott azt kérte, hadd állhasson ő maga Philby elé. Ismeretségük átívelt fél életén, és ha valaki vallomást tud kicsikarni belőle, az egyedül ő lehet. Dick White-nak tetszett az ötlet. A jogos harag pótlólagos erkölcsi nyomatékot kölcsönözhet Elliottnak, és „nagyobb az esélye annak, hogy egy felháborodott szimpatizáns bírja vallomásra Philbyt, mint egy merev, alsó középosztályos MI5-tiszt". White úgy számolt, hogy miután Elliott volt „Philby legnagyobb támogatója 1951-ben, becsapottsága fölötti dühe azt sejtetheti, hogy több bizonyítékunk van, mint amiről tud".[23] A múltban White-ot bosszantotta, hogy Elliott ennyire támogatja Philbyt, de ettől függetlenül „hozzáértő, okos és elszánt hírszerzőtisztnek" tartotta, akit „semmi sem állíthat meg, ha a haza érdeke úgy kívánja".[24] Eldőlt: Elliott repül Bejrútba és vonja kérdőre Philbyt. A CIA-t nem tájékoztatták sem a Philbyvel szemben felmerült bizonyítékról, sem a döntésről, hogy Elliott szembesíti vele. Az amerikaiakat csak abban az esetben értesítik, ha az ügy már megoldódott. Ha James Angleton rájön, hogy mi folyik, biztosan kikövetelne valamilyen fokú részvételt. Úgy döntöttek, hogy őt

tudatlanságban kell tartani. Némelyek kétségbe vonták, hogy Elliott vajon képes lesz-e visszafogni a haragját, amikor egy szobában lesz a barátjával, aki ennyire rászedte, de „Elliott megesküdött, hogy nem lépi túl a jogosítványát, bármennyire forr is benne a düh most".[25]

Peter Wright leírta, milyen hatást keltett az MI5-on belül a hír, hogy az MI6 nem a konok Arthur Martint küldi ki Philby ellen, hanem valakit maguk közül.

> *Az MI5-ban nem győzött háborogni az a maroknyi ember, aki tudott erről a döntésről. Ez nem egyszerűen sovinizmus kérdése volt, bár természetesen ez is szerepet játszott benne. Mi az MI5-ban az elejétől fogva egy pillanatig sem kételkedtünk Philby bűnösségében, és most végre a kezünkben volt a bizonyíték, hogy sarokba szorítsuk. Philby barátai az MI6-ben, köztük is legfőképp Elliott, folyamatosan hangoztatták az ártatlanságát. Most, amikor a bizonyíték kikezdhetetlen volt, házon belül akarták tartani a dolgot. Elliott kiválasztása egészen elkeserítő volt.*[26]

Elliott magabiztosságának erősítésére Dick White azt mondta neki, hogy az átálló Anatolij Golicin új bizonyítékot szolgáltatott, bár hogy pontosan mit közölt vele, az találgatások tárgya és egyfajta rejtély marad. Golicin kifejezetten nem azonosította Philbyt „Stanley ügynökkel", de White ezt a benyomást ültette el Elliottban. Vajon ez szándékos szemfényvesztés volt a részéről, abba a hitbe igyekezett ringatni Elliottot, hogy a Philby ellen szóló bizonyítékok erősebbek, mint valójában? Vagy Elliott mindössze csak egy célzást vett kész ténynek? Akár így, akár úgy, azzal a biztos tudattal készülődött bejrúti utazására, hogy Philby verve van: „Teljesen beépültünk a KGB-be, úgyhogy igazolva vagyunk."[27] Elliott szóbeli utasításokat kapott, és csak két ember tudta, mik ezek: Dick White és maga Nicholas Elliott.

Bejrútban Eleanor Philby kétségbeesetten nézte, ahogy hajdan elbűvölő férje az alkohol és a depresszió fogságában szétesik. Philby „állva leittasodott, fekve leittasodott", és gyakran egymagában is leittasodott. „Olyan volt, mintha a lakásunk lenne az egyetlen hely, ahol biztonságban érezheti magát." Amikor kimerészkedett társasági eseményekre, mindig eszméletlenre itta magát. Egy követségi estélyről úgy kellett testületileg kicipelni, Eleanor nem győzött szégyenkezni. „Elég volt megéreznie a szesz szagát, hogy begőzöljön. Mintha képtelen lett volna kicsit is kijönni a depresszióból", írta Eleanor, aki igyekezett „kipuhatolni, mi benne ez a feszültség és zárkózottság". – Mi a baj? – faggatta újra meg újra. – Ó, semmi, semmi – felelte Philby.[28]

Eleanor utólag rájött, hogy Philby elkeseredett ivászata és alkoholos öntudatlanságba menekülése egy rettegésben élő embert jelzett.

Philby újságírói munkássága apadásnak indult. Amikor Bejrútban összetalálkoztak, Peter Lunn megfigyelte, hogy Philby keze remeg. Philby arról győzködte, hogy ha egy társasági eseményen összefutnának, tegyenek úgy, mintha nem ismernék egymást – ezt az elővigyázatosságot Lunn nevetségesnek és szükségtelennek ítélte. Az elliotti barátságossághoz szokott Eleanor „igazi jégcsapnak" találta Lunnt.[29]

Szilveszterkor Philby nem volt hajlandó elmenni egyik mulatságba sem a bejrúti bőséges kínálatból, és inkább kiült Eleanorral a lakásuk erkélyére pezsgőt inni gyászos csendben. Másnap volt az ötvenegyedik születésnapja, és Eleanor kis déli poharazgatásos ünnepséget szervezett. Fél háromra a vendégek eltávoztak. Philbyék a nap további részét csendben, odahaza tervezték eltölteni, de aztán Miles Copeland jelent meg: „Minden tiltakozásunk ellenére elcipelt bennünket egy egész napos újévi bulira, amelyet valami amerikaiak tartottak." Philby „már jócskán felöntött a garatra", és egyre részegebb lett. Amikor beesteledett, hazatámolyogtak a Rue Kantarira. Eleanor lefeküdni készült, amikor hallott egy hangos csattanást a fürdőszobából, egy fájdalmas kiáltást, és aztán egy újabb csattanást. Philby elesett, beleverte a fejét a radiátorba, feltápászkodott, és újra elesett. „A feje búbján két tátongó sebből erősen vérzett. Az egész fürdőszoba össze volt fröcskölve vérrel." Eleanor törülközőt csavart a fejére, és ész nélkül a telefonhoz rohant. A kába és még részeg Philby nem volt hajlan-

dó elhagyni a lakást. Végül kijött egy libanoni orvos, aki kijelentette, hogy „ha nem visszük kórházba a férjét, nem kezeskedem az életéért". Philbyt kicsalogatták a lifthez, és autóval az Amerikai Egyetemi Kórházba vitték, ahol összevarrták a sebeit, és benyugtatózták. Egy orvos félrevonta Eleanort, és azt mondta komoran, hogy „ha még egy centiliterrel több alkohol lett volna a vérében, meghalt volna".[30]

Philby ragaszkodott hozzá, hogy akkor éjjel hazamegy. Szánalmasan nézett ki vérfoltos köntösében, fénytelen fekete szemével, fején a turbán méretű kötéssel.

– Tiszta hülye voltam – motyogta. – Nem fogok inni... Soha többet![31]

Egy héttel később Nick Elliott bejrúti útját megszakítva megállt Athénban, ahol találkozott Halsey Colchester MI6-referatúravezetővel és feleségével, Rozanne-nal, akik nagyra becsült barátainak számítottak az isztambuli napok óta. Elliott „már felkészült az elmék pengeváltására, amelyet mindenáron meg akart nyerni",[32] de muszáj volt könnyítenie a lelkén, mielőtt továbbutazott volna Bejrútba.

– Rettenetes feladatom van. Le kell kapnom a tíz körméről – mondta Halseynek és Rozanne-nak.[33] Ugyanúgy, ahogy Elliott, Colchesterék is régóta csodálták és védték Philbyt, és megdöbbentek, hogy bebizonyosodott a bűnössége. „Szörnyű megrázkódtatás volt azt hallani, hogy ő volt ez a rettenetes kém. Mindig olyan kedvesen, olyan megnyerően és intelligensen viselkedett."[34]

Rozanne a közvetlenségéről ismerte Elliottot – „mindig nevetett mindenen"[35] –, de vendégük az athéni vacsora során halálosan komoly, ideges és megviselt volt. Rozanne beszámolója arról az estéről egy olyan ember képét rajzolja meg, aki élete legnehezebb pillanata előtt áll.

Nicholas tudta, hogy vér tapad a kezéhez. Túl jól ismerte Philbyt, és elborzadt az egész dolgon. Azt mondta, legszívesebben agyonlőné. Nem tudta, mit fog mondani, és emlékszem, ahogy erősítette magát: – Nincs több alakoskodás. Tudjuk, ki vagy! – Nick általában nagyon vicces ember volt. Olyan, mint egy színész vagy kabarettista, sose tudtad, mikor vedd komolyan. Az ember igazából sosem tudta, hányadán áll vele. Nicholast a „túlságosan ne ártsd bele magad" angol módija jellemezte, amolyan kifogyhatatlan viccek külső máza. De akkor este nagyon feszült volt. Félt ettől a dologtól, és tényleg veszélyes is lehetett. Megfordult a fejében, hogy Philby vagy a szovjetek lelőhetik. – Remélem, nem lő le csak úgy kapásból! – mondta. Rögeszmésen csak róla beszélt, azt hajtogatta, mennyire jól ismerte. Nem kellett volna végigcsinálnia ezt az erőpróbát, ő akarta így. Ez igazi nagy bátorságra vallott. Ő maga akart bizonyosságot szerezni.[36]

Elliott 1963. január 10-én érkezett meg Bejrútba, és egy kis, diszkrét szállodában vett ki szobát, távol a kémek és újságírók szokásos törzshelyeitől. Csak Peter Lunn tudta, hogy a városban van. Együtt készítették elő a talajt az összecsapásra. Lunn titkárnőjének a keresztény negyedben, közel a tengerparthoz volt lakása. Egy MI6-technikus gondosan bemikrofonozta a nappalit, és a szomszéd szobában helyezte el a magnetofont. Elliott vett egy üveg konyakot. Amikor mindennel elkészültek, Lunn telefonált Philbynek, és „közömbös hangon"[37] javasolt „egy találkozót közte és Philby közt megbeszélni a jövőbeli terveket".[38] Nem tett utalást rá, hogy bármi gond lenne. Minthogy épp Philbynek volt a vesszőparipája a biztonság, Lunn azt javasolta, hogy találkozzanak egy tea fölött a titkárnője lakásán, ahol négyszemközt lehetnek. Philby azóta, hogy újév napján részegen elesett, szinte ki se tette a lábát a Rue Kantariból, mégis belement, hogy találkozzon Lunn-nal másnap délután a megadott címen. Később azt mondta Eleanornak: – Abban a percben, hogy kaptam ezt a telefont, tudtam, hogy gáz van.[39]

Január 12-én négykor Philby még bepólyált fejjel és kicsit bizonytalan léptekkel megmászta a lépcsőt, és bekopogott a lakásba.

Amikor Nicholas Elliott nyitott ajtót, Philby furcsamód nem látszott meglepettnek.

– Mindjárt gondoltam, hogy te leszel az – mondta.[40]

18

Délutáni tea

Az MI5 üldözési tébolyra hajlamosabb szegleteiben úgy értelmezték Philby reakcióját Elliott bejelentés nélküli Bejrútba érkezésére, mint annak bizonyítékát, hogy előre figyelmeztették. Ez elindított a brit titkosszolgálatban egy újabb szovjet kém utáni hajszát, amely eltartott két évtizedig, és okot adott egy még ma is parázsló összeesküvés-elméletre. A valóságban Philby egy tényt állapított meg, amikor azt mondta, nincs meglepve, hogy Elliott várt rá a lakásban. Évek óta félt a leleplezéstől, számított rá, hogy bármelyik pillanatban bekövetkezhet; tudta, milyen srófra jár Elliott agya, és azt is tudta, hogy ha az igazság a kémkedéséről végül kiderül, akkor Elliott akar majd szembenézni vele.

Kezet ráztak. Elliott rákérdezett Philby fején a kötésre. Philby elmondta, hogy elesett egy buli után. A követségi titkárnő kitöltötte a teát, és azután diszkréten eltávozott a lakásból. A két férfi leült, külső szemlélő számára mintha csak egy klubban találkoznának. A szomszéd szobában Peter Lunn és egy gyorsíró görnyedt a beindított magnetofon fölé, mindketten fülhallgatóval a fejükön.

Az MI5 sosem hozta nyilvánosságra a párbeszéd teljes leiratát. Ami azt illeti, a felvétel egyes részeit szinte nem is hallani; Elliott nem volt jártas a műszaki dolgokban. Nem sokkal Philby megérkezése előtt kinyitotta az ablakot, és ennek következtében a beszél-

getésükből sokat elnyomott az odakintről beáradó bejrúti utcazaj. A hidegháború történetének egyik legfontosabb beszélgetése autókürtök, motorbúgás, arab beszédhangok és porcelán teáscsészék halk csilingelése közepette zajlik. De eleget hallani ahhoz, hogy rekonstruálható legyen az, ami következett: brutális, civilizált és gyilkos angol udvariaskodás.

Elliott Philby egészségéről érdeklődött.

– Tökéletesen megjárja – mondta Philby, és hozzátette, hogy most lábal ki az influenza és hörghurut kettős szorításából. – Összefogtak ellenem.

Philby Elliott családjáról kérdezett. Mindannyian jól vannak, felelte Elliott. Mark most kezdi a második félévet Etonben.

– Remek ez a tea – mondta.

Szünet.

– De, ugye, nem azért repültél egészen idáig, hogy találkozzál velem? – kérdezte Philby.

Elliott elővette Mont Blanc töltőtollát, letette az asztalra, és előre-hátra görgette a tenyere alatt. Ez az idegfeszültség jele volt, ugyanakkor figyelemelterelés, régi kihallgatói trükk.

– Bocsánat, hogy egyből belevágok, Kim, de nem akarom kerülgetni a kását. És örök időktől ismerjük egymást, úgyhogy, ha nem bánod, egyenesen a tárgyra térek – mondta Elliott, de nem tért rá. – Sajnos nem túl kellemes. – Újabb szünet. – Azért jöttem, hogy elmondjam neked, a múltad utolért.

Philby azonnal ellentámadásba lendült.

– Megint teljesen elment az eszetek? Újra akarjátok kezdeni? Ennyi év után? Beszámíthatatlanok vagytok. Hülyét csináltok magatokból!

– Nem, nem ment el az eszünk. Ellenkezőleg, most jött meg. További információt találtunk rólad. Ami mindent a helyére tesz.

– Miféle információt? És mi az, amit a helyére tesz?

Elliott felállt, az ablakhoz sétált, kibámult az utcára.

– Figyelj, Kim, tudod, hogy én mindig a te oldaladon álltam attól a

pillanattól kezdve, hogy gyanúba keveredtél. De most új információ van. Megmutatták nekem. És most meg vagyok győződve róla, teljesen meg vagyok győződve, hogy te a szovjet hírszerzésnek dolgoztál. Egészen 49-ig nekik dolgoztál.[1]

Philby később értetlenkedett azon, hogy Elliott miért határozta meg úgy, hogy 1949-ben hagyta abba az oroszoknak a kémkedést. A válasz egyszerű volt: Philby 1949-ben ment Washingtonba; ha beismeri, hogy amerikai tartózkodása alatt is kémkedett, akkor James Angleton, a CIA és az FBI mind tudni akarná, milyen hírszerzési titkokat adott át, és a kiadatását is követelhetik, hogy az amerikai törvények szerint járjanak el vele szemben. A büntetlenségi ajánlat értelmetlen lenne. Az alkutétel érdekében Elliottnak szüksége volt arra, hogy Philby legföljebb 1949-ig ismerje be a kémkedést. Ezen a módon az MI6 „házon belül",[2] az amerikaiak bevonása nélkül intézheti a dolgot.

Philby azonban nem akart beismerni semmit.

– Ki mondta neked ezt a hülyeséget? Tisztára nevetséges. – Philby Elliott igazságérzetére hivatkozott. – Magad is tudod, hogy ez nevetséges.

De Elliott nem hagyta magát.

– Új információnk van, hogy te tényleg a szovjet hírszerzésnek dolgoztál...

– Azt várjátok tőlem, hogy újra belemenjünk ebbe az egészbe?

– Kim, a játéknak vége. Tudjuk, mit csináltál. Beépültünk a KGB-be, Kim. Előttem már nem kétséges, hogy KGB-ügynök voltál.

Több évtizedes barátság foszladozott körülöttük. A légkör mégis békés maradt, bár feszült, és a szavak udvariasak. Újratöltötték a teáscsészéket. Elliott előre-hátra sodorgatta a töltőtollat. Philby törte meg a csendet.

– Lásd be, mekkora ostobaság ez! Elképesztő! Egy embert halálos bűnnel gyanúsítanak hosszú idő óta, semmit nem tudnak rábizonyítani, felsülnek az egész világ előtt. Bocsánatot kérnek. Aztán tíz év elteltével valami fejesnek megint eszébe jut a régi nóta. Úgy döntenek, ideküldenek egy régi barátot, egy bölcs és derék embert, azzal

az egyetlen céllal, hogy rávegyenek egy ártatlan embert arra, hogy orosz kémnek vallja magát... Ezért jöttél?

– Kim, ha te lennél a helyemben, ha tudnád, amit tudok...

– Nem úgy beszélnék veled, ahogy te énvelem.

– És hogy beszélnél velem?

– Szeszes itallal kínálnálak, nem vacak teával.

Ez vicc akart lenni, de Elliott nem nevetett. És nem vett elő szeszes italt.

– Akarod, hogy elmondjam, mit gondolok az oroszoknak végzett munkádról? Akarod, hogy elmondjam, mi zajlott le benned?

– Nicholas, eszednél vagy?

– Eszemnél.

Elliott évekig élt abban a hitben, hogy ismeri barátjának még a gondolatait is, és aztán kiderült, hogy teljes tévedésben van. A beszéd, amelybe belekezdett, egy olyan emberé volt, aki küzd, hogy megértse a felfoghatatlant.

Megértelek. Voltam szerelmes két nőbe egyszerre. Biztos vagyok benne, hogy te ugyanebben a helyzetben voltál politikailag: egyszerre szeretted Angliát és a Szovjetuniót. De már elég sokáig dolgoztál a Szovjetuniónak, eleget segítettél nekik. Most nekünk kell segítened... Abbahagytad nekik a munkát 1949-ben. Ebben tökéletesen biztos vagyok. Most 1963. január van. Tizennégy év telt el. Ez idő alatt a gondolataid és nézeteid megváltoztak. Meg kellett hogy változzanak. Megértem azokat az embereket, akik a Szovjetuniónak dolgoztak, mondjuk, a háború előtt vagy alatt. De 1949-re egy olyan műveltségű és szellemiségű embernek, mint te, be kellett látnia, hogy az összes rémhír Sztálin gyalázatos viselkedéséről igaz volt. Eldöntötted, hogy szakítasz a Szovjetunióval.

Philby vállat vont, a fejét rázta.

– Azért jöttél ide, hogy kihallgassál. És én egyfolytában arra gondolok, hogy egy baráttal beszélek.

Philby már másodszor hivatkozott a barátságukra. Valami elpattant Elliott-ban: hirtelen felrobbant.

– Évekig átvertél! Most kiszedem belőled az igazságot, még ha úgy kell kihúznom is belőled. Ha választanod kellett a marxizmus és a családod közt, te a marxizmust választottad. Egykor felnéztem rád, Kim. Istenem, mennyire megvetlek most! Remélem, maradt benned annyi tisztesség, hogy megértsd, miért.

Ezek voltak az első haragos szavak, amiket valaha is Philby fejéhez vágott. Az udvariasság látszata eltűnt. Egyikük se mozdult, egyikük se szólt.

Elliott lassan összeszedte magát, és végül megtörte a sistergő csendet.

– Biztos vagyok benne, hogy ki tudunk valamit sütni.

Elliott körvonalazta az üzletet. Ha Philby bevall mindent odaát Londonban vagy itt Bejrútban, ahogy tetszik, akkor nem állítják bíróság elé. De mindent el kell mondania: az összes kapcsolatát a szovjet hírszerzéssel, az összes többi ügynököt Nagy-Britanniában, minden titkot, amit átadott Moszkvának kémélete során.

– A szavamat adom, meg Dick White-ét is, hogy teljes védettséget kapsz, teljes bűnbocsánatot, de csak ha kitálalsz. Szükségünk van az együttműködésedre, a segítségedre.

Philby nem szólt semmit, és Elliott hangja megkeményedett, ahogy folytatta. Ha Kim nem hajlandó együttműködni, ha továbbra is tagadni akar, akkor taccsra lesz téve. Útlevelét bevonják, tartózkodási engedélyét érvénytelenítik. Még egy bankszámlát sem nyithat. Soha többé nem fog brit újságnak dolgozni, nem beszélve az MI6-ről. Gyermekeit eltávolítják a drága tanintézetekből. Élete hátralévő részében nincstelen páriaként fog tengődni, mint egy „leprás", Elliott szóhasználatával. A különbség ég és föld volt: vagy becsületbeli egyezség, biztonság cserébe teljes vallomásért, vagy kitarthat a tagadás mellett, és „az élete kibírhatatlan lesz". Létezett természetesen egy harmadik lehetőség is, annyira nyilvánvaló mindkettőjük számára, hogy Elliottnak meg se kellett említenie. Philby olajra léphet.

Philby ekkor felállt, és az ajtó felé indult. A teázás véget ért.

– Ha együttműködsz, mentességet adunk a bűnvádi eljárás alól. Semmi nem kerül nyilvánosságra.

Az ajtó már kinyílt.

– Mindeddig szerencsés fickó voltál, Kim. Pontosan huszonnégy órád van. Legyél itt újra holnap pontosan délután négykor. Ha olyan okos vagy, amilyennek hiszlek, elfogadod az ajánlatot.

Philby válaszát, már ha válaszolt egyáltalán, nem érzékelte a rejtett mikrofon.

– Mentőövet kínálok neked, Kim...

Az ajtó becsukódott mögötte.

*

Philby csöndben távozása felért egy beismeréssel. „Egyszer se kérdezte meg, mi az új bizonyíték."[3] Már nem tiltakozott. Bele fog kapaszkodni a mentőövbe. – Kim megtört. Minden rendben – közölte Elliott Lunn-nal,[4] és aznap este sietve megnyugtató sürgönyt küldött Dick White-nak Londonba. Legbelül azonban mélységesen aggódott. Visszajön-e Philby? Együttműködik, begombolkozik vagy szökni próbál? „Ennek kellett eldőlnie az elkövetkező huszonégy óra próbaidőben."[5]

Másnap, amikor az óra négyet ütött, Philby újra megjelent a lakásban. Megfontoltnak és összeszedettnek látszott.

– Oké, itt a világszenzáció – mondta. – De előbb jössz nekem egy itallal. Születésnapom, azaz újév óta nem volt részem benne.[6]

Elliott kitöltött két nagy konyakot.

Philby ezután belevágott egy előkészített szónoklatba, egy igazságok, féligazságok és hazugságok különös vegyülékébe. Előadta, hogy első felesége, Litzi szervezte be a szovjet titkosszolgálatba (ami nem egészen így volt), és hogy ezután ő szervezte be Macleant és Burgesst (ami így volt). A zsebéből elővett két gépelt papírlapot, amely Moszkvának végzett munkájának sterilizált, töredékes beszámolóját tartalmazta, kevés részlettel és még kevesebb névvel. Beismerte, hogy

1934-ben szervezte be a szovjet titkosszolgálat, de azt állította, hogy rögtön a háború után leállt, nem dolgozott tovább Moszkvának, mert „látta a saját iránytévesztését".[7] Igen, ő figyelmeztette Macleant 1951-ben, de pusztán baráti indíttatásból, és nem aktív kémként, aki védi a másikat. Felsorolta korai KGB-s tartótisztjeit, de nem nevezte meg azokat a szovjet hírszerzőtiszteket, akikkel kapcsolatban állt Isztambulban, Washingtonban, Londonban és Bejrútban.

– Nedoszekin a kapcsolattartód? – kérdezte Elliott, arra a KGB-kirendeltségvezetőre utalva, aki George Blake-nek a letartóztatása előtti utolsó kémfőnöke volt.

– Nem tartok semmiféle kurva kapcsolatot – hazudta Philby, ingerültséget színlelve. – Megszakítottam a kapcsolatot a KGB-vel.[8]

Elliott tudta, hogy Philby eltitkol sok mindent. A kétoldalas összegzés egy „nagyon visszafogott írásmű" volt,[9] amely csak szűk időkeretben ismerte be a kémkedést. „Részleges elismerés",[10] de akkor is beismerő vallomás, bíróság elé tárható, aláírással ellátva: olyan irat, amely megváltoztatja a felállást. Philby bevallotta, hogy szovjet kém volt, és ezt a beismerést biztosan további vallomások fogják követni. Azt sejteti, hogy elvben elfogadta az alkut: szabadság cserébe információért. Az MI6 most egy aláírt vallomást tartott a kezében, bármennyire töredékeset is. Ebből Philby már soha többé nem tud visszatáncolni. Elliott kerekedett felül.

De mi járhatott Philby fejében? Ezt a kérdést nehéz megválaszolni, mert Philby maga sose mondta el a teljes igazságot a saját szándékait illetően. Később majd azt állítja, hogy csak az időt húzta, játszott Elliott-tal, uralta a helyzetet, „csak egy kis halogatás, csak egy kis iszogatás",[11] amíg tető alá hozza a tervét. A viselkedése másra enged következtetni. Philby fel volt zaklatva, kelepcébe került, csábította Elliott ajánlata, és nagyon is tisztában volt vele, hogy a jövője függ attól, hogyan játssza a meccset. Mennyire tudja megúszni a hallgatással? Tiszteletben tartja-e az MI6 az alkut? Ha túl sokat mond, annak nem az lesz-e a vége, hogy kinyírja magát? Elliott még a barátja-e, vagy inkább a végzete?

Elliott válaszokat követelt. Philby vallomásának birtokában nekiállt még jobban szorongatni.

– Ígéretünk a mentességre és a bűnbocsánatra teljes egészében attól függ, hogy átadod-e nekünk az összes információt, amid csak van. Mindenekelőtt arra vagyunk kíváncsiak, hogy kik dolgoztak Moszkvának. Mellesleg tudjuk.[12]

Ez félig-meddig persze blöff volt, de Philby nem tudhatta. Menynyit tud Elliott? Megtört-e Anthony Blunt? Elliott vajon nem a régi kihallgatói trükkel jön, olyan kérdéseket tesz fel, amikre már ismeri a választ? Két órán keresztül ittak és mérkőztek, amíg a nap le nem szállt, és a müzzein kiáltása végigúszott Bejrúton. Annak a sportágnak a nyelvén, amelyet mindketten szerettek, Elliott volt a dobó és Philby forgatta az ütőt teljes védőfelszerelésben, a biztonságra bazírozva, nem hagyva ziccert, igyekezve megmaradni a vonalon annak tudatában, hogy a következő adogatás véget vethet régóta tartó ütési jogának. Amikor hónapokkal később Peter Wright meghallgatta a magnószalagot, megállapította, hogy Elliott „derekasan megtett mindent azért, hogy sarokba szorítson egy embert, akinek a megtévesztés harminc éven át a vérévé vált". A játszma elegánsan kiegyensúlyozott volt, halálig menő brutális küzdelem, a tökéletes angol udvariaskodás hangján kivitelezve, finoman spicces iramot diktálva. „A végére úgy tűntek, mint két, kissé becsípett rádióbemondó, ahogy pallérozott, klasszikus elitiskolás akcentussal megbeszélik a huszadik század legnagyobb árulását."[13]

Amikor már távozni készültek, Philby felvetette, hogy Elliott jöjjön el hozzá a lakásába vacsorára aznap este. Eleanor tudott Elliott Bejrútban tartózkodásáról, és furcsállta volna, ha nem teszi tiszteletét náluk. Elliott ráállt, hogy átmegy, miután újabb táviratot küld Dick White-nak Londonba. White lelkesen visszatáviratozott: Philby „végleg megtört",[14] és Elliottnak folytatnia kell a beszámoltatást. Amikor néhány óra múlva Elliott megérkezett a Rue Kantarira, Philbyt a padlón elnyúlva találta, öntudatlan állapotban egy egész üveg benyakalt whiskytől. Eleanor és Elliott becipelte az ágyba; volt ben-

ne már gyakorlatuk. Ezután egy darabig elcsevegtek. Elliott nagyon igyekezett könnyed hangot megütni, de Eleanor nem volt bolond. Rákérdezett, hogy miért szállt meg egy „isten háta mögötti hotelben". Elliott azt felelte, hogy „nem akarta túl sok ember orrára kötni az ittlétét". Eleanor kedvelte Elliottot, és „ez a bujkálás nem volt jellemző rá".[15]

Elliott másnap reggel telefonált, és meghívta vacsorára Philbyéket a Chez Temporelbe, Bejrút egyik legdivatosabb és legdrágább éttermébe. El fogja hozni egykori titkárnőjét, hogy kilegyen az asztaltársaság. A fesztelenség látszatát fenn kellett tartani. Elliott kiválasztott egy csendes, gyertyafényes sarokasztalt. A vacsora kiváló volt – borjúsült *au poivre vert* és szíriai szarvasgomba-saláta –, a kilátás a fehér boltíveken át a tengerre lenyűgöző és a beszélgetés felejthető. Philby is, Elliott is igyekezett úgy viselkedni, mintha „semmi se jött volna közbe tönkretenni egy régi és nagyra tartott barátságot".[16] Csaknem olyan volt, mint a régi időkben. Eleanor mégis rosszat sejtett. Kimen jól látszott az idegesség, és Elliott is határozottan furcsán viselkedett.

A legnagyobb szenvedélye a pajzán történetek mesélése volt. Kifogyhatatlan volt belőlük. Társaságban mindig ezen a módon engedett fel. De a viccek mögött egy kifinomult értelmiségi agy bújt meg. Ahogy lenni szokott, az egyik kétértelmű vicc a másikat követte, de tisztán éreztem, hogy a vidámság hamis. Valami számomra érthetetlen zajlott köztük... Itt volt egy ember, egy nagyon régi barát Kim múltjából, akivel azt hittem, bizalmas viszonyt ápolok. Kim kiment a mosdóba, és én a határán voltam, hogy azt mondjam Elliottnak: – Valami szörnyen aggasztja Kimet. Mi a fene folyik itt?[17]

De mielőtt megtehette volna, Elliott is kimentette magát, és követte Philbyt az étterem mellékhelyiségébe. A piszoárok fölött Philby átadott egy gépiratköteget, úgy hét-nyolc oldalt összesen, vallomása folytatását, az elsőnél sokkal bővebbet. Philby teljesítette a normát.

Másnap Elliott és Philby megint találkozott. Ezúttal Elliott hozta a maga aktamunkáját: egyetlen papírlapot mintegy tucatnyi névvel. Ezek közül kik voltak szovjet kémek? A listán rajta volt Anthony Blunt és John Cairncross, a cambridge-i hálózat negyedik és ötödik tagja. Mindketten vizsgálat alatt álltak Burgess és Maclean dezertálása óta. Szerepelt még rajta Tim Milne (Philby régi iskolatársa és esküvői tanúja legutóbbi menyegzőjén), aki most MI6-tiszt volt a Távol-Keleten. A többi nevet nem ismerjük, de a listáról egészen biztosan nem maradt le Philby barátja, Tomás Harris, valamint Guy Liddell, aki úgy hagyta el az MI5-ot, hogy árnyékot vetett rá Burgess-szel és Blunttal való kapcsolata.

Elliott pecázott: megnevezett mindenkit, akiről csak el tudta képzelni, hogy egy követ fújhatott Philbyvel, Burgess-szel és Macleannel. Mint Philby később megjegyezte, a lista tartalmazott „számos nevet, amely megrémisztett",[18] és ösztönösen ködösítéssel, a víz felkavarásával reagált, a feketét fehérnek vagy szürkének mondta. Philby beállítása szerint „Blunt tiszta volt, de Tim Milne, aki éveken át hűségesen a védelmébe vette, nem".[19] Milne természetesen abszolút ártatlan volt, és Blunt abszolút bűnös. Elliott követelőzött további nevekért, de Philby „kijelentette, hogy nincs tudomása"[20] semmilyen más kémről Nagy-Britanniában, és folyamatosan azt hangoztatta, hogy tizennégy éve nincs kapcsolatban a szovjet hírszerzéssel.

A szóváltás élesen rávilágított Philby nehéz helyzetére. Az MI6 addig fogja szorongatni, amíg minden csepp információt ki nem présel belőle. Egyáltalán nem remélheti, hogy távol tarthatja őket részleges beismeréssel. Blunt talán már bevallotta bűnösségét, és ebben az esetben Elliott tudni fogja, hogy hazudik, amikor Blunt ártatlanságát hangoztatja. Az MI6 ezúttal nem fogja feladni. Elliott megmondta neki, hogy „a beszámoltatás hosszúra fog nyúlni",[21] ami egyértelműen azt jelenti, hogy teljesen ki fogják facsarni, kikényszerítenek belőle mindent, „amit tud a KGB-ről, és ami nevet csak meg tud nevezni Nagy-Britanniában".[22] Akár visszatér Londonba, akár Bejrútban marad, gyakorlatilag az MI6 foglya lesz; ha visszautasítja az együttműködést,

vagy hazugságon érik, akkor felhasználják ellene a már aláírt vallomását. „Világossá vált számomra, hogy a mentességemet bármikor visszavonhatják", írta később.[23] Elliott azt mondta neki, hogy az aláírt vallomása még „nagy hasznára lesz" a hatóságok előtt Londonban;[24] valójában Elliottnak adta meg azt a fogódzót, amire szüksége volt. Az Elliott által kínált „mentőöv"[25] valójában kaloda; az ember, aki oly sokáig a védelmezője volt, mostantól a börtönőre lesz. Philby választási lehetőségei megfogyatkoztak, és ezt mindketten tudták.

A szembesítés négy napig tartott. Elliott megmondta Philbynek, hogy másnap elhagyja Bejrútot, és Kongóba utazik. Peter Lunn veszi át a beszámoltatási folyamatot Bejrútban, London további kérdéseket küld, az amerikaiak majd beszélni akarnak vele, a kihallgatási eljárás még csak az elején jár. Odaát, Londonban diadalittas hangulat uralkodott. Dick White „nem győzött hálálkodni" Elliottnak, nem kételkedett Philby együttműködésében. „Elutasíthatta volna a büntetlenségi ajánlatot – jelentette ki White –, de mert elfogadta, maradni fog és együttműködik."[26] Az MI5 főigazgatója, Sir Roger Hollis úgy döntött, beavatja az FBI-t, és küldött egy lekenyerező átiratot J. Edgar Hoovernak:

> *Megítélésünk szerint [Philby] vallomása az orosz hírszerző szolgálattal való összefonódásáról alapvetően igaz. Összecseng a birtokunkban lévő összes rendelkezésre álló bizonyítékkal, és nincs arra utaló bizonyíték, hogy folytatta volna az orosz hírszerző szolgálat javára végzett tevékenységét 1946 után, kivéve Maclean elszigetelt esetét. Ha ez így van, abból egyenesen következik, hogy az Egyesült Államok érdekeit sértő károkozás a második világháború időszakára fog korlátozódni.*[27]

Londonban felkérték a rangidős FBI-ost, hogy állítson össze egy kérdéssort, amelyet Lunn majd feltesz, amikor a beszámoltatás folytatódik.

– Miből gondoljátok, hogy még ott lesz? – kérdezte az FBI-os.

– Ott lesz – közölték vele. – Nem megy sehova.[28]

A CIA-t nem tájékoztatták a Philby-ügy fejleményeiről. Bőven lesz idő bevonni James Angletont később. Amikor Elliott arra készült, hogy elhagyja Bejrútot, és átadja az ügyet Lunn-nak, jelentette, hogy Philby még mindig labilis állapotban van, ideges, részeges és depressziós. „Felteszem, akár öngyilkosságot is elkövethet", figyelmeztetett.[29] Elliottot már nem érdekelte, hogy egykori barátja él-e, hal-e. Legalábbis ezt a benyomást keltette.

Kim Philby és Elliott kezet fogott és elvált a régi barátságuk egy utolsó gesztusával. Látszólag újra ugyanazon az oldalon álltak, ismét együtt dolgoztak egy kellemetlen közjáték után, és megint barátok lettek. Mindketten tudták, hogy ez nem igaz.

Elliott elhatározását, hogy elrepül Afrikába, és ott hagyja Philbyt őrizetlenül Bejrútban, később kikiáltották sorsdöntő tévedésnek, elképesztő önteltségre valló cselekedetnek, ami lehetőséget adott Philbynek, hogy végrehajtson egy utolsó kémtettet. Annyi bizonyos, hogy Philby és KGB-s főnökei így kívánták ábrázolni az elkövetkező eseményeket. De létezik egy másik, egészen másfajta nézőpontja Elliott döntésének. A titkosszolgálatoknak más se hiányzott volna, mint Philby bíróság elé állítása Angliában: politikailag káros és mélységesen kínos lett volna egy újabb per, rögtön a Blake-fiaskó után. Blake-et külföldinek és flúgosnak tartották, Philby azonban belföldi és egészen mostanáig fizetett MI6-ügynök volt. Már igazolta, milyen ügyesen tud bánni a sajtóval. Túlságosan sokat tudott. Elliott félreérthetetlenül fogalmazott: „Senkinek sem hiányzott Londonban."[30] De végtelenségig Bejrútban tartani szinte ugyanolyan kellemetlen lett volna. Miután Philbyt kimerítően kihallgatták, mit kezdjenek vele? Nyilvánvalóan nem dolgozhat tovább a brit sajtónak, akkor hát az MI6-nek kell továbbra is fizetnie? Cseppet sem volt vonzó az a kilátás, hogy egy közismert áruló a közpénzt a Normandie Hotel bárjában költse.

Elliott később azt állította, hogy meg se fordult sem az ő, sem más fejében, hogy Philby dezertálhat a Szovjetunióba: „Ez egyszerűen fel se merült."[31] Ez aligha hihető. Burgess és Maclean is dezertált; Blake

majd 1966-ban megszökik a Wormwood Scrubs börtönből, és eljut Moszkvába. Elliottnak gyanítania kellett, hogy Philbynek van menekülési terve szükség esetére. Ráadásul tudatosan a sarokba szorította: Philby tudta, hogy most hosszú időn át folyamatos kihallgatások várnak rá Peter Lunn-nal az asztal túloldalán, akit Philby „ellenszenvesnek" talált.[32] Elliott egészen világossá tette, hogy ha nem működik együtt teljes mértékben, a mentességi ajánlat sztornó, és a már aláírt bűnvallomást fel fogják használni ellene. Burgess és Maclean eltűnt a Szovjetunióban, és szinte a nevüket se hallani. Hadd menjen Philby a barátai után Moszkvába – szeleljen el, kémzsargonnal szólva –, minden tekintetben ez lesz a legkellemesebb megoldás.

Elliott nem is tehette volna könnyebbé Philbynek a menekülést, se szándékosan, se másként. A hírszerzés minden szabályát felrúgva eljött Bejrútból anélkül, hogy bármilyen intézkedést hozott volna egy olyan ember szemmel tartására, aki az imént ismerte be kettős ügynöki múltját: Philbyt nem követték vagy figyelték, lakását nem helyezték felügyelet alá, telefonját nem hallgatták le, és nem riasztották az MI6-ismeretségeket a libanoni titkosszolgálatban. Philbyt magára hagyták, és közölték vele, hogy kellő időben Peter Lunn érintkezésbe lép vele. Elliott egyszerűen kisétált Bejrútból, és tárva-nyitva hagyta a Moszkvába vezető kaput.

Ez vagy irdatlan ostobaság volt, vagy elképesztő dörzsöltség.

Már másnap este, amikor az óra hatot ütött, Philby a lakása Rue Kantarira néző erkélyén állt, könyvvel a kézben.

19

Az elszelelés

Philby és Petukov néhány óra múlva találkozott a Vrejben, ebben a félreeső örmény kisvendéglőben. Philby sietve vázolta a helyzetet: az MI6 új és terhelő információ birtokába jutott Golicintól, és sértetlenséget kínáltak neki cserébe értesülésért. Azt nem mondta el KGB-s tartótisztjének, hogy már vallomást tett; inkább elhitette Petukovval, hogy kitartott a kikérdezés során (mint már annyiszor korábban), de hamarosan egy újabb kihallgatássorozat vár rá. Petukov visszasietett a szovjet követségre, és táviratozott a Moszkva Központba Vaszilij Dozsdalevnak, a brit főcsoport főnökének, és utasítást kért. Dozsdalev megkérdezte, Philby ki tudja-e állni a további keresztkérdéseket. Petukov közölte vele, hogy „Philby nem hiszi, hogy megint megúszhatja".[1] Dozsdalev kiadta a parancsot: amilyen gyorsan csak lehet, ki kell hozni Philbyt Bejrútból.

– Eljött az idő – mondta Petukov Philbynek egy újabb sietve megszervezett találkozón. – Most már soha nem hagynák magát békén. El kell tűnnie. Nincs más út. Jó helye lesz Moszkvában.

Philby valószínűleg pont ezt akarta hallani, bár még nem teljesen szánta rá magát a menekülésre. Mint később utalt rá, Elliott szavai „kételyeket ébresztettek bennem, és elgondolkoztattak az érveit illetően". Gondolatban már sokszor elismételte a dezertálás stációit, de még habozott.

– Az előkészületek némi időt vesznek igénybe – mondta Petukov. De amikor üt az óra, Philbynek igyekeznie kell. Ahogy máskor is, előre megbeszélt időpontokban Petukov elsétál a Rue Kantarin a lakás előtt: – Ha azt látja, hogy újság van nálam, az azt jelenti, hogy találkoznunk kell. Ha könyv, akkor minden készen áll az indulásra, és szedelőzködnie kell.[2]

Philby várt. Néhány nap múlva Peter Lunn rátelefonált, hogy készen áll-e megbeszélni „a mindkettőnket érdeklő témát".[3] Philby azt felelte, hogy még időre van szüksége. Lunn nem erőszakoskodott, nem mondta, hogy eljön hozzá és segít megtornáztatni az agyát. Ehelyett bejelentette, hogy síelni megy. Philby megtudta egy barátjától, aki a brit követségen dolgozott, hogy friss hó esett a hegyekben, ideális a sportolásra, és az olimpiai síelő Lunn négy napig nem lesz elérhető. Legalábbis ezt mondták Philbynek. De Lunn nem ment síelni.

1963. január 23-án Glen Balfour-Paul, a brit követség első titkára és felesége, Marnie vacsoraestet rendezett. Több újságírót meghívtak, köztük Clare Hollingwortht a *Guardian*től és Kim Philbyt az *Observer*től. Philby „segítőkész és baráti kapcsolatnak" mutatkozott, amikor Balfour-Paul két éve Bejrútba érkezett, és a két házaspár jóban lett egymással.[4] Eleanor Philby nagyon várta ezt a vacsorát, mert Philby hetek óta először beleegyezett, hogy kijön a lakásból egy társasági eseményre. Glen Balfour-Paul arabszakértő volt, és Eleanor ki akarta faggatni új hobbijával, a Közel-Kelet régészetével kapcsolatban. Marnie szakácsa tejszínhabos-mazsolaboros süteménnyel fog előrukkolni.

A zuhogó eső ellenére Philby a reggelt az erkélyen töltötte kávézással. Bejrút a soron következő téli vihar alatt nyögött, amelyek kiszámíthatatlan hevességgel söpörtek végig a városon. Egy könyvet szorongató alak sétált végig lassan az ázott utcán anélkül, hogy felnézett volna. Késő délután Philby esőkabátot és sálat ragadott, és bejelentette, hogy egy riportalannyal találkozik, de hatra visszaér, bőven lesz idő, hogy felkészüljenek a vendégségre. A St. Georges Hotel bárjában látták üldögélni, láthatóan a gondolataiba merülve. Felhajtott néhány pohárral, aztán megkérdezte a csapost, használhatja-e a telefont. Eleanor épp vacsorát főzött a lányának, Annie-nak és Philby legkisebb fiának, Harrynek, aki a téli szünet idejére látogatott el hozzájuk, amikor a telefon felcsengett. A tizenhárom éves Harry vette fel, és kikiabált a konyhába:

– Apa késni fog. Azt mondja, Balfour-Pauléknál találkoztok nyolckor.[5]

Eljött a nyolc óra, és Balfour-Pauléknál nyoma se volt Kim Philbynek. Eleanor mentegetőzött férje pontatlansága miatt, és azt mondta, hogy biztos cikket küld a *The Economist*nak. Fél tízre a „kellemes társaság" egyre morcosabb és éhesebb lett. Marnie bejelentette, hogy most már muszáj hozzáfogniuk a vacsorához. A vihar odakinn fokozódott. Amikor végeztek az evéssel, és újratöltötték a poharakat, a mostanra igencsak becsiccsentett Eleanor aggódni kezdett:

– Istenem, micsoda szörnyű éjszaka! Talán elütötte egy autó, vagy beleesett a tengerbe!

Marnie nyugtatni próbálta:

– Ne butáskodj, biztos közbejött valami.[6]

Clare Hollingworthnek feltűnt, hogy a házigazdának, a diplomata Glen Balfour-Paulnak „egy szava sincs az eltűnt vendégével kapcsolatban",[7] amit különösnek talált.

Miközben Balfour-Paul vendégei a boros-habos süteményt ették, egy diplomatarendszámot viselő autó igyekezett a kikötő felé a szakadó esőben. A hátsó ülésen Philby gubbasztott, mellette Pavel Nedoszekin, Petukov elöl, az anyósülésen ült. – Minden klappol, minden úgy fog menni, mint a karikacsapás – mondta Nedoszekin.[8] Philby agyán egy pillanatra átvillant az a rosszmájú gondolat, hogy mekkora bajba fog kerülni Peter Lunn a rosszul időzített sívakációjával. Ugyanabban a pillanatban egy lett matróz itta tökrészegre magát egy szovjet hírszerzőtiszt jótékony segítségével az egyik kikötői kocsmában. Az autó megérkezett a kikötőbe, végighajtott a mólón, és megállt a *Dolmatova,* egy árut felvevő és Ogyesszába készülő szovjet teherhajó mellett. Az orosz kapitány kezet rázott Philbyvel a kikötő-

hídnál, és elkalauzolta az egyik kabinba. Az asztalon konyakosüveg állt. Philby, kísérői és a kapitány áldomást ittak. Az üveg percek alatt kiürült. Petukov átadott Philbynek egy személyi igazolványt, amely bizonyos Villi Maris, rigai illetőségű kereskedelmi tengerész nevére szólt. Az ágyon új ruhák feküdtek, köztük meleg alsónemű. Hideg lesz Moszkvában.

Eleanor éjfél előtt eljött Balfour-Paulék vacsoraestjéről, és esőben ment haza. A férjének nyoma sem volt a Rue Kantarin, és üzenetet sem hagyott. Eleanor most már komolyan aggódott. Röviddel éjfél után felhívta Peter Lunn lakástelefonját. Lunn felesége, Antoinette vette fel a kagylót, és elmondta, Peter nincs odahaza. Valójában Lunn ekkor már a brit követségen tartózkodott, egy „Kimmel kapcsolatban sietve összehívott értekezleten".[9] Lunn olyan gyorsasággal kezdett cselekvésbe, ami azt sejteti, hogy felkészülten várt: talán Balfour-Paultól kapta a hírt, hogy Philby nem jelent meg a vacsorán, de az is lehet, hogy más módon követte nyomon Philby mozgását. Lunn néhány perc múlva visszahívta Eleanort.

– Szívesen vennéd, ha átmennék? – kérdezte.

– Nagyon hálás lennék érte – felelte az asszony.[10]

Amikor Lunn annak rendje és módja szerint megjelent, Eleanor elmondta neki, hogy Philby kora délután elhagyta a lakást, később még telefonált, aztán eltűnt. Lunn megkérdezte, hiányzik-e valami, olyasmi, mint ruhák, iratok vagy Philby írógépe, de minden a helyén volt, még Philby brit útlevele is. Lunn biztosra vette, hogy Philby „elszelelt", és már úton van Moszkvába. A történelem legfontosabb szovjet kémje szökésben volt. Lunn nem úgy viselkedett, ahogy az ember elvárná egy ilyen válságos helyzetben, hanem megőrizte nyugalmát: nem rendelt el teljes házkutatást, nem riadóztatta a libanoni rendőrséget, nem állított figyelőket a határállomásokra, kikötőkbe vagy repülőterekre. Eleanor félt, hogy a férje valamilyen balesetet szenvedett, és fel akarta hívni a kórházakat, vagy legalább végigjárni Philby kedvenc kocsmáit, de Lunn flegma maradt: „Azt tanácsolta, ne csináljak semmit reggelig."[11] Lunn hajnali kettő körül hagyta el a lakást, és azonnal telefonált a brit követnek. Azután írt egy huszonhat szakaszból álló táviratot Dick White-nak Londonba.

Az éjszaka nem jött Eleanor szemére álom, várt és tépelődött, küzdött a „szörnyű félelemmel", hogy az élete örökre megváltozott.[12] Virradat előtt a *Dolmatova* felszedte a horgonyt, és kifutott a tengerre. Az orosz teherhajó nyilvánvaló sietséggel távozott, mert a szállítmánya egy részét ott hagyta a mólón. Hátrahagyta továbbá a személyzete egy tagját, egy jócskán berúgott lett tengerészt, név szerint Villi Marist, aki majd amikor magához tér, rájön, hogy eltűnt a személyi igazolványa és a hajója. Philby a *Dolmatova* korlátjánál állt, a hideg ellen a westminsteres sáljába burkolózott, és azzal a tudattal nézte a távolodó öböl fölött a pirkadatot, hogy „az Angliához kötő utolsó szál mindörökre elszakadt".[13]

*

Háromévnyi függetlenség után Kongó forrongott, a hidegháborús csatateret polgárháború tépázta. Elliottnak kétségtelenül ott volt a helye. Mindig is azt állította, hogy Brazzaville-ben tartózkodott, épp átkelni készült a Kongó folyón, amikor rejtjeles táviratban arról értesítették, hogy Philby eltűnt, és azonnal térjen vissza Libanonba. De amilyen gyorsan újra ott termett Bejrútban, az azt sejteti, hogy valahol közelebb járt. Elliott egyből arra a megállapításra jutott, hogy „Philby elhúzott a sárgába (vagy inkább a vörösbe)".[14] Eleanort hisztériaközeli állapotban találta, az asszony attól félt, hogy a férjét elrabolták, vagy valami annál is rosszabb történt vele. Néhány nap múlva kapott egy rejtélyes levelet (majd még több másik is követi), állítólagosan Philbytől, benne célzással egy titkos újságírói megbízatásra: „Mondd meg a kollégáimnak, hogy egy hosszú vidéki munkán vagyok."[15] A levél egészen furcsa hangvétele arra a gondolatra késztette Eleanort, hogy Philby esetleg kényszer alatt írhatta. A bejrúti újságírók arra az általános nézetre jutottak, hogy Philby talán nem is annyira hírlapi sztorit hajszol, mint inkább kirúg a hámból, vagy egy nőcskével hetyeg valahol. Az MI6 jobban tudta. A *Dolmatova*

sietős kifutása tisztán rámutatott, hová tűnt el Philby, és hogyan. Az orosz szálat megerősítette Philby széfjének átvizsgálása: a benne talált bankjegyek sorozatszámai megegyeztek azokéval, amelyeket egy szovjet diplomata vett fel nemrég egy bejrúti bankban.

Elliott minden tőle telhetőt megtett Eleanor megnyugtatására, miközben megtartotta magában, amit tudott. „Nem kétséges, hogy fülig szerelmes volt a férjébe, és meg se fordult a fejében, hogy ez az ember elárulta a hazáját", írta Elliott. Philby „készakarva olyan körülmények közt tűnt el, amivel a lehető legnagyobb fájdalmat okozta a nejének",[16] Elliott mégsem tudta rábírni magát arra, hogy közölje Eleanorral, Philby szovjet kém, végig a házasságuk alatt hazudott neki, pontosan úgy, ahogy hazudott Aileennak az előző házassága alatt, és magának Elliottnak is a barátságuk folyamán. De azért tett egy célzást az igazságra: – Tisztában vagy vele, hogy a férjed nem akárki? – kérdezte tőle.[17] Eleanor majd rövidesen rájön, Kim menynyire nem akárki volt.

Pár hét múlva egy rossz külsejű idegen kopogott be a Rue Kantarin lévő lakásba, borítékot nyomott Eleanor kezébe, és újra beleveszett a lépcsőház homályába. A boríték egy írógéppel írt, háromoldalas levelet tartalmazott, „szeretettel Kim" aláírással, és arra utasította Eleanort, hogy félrevezetésül vegyen egy repülőjegyet Londonba, és aztán titokban menjen el a cseh légitársaság irodájába, és vegyen egy másik jegyet Prágába. Ezután menjen le a házzal szemben húzódó, tengerhez vezető sikátorba, „keressen egy helyet jobbra, magasan a falon, és fehér krétával írja fel a prágai járat pontos indulási idejét". Elolvasás után a levelet el kellett égetnie. Eleanor erősen gyanakodott és aggódott, „meg volt győződve, hogy Kimet elrabolták", őt pedig kelepcébe akarják csalni. Valójába Philby őszintén, bár kivitelezhetetlenül azt tervezte, hogy Eleanort maga mellé vegye: a sajtó mostanra ráharapott a titokzatos eltűnésre, Eleanor minden lépését figyelték, úgyhogy igencsak délibábos volt az az ötlet, hogy Eleanor nyugodtan felsétál egy gépre, és Csehszlovákiába repül. Némi habozás után Eleanor beszámolt a levélről Elliottnak, aki arra utasította,

hogy „semmi esetre se találkozzon idegenekkel a házon kívül". Elliott ezután lelopakodott a sikátorba, és krétával felírta a falra egy járat indulási idejét, „csak hogy kipróbálja a rendszert, és zavart keltsen az ellenség soraiban".[18] Ez egy különös, a vasfüggönyön keresztül vívott párbaj első döfése volt.

Philby dezertálásának híre futótűzként terjedt a titkosszolgálati körökben az Atlanti-óceán mindkét oldalán, döbbenetet, zavarodottságot és dühödt indulatokat keltve. Philby védelmezői az MI6-ben elképedtek, ócsárlói az MI5-ban pedig felzúdultak, amiért futni hagyták. A CIA morózus méltatlankodással fogadta azt, amit egy újabb brit titkosszolgálati csődnek tartottak. Hoover rettentő zabos volt. „A titkosszolgálati berkekben sokan egy éjszaka megőszültek, amikor meghallották – írta egy MI5-tiszt. – Amikor rájössz, hogy egy olyan ember, mint Philby, akit kedveltél, akivel együtt ittál és akire felnéztél, az az ember mindent elárult; amikor az eltékozolt ügynökökre és műveletekre gondolsz, akkor a fiatalságnak és ártatlanságnak vége, és kezdetét veszi a sötét középkor."[19] A Philby leküzdésére eredetileg kijelölt Arthur Martint majd megütötte a guta: „Egy csapatot kellett volna kiküldenünk oda, és addig szorongatnunk, amíg még lehet."[20] Az MI5-ban gyökeret vert az a meggyőződés, hogy Philbynek a brit titkosszolgálat köreiből egy másik szovjet kém biztos súgott, ami elindított egy évekig elhúzódó kémhajszát, és elhintette az üldözési mánia és bizalmatlanság magvait a testület minden szegletében. Még Elliottot is vizsgálat alá vonták. Arthur Martin kapta feladatul a megszorongatását: „De a hosszadalmas kihallgatás után Elliott csak-csak meggyőzte kihallgatóját, hogy tiszta."[21]

Desmond Bristow-t, Philby St. Albans-i védencét, aki állhatatosan kapaszkodott felfelé az MI6 ranglétráján, szintén letaglózta a hír: „A főnököm volt, és sok tekintetben ő tanított ki a kémkedés csínjára-bínjára. Nem tudtam elhinni, hogy szovjet ügynök volt. Philby dezertálása a kétely maradandó árnyát vetette a jelenre, a múltra és a jövőre."[22] Dick White az elmondások szerint „borzadállyal" reagált a hírre. – Sose hittem volna, hogy elfogadja a büntet-

lenségi ajánlatot, aztán lelép az országból – hangoztatta. Elliottnak bevallotta: – Micsoda gyalázatot téptünk fel újra! Csak a baj lett belőle.[23] – White talán őszintén megdöbbent a történteken, de az is lehet, hogy egyszerűen csak szerepet játszott. Philby dezertálása kínos lehetett, ugyanakkor megoldott egy gondot. C. munkatársai az MI6-ben megjegyezték, hogy miközben főnökük a meglepetésének adott hangot Philby eltűnési jelenete kapcsán, valójában nem tűnt különösebben „csalódottnak".[24]

Elliottra hárult James Angleton beavatásának kényes és rendkívül kellemetlen feladata. Az FBI tudott a bejrúti szembesítésről és Philby vallomásáról, de a CIA-t villámcsapásként érte a hír. „Megpróbáltam orvosolni a helyzetet azzal, hogy telefonáltam Jim Angletonnak, de már késő volt" – jelentette ki Elliott később.[25] Angleton kifelé haragra gerjedt, de legbelül gyötrődött. Ahogy Elliottnak, neki is „szembesülnie kellett a szörnyű igazsággal és tudattal, hogy brit barátja, példaképe és mentora magas rangú KGB-ügynök volt".[26] Az amerikai mesterkémet átverte egy nála jóval profibb kém. A hosszú, cseppfolyós lakomák, a több mint egy évtizede oly oktondin elkottyantott titkok, a szovjet tömb elleni titkos háborúba küldött megannyi ügynök halála és eltűnése mint-mind egy brutális játszma része volt, amelyet Philby nyert meg félgőzzel. A kínos felfedezés messzemenő következményekkel járt Amerikára és a világra nézve. Rövid távon Angleton nekiállt kimagyarázni a dolgot. Azt terjesztette, hogy mindig is gyanakodott Philbyre, megfigyelés alá vonta és le is buktatta volna, ha a britek nem balfácánkodják el – ezeket a koholmányokat hirdette és megszállottan ragaszkodott hozzájuk élete hátralévő részében. Csakhogy az igazság benne volt az aktákban. Angleton titkárnője, Gloria Loomis külön-külön emlékeztetőt gépelt mind a harminchat összejövetelről, amelyeken Philby részt vett a CIA-főhadiszálláson 1949 és 1951 között; a Harvey étterembeli minden egyes megbeszélésről aprólékos jelentés készült. Minden, amit Angleton valaha mondott Philbynek, és ezáltal barátságuk pontos emberi és politikai ára feketén-fehéren ott állt az irattárban, a CIA kémelhárító főnökének, James Angletonnak a közvetlen felügyelete alatt. Évek múlva a CIA belső kutatást végzett a szóban forgó dossziék után: valamennyi eltűnt.

– Elégettem őket. Túlságosan kínosak voltak – mondta Angleton az MI5-os Peter Wrightnak.[27]

Philby egykori barátai és munkatársai azon kapták magukat, hogy górcső alá veszik azokat az éveket, amikor kapcsolatban voltak vele, és árulkodó jeleket keresnek. A tárgyilagosabbak bevallották, hogy sosem gyanakodtak rá. Mások azt állították, hogy Burgess és Maclean 1951-es dezertálása óta kételkedtek benne. Megint mások most azt bizonygatták, hogy *mindig* is átláttak rajta, mintegy igazolva azt a tételt, hogy azok a legkevésbé megbízható emberek, akik a dolgok bekövetkezte után állítják, hogy ők előre látták. A legőszintébbek bevallották, hogy Philby könyörtelen bája teljesen lebilincselte őket. Glen Balfour-Paul, akinek az aznapi vacsoraestjéről pattant meg Philby, így írt: „Bocsánatot nem érdemlő hazaáruló volt, akit felelősség terhel többek közt azért, hogy szovjet elvtársai legyilkoltak sok bátor embert. Mindössze annyit mondhatok, hogy énjének abban a felében, amelyet ismertem (az álnok feléről van szó, természetesen), elbűvölő barátként viselkedett."[28]

Miles Copeland, akinek „leesett az álla" Philby „hihetetlen" dezertálásától, így összegzett: „A világ legjobb színésze volt."[29] Ez a reagálás meglehetősen aláássa későbbi állítását, hogy a bejrúti évek alatt Angleton utasítására megfigyelés alatt tartották Philbyt. Copeland ugyanúgy át lett verve, mint mindenki más, és érzékletes kárbecslést nyújtott arról az aknamunkáról, amit a KGB leghatékonyabb kémje végzett: „Philby gyakorlatilag visszajelzéssel szolgált a CIA reakcióiról. A KGB pontosan meg tudta állapítani, hogy a CIA melyik, neki beadott híresztelést vette be, és melyiket nem... ami azt jelenti, hogy ha a teljes 1944-től 1951-ig terjedő időszakot nézzük, akkor az egész nyugati titkosszolgálati erőfeszítést, ami nem volt kicsi, akár negatív előnyszerzésnek is nevezhetnénk. Jobban jártunk volna, ha nem csinálunk semmit."[30]

1963 márciusában a sajtó erőteljes nyomása alatt a kormány kénytelen volt beismerni, hogy Philby eltűnt. Három hónappal később Edward Heath, a lordpecsétőr nyilatkozatot bocsátott ki, miszerint „minthogy Mr. Philby tizenkét évvel ezelőtt, 1951-ben kilépett a külügyi testületből, nem volt hozzáférése semminemű hivatalos információhoz."[31] Ugyanabban a hónapban Philby szovjet állampolgárságot kapott. „Helló, Mr. Philby!", állt az *Izvesztyija,* a szovjet állami közlöny fejlécén egy skicc kíséretében, amely a Puskin téren ábrázolja a dezertőrt.[32] És így kezdetét vette a nagy Philby-mítosz: a szuperkém, aki hülyét csinált Nagy-Britanniából, harminc éven át kiadta az ország és szövetségesei titkait, aztán egy végső diadalmas színpadi húzással faképnél hagyta az MI6 kétballábas balekjait, hadd szívják a fogukat bosszúságukban. Ez az orosz propaganda által időnként feltálalt és maga Philby által is erősen pártolt mítosz azóta is szilárdan tartja magát.

De akadtak néhányan, akiknek Philby merész éjszakai szökéstörténete valahogy hamisan csengett. „Philbyt futni hagyták – írta Desmond Bristow. – Talán még bátorították is. Visszahozni Angliába és elítélni mint hazaárulót sokkal kínosabb lett volna; és ha elítélik, tényleg fel is akasztják?"[33] Ez a gondolat Moszkvában visszhangra talált. Jurij Modin, az agyafúrt szovjet tartótiszt így írt: „Szerintem ezt az egész dolgot a politika rendezte el. A brit kormánynak semmi haszonnal nem járt volna Philby bíróság elé állítása. Egy nagy per és a vele járó látványos leleplezés és botrány alapjaiban rázta volna meg a brit uralkodó osztályt." Philby dezertálása nemhogy nagy pofon lett volna a titkosszolgálatnak, inkább „szó szerint buzdították, hogy lépjen le".[34] Hírszerzési körökben sokan úgy gondolták, hogy amikor Elliott nyitva hagyta a Moszkvába vezető ajtót és odébbállt, azzal tudatosan száműzetésbe kényszerítette Philbyt. És lehet, hogy igazuk van.

Elliott pontos indítékait megfejteni lehetetlen, mert az elkövetkező harminc évben gondosan megzavarosította és elködösítette őket. Sokak szemében ő volt a balek, aki döbbenettel fogadta Philby szökését, és azt állította, hogy a dezertálás eshetősége meg se fordult a fejében. De másokéban pont az ellenkező benyomást keltette: hogy Elliottot cseppet sem lepte meg Philby szökése, mert ő főzte ki. Amikor Philby évekkel később a KGB felügyelete alatt könyvet írt, dezertálását heroikus nagymesteri sakkhúzásnak ábrázolta: „Pontosan tudtam, hogy s mint intézzem. Hogyan állíthattak volna meg?"[35] A válasz: nagyon egyszerűen. Elég lett volna figyelőt küldeni a Rue Kantarira, az már csaknem lehetetlenné tette volna Philby menekülését. De ilyesmire még csak kísérletet se tettek. Mint Modin írta, „Philby kicsempészése Libanonból gyerekjáték volt",[36] merthogy annyira könnyűvé tette Elliott és az MI6 – gyanúsan könnyűvé Modin olvasatában.

Philby Moszkvába szökésének két, homlokegyenest ellentétes értelmezése létezik: az első szerint Philby virtuóz kém, Elliott pedig együgyű; a második szerint pont fordítva. Az első forgatókönyvben Philby kezében volt a döntés, megvárta, amíg a brit titkosszolgálat nem figyel oda, és kereket oldott. Leírása szerint a brit ügyefogyottság könnyítette meg dezertálását, „egy figyelmetlenség, szimpla korlátoltság".[37] Az eseményeknek ez a változata abból indul ki, hogy az MI6 nem pusztán ügyetlen és naiv volt, hanem egészen elképesztően bárgyú is. A második, hihetőbb történet így hangzik: Elliottnak sikerült kicsikarnia a vallomást, miáltal Philby kiszolgáltatott helyzetbe került. Elliott szemernyi kétséget sem hagyott afelől, hogy Philby csak addig maradhat szabadlábon, ameddig együttműködik; azután, esetleg Dick White hallgatólagos beleegyezésével, félreállt, elhíresztelte, hogy Lunn síelni ment, és hagyta, hogy Philby hadd higgye, szabad útja van a tenger felé, a kapuk tárva vannak egészen Moszkváig.

Sokan úgy gondolták, hogy nem Philby, hanem Elliott nyerte meg az utolsó menetet: maga Kim Philby is közéjük tartozott. Abban a hitben hagyta el Bejrútot, hogy kiugrott; csak később jutott arra a gondolatra, hogy lökték.

*

Kim Philbyt tárt karokkal fogadta Moszkvában a KGB, alapos orvosi vizsgálatban részesítették, és elhelyezték egy szovjet mérce szerinti luxuslakásban. Védelmére testőrt biztosítottak. Körülbelül 200 fontnak megfelelő havi fizetést kapott, továbbá ígéretet, hogy Angliában a gyermekeit anyagilag támogatják. A KGB elvállalta, hogy bútort és berendezési tárgyakat hozat el Bejrútból, többek közt azt a tölgyfa asztalt, amelyet Philby Tommy Harristól kapott. A kedvenc pipáiból vásároltak kettőt a Jermyn Streeten, és diplomáciai futárcsomagban juttatták el Moszkvába. Guy Burgess és Donald Maclean is Moszkvában lakott, bár mostanra összevesztek, részben egy sajnálatos eset folytán, amikor a részeg Burgess belevizelt a kínai nagykövetség kandallójába. Az életkörülményei megváltoztak, de a szokásai nem. 1963 nyarán májelégtelenségben elhunyt, négyezer kötetes könyvtárát Philbyre hagyta. Philby nem találkozott vele a halála előtt, jóllehet később azt állította, hogy ebben megakadályozták az oroszok. „Burgess meglehetősen kellemetlen tényező volt itt", fogalmazott Phillip Knightley újságírónak.[38] Philbynek ott voltak a könyvei, pipái, bútorai és szőnyegei; most a feleségét akarta.

Májusban, négy hónappal Philby eltűnése után Eleanor Philby Londonba repült. A sajtó most egyfolytában a harmadik ember dezertálási sztoriján csámcsogott, és már alig várta a feleségét. Néhány héttel korábban egy „eltéveszthetetlenül orosz" férfi jelent meg Eleanor ajtajában, és bejelentette: – Kimtől jövök. Azt akarja, hogy költözzön hozzá. Azért jöttem, hogy segítsek.[39] – Eleanor elutasította az ajánlatot, jelentette az esetet Elliottnak, és a tökéletes bizonytalanság állapotában érkezett meg Nagy-Britanniába. Még mindig nem volt biztos benne, hol lehet a férje, és nem tudta, higgyen-e a kémkedéséről és dezertálásáról szóló történeteknek.

Nicholas Elliott autót küldött érte a repülőtérre, hogy elmenekülhessen az újságírók elől. Keresett neki egy orvost a feldagadt bokája kezelésére, és amint újra talpra állt, meghívta ebédre. Amikor Eleanor felhozta a Philbyhez költözés témáját, Elliott a sarkára állt: „Kim aktív kommunista ügynök volt, Moszkvába utazásról még csak ne is álmodjon." Figyelmeztette az asszonyt, hogy „ha mégis utazni akarna, valószínűleg ki se engednék". Eleanor megint nem győzött csodálkozni Elliott „meglepő gondoskodásán", de továbbra se volt hajlandó elfogadni, hogy a férje szovjet kém. Elliott felajánlotta, hogy elhívja egyenesen az MI6 főnökét, hogy meggyőzze. Dick White egy órán belül megjelent, és Elliott összeültette őket a Wilton Street-i ház nappalijában kávé és egy üveg konyak társaságában. White udvarias és könyörtelen volt, és épp csak hajszálnyira másította meg a valót. – Hét év óta sziklaszilárdan tudjuk, hogy Kim fizetés nélkül az oroszoknak dolgozott – mondta.[40] White ennél jóval régebb óta gyanakodott, de csak alig egy éve talált egyértelmű bizonyítékot Philby bűnösségére. A délután végére Eleanor Philby könnyekben úszott, kábán ült a nyugtatóktól és a konyaktól, de végleg meggyőzték arról, hogy a férje valóban kém volt. Eleanor a saját szavaival élve „egy hosszadalmas és gyalázatos szélhámosság áldozatává" vált,[41] mégsem tett le arról a szándékáról, hogy Moszkvába költözik.

Szeptemberben újabb levelet kapott Kimtől: „Manapság másra se tudok gondolni, mint hogy láthassalak." Elliott minden tőle telhetőt megtett azért, hogy visszatartsa az asszonyt. Egyszer még mozijegyet is vett neki Alfred Hitchcock filmjére, a *Madarak*ra, amelyben égi ragadozók támadnak egy településre. „Nem tudom, mit akarhatott ezzel, hacsak azt nem, hogy megfélemlítsen", írta Eleanor később. Talán Elliott ezen a módon akarta figyelmeztetni Eleanort, hogy a nyugodtnak és biztosnak látszó élet könnyen rémálommá változhat. Eleanor nem hátrált meg, és néhány nap múlva ott ült a mosolygó szovjet konzul irodájában, aki arról tájékoztatta, hogy úgy készüljön, két nap múlva Moszkvába repül, majd átadott 500 font készpénzt: – Vegyen magának egypár jó meleg ruhát![42]

Amikor Eleanor bejelentette, hogy elutazik, Elliott az észhez térítésére egy utolsó kísérletként mozgósította a feleségét.

– Te mit csinálnál, ha a férfi, akit szeretsz, emigrálna a vasfüggöny mögé? – szegezte Elizabethnek a kérdést teázás közben Eleanor.

A gondolat, hogy Nicholas Elliott dezertálna a Szovjetunióba,

annyira abszurd volt, hogy Elizabeth alig állta meg nevetés nélkül. De, mint Eleanor írta később, „végül beismerte, hogy ugyanazt tenné, amit én forgatok a fejemben".[43]

Elliott félt, hogy Eleanor örökre a Szovjetunióban ragadhat, és úgy hitte, hogy bármiféle kísérlet ennek a házasságnak az újraélesztésére eleve kudarcra van ítélve. De nem tudta megállni, hogy ne csodálja az asszony bátorságát, és azt a „szenvedélyes hűséget és odaadást", amit az áruló még mindig kelteni tudott.[44] „Hiába próbáltam észhez téríteni Eleanort, eltökélte magát, hogy elmegy Moszkvába, és tiszta vizet önt a pohárba. Másnap elutazott."[45]

Eleanor 1963. szeptember 26-án repült el Moszkvába, turbánnal és napszemüveggel álcázva szállt ki a repülőgépből. Philby a testőre kíséretében várt rá.

– Eleanor, te vagy az? – kérdezte.[46]

*

Néhány hét múlva késő este Elliott tompa puffanást hallott a postaládája felől a Wilton Street 13.-ban. Egy ismeretlen kéz írógéppel írt levelet és egy Kim Philby, Moszkva, Központi Postahivatal, Pf. 509 címre megcímzett üres borítékot dobott be. A küldeményen nem volt postabélyegző, a levélpapíron dátum vagy fejléc, de a kézírást nem lehetett eltéveszteni.

Kedves Nick!

Kíváncsi lennék, mennyire leplek meg ezzel a levéllel. Az utolsó ügyletünk annyira különös volt, hogy óhatatlanul az jár a fejemben, talán azt akartad, hogy szívódjak fel.

Elmondhatatlanul hálás vagyok mindenkori baráti közbenjárásaidért. Már korábban kapcsolatba akartam lépni veled, de arra gondoltam, jobb lesz hagynom, hogy az idő megérlelje a dolgot.

Mindig nagy örömmel emlékezem vissza találkozásainkra és beszélgetéseinkre. Sokat segítettek az eligazodásban ebben a bonyolult világban! Mint mindig, most is nagyra értékelem régi barátságunkat, és remélem, túlzóak azok a hírek, amelyek a fülembe jutottak arról, hogy valamiféle bajba keveredtél miattam.

Rossz érzés volna, hogy én hoztam volna bajt a fejedre, de optimizmussal tölt el a hit, hogy megtalálod a kiutat a téged sújtó bármilyen nehézségekből.

Gyakran gondolok rá, hogy maradtak kérdések az egész történettel kapcsolatban, amelyek esetleg számot tarthatnak az érdeklődésedre, és hasznos lehetne minden oldalról, ha összejöhetnénk ugyanúgy, mint a régi időkben, és megbeszélhetnénk a bennünket kölcsönösen érdeklő dolgokat. Alapos töprengés után arra a megállapításra jutottam, hogy Helsinki lehetne a találkozásra a legalkalmasabb, ahová gond nélkül eljuthatsz – vagy esetleg Berlin?

Mellékelek egy megcímzett borítékot. Abban az esetben, ha egyetértesz felvetésemmel, postára adnád, benne a Tower híd valamilyen képeslapjával? Amint megkaptam, újra írok ugyanezen az úton, és javaslatokat teszek a találkozó lebonyolítását illetően.

Mint valószínűleg sejted, ezt a levelet nyilvánvaló okokból egy „megbízható emberrel" küldöm az otthoni címedre. Biztosan teljesen magántermészetű kapcsolatfelvételnek tekinted, amely csak kettőnkre tartozik. Legalábbis remélem, hogy ügyelsz rá, és követed tanácsomat ebben a dologban.

Guy halála kegyetlen csapás volt. Már régóta nagyon betegeskedett, és csak bivalyerős alkatának köszönhette, hogy idáig bírta. Milyen kár, hogy soha többé nem ülhetünk össze hármasban a Pruniers-ben!

Értesíts mihamarabb!

Elizabethet szeretettel üdvözlöm (akivel mellesleg jobb ha nem osztod meg e levél tartalmát – ahogy persze senki mással se).[47]

Elliott elképedt. Philby úgy írt, mintha az árulása nem volna több, mint pillanatnyi rövidzárlat a barátságukban. Mintha nem is léteztek volna Vermehrenék, Volkovék, a manók és számtalan más, akiket a halálba vitt az árulása. Csapdába akarná csalni Elliottot? Vagy ez kí-

sérlet lenne arra, hogy beszervezze kettős ügynöknek, hogy váltson irányt ebben a „bonyolult világban"? A Tower hidat ábrázoló üres képeslap elküldése nem olyan üzenet-e, amit a KGB átértelmezhet, vagy nem azt akarja-e tanúsítani, hogy Philby KGB-jóváhagyás nélkül cselekszik, ezért utal arra, hogy kész kidugni az orrát a vackából, „megbeszélni a bennünket kölcsönösen érdeklő dolgokat"? Elliott kapásból felháborodott. „Nevetséges volt még feltételezni is, hogy hajlok rá, hogy találkozzam vele a főnököm és a feleségem háta mögött."[48] A régi Philby újra előjött, megborsozva rámenősséggel, hivatkozással nagybecsű barátságukra, bizakodással, hogy nem tett kárt barátja karrierjében. Elliott úgy döntött, hogy a levél „egy hihetetlenül otromba KGB-dezinformáció kell hogy legyen, nyilvánvalóan abból a célból, hogy kétségeket támasszon a hűségemet illetően".[49] Másnap reggel elvitte a levelet az MI6 főhadiszállására, és megmutatta Dick White-nak, aki ugyanolyan értetlenül állt előtte. A furcsa küldemény „órák hosszat tartó vitát váltott ki arról, hogy mi a teendő ez ügyben, már ha tenni kell bármit egyáltalán".[50] Elliott hajlott rá, hogy hozzák össze a találkozót, „először is, mert feltétlenül jobb erőben voltam, mint ő, és másodszor, mert én választhattam volna meg a helyszínt".[51] Leszavazták.

Philby szándékainak a kulcsa feltehetőleg levele első bekezdésében rejlik. Egyszer s mindenkorra tudni akarta, Elliott vajon szándékosan kényszerítette-e bele a dezertálásba. Még egyszer igyekezett kihasználni a barátságukat annak reményében, hogy végre kiderítse, tényleg ő nyerte-e meg a manipuláció viadalát, vajon ő járt-e túl Elliott eszén, vagy fordítva.

Elliott nem adta meg neki ezt a kielégülést, de küldött neki egy utolsó, félreérthetetlenül tüskés üzenetet, a kegyetlenül elárult barátság sírfeliratát, nyers utalást csak egyetlen „tragikus epizódra" a sok közül, és csak egyetlenre a sok emberből, akiknek a halála Philby lelkén száradt: „Vigyél virágot a nevemben szegény Volkov sírjára!"[52]

20

Három öreg kém

Kim Philby nem szerette Moszkvát, és Moszkva sem szerette Philbyt, bár mindketten igyekeztek úgy tenni, mintha ez fordítva volna. Meglehet, Philby még 1934-ben úgy hitte, hogy egy „elit" testületbe lépett be,[1] de rá kellett jönnie, hogy nincs KGB-s rangja, és vajmi kevés a mozgástere. Orosz szemszögből nézve ügynök volt, nem hírszerzőtiszt, és a továbbiakban nem sok hasznát vehették. Szívesen fogadták, köszönetet mondtak, beszámoltatták és megjutalmazták, de sosem bíztak meg benne igazán. Az a könnyedség, amivel meglépett Bejrútból, Moszkvában újraélesztette a régóta szunnyadó kételyeket, az alattomos, alamuszi gyanút, hogy hátha mégiscsak átveri a KGB-t. Jurij Modin kiismerhetetlennek találta: „Sosem árulta el az igazi énjét. Sem a briteknek, sem a nőknek, akikkel együtt élt, sem minekünk soha nem sikerült áthatolnunk az alakját övező titokzatosság vértjén... végül azt gyanítottam, hogy Philby mindenkiből bolondot csinált, különösen belőlünk."[2] Egy KGB-s gorilla kísérte mindenhová, elvileg hogy megvédje az esetleges brit megtorlástól, de úgy is mint szemmel tartója és börtönőre. Egy KGB-tiszt szavaival megmaradt „talpig angolnak",[3] vagyis természetszerűleg gyanúsnak. Nagy-Britanniában Philby túlságosan brit volt, hogy kételkedjenek benne, a Szovjetunióban túlságosan brit, hogy higgyenek neki.

Amikor a *The Times* neki megrendelt számai megérkeztek Moszkvába, rendszerint többhetes késéssel, Philby gondosan átnyálazta őket, aztán belemerült a rég véget ért krikettmeccsekről szóló tudósításokba. Oxfordi darabos narancslekvárral ette a pirítósát, import angol teát kortyolt hozzá, és minden este hétkor meghallgatta a BBC Világhíradót. Amikor a gyermekei Nyugatról meglátogatták, Marmite krémet, Worcester-szószt és fűszereket hoztak neki az indiai ételekhez, melyeket szeretett főzni. Tyúklábmintás tweedzakót és gyapjú nyakkendőt viselt. Johnnie Walker Red Label whiskyt ivott, gyakran rogyásig. Oroszországot a „hazájaként" emlegette,[4] azt hangoztatta, hogy ő igazából sosem „tartozott" a brit uralkodó osztályhoz,[5] és ezért nem is árulhatta el. De őszintébb pillanataiban beismerte, hogy ő „ízig-vérig és megmásíthatatlanul angol".[6] Néha olyan hatást keltett, mint egy taccsra tett nyugdíjas köztisztviselő (végső soron az is volt), aki az újmódi élet közönségességén zsörtölődik, tiltakozva minden változás ellen. A krikettben bevezetett újítások meghökkentették és felbőszítették. „Alumíniumütők, fehér labdák, idétlen ruhák... ez az egész túl taszító egy olyan régi vágású úriember számára, mint jómagam."[7] Marcus Lipton képviselő öntudatlan visszhangjaként morgolódott a „modern zene rémséges lármáján" és a „burzsoá rockzenétől lázba jött huligánokon".[8]

Más régi szokásai megmaradtak. Eleanorral való házassága egy darabig még elvonszolódott, de sok sebből vérzett. Az asszony szürkének, hidegnek és sivárnak találta Moszkvát. Egyszer nekiszegezte a kérdést Philbynek:

– Mi a fontosabb az életedben: én és a gyerekek vagy a kommunista párt?

Philby ugyanúgy válaszolt, mint mindig, amikor mérlegre tették vele az érzelmeket és a politikát:

– Természetesen a párt.[9]

Elvárta, hogy csodálják eszmei állhatatosságáért, amiért „tartotta az irányt",[10] sőt azt is, hogy kimutassák együttérzésüket azért, amibe mindez került neki. „Ön nem tudja, micsoda pokol, amikor az ember politikai meggyőződése összecsap a személyes érzelmeivel", írta az egyik üzenetében a diplomata Glen Balfour-Paulnak.[11] Amikor nagy ritkán látogatókat fogadott Nyugatról, sóváran faggatta őket, mi hír a régi barátokról. „A barátság a legfontosabb dolog mindenek közt", jelentette ki,[12] mintha nem is aknázta volna alá a saját kapcsolatait. Lorraine Copeland azt írta: „fájdalmas belegondolni, hogy mindazon évek alatt, amikor mi valamennyien szerettük Kimet és állandó vendégnek számított otthonunkban, ő egyfolytában csúfot űzött belőlünk".[13] Philby ezen megsértődött. „Nem űztem csúfot senkiből. Én mindig két síkon működtem, egy személyes és egy politikai síkon. Amikor ez a kettő ütközésbe került, a politikainak kellett elsőbbséget adnom. Egy ilyen ütközés nagyon fájdalmas lehet. Nem szeretek megtéveszteni embereket, különösen barátokat, és ellentétben azzal, amit mások gondolnak, nagyon rosszul érzem magam emiatt."[14] De annyira nem rosszul, hogy abbahagyja.

Philby föléleszttette a barátságát Donald Macleannel és feleségével, Melindával, és a két emigráns házaspár természetszerűleg összejárt. Maclean folyékonyan beszélt oroszul, és állást kapott mint brit külpolitikai elemző. Gyakran késő estig dolgozott. Philby és Melinda rákapott az operába járásra, majd a közös bevásárlóutakra. 1964-ben Eleanor elutazott az Egyesült Államokba meghosszabbítani az útlevelét és meglátogatni a lányát. Távollétében Kim Philby és Melinda Maclean összemelegedett. Találó viszony volt: Philby titokban együtt hált elvtársa nejével és megcsalta saját feleségét, újrakezdve a barátság és árulás különös körforgását, amely meghatározta a világát. Eleanor visszatért, felfedezte a viszonyt, és bejelentette, hogy végleg elhagyja Philbyt – aki meg se próbálta visszatartani. Megajándékozta azonban legféltettebb kincsével, régi westminsteres sáljával. „A sál vele utazott diákkorától a moszkvai emigrációig", írta Elliott, aki úgy gondolta, hogy Philbynek ez a régi alma matere iránti jelképes vonzódása a „skizofrénia kimagasló példája".[15] A repülőtéren egy KGB-tiszt tulipáncsokorral bocsátotta útjára Eleanort.

Ahogy Aileen korábban, Eleanor sem élte sokkal túl végső szakí-

tásukat. Írt egy vitriolos, fájdalmas visszaemlékezést, és három évvel az Egyesült Államokba való visszatérése után meghalt. „Sok embert elárult, köztük engem – írta. – Kimnek volt vér a pucájában, illetve bőr a képén kiállni egy harminc évvel korábban hozott döntése mellett, bármibe került is ez azok számára, akik a legjobban szerették."[16] Eleanor élete hátralévő részében azon tépelődött, hogy igazából kihez is ment férjhez, és végül arra a megállapításra jutott: „Senki sem ismerhet meg igazán egy másik emberi lényt."[17]

*

James Jesus Angleton személyiségét átformálta a felismerés, hogy igazából sosem látott bele Kim Philbybe. Embertársaiba vetett hite sosem volt erős, de hitt abban a brit gondolatban, hogy a belső körben mindig meg lehet bízni. Philby dezertálása után szemlátomást hatalmába kerítette egy mélységes és mételyes paranoia. „Ennek a meghitt barátságnak a lelki pusztítása arra késztette, hogy ettől fogva ne bízzon meg senkiben."[18] Angletonnak meggyőződésévé vált, hogy egy hatalmas, átfogó összeesküvés zajlik az orra előtt, amelyet Philby vezényel Moszkvából. „Jim egyszerűen továbbra is úgy gondolta, hogy Philby kulcsszereplő a KGB grandiózus tervében – fogalmazott Angleton egyik CIA-s kortársa. – Az ő szemében Philby sosem lehetett csak egy részeges, kiégett exkém. Neki ő volt a karvezető."[19] Angleton torz logikája szerint ha Philby a bolondját járatta vele, akkor még sok más kémnek kell lennie befolyásos állásban Nyugaton. „Nem engedhette meg magának, hogy még egyszer ennyire hülyére vegyék. Inkább nem akart megbízni senkiben."[20]

Angleton bebeszélte magának, hogy a CIA hemzseg a szovjet kémektől, és nekiállt leleplezni őket, egymás után hozta felszínre az összeesküvés mélyrétegeit maga körül. Azt gyanította, hogy a világ vezetőiből egész seregnyit a KGB mozgat, köztük Harold Wilson brit és Olof Palme svéd miniszterelnököt és Willy Brandt német kancellárt. Több mint tízezer ügyaktát állíttatott össze gyanús személyekről, háborúellenes aktivistákról és hazai másként gondolkodókról,

gyakran törvénytelen eszközökkel gyűjtve az információt. Kártétele a CIA-ban olyan fokra emelkedett, hogy néhányan még őt magát is megvádolták azzal, hogy szovjet ügynök, aki belülről sorvasztja el a szervezetet a bénító gyanakvás légkörének megteremtésével. A megalkuvást nem ismerő, megszállott Angleton több mint egy évtizeddel Philby eltűnési jelenete után is annak az embernek tulajdonította az árulás minden új jelét, akit egykor bálványozott. – Ez mind Kim műve! – morogta előszeretettel.[21]

Nicholas Elliott csak ámult és bámult, ahogy Angleton lebocsátkozott a maga „tükörlabirintusába". Barátságuk megmaradt, amennyire a távolság engedte, de a melegség kiveszett belőle. Philby árulása mintha áttétes burjánzást indított volna el Angleton lelkében. „Jim sokkal jobban bízott benne és avatta a titkaiba, mint azt a két baráti ország közti kollegialitás feltételezte – írta Elliott. – A tudat, hogy őt, a szovjet kémkedés világszintű csúcsszakértőjét teljesen az orránál fogva vezették, földcsuszamlásszerű hatást gyakorolt a személyiségére. Jim ettől kezdve nemigen bízott meg senkiben, a kétszer kettő négyben is kételkedett." Elliott úgy hitte, hogy öreg barátját ez a bizalmatlanság emészti fel: „A túlzott gyanakvás olykor tragikusabb következményekkel jár, mint a túlzott hiszékenység. Az ő tragédiája abban állt, hogy túl gyakran megtévesztette a saját zsenialitása, és ez gyakran végzetes következményekkel járt."[22]

James Angletont 1974-ben kituszkolták a CIA-ból, miután kitudódott széles körű illegális kémvadászata. Visszavonult az orchideáihoz, horgászbotjaihoz és titkaihoz, maga volt az állhatatos kifürkészhetetlenség, a zseniális bolond. Nyugdíjasnapjait zömmel a hadsereg és flotta tiszti kaszinójában töltötte, amely erősen emlékeztetett egy régimódi londoni úri klubra. Továbbra is kötötte az ebet a karóhoz, hogy ő már kezdettől fogva gyanakodott Kim Philbyre, de azzal, hogy a hozzá fűződő kapcsolatáról minden utalást kigyomlált a CIA-aktákból, épp elég bizonyítékot szolgáltatott ennek az ellenkezőjére. Philby nyomasztotta a CIA-t. „Nem tudom, lehetséges lesz-e valaha is számszerűsíteni a kárt, amit okozott", írta Richard Helms, az 1966-

ban kinevezett CIA-főnök. Egy CIA-történetíró mindazonáltal megbecsülte, kurzívval nyomatékosítva: „legalább huszonöt nagy művelet ment veszendőbe, *csak* a nagyokat tekintve".[23]

1987-ben Angleton egykori CIA-tisztekkel ebédelt a Washington melletti Fort Myer tiszti klubjában. Hatvankilencedik évében járt, de tíz évvel öregebbnek látszott, testét elgyötörte a tüdejében kezdődő rák. Kollégái biztatták, hogy „rukkoljon elő a farbával a Philby-ügyben". Angleton megeresztett egy suta félmosolyt, és azt felelte: – Van néhány dolog, amit magammal viszek a sírba, és Kim közéjük tartozik.[24]

Egy hét múlva, a szavát megtartva, meghalt.

*

Nicholas Elliott karrierje megbicsaklott a Philbyvel való kapcsolatán. Egyesek az MI6-ben úgy hitték, hogy személyes okokból hagyta futni Philbyt Bejrútban. Néhányan még ma is így hiszik. A negyvenes években virágkorukat élő rablólovagok a hatvanas évekre levitézlettek. Az MI6 professzionálisabbá vált, kevésbé adott teret kalózvállalkozásoknak, és már sokkal kevésbé számított jó mókának Elliott szemében. Sir Stewart Menzies és Elliott jó barátok maradtak. Az egykori C. 1968-ban a beauforti vadászaton leesett a lóról, és már nem épült fel többé. Elliott volt az egyetlen még aktív MI6-tiszt, aki elment a temetésére. Ekkor a kötelmi igazgató szerepét töltötte be az MI6-ben, ő felelt a titkosszolgálat által a többi kormányhivatal számára nyújtott információk milyenségéért és helytállóságáért. Fontos beosztás volt, de irodai, pont az a munka, amit mindig is utált. „Adminisztratív állásban lenni szerintem az utolsó megoldás."[25]

Elliott 1968-ban, csaknem harminc év kémszolgálat után nyugdíjba vonult. „Nagy meglepetésemre nem hiányzott a titkos tudás, amely már nem szivárgott keresztül naponta az íróasztalomon", írta. Bekerült a Lonrho igazgatótanácsába: ez a nemzetközi bányászati és médiavállalat Cheapside-ban, a londoni Cityben működött egy Tiny Rowland nevű öntörvényű üzletember vezetésével. Elliott úgy jellemezte Rowlandet, mint „korunk Cecil Rhodesát", de ez nem akadályozta meg abban, hogy szerepet vállaljon egy igazgatósági puccsban. Amikor a puccs megbukott, Rowland kiseprűzte a lázadókat, köztük Elliottot, akit „cheapside-i Harry Lime"-nak nevezett. Elliottot felvillanyozta, hogy ahhoz a sötét alakhoz hasonlították, akit Orson Welles játszott Graham Green *A harmadik ember* című művéből készült filmben, és elkezdte használni becenevének. Belépett egy brókercégbe, de úgy találta, „képtelen egy ilyesfajta életre anélkül, hogy bele ne csússzon a letargia és az unalom posványába", úgyhogy hamar feladta, és érdeklődése inkább az ezotérikus és excentrikus felé fordult.[26]

Elliott részesedést vásárolt egy versenylóban, és ki nem hagyott egyetlen napot sem Ascotban. Rengeteget járt krikettmecsre, és épített egy pazar borospincét. Belevetette magát a grafológiába, a kézírás áltudományos elemzésébe, és tehetséget érzett a „varázsvessző használatára", arra, hogy képes megtalálni a föld alatti vizeket, érceket és drágaköveket.[27] Gyakran lehetett látni, ahogy a London környéki megyékben kóborol a varázspálcáival, és aztán vadul ásni kezd. Megkereste az MI6-et azzal a tervvel, hogy eltemetett náci kincseket tár fel egy római klastrom területén. Belevágott a transzcendentális meditáció gyakorlatába is, amit „a vallásosság szellemi alternatívájának" tartott.[28] Klop Ustinov időről időre felbukkant a Wilton Streeten a frissen sült vesepecsenyéivel *à la liégeoise* a kalapdobozban. Elliott lánya, Claudia tragikusan fiatalon elhunyt, de mint mindig, a nemesen összeharapott száj nem tette lehetővé Elliott számára a fájdalma kimutatását. Ideje jó részét klubokban töltötte, ahol csodálatot vívott ki kifogyhatatlan pajzán anekdotáival, ezzel az angolokra jellemző beszédbe meneküléssel, amikor nem tudják, mit mondjanak, vagy nem mondhatják ki, amit igazán a szívüket nyomja. Már nem volt benne a belső körben, de még nem lépett ki a titkolózás világából.

A nyolcvanas évek elején megfigyelhető volt, hogy egy magas, cingár alak makulátlan háromrészes öltönyben időnként minden hűhó nélkül besétál a Downing Street 10.-be. Senki se tudja biztosan, hogyan esett, mindenesetre Nicholas Elliott lett Margaret Thatcher nem

hivatalos tanácsadója titkosszolgálati kérdésekben. Hogy mit tárgyaltak meg ezeken a találkozókon, az sosem derült ki teljesen, és Elliott túl tapintatos volt ahhoz, hogy beszéljen róla, de politikai antennái kifogástalanul működtek: a Szovjetunió felbomlása után helyesen megjósolta az autoritárius rendszer megjelenését Oroszországban, előre látta az iszlám fundamentalizmus előretörését, az iráni agresszió elszabadulását és Kína gazdasági és politikai befolyásának megnövekedését. Thatcher kétségtelenül osztotta nézetét, hogy a birodalmát vesztett Nagy-Britannia „az önbizalomhiány teljesen indokolatlan jeleit mutatja".[29] A szürke eminenciás alakja tökéletesen illett Elliottra.

Ahogy öregedett, úgy kezdett apadni a Philby álnoksága fölötti fájdalma. Angletontól eltérően ő nem hagyta, hogy Philby szelleme meggyötörje és elpusztítsa. Lóvá tételét egyre inkább nem szégyenbélyegnek, hanem érdemjelnek látta. Philby manipulálni tudta az ő állhatatos hűségét, ellene fordította az ősi magatartáskódexhez való ragaszkodását, és ebben Elliott számára nem volt semmi becstelenség. Mégis folyton azon rágódott, hogyan léphetett ennyire gyökeresen más útra valaki, aki ugyanolyan neveltetésben és oktatásban részesült, mint ő, valaki, akit „végtelenül jól ismert hosszú időn át". „Természetesen elgondolkoztam az árulás mögött rejlő mozgatórugókon", írta. Élete hátralévő részében azon kapta magát, hogy próbálja megérteni „Philbyt mint embert, és valamiféle személyiségelemzésre jutni abból, amivé lett". Valahányszor a Philby által tönkretett életekre gondolt, felforrt benne a düh. „Kifelé kedves ember volt. Belül hideg, számító és kegyetlen kellett hogy legyen – e vonásokat ravaszan leplezte barátai és munkatársai elől. Egészen biztosan igen nagyra tartotta magát, jókora adag énközpontúság bújt meg benne, amit a hamis szerénység fátyla mögé rejtett." Philby kétfelű ember volt, állapította meg Elliott, és ő mindig csak az egyik, a megtévesztő felét látta, „a külszínt egy csalárdságban kimagasló tehetséget mutató skizofrén személyiségben".[30]

Elliott megvetette Philbyt, de a szíve mélyén gyászolta is. Nem felejtette el apró figyelmességeit, a pezsgést, amit kelteni tudott másokban, elragadó komiszkodásait. Elképzelte, milyen lehet élnie „a száműzetés szomorú éveit" Moszkvában, „unalmas emberekkel, kémkedő cseléddel, konfekcióruhákkal",[31] és valami együttérzésféle nyilallt bele egy ritka tehetséges ember iránt, aki „egy hiábavaló ügyre tékozolta el életét",[32] aki „úgy döntött, hogy elárulja barátait, családját és hazáját egy olyan hitvallásért, amely mostanra világszerte hitelét vesztette".[33] Elliottnak hiányzott az a szikrázás, amely Philbyhez vonzotta a legelső naptól fogva, amikor 1940-ben találkoztak. „Volt benne egy lobogó igézet – írta kényszeredett vágyódással. – Állítólag még ma sem veszett ki belőle."[34]

Philby is azon kapta magát, hogy öregkorára a gondolatai Elliott körül forognak, és arra a szilárd meggyőződésre jutott, hogy egykori barátja vitte bele a Bejrútból való menekülésbe: „Az egész dolog úgy volt elrendezve, hogy belekényszerítsen engem a szökésbe."[35] Elliottot „az a szándék vezérelte, hogy megkímélje a titkosszolgálatokat egy újabb kémbotránytól Londonban",[36] úgyhogy rálőcsölte Philbyt Moszkvára.

A hidegháború dühöngése idején mindkét fél propagandaeszközként használta Philbyt. A szovjetek nekiálltak bizonygatni, hogy „boldog békében" él Moszkvában, ahogy egy méltatója fogalmazott.[37] 1968-ban a KGB jóváhagyásával (és szerkesztésében) megjelentette emlékiratait. A *Csendes háborúm*, ez a valóság és mese, történelem és történelemhamisítás ötvözete egyöntetűen zseniálisnak ábrázolta a szovjet hírszerzést, őt magát pedig az eszmei állhatatosság hősének. A nyugati politika pedig azt hangoztatta, hogy ennek a fordítottja igaz, és hogy az alkoholista, depressziós és csalódott Philby csak azt kapta, amit megérdemelt hazaáruló életével és az ördögi eszméhez való ragaszkodásával. Ronald Reagan amerikai elnök kijelentette: „Nagyon álmatlanok lehetnek Kim Philby éjszakái Moszkvában… ő és a hozzá hasonlók mélységesen tisztában kell hogy legyenek vele, hogy végül azok lesznek a győztesek, akiket elárultak."[38] Egy egykori MI6-hírszerzőtiszt még azt is tudni vélte, mi játszódik le Philby agyában, amikor elalszik: „Teljesen szomorú ember, sussexi házikóról álmodik, rózsákkal az ajtaja körül."[39]

Az igazság valahol félúton lehetett. Philby mélységesen boldogtalan volt szovjetunióbeli első éveiben. Olyan helyen volt, amelyről Burgess emlékezetes szóhasználattal úgy fogalmazott, „mint Glasgow szombat este a viktoriánus időkben".[40] A Melindával folytatott szerelmi viszony hamar kialudt, az asszony visszatért Macleanhez, és aztán végleg elhagyta a Szovjetuniót. Philby erősen ivott, gyakran egymagában, és súlyos álmatlanságtól szenvedett. Később beismerte, hogy az élet „terhessé" vált számára.[41] Egyszer meg is próbált végezni magával, felvagdosta a csuklóját. De 1970-ben az életkedve újra felszárnyalt, amikor emigránstársa, George Blake bemutatta a nála húsz évvel fiatalabb, lengyel származású Rufina Ivanovnának, aki a negyedik felesége lett. A KGB angol csontporcelán teáskészletet küldött nászajándékba. A szovjet titkosszolgálatban gyökeret vert gyanú mostanra elsorvadt, és 1977-ben Philby előadást tartott KGB-tiszteknek, amelyben azt hangoztatta, hogy egy titkos ügynöknek semmit nem szabad beismernie a kihallgatása során, és semmi esetre sem tehet vallomást. „Bármilyen vallomás információátadással jár az ellenség számára. Ebből kifolyólag értelemszerűen helytelen."[42] A hallgatóságából néhánynak tudnia kellett arról, hogy maga Philby vallomást tett Elliottnak 1963-ban. De tapintatosabbak voltak annál, mintsem hogy ezt az orra alá dörgöljék.

Philby utolsó évei csendesen, alázatosan és otthonülősen teltek. Rufina megpróbálta leszoktatni az alkoholról, de csak részleges sikereket ért el. Alkalmi munkákat kapott a szovjet államtól, például segédkezett KGB-újoncok kiképzésében és a szovjet jégkorong-válogatott lelki felkészítésében – bár Elliott egy ízben megjegyezte, hogy Philby a krikettért élt-halt, és „semmilyen másfajta sport iránt nem mutatott érdeklődést".[43] Megkapta a Lenin-rendet, amelyet a lovaggá üméshez hasonlított, „egy jobb fokozatához".[44] Viszonzásul sohasem bírálta a rendszert, amelyet támogatott egész felnőttéletében, sosem ismerte el az általa szolgált szervezet igazi jellegét, és soha egyetlen bűnbánó szót nem ejtett. A hivatalos szovjet álláspontnak megfelelően azt tartotta, hogy a gyakorlatban létező kommunizmus esetében sosem az elvekkel van a baj, hanem az azokat végrehajtó személyekkel.

Philby 1988. május 11-én hunyt el egy moszkvai kórházban. Nagyszabású állami temetést kapott KGB-díszőrséggel, a Moszkva melletti Kuncevo temetőben földelték el, és magasztalták „a béke és a szebb jövő ügyéért folytatott fáradhatatlan küzdelmét".[45] Szovjet postabélyeggel emlékeztek meg rá. 2011-ben az orosz külügyi hírszerző szolgálat emléktáblát avatott fel Kim Philby profilban egymás felé forduló két arcával. Találóbb emléket nem is állíthattak volna a „kétfelű embernek".

Elliott egy másfajta tervet ötölt ki a megemlékezésre. Azt javasolta az MI6-nek, hogy adományozzák Philbynek a Szent Mihály- és Szent György-rendet, a hatodik legáhítottabb kitüntetést a brit rangsorban, amelyet azok kapják, akik rendkívüli vagy fontos nem katonai szolgálatot végeznek idegen földön. Felvetette továbbá, hogy ír egy aláírásával ellátott nekrológot az érdemrend mellé, amelyben csak ennyi állna: „Idáig lakatot tettem a számra, de most kijelenthetem, hogy Philby az egyik legbátrabb ember volt, akit valaha ismertem."[46] A célzás világos lenne Moszkva számára: Philby mindvégig Nagy-Britanniáért dolgozott, nem bátor szovjet kettős ügynök volt, hanem önfeláldozó brit hármas ügynök, és Elliott volt a tartótisztje. A gondolat, hogy Philby lóvá tette a KGB-t, „fenekestül felforgatná a Lubjankán a kedélyeket",[47] és mindennél édesebb posztumusz bosszút teljesítene be, írta Elliott. Remek fricska lenne Philby rovására, amire nem tudna válaszolni. Elliott tervét elutasították. Az új stílusú MI6 nem volt vevő a viccekre.

A véghez közeledve Elliott megállapította, hogy az élete „jellegtelenül, jóllehet enyhén hírhedten" telt, és nagyon jó móka volt. Kijutott neki aljasságból, balszerencséből és meghitt árulásból, de veleszületett derűlátása sosem hagyta cserben. „Rendkívül szerencsésnek érzem magamat – írta. – Nem kis álmélkodással tekintek vissza pályafutásomra."[48]

Elliott mindig magánál tartott egy mementót Philbyről. Kincsként őrizte a régi esernyőt, amelyet sok évvel azelőtt vásárolt, csodálva

és utánozva legmeghittebb barátját és leggátlástalanabb ellenségét. Amikor 1994-ben meghalt, hátrahagyott egy rövid memoárt, amely legfőképp sikamlós történetekből állt, és egy szomorkás, önironikus címet viselt: *Sose ítélj meg valakit az esernyőjéről.*

Ez egy olyan vicc volt, amelyet csak két ember méltányolhatott maradéktalanul: Nicholas Elliott és Kim Philby.

Utószó

(John le Carré)

„Istenem, de jó lenne inkább hamis valakinek lenni, mint igazi senkinek!"
Mike Tyson, nehézsúlyú bokszvilágbajnok

Az MI6-es Nicholas Elliott a legelragadóbb, legszellemesebb, legelegánsabb, legudvariasabb és legellenállhatatlanabbul szórakoztató kém volt, akivel valaha találkoztam. Utólag belegondolva a legrejtélyesebb is. A megjelenése ma nevetésre ingerelne. Régi vágású bonviván volt. Sosem láttam másban, mint hibátlan szabású, sötét, háromrészes öltönyben. Tökéletes etoni modora volt, és örömét lelte az emberi kapcsolatokban.

Pipaszárvékony volt, és mindig úgy tetszett, mintha picit hetykén lebegne a föld felett, az arcán csendes mosollyal, a keze ügyében martinispohárral vagy cigarettával.

A mellényei mindig horpadoztak, sosem dagadoztak. Úgy nézett ki, mint egy P. G. Wodehouse-világfi, és úgy is beszélt, azzal a különbséggel, hogy a társalgást meghökkentően egyenesen, értelmesen és a tekintély pimasz semmibevételével űzte.

MI6-beli szolgálatom alatt én és Elliott legjobb esetben biccentő viszonyban voltunk. Amikor a felvételi meghallgatásra mentem, ott ült a bírálóbizottságban. Újonckoromban ő ötödik emeleti grand

volt, akinek a leghíresebb kémhúzását – az isztambuli Abwehr egyik magas beosztású tagjának beszervezését és kicsempészését Nagy-Britanniába a feleségével együtt a háború alatt – úgy mutatták fel a betanulóknak, hogy ez a legtöbb, amit egy talpraesett titkosszolga terepmunkában elérhet.

És megmaradt ugyanannak az elragadó, távoli alaknak végig a szolgálatom alatt. Elegánsan cikázott ki-be a párnázott főnöki ajtókon, előadást tartott, műveleti értekezleten vett részt, felhajtott pár pohárral a grandok bárjában, és eltűnt.

Én harminchárom évesen távoztam a testületből, elhanyagolható szakmai teljesítménnyel a hátam mögött. Elliott ötvenhárom évesen távozott, miután központi szerepet töltött be jóformán minden nagyobb műveletben, amire a testület vállalkozott a második világháború kitörése óta. Évekkel később belebotlottam egy estélyen.

A citybeli nyugtalan időszak után Elliott kicsit elveszettnek tűnt a polgáriasult életformában. Emellett mélységesen csalódott is volt, amiért korábbi foglalkoztatónk nem engedte meg neki olyan titkok felfedését, amelyek felett az ő szemében már rég eljárt az idő. Úgy hitte, hogy neki joga, sőt kötelessége elmondani az igazságot a történelem számára. És talán ez volt az a pont, ahol úgy gondolta, hogy képbe jöhetek – mint afféle közvetítő vagy mikrofonállvány, ahogy a kémek mondják, aki segít neki kivinni nyílt színre a történetet, ahová tartozik.

Legfőképpen barátjáról, kollégájáról és rossz szelleméről, Kim Philbyről akart beszélni nekem.

És hát így történt, hogy 1986 májusában egy este a hampsteadi házamban, huszonhárom évvel azután, hogy leült Philbyvel Bejrútban és meghallgatta részleges vallomását, Elliott kiöntötte nekem a szívét. Vagy ha nem is a szívét, akkor annak egy módosulatát. Ezt az első alkalmat még egy sor ilyen találkozó követte.

És gyorsan világossá vált, hogy be akar vonni, azt akarja, hogy ámuldozzak, ahogy ő is ámuldozott. Meg akarja osztani velem döbbenetét és kudarcérzetét a vele esett szörnyűség fölött, és éreztetni velem azt a haragot és fájdalmat, amit pallérozott neveltetése és jó modora – nem beszélve a hivatali titoktartási törvényről – nem engedett világgá kiáltani.

Miközben beszélt, firkálgattam a jegyzetfüzetembe, és ő nem emelt kifogást. Ahogy negyedszázad távlatából belenézek a jegyzeteimbe – huszonnyolc lap egyszeri nekifutásra, kézírással a kifakult papíron, rozsdás gemkapoccsal az egyik sarkán –, megnyugvással tölt el, hogy alig van benne törlés.

Egy regényt forgattam a fejemben Philby–Elliott viszonyáról? Lehetetlen. Ezt a témát már kilőttem a *Suszter, szabó, baka, kém*mel. Akkor talán egy színpadi drámát? Egy kétkezest, amolyan Nick & Kim Show-t, húsz éven átívelő kölcsönös ragaszkodást – már-már szerelemnek merem nevezni – és pusztító, könyörtelen árulást?

Ha titkon ez járt is a fejemben, Elliott nem kért belőle:

„Inkább ne is foglalkozzunk többet *a darabbal*", írta nekem zordan 1991-ben. És azóta is ehhez tartom magam.

Philbyhez hasonlóan Elliottnak soha egy keresetlen szó el nem hagyta a száját, bármennyit ivott: kivéve Philby esetében. Philbyhez hasonlóan ő is ötcsillagos szórakoztató volt, mindig egy lépéssel előtted, merész, obszcén és fergetegesen szellemes. Ennek ellenére nem hiszem, hogy valaha is komolyan kételkedtem volna benne, hogy amit hallok Elliott-tól, az csak fedőtörténet – önigazolás – egy öreg és sértődött kém részéről.

De miközben Philby az ellenfelei megtévesztésére szerkesztett fedőtörténetet, Elliott a saját magáéra. És ahogy Ben Macintyre rámutat, a fedőtörténet idővel kezd különböző és egymásnak ellentmondó alakokat ölteni, és engem ezekből traktáltak eggyel.

Hozzám intézett monológjaiban – mert többnyire monológok voltak – Elliott nagy feneket kerített erőfeszítéseinek, melyeket Dick White vezérlete alatt tett, hogy kipiszkálja az „igazságot" Philbyből a bejrúti összecsapáshoz vezető tíz évben – nem a *teljes* igazságot, isten őrizz! Az olyasmi lett volna, amit White is és Elliott is a rémálmaiban se kívánt volna hallani.

Hanem egy fékezett igazságot, emészthető változatot: nevezetesen,

Elliott abrakadabrájában, hogy valamikor még a háborús években, amikor ez érthető volt, Kim kissé elérzékenyült bátor orosz szövetségesünkkel kapcsolatban, és átadott neki ezt-azt; és ha meggyónná, mégis miféléket adott át nekik, attól mindannyiunknak könnyebb lenne a lelke, és ő folytathatná azt, amiben a legjobb: megverni az oroszokat a saját játszmájukban.

Sajnos Macintyre kutatásai megmásíthatatlanul bizonyítják, hogy ilyen macska-egér játék nem következett be. Ehelyett, amikor a gyanú felhői gyülekezni kezdtek, a két barát nem szembefordult, hanem összezárt. Együtt töltött hosszú szeszgőzös esték? Akadtak csőstül. Az alkohol azokban a napokban annyira az MI6 kultúrájának a részévé vált, hogy egy antialkoholista a soraikban felforgató elemnek tűnhetett, vagy még annál is rosszabbnak.

Ami pedig Elliott állítását illeti, hogy ő egész idő alatt a réseket keresgélte Philby vértezetén, nos, Elliott esetleg így hihette – annyi bizonyos, hogy eltökélten azt akarta, hogy én is így higgyem –, csakhogy abban a világban, amelyben ő és Philby oly régóta együtt élt, az az ember, akinek a fedőtörténetében nem hisznek, műveleti szempontból halott.

*

– Rettenetes nagy sármőr, életeleme a megbotránkoztatás. Rettenetesen jól ismertem Philbyt, a családot meg pláne. Tényleg csíptem őket. Soha életemben nem találkoztam még egy ilyen betintázásra hajlamos fickóval. Kihallgattam, ő nyakalta a skót whiskyt egész idő alatt, szó szerint úgy kellett beraknom a taxiba, hogy hazakerüljön. Öt font a sofőrnek, hogy felcipelje az emeletre. Egyszer elvittem egy estélyre. Mindenkit elbűvölt, aztán hirtelen megjegyzéseket kezdett tenni a háziasszony cickójára. Kijelentette, hogy neki van a legjobb melle a cégben. Teljes szalonképtelenség. Úgy értem, az ember egy vacsoraesten nem kezd megjegyzéseket tenni a vendéglátója cickójára. De ő ilyen volt. Szeretett megbotránkoztatni. Ismertem az apját is. Bejrútban én vittem el vacsorázni akkor este, amikor meghalt. Fantasztikus figura volt. Szünet nélkül az Ibn Szaúddal való kapcsolatáról magyarázott. Eleanor, Philby harmadik felesége imádta. Az öregfiú még flörtölt valakinek a feleségével, aztán lelépett. Pár órával később meghalt. Az utolsó szavai ezek voltak: „Istenem, de unom magam!"

Feltűnt, hogy ha a felesége, Elizabeth nem volt jelen, Elliott következetesen a vezetéknevét használva beszélt Philbyről. Csak a felesége jelenlétében lett Philbyből Kim.

*

– Sokáig tartott, amikor kihallgattam Philbyt. Ez a bejrúti kihallgatás egy sorozat vége volt. Két forrás állt rendelkezésünkre. Az egyik egy elég jó dezertőr. A másik ez az anyafigura. A hivatali dilidoki beszélt nekem róla. Felhívott, ez a dilidoki. Ő kezelte Aileent, Philby második feleségét, és azt mondta: „Aileen felmentett a hippokratészi esküm alól. Beszélnem kell magával!" Úgyhogy odamentem, felkerestem, és ő azzal fogadott, hogy Philby homoszexuális. Nem érdekes az összes szoknyabolondériája, nem érdekes, hogy Aileen, akit elég jól ismertem, azt mondja, hogy Philby élvezi a szexet és elég jó is benne. Homoszexuális, ez az egész egy tünetcsoport része, és a pszichiáter, anélkül hogy tudomása lett volna bizonyítékról, arról is meg volt győződve, hogy rossz ember. Az oroszoknak dolgozik. Vagy valami ilyesmi. Nem tudja pontosan, de biztos benne. Azt tanácsolta, keressek egy anyafigurát. Valahol kell lennie egy anyafigurának, mondta. Ez volt ez a Solomon nevű nő. [Flora Solomon, aki bemutatta Aileent Philbynek 1939-ben.] Zsidó nő. A Marks & Spencernél dolgozott, beszerzőként vagy hogy. Haragudott Philbyre a zsidó dolgok miatt. Philby Teague ezredesnek dolgozott, aki a referatúravezető volt Jeruzsálemben, egy zsidóellenes valaki, és ez a nő ezért haragudott. Úgyhogy mondott nekünk néhány dolgot róla. Az ötösök [MI5] dolgoztak az ügyön akkor, és én lepasszoltam ezt az egészet nekik, figyeljenek oda az anyafigurára, Solomonra. Természetesen rá se bagóztak, túlságosan aktakukacok ahhoz.

*

– Sokan olyan *rosszindulatúan* álltak Philbyhez. Sinclair és Menzies [korábbi MI6-főnökök]... nos, ők egyszerűen rá se hederítettek semmire, ami ellene szólt.

*

– Szóval jött ez a távirat, az állt benne, hogy kezükben a bizonyíték, és én visszatáviratoztam White-nak, hogy nekem kell mennem és megütköznöm vele. Ez régóta folyamatban lévő ügy volt, és tartoztam annyival a családnak, hogy én beszéljek vele. Érzés? Nos, én nem hiszem, hogy nagyon érzelgős fickó volnék, de szerettem a nejeit és a gyerekeit, és mindig az az érzésem volt, hogy Philby maga is szívesen legörgetné a lelkéről ezt a terhet, megnyugodna és belemélyedne a krikettbe, az volt a szívügye. Kívülről fújta a kriketteredményeket. Ítéletnapig tudott a krikettről értekezni. Úgyhogy Dick White igent mondott. Csináld! Szóval elrepültem Bejrútba, megkerestem, és azt mondtam neki, hogy ha vagy annyira okos, amilyennek gondollak, meg a családod kedvéért is, akkor kipakolsz, mert a játéknak vége. Amúgy sose tudtuk volna bíróságon lekapni a tíz körméről, ha tagad. Közte meg köztem pofonegyszerű volt az üzlet. Könnyítenie kellett a lelkén, amiről úgy gondoltam, amúgy is meg akarta tenni, hol vert át, és ki kellett pakolnia mindent, de *mindent* a veszteséget illetően. Ez volt a legfontosabb. A veszteségbehatárolás. Tulajdonképpen olyasmiről van szó, amit a KGB is meg kellett hogy kérdezzen tőle: kit közelíthetünk meg tőled függetlenül, ki van a testületben, aki nekünk dolgozhatna? Javasolhatott embereket. Nekünk tudnunk kellett mindezt. Aztán még miket adott át nekik. Ezt illetően nagyon határozottak voltunk.

Jegyzeteim folyamatos párbeszédet rögzítenek:

– De mik voltak a szakcióid, ha nem működik együtt?

– Hogy micsoda, öregem?

– A szankciók, Nick, amiket kilátásba helyezhettél a végső esetre. Kupán vághattad volna és elröpíthetted volna Londonba?

– Senki se akarta Londonban látni, öregem.

– Jó, de akkor mi volt a végső szankció? Már megbocsáss, megölethetted, likvidáltathattad volna?

– Édes öregem! Egy közülünk valót?

– Akkor mit *tehettél* volna?

– Megmondtam neki, hogy a másik lehetőség a *teljes* kizárás. Nem lesz egyetlen nagykövetség, követség, konzulátus az egész Közel-Keleten, amelyik bármit kezdene vele. Az üzleti élet elfordul tőle, újságírói pályafutásának befellegzik. Mintha leprás volna. Egész életének annyi. Soha meg nem fordult a fejemben, hogy Moszkvába megy. Csinálta ezt a valamit a múltban, most mindent elmesél, hogy tisztán jöhessen ki belőle. Azután elfelejtjük. Máskülönben mi lesz a családjával és Eleanorral?

Megemlítem a kevésbé favorizált árulók sorsát, akik jóval kevesebb vizet zavartak Philbynél, mégis éveket töltöttek börtönben érte.

– Ja, *Vassall!* Nos, hát ő nem nagypályás volt, nemde? [John William Vassall egy anglikán lelkész homoszexuális fia volt, akit tizennyolc évre ítéltek, mert a moszkvai brit követség tengerészeti attaséjának titkáraként a KGB-nek kémkedett.]

*

– Ez volt az első forduló, és megállapodtunk, hogy négykor újra találkozunk, és négykor előállt egy vallomással, nyolc-kilenc oldalnyi, sűrűn gépelt szöveggel a veszteségről meg mindenről, ömlesztve. Aztán így szólt: igazán tehetnél egy szívességet nekem. Eleanor tudja, hogy a városban vagy. Rólam nem tud semmit. De ha nem ugrassz fel egy koccintásra, gyanút fog. Úgyhogy azt felelem, rendben, Eleanor kedvéért felugrom és iszom egyet veled. De először is rejtjeleznem kell ezt az anyagot, és elsürgönyöznöm Dick White-nak, amit meg is tettem. Amikor felmentem a lakására a koccintásra, ki volt nyúlva. Bepiált. Feküdt a padlón. Eleanornak és nekem kellett az ágyra fellódítanunk. Ő a fejénél, én a lábánál fogtam. Sose mondott semmit, amikor be volt piálva. Egy árva szót se soha életében, amennyire tudom. Úgyhogy megmondtam Eleanornak. Azt mondtam neki: ugye,

tudod, mi ez az egész? Azt felelte, nem, mire azt mondtam: ez egy rohadt orosz kém. Philby azt mondta nekem, hogy Eleanor nem szúrta ki, és így is volt. Úgyhogy hazamentem Londonba, Philbyt meg ráhagytam Peter Lunnra, folytassa a kihallgatást. Dick White csuda klasszul intézte az ügyet, de egy szót se szólt az amerikaiaknak. Úgyhogy nekem kellett átvágtatnom Washingtonba, és elmondani nekik. Szegény öreg Jim Angleton! Akkora hűhót csapott Philby körül, amikor ő volt a cég referatúravezetője Washingtonban, és amikor rájött, vagyis amikor megmondtam neki, hát jóformán teljesen kikelt magából. Csak néhány napja volt, hogy vele vacsoráztam.

*

– Az én elképzelésem, ugye, az volt, hogy a KGB egyszer még megjelenteti Philby önéletrajzának maradékát is. Az első könyv kurtánfurcsán véget ért 1947-tel. Szerintem van egy másik könyvük a fiókban. Azokról a dolgokról, amiket Philby arról mondott nekik, hogyan kupálják ki a mamlaszaikat. Rábírni a tisztességes öltözködésre, kevesebb pacsulira. Pallérozás. Teljesen másképp néznek ki manapság. Pokolian okos, elegáns, első osztályú fickók. Ez volt Philby dolga, méreget vehetsz rá. Nem, meg se fordult a fejünkben a megöletése. De átvert. Azt hittem, ott akar maradni, ahol van.

*

– Ugye, visszatekintve, nem értesz egyet vele?, minden dolog, amibe belefogtunk, jól van, néha a hasunkat fogtuk a nevetéstől, istenem, a hasunkat fogtuk a nevetéstől, rettenetesen amatőrök voltunk bizonyos fokig. Gondolok azokra az útvonalakra át a Kaukázuson, ügynökök be, ügynökök ki, ez annyira *amatőr* volt. Nos, elárulta Volkovot, természetesen, és ők megölték. Úgyhogy amikor Philby írt nekem Moszkvából, és hívott, hogy menjek, találkozzam vele Berlinben vagy Helsinkiben, és ne szóljak Elizabethnek vagy Dick Whitenak, visszaírtam, és megmondtam neki, hogy vigyen virágot Volkov sírjára a névemben. Szerintem ez elég jó volt.

Megáll az eszem, ki az *ördögnek* képzelt engem, hogy nem szólok nekik? Az első, akinek szóltam, Elizabeth volt, és *rögtön* utána Dick White. Vacsorázni voltam Gehlennel [Reinhard Gehlen, abban az időben a BND, a nyugatnémet titkosszolgálat igazgatója], ismerted Gehlent?, jövök haza késő este, és ott volt ez a sima boríték a lábtörlőn „Nick" felirattal. Úgy dobták be. „Ha el tudsz jönni, küldj Nelson-oszlopos képeslapot, amennyiben Helsinki, lovas testőrségeset, amennyiben Berlin", valami ilyen baromság. Ki az ördögnek képzelt ez engem?! Az albán művelet? Hát igen, valószínűleg az is ő cseszte el. Na most, kibaszottul jó forrásaink voltak Oroszországban is a régi szép időkben. Velük se tudom, mi történt. És ő találkozni akar velem, mert magányos. Hát persze hogy magányos! Nem kellett volna lelépnie. Átvert. Írtam róla. Sherwood Press. A nagy kiadók mind azt akarták, hogy írjak a kihallgatásról, de én nem akartam. Ez inkább az ember alpinista barátainak szól, egy emlékirat. Az ember nem írhat a cégről. A kihallgatás kész művészet. Ezt te tudod. Sok idő volt. Hol tartottam?

*

Elliott más ügyekről is mesélt, melyekben szerepet játszott. Közülük a legkiemelkedőbb Oleg Penkovszkié volt, egy GRU-ezredesé, aki alapvető szovjet védelmi titkokat szolgáltatott ki a nyugatnak a kubai rakétaválságot megelőző időszakban. Elliottot kihozta a sodrából az a könyv, amelyet a CIA fércelt össze hidegháborús propagandacéllal, és adott ki *A Penkovszki-iratok* címmel:

– Rettenetes könyv. Valamiféle szentet vagy hőst csinált a pasasból. Ő semmi ilyesmi nem volt. Lerázták, és zabos volt. Az amerikaiak kikosarazták, de Shergy [Harold Shergold, MI6 szovjet tömb műveleti irányító] tudta, hogy okés. Shergynek jó szimata volt. Ég és föld különbség volt köztünk, mégis csodálatosan kijöttünk. *Les extrèmes se touchent.* [A végletek találkoznak.] Én voltam a műveleti vezető, Shergy a jobbkezem. Csodálatos terepmunkás, nagyon fogékony, szinte sose téved. Igaza volt Philbyvel is, már egészen korán. Shergold megnézte magának Penkovszkit, és úgy gondolta, igen,

úgyhogy a hóna alá nyúltunk. A kémkedésben nagyon bátor dolog, ha hiszel valakiben. Visszaülni az íróasztalához minden hülye tud, hogy aztán azt mondja: „Nem igazán bízom ebben a pasasban. Egyrészt ez, másrészt az." Rengeteg vér kell hogy legyen az ember pucájában, hogy fejest ugorjon és azt mondja: „Hiszek neki." Sergy ezt csinálta, és mi mentünk utána. Nők. Penkovszkinak voltak ezek a kurvái Párizsban, mi szedtük fel őket, és ő panaszkodott, hogy nem tud mit kezdeni velük: egy este egyszer, és kész. Ki kellett küldenünk a cégorvost Párizsba, hogy injekciót adjon a seggébe, és felálljon neki. Az ember majd megszakadt a röhögéstől, néha csak ez éltetett. Ezek az oltári röhögések. Megáll az eszem, hogyan lehetett hősként a mennybe meneszteni Penkovszkit? Ne feledd, az áruláshoz bátorság kell. Le a kalappal Philby előtt is. Volt bátorsága. Shergy egyszer lemondott. Félelmetes temperamentuma volt. Bejöttem, ott találtam a lemondását az asztalomon. „Mint hogy Dick White a beleegyezésem nélkül információt adott át az amerikaiaknak, és ezzel veszélybe sodorta egyik forrásomat, benyújtom lemondásomat, hogy példát állítsak a testület többi tagja elé", valami ilyesmi. White bocsánatot kért, és Shergy visszavonta a lemondását. De nekem hosszasan kellett győzködnöm. Nem volt könnyű. Nagyon temperamentumos pasas. De csodálatos terepmunkás. És Penkovszkival telibe trafált. Művész.

*

Elliott Sir Claude Danseyről, más néven Z. ezredesről, aki az MI6 igazgatóhelyettese volt a második világháború alatt:

– Abszolút gané. Buta is. De szívós és faragatlan. Írogatta ezeket a szörnyűséges rövid feljegyzéseket az embereknek. Viszályt szított. Nem viccelek, igazi szarkeverő. Az ő hálózatát vettem át, amikor referatúravezető lettem Bernben a háború után. Na hát, ezek magas szintű üzleti források voltak. Kitűnőek. Értette a módját, hogyan szedje rá ezeket az üzletembereket, hogy tegyenek meg dolgokat neki. Ebben jó volt.

Sir George Youngról, aki Sir Dick White helyettese volt a hidegháború alatt:

– Jellemhibás. Zseniális, közönséges, mindig ment a saját feje után. A Hambróékhoz került, miután kiszállt. Később megkérdeztem őket: hogyan jöttetek ki George-dzsal? Beljebb vagy kijjebb lettetek vele? Azt felelték, úgy számolják, nagyjából egál. Hozott nekik valamennyit a sah pénzéből, de csinált egészen rettenetes buktákat, amik nagyjából ugyanannyiba kerültek, mint amennyit hozott.

Hugh Trevor-Roper történészprofesszorról, aki a háború alatt a titkosszolgálatnál szolgált:

– Ragyogó tudós, meg kell hagyni, de töketlen és mihaszna. Van valami perverz benne. Halálra nevettem magam, amikor rávetette magát arra a Hitler-naplóra. Az egész cég tudta, hogy hamisítvány. De Hugh simán bevette. Hogyan is írhatta volna Hitler? Nem szerettem volna mellettem tudni a fickót a háborúban. Amikor én voltam az irodavezető Cipruson, megmondtam az ajtóban az őrömnek, hogy ha egy bizonyos Trevor-Roper százados bukkanna fel, szúrja seggbe a szuronyával. Felbukkant, és az őr megmondta neki, amit mondtam. Hugh elképedt. Jót röhögtem. Ez az, amit szerettem a testületben. Hatalmasakat röhögni.

Prosti beszerzéséről egy poteciális közel-keleti titkosszolgálati forrás számára:

– St. Ermin's Hotel. Oda ő nem megy. Túl közel az Alsóházhoz. „Az apám képviselő." Június 4-ére szabadnapot kér, hogy elhozhassa az unokatestvérét Etonből. „Nos, nem akarja, hogy inkább valaki mást szervezzünk be?", kérdeztem. Rávágta: „Csak az érdekel, mennyi."

Graham Greene-ről:

– Sierra Leonéban találkoztam vele a háborúban. Greene a kikötőben várt rám. „Hozott óvszert?", üvöltött nekem, amint hallótávolságba értem. A rögeszméje volt az eunuch. Olvasgatta a referatúra

rejtjelkönyvét, és megtudta belőle, hogy a cégnek létezik rejtjelcsoportja az eunuch szóra. Biztos még abból az időből, amikor eunuchokat foglalkoztattunk ügynökként a háremekben. Égett a vágytól, hogy küldjön egy táviratot, benne az eunuch szóval. Aztán egy nap megtalálta a megoldást. A központ azt akarta, hogy vegyen részt egy konferencián valahol. Cape Townban, azt hiszem. Valami műveleten dolgozott, vagy min. Nem, őt ismerve nem műveleten, soha egy műveletet nem csinált. Mindenesetre visszatáviratozott: „Nagyon eunuch, hogy nem tudok menni."

Háborús emlék a törökországi diplomataéletből:

– Vacsora a brit követnél. A háború kellős közepén. A követ felesége felsikolt, hogy levágtam az orrot. „Miféle orrot?" „A sajtét." „Az inas nyomta a kezembe ezt a kurva sajtot", mondom neki. „És maga csak úgy levágja az orrát", mondja ő. Honnan a pokolból szerezték? A kurva háború kellős közepén. Cheddar sajtot! És a fickó, aki a kezembe nyomta, Cicero volt, a pasas, aki eladta az összes titkunkat az Abwehrnek. A normandiai partraszállást. Mindent. És a fritzek nem hittek neki. Jellemző. Nincs bizalom.

Elmondom Elliottnak, hogy amikor az MI5-ban voltam, akkor jelent meg Graham Green *Havannai emberünk*je, és a testület jogi tanácsadója a hivatali titoktartási törvény megszegéséért vád alá akarta helyeztetni, mert a világ elé tárta a referatúravezető és a vezető ügynöke közti viszonyt.

– Igen, és hajszálon múlt, hogy nem kapták el érte. Kurvára megérdemelte volna.

Miért? De nem kérdeztem meg.

*

És talán a legérdekesebb az egészből. Elliott visszaemlékezett egy részletre, amely talán valódi volt, talán képzelt, mindenestre váltig erősködött, hogy Philby cambridge-i ideje körüli első tapogatózásokból való:

– Szemlátomást ők azt hiszik, kicsit *megégetted* magad.

– Mivel?

– Ó, tudod, korai hevület, tagság...

– Miben?

– Egy meglehetősen érdekes frakcióban, a hangzása alapján. Az egyetem pont erre való. Hogy a balosok összejöjjenek. Az Apostolok, nem így hívták őket?

*

1987-ben, két évvel a berlini fal leomlása előtt Moszkvába látogattam. A szovjet írószövetség fogadásán egy KGB-kapcsolatokkal rendelkező, félállású újságíró, Genrikh Borovik meghívott a házába, hogy találkozzam munkásságom egy régi ismerőjével és csodálójával. Rákérdeztem ennek a barátnak a nevére. Kim Philby volt. Megbízható forrásból tudom, hogy Philby tudta, hogy meg fog halni, és azt remélte, hogy együttműködöm vele egy második memoárköteten.

Visszautasítottam a találkozást. Elliott elégedett volt velem. Legalábbis azt hiszem. De talán titokban azt remélte, hogy esetleg hírt hozok régi barátjáról.

Jegyzetek

1. fejezet: Kémtanonc

1 Elliott 1992, 101.
2 Uo. 3.
3 Uo. 1.
4 Uo. 88.
5 Uo. 43.
6 Uo. 13.
7 Uo. 18.
8 Uo. 31.
9 Uo. 21.
10 Uo. 34.
11 Uo. 80.
12 Uo.
13 Uo. 89.
14 Wright 1987, 174.
15 Elliott 1992, 40.
16 Uo.
17 Uo. 15.
18 Uo.
19 Uo. 91.
20 Elliott 1993, 16.
21 Elliott 1992, 93.
22 Uo. 99.
23 Uo.
24 Uo.
25 Idézi James Holland, *Daily Mail*, 2009. április 18.
26 Elliott 1992, 100.
27 Butler 1972, 75.
28 Elliott 1992, 100.
29 Uo. 101.
30 Andrew 2009, 195.
31 Uo. 196.
32 Uo.
33 Uo.
34 Uo. 204.
35 Elliott 1992, 149.
36 Uo. 102.
37 Uo.
38 Andrew 2009, 246.
39 Jeffery 2010, 385.
40 Andrew 2009, 242.
41 Elliott 1992, 103.
42 Uo. 382.
43 Andrew 2009, 244.
44 Jeffery 2010, 384.
45 Uo.
46 Best 1950, 17.

47 Elliott 1992, 103.
48 Uo.
49 Uo.
50 arcre.com/archive/sis/venlo
51 Andrew 2009, 263.
52 Elliott 1992, 103.
53 Elliott 1993, 11.
54 Elliott 1992, 106.
55 Uo.
56 Uo. 109.
57 Uo.
58 Uo. 111.
59 Uo. 110.
60 Uo. 111.

2. fejezet: V osztály

1 Sir Robert Mackenzie in Knightley 1988, 119.
2 Graham Greene előszava in Philby 1968, xx.
3 E. G. de Caux jelentése Ralph Deakinnak, 1938. január 14., The Times Archívum.
4 *The Times*, 1939. november 17.
5 Kárigény-bejelentés, The Times Archívum.
6 Philby 1968, xxviii.
7 Knightley 1988, 79.
8 Philby 1968, 9.
9 Uo.
10 Uo. 10.
11 Uo.
12 Seale–McConville 1973, 135.
13 Dalton 1957, 366.
14 Philby 1968, 63.
15 Elliott 1992, 111.
16 Uo. 183.
17 Uo. 105.
18 Uo. 183.
19 Trevor-Roper 1968, 42.
20 Andrew 1985, 249.
21 Uo.
22 Elliott 1992, 183.
23 Muggeridge 1973, 2. köt. 136.
24 Knightley 1988, 84.
25 Philby 1968, 35.
26 Elliott 1992, 184.
27 Wheatley 1980, 30.
28 Elliott 1992, 183.
29 Elliott 1993, 22.
30 Andrew 2009, 195.
31 Interjú Mark. Elliott-tal, 2013. november 11.
32 Philby 1968, 35.
33 Uo. 37.
34 Trevor-Roper 1968, 37.
35 Philby 1968, 46.
36 Uo.
37 Uo. 43.
38 Seale–McConville 1973, 135.
39 Cave Brown 1995, 276.
40 Solomon–Litvinoff 1984, 172.
41 Uo.
42 Elliott 1992, 182.
43 Uo. 187.
44 Graham Greene előszava in Philby 1968, xx.
45 Uo.
46 Seale–McConville 1973, 133.
47 Bristow 1993, 17.
48 Uo. 18.
49 Cave Brown 1995, 276.
50 Graham Greene előszava in Philby 1968, xix.
51 Bristow 1993, 262–263.
52 Philby 1968, 63.

53 Uo.
54 Cave Brown 1995, 275.
55 Knightley 1988, 118.
56 Graham Turner interjúja Hugh Trevor-Roperrel, *Daily Telegraph*, 2003. január 28.
57 Philby 1968, 53; 55.
58 Jeffery 2010, 387.
59 Whiting 2002, 203–204.
60 Philby 1968, 52.
61 Uo. 63.
62 Uo.
63 Graham Greene előszava in Philby 1968, xx.
64 Philby 1968, 63.
65 Sir Robert Mackenzie-t idézi Knightley 1988, 118.
66 West–Tsarev 1998, 311.

3. fejezet: Otto és Gyerkőc

1 Rudyard Kipling: *Kim*. 8. fejezet, mottó, Tandori Dezső fordítása.
2 Philby 1968, xxix.
3 Cave Brown 1995, 291.
4 Knightley 1988, 21.
5 Cave Brown 1995, 133.
6 Uo. 134.
7 Philby 1968, xxx.
8 Uo. xxix.
9 Uo. xxxi.
10 Elliott 1992, 183.
11 Uo.
12 Knightley 1988, 40.
13 Cave Brown 1995, 159.
14 Andrew 2009, 168.
15 Borovik 1994, 22.
16 Cave Brown 1995, 162.
17 Uo. 137.
18 Andrew 2009, 169.
19 Uo.
20 Borovik 1994, 29.
21 Uo. 25.
22 Uo. 27.
23 Andrew 2009, 170.
24 Cave Brown 1995, 163.
25 Philby 1968, xxxii.
26 C. S. Lewis: The Inner Ring. Emlékelőadás a King's College-ban, University of London, 1944.
27 Borovik 1994, 28.
28 Uo.
29 Uo. 33.
30 Uo. 39–40.
31 Uo. 52.
32 Uo. 147.
33 Uo. 31.
34 Philby 1968, xxix.
35 Borovik 1994, 148.
36 Uo. 33; 31.
37 Uo. 31; 43.
38 Uo. 55.
39 Uo. 56.
40 Uo. 43.
41 Uo. 59.
42 Uo.
43 Uo. 52–53.
44 Uo. 46.
45 Uo. 44.
46 Uo.
47 Uo. 48.
48 Poretsky 1969, 214.
49 Andrew 2009, 180.
50 Cave Brown 1995, 194.
51 Borovik 1994, 174.
52 Uo.
53 Uo. 88.

54 Knightley 1988, 71.
55 Borovik 1994, 111.
56 Uo. 111–112.
57 Uo. 129.
58 Wright 1987, 260.
59 Uo. 173.
60 Solomon–Litvinoff 1984, 169.
61 Wright 1987, 173.
62 Borovik 1994, 89.
63 Uo. 95.
64 Knightley 1988, 56.
65 Andrew 2009, 183.
66 Philby 1968, xxix.
67 Borovik 1994, 29.
68 Knightley 1988, 71.
69 Andrew 2009, 185.
70 Philby 1968, xxviii.
71 Borovik 1994, 143.
72 Uo. 151.

4. fejezet: Juhéj, babám, itt jön a kém!
1 Elliott 1992, 182.
2 Philby 1968, 109.
3 Idézi Read–Fisher 1985, 361.
4 Philby 1968, 48.
5 Uo. 69.
6 Uo. 70.
7 Borovik 1994, 205.
8 Cave Brown 1995, 470.
9 Jeffery 2010, 490.
10 Guy Liddell-napló, National Archives, Kew, KV 4/466.
11 Philby 1968, 48.
12 Elliott 1992, 183.
13 Uo. 110.
14 Borovik 1994, 167.
15 Philby 1968, 64.
16 West–Tsarev 1998, 312–313.
17 Philby 1968, 48.
18 Borovik 1994, 208.
19 Uo. 28.
20 Uo. 203.
21 Andrew 2009, 267.
22 Borovik 1994, 202.
23 West–Tsarev 1998, 298.
24 Borovik 1994, xii.
25 Uo. 167.
26 Uo. 210.
27 Uo. 201.
28 Uo. 200; 196; 204.
29 Philby 1968, 61.
30 Uo.
31 Uo. 128.
32 Uo. 72.
33 Elliott 1993, 15.
34 Elliott 1992, 111.
35 Uo. 16.
36 Uo. 111.
37 Uo. 112.
38 Uo. 113.
39 Uo.
40 Philby 1968, 78.
41 Elliott 1992, 117.
42 Jeffery 2010, 418.
43 Uo. 419.
44 Uo. 417.
45 Elliott 1992, 122.
46 Rubin 1989, xvii.
47 Jeffery 2010, 420.
48 Elliott 1992, 120.
49 Elliott 1993, 73.
50 Elliott 1992, 122.
51 Uo.
52 Uo. 123.
53 Elliott 1993, 15.
54 Uo.

55 Elliott 1992, 117.
56 Uo. 130.
57 Elliott 1993, 50.
58 Philby 1968, 109.
59 Elliott 1992, 177.
60 Uo. 123.
61 Uo. 126.

5. fejezet: Három ifjú kém
1 Philby 1968, 71.
2 *A Very Limited Edition,* Malcolm Muggeridge recenziója, *Esquire,* 1966. május, 84.
3 Philby 1968, 74.
4 Uo. 75.
5 Uo. 74.
6 Uo. 76.
7 Mangold 1991, 13.
8 Uo. 12.
9 Uo. 13.
10 Holzman 2008, 83.
11 Cave Brown 1995, 298.
12 Holzman 2008, 49.
13 Philby 1968, 150–151.
14 Holzman 2008, 49.
15 Knightley 1988, 118.
16 Bryher 1972, ix–x.
17 Cave Brown 1995, 299.
18 William Epson 1940. február 19-én James Angletonnak, idézi Holzman 2008, 22.
19 Uo. 45.
20 Trento 2001, 37.
21 West–Tsarev 1998, 311.
22 Philby 1968, 78.
23 Uo. 80.
24 Uo. 79.
25 Uo. xxix.
26 Andrew 2009, 272.
27 Philby 1968, xxix.
28 Borovik 1994, xiv.
29 Modin 1995, 201.
30 Borovik 1994, 218.
31 Uo. xi.
32 Knightley 1988, 128.
33 Vermehren-dosszié, National Archives, Kew, KV 2/956.
34 Rubin 1989, 224.
35 Uo.
36 Elliott 1992, 135.
37 Uo.
38 Uo. 133.
39 Rubin 1989, 164.
40 Elliott 1992, 120.
41 Rubin 1989, 227.
42 Uo. 225.
43 Uo. 201.

6. fejezet: A német átálló
1 Erich Vermehren nekrológja, Richard Bassett, *The Independent,* 2005. május 3.
2 Bassett 2006, 280.
3 Uo.
4 Cave Brown 1995, 315.
5 Jeffery 2010, 504.
6 Uo.
7 Uo. 505.
8 Rubin 1989, 232.
9 Uo.
10 Uo.
11 Uo. 229.
12 Elliott 1992, 126.
13 Philby 1968, 42.
14 Elliott 1992, 127.
15 Rubin 1989, 228.

16 *Associated Press*, 1945. február 9.
17 Liddell-napló, KV 4/466.
18 Jeffery 2010, 504.
19 Cave Brown 1995, 315.
20 Bassett 2006, 282.
21 Jeffery 2010, 505.
22 Uo.
23 Interjú David Cornwell-lel, 2012, április 12.
24 Elliott 1993, 81. Némi bizonytalanság van abban, hogy Elliott és Angleton hol találkozott először. Elliott úgy emlékezett, hogy Angleton 1946-ban szállt meg nála Svájcban, de valószínűbbnek tűnik az, amit a családja és más források állítanak, hogy első találkozásuk Londonban történt egy évvel korábban, a Vermehren-beszámoltatás időszaka alatt.
25 Uo.
26 Elliott 1992, 62.
27 Elliott 1993, 17–18.
28 Bower 1995, 85.
29 Bassett 2006, 23.
30 Knightley 1988, 110.
31 Cave Brown 1995, 328.
32 Bassett 2006, 23.
33 Knightley 1988, 110.
34 National Archives, KV 4/469.
35 Knightley 1988, 128.

7. fejezet: A szovjet átálló

1 Bower 1995, 66.
2 Philby 1968, 92.
3 West–Tsarev 2009, 115.
4 Jeffery 2010, 566.
5 Philby 1968, 94.
6 Uo. 100.
7 Uo.
8 Robert Cecil in Andrew–Dilks 1984, 179.
9 Borovik 1994, 236.
10 Uo. 177.
11 Uo.
12 Uo. 237.
13 Elliott 1992, 141.
14 Tony Paterson: Germany finally honours the „traitor" spy. *Independent*, 2004. szeptember 25.
15 Elliott 1993, 49.
16 Morgan 1999, 257.
17 Cave Brown 1995, 353.
18 Holzman 2008, 57; 59.
19 Martin 2003, 18.
20 Philby 1968, 105.
21 Uo. 108.
22 Uo.
23 Borovik 1994, 238.
24 Brook-Shepherd 1988, 41.
25 Philby 1968, 119.
26 Uo. 120.
27 Jeffery 2010, 525.
28 Andrew 2009, 344; Wright 1987, 281.
29 Knightley 1988, 135–136.
30 Harrison 2012, 177.
31 Philby 1968, 121.
32 Uo.
33 Borovik 1994, 178.
34 Philby 1968, 121.
35 Uo. 122.
36 Horne 2011, 186.
37 Philby 1968, 122.
38 Andrew 2009, 344.
39 Philby 1968, 118.
40 Knightley 1988, 138.
41 Harrison 2012, 178.

42 Philby 1968, 126–127.
43 Andrew 2009, 344.
44 Philby 1968, 118.
45 Knightley 1988, 138.
46 Jeffery 2010, 525.
47 Cave Brown 1995, 365.
48 Holzman 2008, 107.
49 Trento 2001, 38.
50 Cave Brown 1995, 365.
51 Andrew 2009, 346.
52 Uo.
53 Borovik 1994, 242; 244.
54 Uo. 249.
55 Trevor-Roper 1968, 42.

8. fejezet: Fölívelő pályán

1 Holzman 2008, 3.
2 Elliott 1993, 101.
3 Interjú David Cornwell-lel, 2012. április 12.
4 Elliott 1993, 180.
5 Uo. 61.
6 Uo. 111.
7 Uo. 150.
8 Uo. 151.
9 Peter Lunn nekrológja, *Daily Telegraph*, 2011. június 12.
10 Dorril 2001, 418.
11 Uo.
12 Uo. 408.
13 Uo. 418; 419.
14 Holzman 2008, 69.
15 Mangold 1991, 21.
16 Martin 2003, 17.
17 Uo.
18 Author of „Secret Documents" Sentenced, *Catholic Herald*, 1948. július 30.
19 Holzman 2008, 50.
20 Uo.
21 Mangold 1991, 21.
22 Elliott 1993, 81.
23 Holzman 2008, 71.
24 Borovik 1994, 241.
25 Cave Brown 1995, 367.
26 Solomon–Litvinoff 1984, 210; 172.
27 Uo. 169.
28 Cave Brown 1995, 208.
29 Knightley 1988, 142.
30 Liddell-napló, KV 4/468.
31 Philby 1968, 130.
32 Liddell-napló, KV 4/468.
33 Cave Brown 1995, 382.
34 Philby 1968, 133.
35 Uo.
36 Borovik 1994, 251.
37 Doril 2001, 210.
38 Uo. 212.
39 Holzman 2008, 91.
40 Mangold 1991, 23.
41 Uo.
42 Cave Brown 1995, 384.
43 Uo. 380.
44 Doril 2001, 211.
45 Borovik 1994, 252.
46 Philby 1968, 140; 143.
47 Uo.
48 Borovik 1994, 252.
49 Elliott 1992, 185.
50 Uo. 185.
51 Uo.
52 Uo.
53 Cave Brown 1995, 386.
54 Philby 1968, 145.
55 Borovik 1994, 257.
56 Philby 1968, 146.

57 Borovik 1994, 261.
58 Bethell 1978, 41.
59 Uo. 57.

9. fejezet: Viharos vizeken
1 Bethell 1978, 56.
2 David de Crespigny Smiley, 10340. sz. interjú, Imperial War Museum, London, 1988.
3 Bethell 1978, 56.
4 Uo. 83.
5 Uo.
6 Uo.
7 Philby 1968, 148.
8 http://cruiselinehistory.com
9 Philby 1968, 148.
10 Uo.
11 Uo. 149.
12 Corera 2012, 64.
13 Mangold 1991, 13.
14 Bethell 1978, 84.
15 Uo. 87.
16 Uo. 141–142.
17 Uo. 110.
18 Uo. 96.
19 Doril 2001, 389.
20 Bethell 1978, 97.
21 Doril 2001, 385.
22 Corera 2012, 64.
23 Christopher Felix (James McCargar): A Second Third Man. *New York Times Book Review*, 1968. május 26.
24 Elliott 1992, 187.
25 Philby 1968, 162; 152; 180; 164.
26 Bethell 1978, 101.
27 The Cost of Treachery. BBC TV, 1984. október 30.
28 Christopher Felix (James McCargar): A Second Third Man. *New York Times Book Review*, 1968. május 26.
29 Knightley 1988, 155.
30 Cave Brown 1995, 399.
31 Philby 1968, 150.
32 Page et al 1968, 211.
33 Uo.
34 Holzman 2008, 132.
35 Uo.
36 Philby 1968, 151.
37 Uo.
38 Uo.
39 Mangold 1991, 47.
40 Philby 1968, 151.
41 Uo. 152.
42 Uo.
43 Mangold 1991, 46–47.
44 Uo. 44.
45 Andrew 2009, 420.
46 Corera 2012, 67.
47 Mangold 1991, 47.
48 Philby 1968, 159.
49 Uo.
50 Bethell 1978, 137.
51 Uo. 146.
52 Uo. 150.
53 Corera 2012, 62.
54 Bethell 1978, 104.
55 Corera 2012, 63.
56 Bethell 1978, 105.
57 Nicholas Bethell: Profits and Losses of Treachery. *Independent*, 1994. szeptember 6.
58 Bethell 1978, 212.
59 Modin 1995, 123.
60 Philby 1968, 128.
61 Corera 2012, 64.

10. fejezet: Homérosz odisszeája
1 Mangold 1991, 43.
2 Philby 1968, 151.
3 Borovik 1994, 264.
4 Philby 1968, 146.
5 Andrew 2009, 376.
6 Uo. 378.
7 Philby 1968, 167.
8 Andrew 2009, 423.
9 Liddell-napló, National Archives, KV 4/472.
10 Andrew 2009, 379.
11 Elliott 1992, 187.
12 Philby 1968, 126.
13 Cave Brown 1995, 416.
14 Knightley 1988, 165.
15 Andrew 2009, 422.
16 Uo.
17 Philby 1968, 166.
18 Elliott 1992, 186.
19 Philby 1968, 166.
20 Andrew 2009, 423.
21 Cave Brown 1995, 419.
22 Martin 2003, 53.
23 Uo.
24 Holzman 2008, 88.
25 Uo. 121.
26 Uo.
27 Uo.
28 Martin 2003, 53.
29 Philby 1968, 184.
30 Knightley 1988, 168.
31 Philby 1968,171.
32 Modin 1995, 200.
33 Andrew 2009, 424.
34 Modin 1995, 201.
35 Uo. 22.
36 Andrew 2009, 335.
37 Modin 1995, 207.
38 Cave Brown 1995, 430.
39 Modin 1995, 204.
40 Uo.
41 Bower 1995, 109.
42 Elliott 1992, 156.
43 Uo. 46.
44 Press Association, News Report, 1951. július 7.
45 Cave Brown 1995, 430.
46 Philby 1968, 172.
47 Andrew 2009, 426.
48 Philby 1968, 175.
49 Uo.
50 Liddell-napló, National Archives, KV 4/472.
51 Philby 1968, 176.

11. fejezet: Barack
1 Philby 1968, 113.
2 Knightley 1988, 181.
3 Philby 1968, 181.
4 National Archives, Kew, Prime Minister' Office Files 8/1524 (no. 1792).
5 Mangold 1991, 44.
6 Uo.
7 Philby 1968, 185.
8 Martin 2003, 53.
9 Mangold 1991, 45.
10 Martin 2003, 53.
11 Mangold 1991, 45.
12 Martin 2003, 57.
13 Philby 1968, 182.
14 Uo.
15 Liddell-napló, National Archives, KV 4/473.
16 Andrew 2009, 427.
17 Cave Brown 1995, 438.

18 Bower 1995, 127; 124.
19 Uo.
20 Uo. 125.
21 Liddell-napló, National Archives, KV 4/473.
22 Uo.
23 Uo.
24 Hersh 1992, 321.
25 National Archives, Prime Minister' Office Files 8/1524 (no. 1803).
26 Uo.
27 Bower 1995, 126.
28 Liddell-napló, National Archives, KV 4/473.
29 Bower 1995, 126.
30 Liddell-napló, National Archives, KV 4/473.
31 Philby 1968, 183.
32 Elliott 1992, 173.
33 Knightley 1988, 183.
34 Bower 1995, 127.
35 Seale–McConville 1973, 217.
36 Philby 1968, 184.
37 Cave Brown 1995, 439.
38 Pincher 2012, 401.
39 Philby 1968, 184.
40 Uo.
41 Elliott 1992, 176.
42 Liddell-napló, National Archives, KV 4/473.
43 Uo.
44 Uo.
45 Philby 1968, 185.
46 Andrew 2009, 427.
47 Borovik 1994, 297.
48 Knightley 1988, 186.
49 Borovik 1994, 298.
50 Uo.
51 Liddell-napló, National Archives, KV 4/473.
52 Bower 1995, 133.
53 Liddell-napló, National Archives, KV 4/473.
54 Andrew 2009, 427.
55 Bower 1995, 133.
56 Liddell-napló, National Archives, KV 4/473.
57 Uo.
58 Andrew 2009, 427.
59 Liddell-napló, National Archives, KV 4/473.
60 Andrew 2009, 336.
61 Philby 1968, 187.
62 Uo.
63 Liddell-napló, National Archives, KV 4/473.
64 Philby 1968, 187.
65 Uo.
66 Andrew 2009, 427.
67 National Archives, Prime Minister' Office Files 11/4457.

12. fejezet: A rablólovagok

1 Borovik 1994, 311.
2 Liddell-napló, National Archives, KV 4/474.
3 Borovik 1994, 311.
4 Cave Brown 1995, 447.
5 Liddell-napló, National Archives, KV 4/473.
6 Elliott 1992, 186.
7 Philby 1968, xx.
8 Modin 1995, 229.
9 Andrew 2009, 433.
10 Bower 1995, 292.
11 Elliott 1992, 186.

12 Liddell-napló, National Archives, KV 4/474.
13 Uo.
14 Cave Brown 1995, 447.
15 Andrew 2009, 433.
16 Elliott 1992, 187.
17 Andrew 2009, 430.
18 Bower 1995, 134.
19 Andrew 2009, 433.
20 Elliott 1992, 186.
21 Liddell-napló, National Archives, KV 4/474.
22 Uo.
23 Borovik 1994, 312.
24 Andrew 2009, 430.
25 Bower 1995, 152.
26 Uo. 153.
27 Modin 1995, 228–229.
28 Uo. 230.
29 Uo. 231.
30 Uo.
31 Philby 1968, 190.
32 Uo. 232.
33 Uo. 190.
34 Andrew 2009, 430.
35 Philby 1968, 190.
36 George Kennedy Young 1950-es években írt körlevele, en.wikipedia.org/wiki/George_Kennedy_Young
37 Uo.
38 Andrew 2009, 430.
39 National Archives, Prime Minister' Office Files 11/4457.
40 Bower 1995, 156.
41 Corera 2012, 72.
42 Bower 1995, 154.
43 Andrew 2009, 433.
44 Uo. 430.
45 Wright 1987, 44.
46 Uo.
47 Borovik 1994, 315.
48 Philby 1968, 192.
49 Bower 1995, 156.
50 Andrew 2009, 430.
51 National Archives, Foreign Office Files 953/2165.
52 Elliott 1992, 186.

13. fejezet: A harmadik ember

1 Idézi Richards Guins–Omayra Zaragoza Cruz: *Popular Culture: A Reader*. London, 2005, 368.
2 Alsóházi vita, 1955. október 25. *Hansard*, 545. köt., cc. 28–29.
3 Borovik 1994, 314.
4 Philby 1968, 192.
5 Borovik 1994, 314.
6 Elliott 1992, 186.
7 Borovik 1994, 322.
8 Knightley 1988, 195.
9 Cave Brown 1995, 454.
10 Alsóházi vita, 1956. november 7. *Hansard*, 545. köt., cc. 1483.
11 Uo.
12 Uo.
13 Uo.
14 Philby 1968, 195; Borovik 1994, 318.
15 A sajtótájékoztató visszanézhető: youtube.com/watch?v=N2A2g-qRIaU
16 Borovik 1994, 319.
17 Modin 1995, 234.
18 Colonel Lipton Withdraws. *The Times*, 1955. november 11.
19 Cave Brown 1995, 457–458.
20 Philby 1968, 197.

21 Modin 1995, 234.
22 Bower 1995, 158.
23 Philby 1968, 198.
24 Elliott 1993, 24.
25 Uo.
26 Uo.
27 Uo.
28 Uo.
29 Rob Hoole: The Buster Crabb Enigma. *Warship World*, 2007. január.
30 Pugh 1956, 156.
31 Elliott 1993, 25.
32 Wright 1987, 74.
33 Elliott 1993, 25.
34 Bower 1995, 159.
35 Pincher 2012, 417.
36 Bower 1995, 160.
37 Hale 2007, 172.
38 Elliott 1993, 24.
39 Cave Brown 1995, 460.
40 Bower 1995, 160.
41 BBC, On This Day, news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/may/9/newsid_4741000/4741060.stm
42 Elliott 1993, 24.
43 Corera 2012, 78.
44 Wright 1987, 74–75.
45 Hale 2007, 176.
46 Wright 1987, 74.
47 Hale 2007, 172.
48 Elliott 1993, 24.
49 Hale 2007, 183.
50 Uo. 188.
51 Uo. 183.
52 Uo. 184.
53 Uo. 191.
54 Pincher 2012, 421.
55 Francis Elliott: Cold War Papers Reveal Lost Diver's Last Minutes. *Independent on Sunday*, 2006. június 11.
56 Wright 1987, 73.
57 Bower 1995, 165.
58 Uo. 312.
59 Elliott 1993, 25.
60 Uo.
61 Uo.
62 Borovik 1994, 321.
63 Uo.

14. fejezet: Bejrúti emberünk

1 Lycett 1996, 169–170.
2 Seale–McConville 1973, 284.
3 Cave Brown 1995, 470.
4 Knightley 1988, 199.
5 Bower 1995, 289.
6 Uo. 292.
7 Uo. 235.
8 Knightley 1988, 206.
9 Elliott 1992, 157.
10 Uo.
11 Beeston 2006, 29.
12 Solomon–Litvinoff 1984, 211.
13 Beeston 2006, 28.
14 Uo. 29.
15 Uo.
16 Eleanor Philby 1968, 28.
17 Uo.
18 Uo. 30.
19 Uo.
20 Philby 1968, 199.
21 Uo.
22 Uo.
23 Borovik 1994, 331.
24 Philby 1968, xxxi.
25 Uo.
26 Uo.

27 Modin 1995, 234.
28 Philby 1968, 199.
29 Cave Brown 1995, 466.
30 Solomon–Litvinoff 1984, 210–211.
31 Andrew 2009, 433.
32 Elliott 1992, 182; 185.
33 Solomon–Litvinoff 1984, 211.
34 Beeston 2006, 29.
35 Eleanor Philby, 1968, 39.
36 Uo.
37 Elliott 1992, 187.
38 Cave Brown 1995, 482.
39 Eleanor Philby, 1968, 39.
40 Uo. 52; 51.
41 Uo. 4.
42 Uo.
43 Cave Brown 1995, 491.
44 Seale–McConville 1973, 294.
45 Modin 1995, 234.
46 Uo.
47 Cave Brown 1995, 480.
48 Bower 1995, 292.

15. fejezet: A róka, amely nálunk maradt

1 Cave Brown 1995, 470.
2 Elliott 1992, 162.
3 Bower 1995, 292.
4 Elliott 1992, 167.
5 Eleanor Philby, 1968, 3.
6 Elliott 1992, 163.
7 Uo.
8 Cave Brown 1995, 492.
9 Eleanor Philby, 1968, 3.
10 Elliott 1992, 165.
11 Seale–McConville 1973, 295–296.
12 Uo. 295.
13 Uo. 296.
14 Interjú egy korábbi Economist-újságíróval.
15 Cave Brown 1995, 492.
16 Bower 1995, 292.
17 Eleanor Philby, 1968, 3.
18 Uo. 52.
19 Seale–McConville 1973, 298.
20 Bower 1995, 292.
21 Uo.
22 Eleanor Philby, 1968, 3.
23 Dorril 2001, 670–671.
24 Cave Brown 1995, 480.
25 Interjú Mark Elliott-tal, 2013. október 17.
26 Elliott 1992, 166.
27 Lycett 1996, 376.
28 Uo.
29 Bower 1995, 292.
30 Elliott 1992, 184.
31 Uo.
32 Uo.
33 Uo.
34 Uo. 187.
35 Helms 2003, 275.
36 Trento 2001, 274. Ezekről a kapcsolatokról nem maradt fenn dokumentum, ami arra utal, hogy vagy meg se történtek, vagy Angleton megsemmisítette a bizonyítékot.
37 Beeston 2006, 44.
38 Cave Brown 1995, 477–478.
39 Uo. 478.
40 Borovik 1994, 335.
41 *Sunday Times*, 1988. május 15.
42 Lenczowski 1990, 6.
43 Cave Brown 1995, 486.
44 Copeland 1974, 146.
45 Elliott 1993, 68.

46 Beeston 2006, 106.
47 Elliott 1993, 68.
48 Uo.
49 Copeland 1974, 212.
50 Uo. 146.
51 Uo. 212.
52 Elliott 1993, 69.
53 Eleanor Philby 1968, 53.
54 Uo. 5.
55 Uo. 51.

16. fejezet: Egy felettébb ígéretes hírszerzőtiszt

1 Eleanor Philby 1968, 46.
2 Elliott 1992, 188.
3 Uo.
4 Uo.
5 Cave Brown 1995, 495.
6 Elliott 1992, 188.
7 Borovik 1994, 203.
8 Elliott 1992, 188.
9 Philby 1968, 132.
10 Uo.
11 Eleanor Philby 1968, 47.
12 Beeston 2006, 33.
13 Hermiston 2013, 221.
14 Cave Brown 1995, 501.
15 Ian Irvine: George Blake: I Spy a British Traitor. *Independent*, 2006. október 1.
16 Uo.
17 Bower 1995, 261.
18 Hermiston 2013, 56.
19 Uo. 61.
20 Bower 1995, 263.
21 Hermiston 2013, 221.
22 Uo. 221–222.
23 Uo. 222.
24 Uo. 223.
25 Uo.
26 Uo. 226.
27 Uo. 227.
28 Uo.
29 Uo. 229.
30 Uo.
31 Bower 1995, 268.
32 Hermiston 2013, 236.
33 Bower 1995, 269.
34 Hermiston 2013, 250.
35 Beeston 2006, 33–34.
36 Uo. 31.
37 Eleanor Philby 1968, 5.
38 Beeston 2006, 31.
39 Seale–McConville 1973, 301.
40 Beeston 2006, 32.
41 Eleanor Philby 1968, 5.
42 Uo. 6.
43 Elliott 1992, 187.
44 Caroline Rand Herron–Michael Wright: A KGB defector who may not be. *New York Times*, 1986. február 2.
45 Andrew 2009, 435.
46 Wright 1987, 193.
47 Uo.
48 Modin 1995, 236.
49 Andrew–Mitrokhin 1999, 440.
50 Interjú David Cornwell-lel, 2012. április 12.
51 Bower 1995, 293.

17. fejezet: Gondoltam, hogy te leszel az

1 Solomon–Litvinoff 1984, 229.
2 Uo. 225.
3 Uo.

4 *London Gazette*, 1944. április 4.
5 Solomon–Litvinoff 1984, 226.
6 Wright 1987, 173.
7 Solomon–Litvinoff 1984, 226.
8 Wright 1987, 173.
9 Solomon–Litvinoff 1984, 226.
10 Wright 1987, 172.
11 Uo. 173.
12 Uo.
13 Uo.
14 Bower 1995, 294.
15 Solomon–Litvinoff 1984, 226.
16 Uo. 227.
17 Pincher 2012, 473.
18 Bower 1995, 295.
19 Uo. 294.
20 Wright 1987, 173.
21 John le Carré: The Secret Pilgrim. London, 1990, II. rész.
22 Interjú Mrk Elliott-tal, 2013. november 11.
23 Bower 1995, 296.
24 Cave Brown 1995, 505.
25 Boyle 1979, 436.
26 Wright 1987, 174.
27 Bower 1995, 296.
28 Eleanor Philby 1968, 7; 5.
29 Uo. 9.
30 Uo. 8–9.
31 Uo. 9.
32 Boyle 1979, 436.
33 Interjú Rozanne Colchesterrel, 2013. június 11.
34 Uo.
35 Uo.
36 Uo.
37 Bower 1995, 297.
38 Pincher 2012, 474.
39 Eleanor Philby 1968, 9.
40 Bower 1995, 297.

18. fejezet: Délutáni tea

1 A Kim Philby és Nicholas Elliott közti párbeszéd rekonstruálásának forrásai: Bower 1995, 297–298; Borovik 1994, 3, 5, 344; Boyle 1979, 436–437; interjúk a beszélgetés gépiratának ismerőivel.
2 Wright 1987, 174.
3 Uo. 194.
4 Corera 2012, 87.
5 Bower 1995, 299.
6 Uo.
7 Andrew 2009, 436.
8 Bower 1995, 299.
9 Cave Brown 1995, 507.
10 Andrew 2009, 436.
11 Knightley 1988, 217.
12 Borovik 1994, 345.
13 Wright 1987, 194.
14 Bower 1995, 299.
15 Eleanor Philby 1998, 6.
16 Boyle 1979, 438.
17 Eleanor Philby 1998, 6.
18 Knightley 1988, 215.
19 Wright 1987, 194.
20 Uo.
21 Bower 1995, 299.
22 Uo.
23 Knightley 1988, 215.
24 Uo.
25 Bower 1995, 298.
26 Uo. 300.
27 Andrew 2009, 436.
28 Pincher 2012, 476.
29 Bower 1995, 300.

30 Interjú David Cornwell-lel, 2012. október 11.
31 Bower 1995, 301.
32 Uo.

19. fejezet: Az elszelelés

1 Bower 1995, 301.
2 Borovik 1994, 346; 352; 347.
3 Uo. 347.
4 Balfour Paul 2006, 187.
5 Eleanor Philby 1998, 2.
6 Uo. 3.
7 Hollingworth 1990, 191.
8 Borovik 1994, 349.
9 Eleanor Philby 1998, 4.
10 Uo.
11 Uo.
12 Uo.
13 Modin 1995, 237.
14 Elliott 1993, 94.
15 Eleanor Philby 1998, 18.
16 Elliott 1992, 189.
17 Eleanor Philby 1998, 18.
18 Uo. 19; 12; 21.
19 Wright 1987, 174.
20 Uo. 194.
21 Uo. 325.
22 Bristow 1993, 229.
23 Bower 1995, 304.
24 Uo.
25 Uo. 305.
26 Mangold 1991, 45.
27 Uo. 46.
28 Balfour Paul 2006, 187.
29 Cave Brown 1995, 487–488.
30 Holzman 2008, 125.
31 Alsóházi vita, 1963. július 1. *Hansard*, 680. köt., cc. 33–35.
32 Cave Brown 1995, 527.
33 Bristow 1993, 281.
34 Modin 1995, 238.
35 Knightley 1988, 217.
36 Modin 1995, 236.
37 Borovik 1994, 323.
38 Knightley 1988, 222–223.
39 Eleanor Philby 1968, 22.
40 Uo. 56.
41 Uo. xiii.
42 Uo. 59; 64; 66.
43 Uo. 63.
44 Elliott 1992, 182.
45 Elliott 1993, 94.
46 Eleanor Philby 1968, 69.
47 Kim Philby dátumozatlan levele Nicholas Elliotthoz. Cleveland Cram Gyűjtemény, Georgetown University Library, Washington.
48 Elliott 1993, 95.
49 Uo.
50 Uo.
51 Uo.
52 Uo. 97–98.

20. fejezet: Három öreg kém

1 Philby 1968, xxxii.
2 Modin 1995, 270.
3 Uo.
4 Borovik 1994, 373.
5 Murray Sayle: London–Moscow: The Spies are Jousting. *Sunday Times*, 1968. január 6.
6 Cave Brown 1995, 527.
7 Knightley 1988, 239.
8 Uo. 253.
9 Eleanor Philby 1968, 78.
10 Philby 1968, xxxi.

11 Balfour Paul 2006, 186.
12 Uo.
13 Cave Brown 1995, 488.
14 Knightley 1988, 254.
15 Elliott 1992, 189.
16 Eleanor Philby 1968, 175.
17 Uo. xiv.
18 Holzman 2008, 206.
19 Mangold 1991, 48.
20 Martin 2003, 193.
21 Holzman 2008, 207.
22 Elliott 1993, 81.
23 Martin 2003, 193.
24 Cave Brown 1995, 565.
25 Elliott 1992, 179.
26 Uo. 192; 191; 195.
27 Uo. 195.
28 Elliott 1993, 65.
29 Uo. 109.
30 Elliott 1992, 182–183; 190.
31 Uo. 189.
32 Elliott 1993, 99.
33 Elliott 1992, 190.
34 Uo. 189.
35 Knightley 1988, 215.
36 Borovik 1994, 373.
37 Uo. 357.
38 Uo. 373.
39 Knightley 1988, 5.
40 Driberg 1956, 100.
41 Knightley 1988, 235.
42 Rufina Philby et al 1999, 257.
43 Elliott 1992, 185.
44 Knightley 1988, 257.
45 Uo. 260.
46 Elliott 1993, 95.
47 Uo.
48 Uo. 10.

Felhasznált irodalom

Aldrich, Richard J.: *GCHQ: The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency.* London, 2011.

Andrew, Christopher: *Secret Service: The Making of the British Intelligence Community.* London, 1985.

Andrew, Christopher: *The Defence of the Realm: The Authorised History of MI5.* London, 2009.

Andrew, Christopher–Dilks, D. (szerk.): *The Missing Dimension: Governments and Intelligence Communities in the Twentieth Century.* London, 1984.

Andrew, Christopher–Gordievsky, Oleg: *KGB: The Inside story of its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev.* London, 1990.

Andrew, Christopher–Mitrokhin, Vasili: *A KGB otthon és külföldön.* Bp. Talentum, 2000.

Andrew, Christopher–Mitrokhin, Vasili: *The Mitrokhin Archive II: The KGB and the World.* London, 2005.

Balfour Paul, Glencairn: *Bagpipes in Babylon: A Lifetime in the Arab World and Beyond.* London, 2006.

Bassett, Richard: *Hitler's Spy Chief: The Wilhelm Canaris Mystery.* London, 2006.

Beeston, Richard: *Looking for Trouble: The Life and Times of a Foreign Correspondent.* London, 2006.

Bennett, Gill: *Churchill's Man of Mystery: Desmond Morton and the World of Intelligence.* London, 2007.

Bennett, Ralph: *Behind the Battle: Intelligence in the War with Germany 1939–45.* London, 1999.

Best, Sigismund Payne: *The Venlo Incident.* London, 1950.

Bethell, Nicholas: *The Great Betrayal: The Untold Story of Kim Philby's Greatest Coup.* London, 1978.
Borovik, Genrikh: *The Philby Files: The Secret Life of Master Spy Kim Philby.* Szerk. Phillip Knightley. London, 1994.
Bower, Tom: *The Perfect English Spy: Sir Dick White and the Secret War, 1935–1990.* London, 1995.
Boyle, Andrew: *The Climate of Treason: Five Who Spied For Russia.* London, 1979.
Bristow, Desmond–Bristow, Bill: *A Game of Moles: The Deceptions of an MI6 Officer.* London, 1993.
Brook-Shepherd, Gordon: *The Storm Birds: Soviet Post-War Defectors.* London, 1988.
Bryher, W.: *The Days of Mars: A Memoir, 1940–1946.* New York, 1972.
Butler, E.: *Mason-Mac: The Life of Lieutenant-General Sir Noel Mason-MacFarlane.* London, 1972.
Carl, Leo D.: *The International Dictionary of Intelligence.* Virginia, 1990.
Carter, Miranda: *Anthony Blunt: His Lives.* London, 2001.
Cave Brown, Anthony: *Bodyguard of Lies.* London, 1975.
Cave Brown, Anthony: *Treason in the Blood: H. St John Philby, Kim Philby, and the Spy Case of the Century.* London, 1995.
Cavendish, Anthony: *Inside Intelligence.* London, 1990.
Copeland, Miles: *The Game of Nations: The Amorality of Power Politics.* New York, 1970.
Copeland, Miles: *Without Cloak or Dagger: The Truth About the New Espionage.* New York, 1974.
Copeland, Miles: *The Game Player: Confessions of the CIA's Original Political Operative.* London, 1989.
Corera, Gordon: *MI6: Life and Death in the British Secret Service.* London, 2012.
Crowdy, Terry: *Deceiving Hitler: Double Cross and Deception in World War II.* London, 2008.
Curry, J.: *The Security Service 1908–1945: The Official History.* London, 1999.
Dalton, Hugh: *The Fateful Years: Memoirs, 1931–1945.* London, 1957.
Doerries, Reinhard R.: *Hitler's Intelligence Chief: Walter Schellenberg.* New York, 2009.
Dorril, Stephen: *MI6: Fifty Years of Special Operations.* London, 2001.
Driberg, Tom: *Guy Burgess: A Portrait with Background.* London, 1956.
Elliott, Nicholas: *Never Judge a Man by his Umbrella.* London, 1992.
Elliott, Nicholas: *With My Little Eye: Observations Along the Way.* Norwich, 1993.
Foote, Alexander: *Handbook for Spies.* London, 1949.

Gilbert, Martin: *Winston S. Churchill: Finest Hour, 1939–1941.* London, 1983.
Hale, Don: *The Final Dive: The Life and Death of Buster Crabb.* London, 2007.
Hamrick, S. J.: *Deceiving the Deceivers: Kim Philby, Donald Maclean, and Guy Burgess.* New Haven, 2004.
Harris, Tomás: *Garbo: the Spy Who Saved D-Day.* London, 2004.
Harrison, Edward: *The Young Kim Philby: Soviet Spy and British Intelligence Officer.* Exeter, 2012.
Hastings, Max: *Overlord: D-Day and the Battle for Normandy, 1944.* London, 1984.
Hastings, Max: *Finest Years: Churchill as Warlord 1940–45.* London, 2009.
Helms, Richard: *A Look Over My Shoulder: A Life in the Central Intelligence Agency.* New York, 2003.
Hermiston, Roger: *The Greatest Traitor: The Secret Lives of Agent George Blake.* London, 2013.
Hersh, Burton: *The Old Boys: The American Elite and the Origins of the CIA.* New York, 1992.
Hollingworth, Clare: *Front Line.* London, 1990.
Holt, Thaddeus: *The Deceivers: Allied Military Deception in the Second World War.* London, 2004.
Holzman, Michael: *James Jesus Angleton, the CIA, and the Craft of Counterintelligence.* Boston, 2008.
Horne, Alistair: *But What do you Actually Do? A Literary Vagabondage.* London, 2011.
Jeffery, Keith: *MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949.* London, 2010.
Kahn, David: *Hitler's Spies: German Military Intelligence in World War II.* New York, 2000.
Knightley, Phillip: *The Second Oldest Profession.* London, 1986.
Knightley, Phillip: *The Master Spy: The Story of Kim Philby.* London, 1988.
Lenczowski, George: *American Presidents and the Middle East.* Duke, 1990.
Liddell, G.: *The Guy Liddell Diaries, 1939–1945.* Szerk. Nigel West. London, 2005.
Lycett, Andrew: *Ian Fleming.* London, 1996.
Mangold, Tom: *Cold Warrior: James Jesus Angleton – CIA's Master Spy Hunter.* London, 1991.
Martin, David C.: *Wilderness of Mirrors: Intrigue, Deception, and the Secrets that Destroyed Two of the Cold War's Most Important Agents.* Guilford, 2003.
Modin, Yuri: *My Five Cambridge Friends: Burgess, Maclean, Philby, Blunt, and Cairncross by Their KGB Controller.* New York, 1995.

Morgan, Ted: *A Covert Life: Jay Lovestone: Communist, Anti-Communist, and Spymaster.* New York, 1999.

Muggeridge, Malcolm: *Chronicles of Wasted Time.* London, 1973.

Page, Bruce–Leitch, David–Knightley, Phillip: *Philby: The Spy Who Betrayed a Generation.* London, 1968.

Paine, Lauran: *The Abwehr: German Military Intelligence in World War II.* London, 1984.

Philby, Eleanor: *The Spy I Loved.* London, 1968.

Philby, Kim: *My Silent War: The Autobiography of a Spy.* London, 1968.

Philby, Ruffina–Lyubimov, Mikhail–Peake, Hayden: *The Private Life of Kim Philby: The Moscow Years.* London, 1999.

Pincher, Chapman: *Treachery: Betrayals, Blunders and Cover-Ups: Six Decades of Espionage.* London, 2012.

Poretsky, Elisabeth K.: *Our Own People: A Memoir of „Ignace Reiss" and His Friends.* Oxford, 1969.

Pugh, Marshall: *Commander Crabb.* London, 1956.

Read, Anthony–Fisher, David: *Operation Lucy: Most Secret Spy Ring of the Second World War.* London, 1981.

Read, Anthony–Fisher, David: *Colonel Z: The Secret Life of a Master of Spies.* London, 1985.

Rose, Kenneth: *Elusive Rothschild: The Life of Victor, Third Baron.* London, 2003.

Rubin, Barry: *Istanbul Intrigues.* New York, 1989.

Seale, Patrick–McConville, Maureen: *Philby: The Long Road to Moscow.* London, 1973.

Sisman, Adam, *Hugh Trevor-Roper: The Biography.* London, 2011.

Solomon, Flora–Litvinol, Barnet: *Baku to Baker Street: The Memoirs of Flora Solomon.* London, 1984.

Trento, Joseph J.: *The Secret History of the CIA.* New York, 2001.

Trevor-Roper, Hugh R.: *The Philby Affair: Espionage, Treason, and Secret Services.* London, 1968.

Weiner, Tim: *Legacy of Ashes: The History of the CIA.* London, 2007.

West, Nigel: *MI5: British Security Service Operations 1909–45.* London, 1981.

West, Nigel: *Venona: The Greatest Secret of the Cold War.* London, 1999.

West, Nigel: *Mask: MI5's Penetration of the Communist Party of Great Britain.* London, 2005.

West, Nigel: *At Her Majesty's Secret Service: The Chiefs of Britain's Intelligence Agency, MI6.* London, 2006.

West, Nigel–Tsarev, Oleg (szerk.): *The Crown Jewels: The British Secrets at the Heart of the KGB Archives.* London, 1998.

West, Nigel–Tsarev, Oleg (szerk.): *Triplex: Secrets from the Cambridge Five.* Yale, 2009.

Wheatley, Dennis: *The Deception Planners: My Secret War.* London, 1980.

Whiting, Charles: *Ghost Front: the Ardennes before the Battle of the Bulge.* London, 2002.

Wright, Peter: *Spycatcher: The Candid Autobiography of a Senior Intelligence Officer.* London, 1987.

Köszönetnyilvánítás

Ismét adósa vagyok sok embernek, akitől útmutatást, bátorítást és vendégszeretetet kaptam e könyv megírása során, valamint betekintést engedtek dokumentumokba, fényképekbe és saját emlékeikbe. Külön köszönet illeti azokat a családtagokat és leszármazottakat, akik közül soknak ez a történet a múlt fájdalmas fejezete marad. Ezt a könyvet lehetetlen lett volna megírni Nicholas Elliott fia és unokája, Mark és David Elliott nagylelkű támogatása nélkül, akik a gyámolítás és gyakorlati segítség kifogyhatatlan forrásának bizonyultak. Továbbá részem lehetett abban a kiváltságban is, hogy találkozhattam Elizabeth Elliott-tal, Nicholas özvegyével 2012-ben, mindössze néhány héttel a halála előtt. A következő felsorolás nem teljes, mert sokan azok közül, akik leginkább a segítségemre voltak, érthető módon azt kérték, hogy a hivatásuk folytán névtelenek maradjanak: ők tudják, kikről van szó, és hogy mennyire hálás vagyok nekik.

Személy szerint köszönetet kívánok mondani a következőknek: Nathan Adams, Christopher Andrew, Dick Beeston, a néhai Rick Beeston, Paul Bellsham, Keith Blackmore, Tom Bower, Roger Boyes, Alex Brooman-White, Caroline Brooman-White, Anthony Cavendish, Rozanne Colchester, Gordon Corera, David Cornwell, Jane Cornwell, Leo Darroch, Natasha Fairweather, Frances Gibb, Oleg Gordievsky, Peter Greenhalgh, Barbara Honigmann, William Hood,

Alistair Horne, Keith Jeffery, Margy Kinmonth, Jeremy Lewis, Peter Linehan, Robert McCrum, Philip Marsden, Nick Mays, Tommy Norton, John Julius Norwich, Michael Pakenham, Roland Philipps, Harry Chapman Pincher, Gideon Rachman, Felicity Rubinstein, Jenni Russell, a John Smedley Archívum, Xan Smiley, Wolfgang Suschitzky, Anthony Tait, Rupert Walters, Nigel West, Damian Whitworth.

Robert Hands, Peter Martland, Richard Aldrich és Hayden Peake lekötelezett azzal, hogy a kéziratot elolvasva megmentett sok kínos tévedéstől; a fennmaradó hibák teljes mértékben engem terhelnek. Jo Carlill újfent csodákat tett a fényképkutatói munkájával; nagyon élvezetes és hasznos volt együtt dolgozni a BBC-ből a következőkkel: Janice Hadlow, Martin Davidson, Dominic Crossley-Holland, Francis Whateley, Tom McCarthy, Ben Ryder, Louis Caulfield, Adam Scourfield, Dinah Rogers, Gezz Mounter és Jane Chan. Munkatársaim és barátaim a *The Times*ban segítséggel és tanáccsal szolgáltak. A cambridge-i St John's College nagylelkűen lehetőséget nyújtott, hogy ideális tudományos környezetben fejezzem be a könyvet.

Öröm és kiváltság megjelenni a Bloomsbury Könyvkiadónál: köszönettel tartozom Katie Johnsonnak és Anna Simpsonnak kimeríthetetlen hozzáértésükért és türelmükért, valamint kedves barátomnak és szerkesztőmnek, Michael Fishwicknek. Ed Victor, mint mindig, most is mesteri fokon kormányozta kikötőbe az újabb hatalmas és bonyolult vállalkozást.

A családom dicséretet és együttérzést érdemel, amiért elviselt egy újabb kimerítő kémmániát anélkül, hogy kihajított volna; és Katenek szeretetteli köszönetem.

Mutató

nök, kettős ügynök, sármőr és áruló. Kim Philby a hidegháború ideje
éven át elárulta a Szovjetuniónak a legtitkosabb angol – amerik
műveleti terveket. Számos egyetemi társát szovjet ügynöknek szervez
ők voltak a híres „cambridge-i ötök”. Sok elszánt, bátor ember halál
rad a lelkén.

John le Carré utószavával

Ben Macintyre KÉM A CSAPATBAN KIM PHILBY és a nagy árulás

Gabo

Ben Macintyre

KÉM A CSAPATBAN

KIM PHILBY és a nagy árulás

Gabo